

અંતર-જગત પ્રવાસ

અટલે
શરીરની અંદરનાં જગતની મુસાફરી
રચનાર
બહેરામખાં દોસાભાઈ બસલા.

Reader, observe ! I beg to state
We value not a book by weight
But by the "scale of merit"
This Book but for announcement
(an ounce meant) seems:
The hasty glancer little dreams
To Pounds he would prefer it !
W. Stokes.

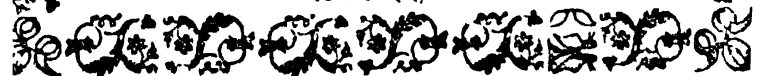
A TRAVEL IN THE WORLD WITHIN

by
Behram Dosabhai Basla
1888

* * * * *
મોખરા રેવાકાંઠા સમાચાર પ્રેસમાં
મોહી મથુર દારકાંઠાસે છાપ્યા.

૧૮૮૮

ઈ. સ. ૧૮૮૭ના ૨૫)મા કાયદા પ્રમાણે સરનારમાં
નોંધાવી અંતર-જગતના ઉદ્ધારક રાખ્યા છે.
(કિમત ૩૨).

To
His Highness MANOWARKHANJI,
The NAWAB SAHEB of BALASINOR,
For the Zeal displayed
in the
Diffusion
of
SCRIPTURAL KNOWLEDGE
and
High Moral Truths of RELIGION,
This Work
IS DEDICATED
As a Token of His Appreciation
and Patronage,
By B. D. Baslé,
The Author.

નેક નામદાર મનોવરખાનજી,
વાડાસીનોરના નરાખ સાહેબને
ધર્મની ઉંચ પ્રકારવાળી નીતિયુક્ત સત્યતા
તથા શાસ્ત્ર-જ્ઞાનની

ઉત્કંઠા માટે
આ પુસ્તક
જો નામવરની ખૂબ તથા આશ્રયની

માહગારીની નિશાંણી તરીકે

અર્પણ કર્યું છે.

બહેરામજી ડોસાભાઈ ખસલા.

મંપ-મંપ.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ ૧ કું—મન તથા આસ ક્રિયા.....	પાટું ૧-૭૫.
„ ૨ જુ—મનોવિકાર.....	„ ૭૫-૭૫.
„ ૩ જુ—જ્ઞાપિયુજુ.....	„ ૭૫-૮૬.
„ ૪ યુ—સદા, પશ્વર, જીવ, માયા, શીતાન.....	„ ૮૬-૯૫.
„ ૫ યુ—અત્મા, જીવ, પ્રાણ, આત્માદર્શન...	„ ૯૫-૧૨૪.
„ ૬ કું—વર્મ, આસ્થા, ક્રિયા.....	„ ૧૨૪-૧૩૬.
„ ૭ યુ—પુણ તથા પાપ.....	„ ૧૩૬-૧૪૫.
રીકા.....	„ ૧૪૬-૨૨૬.

જાહેર પ્રવાસો—L.=લેટિન, Gr.=ગ્રીક, Heb.=હિબ્રુ,

અ.=અંક, સં.=સંસ્કૃત, પે.=પદ્ધતી, કા.=કાશી,

યુ.=યુજરાતી, Ger.=જર્મન.

પાનું કીડી	અથુક.	શુક.	પાનું કીડી	અથુક.	શુક.
૪૫ ૩૫	divieto	divieto	૨૨૫ ૨૦	સુ ૫૨	૨૬ ૫૨
	Pepo	Popo	૨૬ ૧૪	સુ	૨૬
૧૪૪ ૧૬	Uti	Uti	૨૩	સુ ૧	સુ ૧
૧૩૮ ૩૬	Zans	Zans.	૨૮	સુ ૧	સુ ૧
૧૮	સં ૪	સં ૪	૨૪	સુ ૧	સુ ૧
૧૧૫ ૩	સમય	સમય	૩૬	સુ ૧	સુ ૧
૨૨૦ ૩૧	જ.ક.પ.	જ.ક.પ.		સુ ૧	સુ ૧

પ્રસ્તાવના

ધર્મનો વિષય કેવો મોટો અને કેટલો ઉંડો છે તેનાં જ્ઞાન જાન-થી જુદા જુદા મતે કેટલા ભેદ અને કેટલા પાંચ પડ્યા છે કેટલા વાદ વિવાદ, કેટલી મારામારી, કેટલી ખુતરેઝી, તે કેટલી સડાઈઓ થઈ છે. કેટલા મોકે પોતાના પ્પરા જીવ સ્વર્ગની અશાએ ખોપા છે! આ બધા વિચાર વાંચનાર પોતાના જ્ઞાનમાં લેશે તો જાણીશે કે ધર્મ વિષે કહી સમજ આપવી, અને તે પણ એવી એકકારી તથા અન્ધ યુક્ત કે જે વડે સ્વધર્મ પર દૃઢ આસ્થા રહી અને પોતાના વડીલોની રીતિને અનુસરવામાં અભિમાન ધરાવે એ કામ કેટલું દુર્લભ છે અને એવાં કામ માટે આ લખનાર શી વિજ્ઞાનમાં?

મહા પ્રાચીન ધર્મ-જ્ઞાનનાં તત્ત્વો ખુબી અને હાલની યુરોપિયન વિજ્ઞાનનાં જ્ઞાન, ધર્મ તથા શરીર વિષેના વચ્ચે નિષ્કટ સબંધ રજાથી, બહુ દેખાણું જોડા જોડ રાખ્યાં છે કે તપી કરી લેવાના સુધરેલ કહેવાતા, પણ આત્મ-વિશ્વાસી અજ્ઞાન રહ્યા, વિશ્વાસીઓ તેમજ સુઘ જનોને ખરે રસને ઉારવાને અન્ધ યુક્ત વગણુ લેવું નવળા પડે.

મુસા પેગમ્બરની વિદ્વાતા સબંધી જે ઝોણી નજરની બારીકોઓ મારી સમજ તથા અધ્યયુદ્ધિ પ્રમાણે લેખાડી છે તે ફક્ત વિદ્વાનો માટે છે. લોકલક બાધામાં કહેવાય છે તેમ “આદમ” ને મે “ગર્થમરદ” કહ્યો છે, પણ જેનેસિન-પ)માં કહેતાં વગરમાં લખી ન(=રિપિયનતા ૭ મા-સ) તથા જાંબારો બારીક ભેદ સમજતાં “અદમ”=“પિ” પુરવાર થઈ શકશે.

મુસાએ જમશેદને(=યમરાય)નો પોશાકનૂહ પેગમ્બરને પહેરાવ્યો છે તેની ખાત્રા કરવા માટે હમારા શબ્દ-કોષમાં “જગત-રેલ જરથુસ્ત્રી” સને, તથા હજારો” શબ્દો જોવા. જેનેસિન-પ ૮)મા મુસાએ જે રોજ તથા માહ બતાવ્યા છે તે ખુબ દેહરોમાં બતાવેલા માહ તથા રોજ સાથે બરાબર મેળવી આપી મે તેમાં નિચે પ્રમાણે પુરવાર કયું છે: પુરાતન ઇરાની વિદ્વાનોના મન પ્રમાણે દુનિયાની પેદાવશની શરૂઆત ઈ. સ. પૂ. ૭૨૨૫)ના માર્ચ માસની ૨૧)મી તારીખે સે. મચરે, ફરવરદીન મહીના ને હોરમઝદ રોજ થઈ હતી; મયો-મરદ ઈ. સ. પૂ. ૩૬૮૦)ના એપ્રિલ માસની ૧૫)મી તારીખે. ગુરગરે, ૫)મા ગાથા જાંબારે પેદા થયો અને ઈ. સ. પૂ. ૩૮૨૫)ના એપ્રિલ માસની ૧૭)મી તારીખે, રવિવાર, ફરવરદીન મહીના ને હોરમઝદ રોજે ગુરગરે હતો; એનો છોકરો “અપિ” (=હિંદુઓનો “મરીચિ” પ્રજા પતિ=વંદુષિ તથા ખ્રિસ્તિઓનો “આદમ”) ઈ. સ. પૂ. ૩૮૧૬-૧૨-૧૬ શુક્રવારે, દે મહીનાના હોરમઝદ રોજે (મુસાની ગણતરી પ્રમાણે); અને પદ્ધત હઓપગ= (હિંદુનો ધાતા આદિત્ય=વંદુષિનો “ઇનોબ”(Enob) પેગમ્બર=કુરાનમાં કહેલો ‘એદ્રીસ’ નખી ઈ. સ. પૂ. ૩૪૫૭)માં જન્મ્યો હતો. જગત-રેલ ઈ. સ. પૂ. ૩૧૦૨)ના

ન માસની ૩૭ તારીખે, શુક્રવારે, ખોરદાદ માહ ને દેપ મહેર રોજે આવી હતી, અને ઈ. સ. પૂ. ૩૧૦૨)ના ડીસેમ્બરની ૩૦)મી તારીખે, શુક્રવારે, દે મહીનો ને દેપ મહેર રોજે તબ્દ ઉતારી મઘ હતી તથા એજ દિવસે જમશેદની આદર્શાહીની આખર આવી રહી હતી; અને જરથુસ્ત્ર ઇ. સ. પૂ. ૨૫૩૫)ના અર્ધની ૨૬મી તારીખે, સોમવારે, જગત-રેલ વાળાં વરસનાં દે મહીના ને દેપ મહેર રોજે તથા જમશેદી નરેઝ વાળાં સાલના ફરવરદીન મહીનો ને ખોરદાદ રોજે જન્મ્યો હતો; તથા ઈ. સ. પૂ. ૨૪૫૯ના ડીસેમ્બરની ૨૭મી તારીખે, સોમવારે, દે મહીનો ને ખોરશેદ રોજે ગુજ્યો હતો. જગત-રેલના વરસ માટે હાલ એ મત તરતા છે: ઇ. સ. પૂ. ૨૪૪૮ (નિશપ અશર), તથા ૩૧૫૫ (ઝકટર હેલ્સ). પહેલો મત વિશેષ વિખ્યાત છે માટેજ ૨૨૦માં પાનાંમાં તે સાતને પાંચે જરથુસ્ત્રને: સને અતાવ્યો છે, પણ ક્રિષ્ણયુગના સંજયે આ બીજા મતને અધારના સને માનનાં મુસાના તથા ખુત દેહસ્તેમાંના રોજ માહનો મેળ ખડી શકાય છે.

અજના શિખેત્રા ગુજરાતના લોકમાં પારસીઓ માટે ભાગે છે. માટે તેમના પંથની દટાઇ રહેલી સન-યુગની ખુબીઓ, નવિન પ્રકાશ પાડી, ઉગા શેષે બતાવી છે. એ વંથની ઈજ ને વાંચના કમ સમજે વખે ડાયછે તથા નિંદાય છે તે તે વાંચના કંઈક ખુબી આત્મજ્ઞાનની બારીકાએ, બની શકું ત્યાં, બતાવી છે. એ સિવાય વળી જે જે વાંચના વિદજનો અશુદ્ધ બારી તરખુમો કરવાથી પાછા હોછે તે તે વાંચના ખુબી દેખાડક માટે મેં પ્રયત્નો કર્યાછે તેટલુંજ જાણી અસલ ઝઞમાંથી તરખુમો કરવાનું કામ પશુ કેટલી મુશ્કેલી ભરેલુંછે તે વાંચનાર સમજી શકશે. સૂર્ય-વંશી મૂળ આર્ય સન-યુગમાં એક ઠેકાણે હતા ત્યારનાં મૂર્મિ-ત્વ શાં હતાં અને તેમનું જ્ઞાન કંઈ હતું તે કલેક ઠેકાણે બતાવ્યું છે; તે પિત્રાય વળી અડવાડિયાં, રોજ, માહ, ખંઆર, યથા, અપેમ, ફરોહર, સાએકની શિક્ષા-રીતિ વિખેતા માગ શોધનું કળ, હું સમજું છું તેના, નવિન વાત તરીકે વાંચનાર અગાડી ધરેછું. સ્વચિંતન તથા આત્મ-શોધન વડે જોડેનાં યોગીનાં વિકટ પ્રમાણો પણ વાંચનારી દુનિયા અગાડી પહેલે વહેલોજ ધરેછું. ઝકટર હાલમ જેવા વિદ્વાને યશોની હૈયાતી ઇ. સ. પૂ. ૪૦૦-૫૦૦ વર્ષ પર માનીછે પણ શક્ષો વાંચનાર ધીરજથી ૨૨૦)માં પાનાંમાં જોશે તો જાણી શકે મોટી યશો જરથુસ્ત્રના વખતમાંએ હતી; અને છેક મુસાના વખત (ઇ. સ. પૂ. ૧૫૭૧-૧૪૫૧)માં પણ યશોના અર્થ કરવામાં હાલના જેવાજ ધુટાળો દેખાયછે. એની સાબિતીમાં ફરવરદીન, આવાં, તથા હોરમઝદ યશ મેં દેખાડી છે. દરેક પાનું નસિહત ને શિક્ષાવાળું છે, ને બધાં જોશે ત્યાં, જોકે હજી હાલકાં પાણીમાં ફ્યોછું તોય, અસલ શક્તિની અલૅવ ને હંડી ક્રિયા જણાશે. યોગીનાં અંતર-શોધનને સવળતાં હશે

આપનાર પહેલાં જે પ્રકણથીજ વાંચનાર એ ક્રિયાની ગણના કરી શકશે. ન્યારે આ પુસ્તકનો ટીકા વગરનો ભાગ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માન પ્રિન્સિપાલ, મી. નવસરામ લક્ષ્મીનરામ, પર અભિપ્રાય માટે મોકલ્યો ત્યારે એ વિદ્વાન ટીકાકારે એ વિષયને કંઈ પણ છેડવાયા પાછા હડી નિચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપવામાં સત્તામની વિચારી:—“તમારાં પુસ્તકનો વિષય અતિદ્રિય અને વળો ચાલુ પરિણામ રિધ્યાઓની મધાદાથી પર હોવાને લીધે એ બાબત અભિપ્રાય આપવો એ બહુ દુર્લભ કામ છે. તથાપિ એટલું કહેતાં મને કોઈ જાતના આચકો લાગે નથી કે ભમાઈ લખાણ ગંભીર, શુદ્ધ ભાવનું, વિવેક પુરસ્સર, અને એવા વિષયના જિજ્ઞાસુઓએ ધ્યાનથી વાચવા જોગ છે. ભાષા ગંભીર, કિંદુઆવા સમગ્રય તેથી, અને લખનાર પારસી છે એ વાતનો વિચાર કરીએ તો ઘણીજ શુદ્ધ છે. તમારા વિચારની પુષ્ટિમાં યોગેપના પદાર્થ વિજ્ઞાનીઓના મત અને ત્યાં ઠાંક્યા હોય તો વાંચનારને વધારે વિશ્વાસ-જનક થઈ પડશે, એમ માઈ માનવું છે” રાજકોટ તા. ૬-૭-૧૮૮૭. આ વિદ્વાને કરેલી છેલ્લી સૂચના પ્રમાણે બની શક્યું ત્યાં દરેક પાને ટીકાના રૂપે કર્યું છે. અધાર તરીકે ઘણેક ઠેકાણે ઘણીક યોગ્યીઓ તથા ગ્રંથ-કર્તાઓનાં નામ આ પુસ્તક રમ્યા પછી બનાવ્યાં છે તેથી ત્યાં આશા મતને મળતું કંઈક લખાણ કે તેવા નિર્ણય મળશે, પણ અક્ષરસઃ મળશે નહિં. આત્મ-તત્વ વિષેના લાંબા અનુભવ વગર સુધરેલ વાંચનાર તથા ટીકાકારના નાકમાં જૂત પ્રેત સજ્જોની દુર્ગંધ આવશે તો ખરી અને તેમની હૈયાતી બાબત આધાર. માગશે, અને પોતે આત્મ-રામના પ્રદેશી પરાંણા રહી તેને વહેમ ગણી છિટકારશે. પણ શું દરેક શાસ્ત્ર વહેમ? આહ! તમારા આપદાદાનું મહાજ્ઞાની ધર્મ-શાસ્ત્ર તે વહેમ!! શાસ્ત્રને વેળે ખૂટી તમે પોતેજ જે દેખડેલી યોગીની રીતિને અનુસરી તેમની હૈયાતી જ્ઞાને જેવા માટે વિધિ-પૂર્વક આશો તો મારો મોટો આધાર તમે પોતેજ છો. બીજાને જોળી કાઢી તમારે ગળે કેમ કરી કિતારી શકું? તર્ક વડે માઈ કહેવું કિટલ સુત્ર લાગશે પણ આત્મ-ચક્ષુ અગાડી ખરો દેખવ દિપી નિકળશે. પારસી વચનારને માઈ લખાણ અધર્મ તો લાગશે, પણ સર્વ જ્ઞાતના વાંચનારને સમાન ફાયદો મળે તે માટે એમ કાંઈ વિના બીજે ઉપાય મને જણ્યો નહિં. મારી જીબીલી કવિતાની નવ દર્જર નકલ ફેલાઈ હતી તેમ આ પુસ્તક તેઓનાં જે વધારે ફેલાશે તો તેમને છાજતી સાદી ભાષામાં બીજું આવૃત્તિ કાઢીશ.

નિર્ણયના અને બિન-વચીત્રો એ કોઈ પણ ગ્રંથ-કર્તાને હાલને સમય મોકું દુઃખ છે. તોય તો હરીજીથી વાઙ્મનીનાર સંસ્થાનમાં ઇ.સ. ૧૮૮૭માં હજી વહવા. ૧૮૮૭-૮૮માં બહુ વગળ મારા મુકાબલા મને એમલો ને મોડી

રાવ સુધી એ નવ વાર હાં સ્વચિંતનમાં મેડેલા એ બે સ્થાનના ઉ-
વાન, રાવ સાહેબ પ્રેમચંદ કસનદાસને, મારી આ મહેનતનું ફળ જા-
ણી ત્રી વિશેષ કલકા યંત્ર એ સુઘ અમરદાર, જાને વિદ્વાન હોવાથી,
મારી જણાવુની જૂઝ જાગી અને ત્યાંના નેક નામદાર નવાય સાહેબ મ-
નોવરખ નજીની હજાર એ પુસ્તક રજુ કર્યું. એ નામદારે એ પુસ્તકમાં
અસાધારણ ખુશી એ જોઈ કે મુસત્તમનાં વાંચનારને એકાંત એસે એવે,
કુરાનની ખુશીવંત બાબતોનો સમાવેશ કર્યો છે, અને બારીક બાબતો
એક બીજા ધર્મના મુદ્દાએ બતાવી છે. આથી કરી એ પુસ્તક છપાવ-
વાર પડે ત્યાં સુધીના ખર્ચની રકમ એ નામવર નવાય સાહેબે, આ
મુસ્. વિવેક, વિદ્વાન, તથા લોકપ્રિય દીવાનની બતી સચના વડે, અને
આશ્રય તથા મદદ તરીકે આપવાની તવાજેશ કરો, અને તે વડેજ આ
પુસ્તકની પ્રસિદ્ધિ થઈ છે જ્યાં શિષ્યેશ સમજી, વિદ્યા-હુન્નની બીજા
જાણનાર, ધર્મ-જાન અભિજ્ઞાથી, આત્મ-વિદ્યાનું શોધન કરનાર, ધર્મિક,
આદ્યિક, ગુણીજન રાજકાન્ધાર ચત્રાચનાર હેય છે ત્યાં તેમની રૈયનંસુ-
ખ પામે છે એટલુંજ નહિ પણ આસપાસના અને પરંગામી શોકનું પણ
કલ્યાણુ થાય છે. જેણે ધર્મ તથા આત્મ-વિદ્યાની ગણના કરી તનું પાત
સુમાર્ગ તથા ન્યાય પર વિશેષ રહે છે, અને તેનો લાભ ગરીબ પ્રજાને
સારી રીતે ગળે છે.

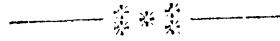
છેવટે, એ નેક નામદાર નવાય સાહેબ તથા આ રાવ સાહેબનો
પરમ ઉત્કાર માની, એમના તેમજ રેવકાંદા તથા પચ મદાલમાં આવેલાં
દરેક મંચીના રાજ, ઠાકાર, તથા તેમના બત્તા રાજ્ય-અધિકારીઓ,
જેઓએ દરેકે ઘટતો આશ્રય આપ્યો છે, તેમજ ગુજરાતનાં બીજાં સં-
સ્થાનોના રાજાઓ તથા ઠાકારો અને બીજા મદ્દગૃહસ્થો જેમણે ફક્ત
મારી જાહેર ખર્ચ પરથીજ આશ્રય આપ્યો છે. તે સધળાઓને માટે
ત્રાંજા પતામાં દેખાડેલી યોજાની રીતિ પ્રમાણે ઇચ્છુ કે “ શુભ
ભવતુ ”! સેવટે વાંચનારને એકી વિનંતિ કરું કે “ યોગ-વિદ્યાની
જે ખુશીઓ કરી આરવર અસુધી યોગી-રાયની ‘હે ભગવંત’ ” કરતા રાજ
તમે સેવના કરો તોય, તમને પુરની રીતે કરી જોયા વિના, તે ન દેખા-
ડે ને ખુશીઓ છાં શહેરમાં તમારા જણ્યામાં આવી છે તેની જો તમ-
ને કદર હોય તો કરી પણ તેમનો ખોટો ઉપયોગ કરશો નહીં. કારણ કે
જે બીજા સંવાગી તથા અજ્ઞન માણસને એ ખુશી દેખાવાની તેમની
સખત મના છે (જુઓ ખેરદાદ યશત; વાયુ સહિતા-૩૦; લેવિટકસ-
રર, કુરાન-૫૬; ક્રીમેલનરીની મેન્યુઅલ-પાનું ૮)

સરત, રસ્તમપુરા.

૧૮૮૮

બહેરામજી ડોસાભાઈ બસલા,
મથ-કાં.

અંતર-જગત પ્રવાસ.

પ્રકરણ ૧ છું. મન તથા શ્વાસ ક્રિયા.

માણસ સમજની ઉમ્મરે પહોંચ્યું કેજા આ દુનિયા તથા સંસારના વિધ વિધ^૧ રંગ તથા રૂપ જોવા માંડે છે. સર્વ સૃષ્ટિના દેખાવો મન-મોહક^૨ જોઈ એમ સમજે છે કે જગત-કર્તાએ આ સર્વ જે કંઈ પેદા કર્યું છે તે માણસ જાતનાં સુખને ખાતર છે, માટે સર્વનો ઉપયોગ મારે કરવોજ જોઈએ. પહેલ પહેલું તેનું ધ્યાન મનો-વિકાર^૩ તરફ જાય છે, તે તેમાં વિપયનેજ તરત વળગી પડે છે ને તેમાંજ અખિલ^૪ 'અહ્માંડનું' સુખ માને છે, પણ તે એમ જાણતું નથી કે એવાજ વિપયનો બુંડ તથા આખલામાં પણ છે; જરા જરામાં તપી જઈ કોઈના આલેશમાં આવી મારફાડ કરે છે, પણ તે એમ જોતું નથી કે એ સ્વભાવ તો વાદ્ય-વૃક્ષમાં પણ છે; કોઈનું સારું જોઈ તરત અદેખાઈ કરે છે, પણ તે સમજતું નથી કે એ જુલુ તો કુતરામાં પણ છે; વારંવાર માયામાં^૫ લપટાઈ જઈ સ્વાર્થદેખાતર જુ-ચ્યાઈ ને દગલખાઈ રમે છે, પણ તેને માલમ પડતું નથી કે એવી અદ્-તિતો શિયાળમાં હોય છે. પ્રાણી માત્રમાં માણસનો ઉત્તમ પ્ર-કારનું છે, ને તે ઉત્કૃષ્ટપણુ^૬ શાથી તેને મળ્યું છે તે તેણે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. એ ઉત્કૃષ્ટપણુ-તેની અક્કલ તથા વિચાર શક્તિને લીધે છે. માટે અક્કલ તે શું અને વિચાર એ શું, તેનો તેણે અનુભવ લેવો જોઈએ. અક્કલની આં-ખ, સ્વચ્છિંતવને^૭ મનની અંદર પ્રવાસ કીધાથી, ઉઘટે

૧ જુદા જુદા. ૨ મનને મોહ પમાડે તેવા. ૩ મનમાં થતા વિ-કાર. ૪ ધંશક, ખ્યાર. ૫ આખી દુન્યાં. ૬ ખોટા દેખાવ. ૭ સરસ હાલત. ૮ પોતાના જીવ સાથે વિચાર કર્યા કરવો તે.

§ મગજ વધતાં વધતાં પુરતા કદનું થઈ રહેકે પુરતી અક્કલ મ-નુષ્યમાં આવી ઉભી રહે છે. એ દેખાવ ૧૬-૨૦ વરસની વયમાં દેખાય છે.

છે, ને તેથીજ માણસ શું, ને ઇશ્વર શું છે તે તેના જ-
ણ્યામાં આવેછે.

માણસ બ્યારે સંસારની ખટપટથી એક કારે બેસી, નિશ્ચિંત રહી,
પોતાનું ધ્યાન ઇશ્વરમાં પોરવી, આંખ બંધ રાખી, એકજ તરફ નજર
ચોંટાડી, પોતાનાં દિલનો અંતર ભાગ જુએછે* ત્યારે તેને જણાયછે કે—

“મનનુ” રહેણુ શ્વાસ લેવાની તથા શ્વાસ બહાર કાઢવાની ન-
ળીમાંડું છે, ને તેનો પ્રવાહ છેક ફેક્સંથી તે બેજાં સુધી ચલાવે તો ચા-
લેછે. મન હંમેશ ચંચળ અને જનગૃત રહેછે; તેની ક્રિયા, પ્રાણી માત્રમાં
જ્યાં સુધી જીંદગી હોય ત્યાં સુધી, ચાલ્યા કરેછે. જ્યાં મનછે ત્યાં કોઈને
કોઈપણુ જાતના વિચાર શ્વાસો શ્વાસ થયાજ કરવાના, ને તે વિચારને લી-
ધેજ મન ચંચળ, તથા હરેક હાલત (જનગૃત, સ્વપ્ન કે, સુષુપ્તિ) માં
પોતાની ક્રિયા ચલાવ્યાં કરતું રહેછે.

“વિચાર’ એ શું છે, તે ફક્ત એક મનસ્-તત્વ-વિત્ત યોગીજ
સમજી શકે છે. વાજાંની પેટીને* ચોક્કસ રીતે, તેની કળપર ઓછું વધતું
દબાણુ રાખી, તેનાં કુંકણાંને દબાવીએ છીએ કે તાણીએ છીએ તેમ તે
માંથી અંદરના વાયુની ગતિથી, મધુર સ્વર નિકળે છે. તેજ પ્રમાણે
શ્વાસની નળીમાં રહેલા વાયુને શ્વાસો શ્વાસ ઓછી વધતી ગતિ આપ-
વીથી વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ નાનપણથી જીભને એવી ટેવ પાડી
હોય છે કે તે વડે જે શબ્દ આપણે ઇચ્છીએ તે બોલી શકીએ; તેમ

૧ ભર-ઉંધ.

* “કોઈક વસ્તુનું ચિંત્ન કરવું તે તેને મનની અંદર જોયા ક-
રવું છે, અને આ દેખાવને અંતર-દૃષ્ટિ કહેછે” —Temple of Rosy
Cross. p 53

§ ખરેખરી જગા જોતાં, એ નળીના ઉપલા છેડે બેજાંનાં થડમાં
તે છે, પણ આપણો શ્વાસોશ્વાસ ફેક્સાં વડે છાતીમાં ચાલેછે તેથી આપ-
ણું ધ્યાન એ નળીના નિચલે છેડે રહેછે; ને તેમ રહેવું એ સ્વભાવિક
ક્રિયાને લીધે છે, તોય તો આપણે કેટલીક વાર આપણું મન એ નળીની
અધવચની ઉપર દેખીએ છીએ.

† શબ્દ પણ પ્રથમ વિચાર વિના ઉત્પન્ન થતો નથી. બોલવું ને
વિચારવું એમાં કંઈ ફેર નથી. વિચાર સામા માણસને જણાવવા, જુદાંજુ-
દાં સ્થાને જીભ લગાડી લગાડી તેની ગતિવડે હવાને ગતિ આપવી પડે

કુદરતનું વળણ એવું છે કે એ નળીના વાયુને શ્વાસના ટકારા મારી, તે-
માં ગતિ ઉત્પન્ન કરી, જે વિષે આપણે ઈચ્છા કરી શકાએ તેનો વિ-
ચાર પેદા કરી શકાએ. એ શ્વાસના ટકારાનો અનુભવ લેતાંજ ઈચ્છા
છે તે જણાય છે, ને ઈચ્છાનું બળ કેટલું છે તે જણવામાં આવે છે.
‘ઈચ્છા’, એ દમને એકદમ જોરમાં આંચકા માર્યાથી થાયછે.

તે શ્વાસની નળીના હેઠળના ભાગના તંતુના, એકે બેસ્સે, ઉછળવાથી
જ્યારે થાય છે ત્યારે તેનો પ્રવાહ સખળ હોય છે; અને સખળ પ્રવા-
હ જ્યારે કોઈ યોગી જેવા ધર્મિષ્ઠ પુરુષનાં દિલમાંથી નિકળે છે ત્યારે
માણસને તેનાં કારણાં કળની પ્રાપ્તિ, બહુ કરી, થાય છે. ખરાં દિલના
આશિર્વાદ કે દુઆની ઉત્પત્તિ તે એજ છે. જ્યારે મન શાંતિમાં હોય ને
હર્ષમાં આવે ત્યારે આ ઈચ્છાનાં શુભ પરિણામ મળે છે; પણ જો મન-
માં ત્રાસ, ખેદ, કે દુઃખ હોય, ને આ પ્રકારની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય તો
તે “હાય, અંતરની હાય, આંતરડીની હાય.” કહેવાય છે; ને જે કાંઈ બુદ્ધિ
ઈચ્છ્યું હોય તેનાં પરિણામ ઉત્પન્ન થયા વિનાં રહેતાં નથી. પાશુલુ ત-
થા કાડીઆવાડમાં આવેલાં વલ્લભીપૂરનો નાશ યોગીની આવીજ ઈચ્છાએ
થયો હતો.† દમયંતી પણ યોગીની આવીજ ઈચ્છાએ પેદા થઇ હતી. આ
પરથી તરુણે માણસે સમજ્યું બેઠાએ કે યોગી જેવા ફકીર, સાધુસંત,
વૈરાગી, કે દુઃખે પીડાતાં કે પીડાઇ રહેલાં માણસની, કે એકજ વિચારનાં,

છે. એ ગતિવડે થતાં હજ્યારણે સામો માણસ તે વિચાર સમજી જાય છે.
બોલ્યું કંઈ વિચાર્યું કંઈ—એમાં વિચારની એ ક્રિયા ચાલે છે તેથી તે-
મ થાય છે.

૧ મળ્યું. ૨ જીવાન.

§ આ ક્રિયા હજી કાર્પ (effect) છે. સાધારણ માણસ સમજી શકે તેથી
એ ક્રિયા ઈચ્છા તરીકે, કાર્યહતાં, વર્ણવી છે. ઈચ્છા (Volition) તું ખરેખર
કારણ (cause) આ છે:— જેમ મોઢાંની હવા અંદર ખેંચી, ગાલનાં ચા-
મડાં ચાવણમાં દબાવી, ગાલમાં ખાડા પાડી પાછી હવા છોડી દેતાં ઉ-
પસેછે; તેમ આપણે કાયિક વિજળીને મગજનાં ઉડાણમાં ખેંચી પાછી ઝટ
છોડી દઇએ છીએ તેથી શ્વાસમાં આ ગતિ આવે છે, ને તેને આપણે
ઈચ્છા સમજીએ છીએ.

† “આ દુનિયાપર હું શક્તિવાન છું, અને તેની વૈરાગી તથા આત્મા-
દીપર અખત્યાર રાખું છું”—જનમે ખુશરો. † જીઓ યુગરાતનો ઇતિ-
હાસ પાનું ૧૧.

ધરડાં માણસની હાય, કદુવા કે આપ કદી પણ ખાયા નહીં,* અથવા ખાયા પડે એવો સંભવ આવવા દેવો નહીં. યધાંજ માણસને કંઈ આવી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી.† આવી ઇચ્છા કરવાને બહુ વખત તથા ધણીક ગુણ ધારણ કરવા પડે છે. જેમ એક જીવાન માણસનાં માંસ લોચામાં આંગળી ઘેંચ્યાથી ખાડો પડે છે, ને આંગળી ઉઠાવી કે તરત તે માંસ પાછું ઉઠે છે; તેજ પ્રેમાણે ઇચ્છાનો પ્રવાહ કાઢતાંજ કંઈ બીજે ઉચ્ચ વિચાર આવી તે પ્રવાહ જો તુરતો તુરતો ને અટકી અટકાને બહાર નિકળે છે તો જે તંતુ^૧ વડે શ્વાસના વાયુને ગતિ મળી તેજ તંતુ પાછા દડે છે, ને તેથી કરેલી ઇચ્છાનાં પરિણામ ઉપજતાં નથી, ને ધણીક વેળા ઉચ્ચતી તેની માઠી અસર ઇચ્છાના પ્રવાહ ચલાવનારને થાયછે. માટે જ્ઞાણુનું જ્ઞેષ્ઠ્યે કે ઇચ્છાની વખતે ઇચ્છા કરનારનાં દિલમાં કશો શક કે ખૂતરાર મુદ્દલ આવવો નહીં જ્ઞેષ્ઠ્યે; અને ખાતરી ભરેલાં મક્કમ^૨ દિલથી, એકદમ જોરસાભેર ઇચ્છાનો પ્રવાહ નિકળી આવવો જ્ઞેષ્ઠ્યે, ને તેટલાજ માટે દુવા દેનાર કે કલ્યાણ ઇચ્છનાર ધર્મિષ્ઠ જાણને આપણાં વધારે દુઃખની વાત ન કહેવી; કારણ કે જ્યારે તે સઘળી હકીકત એકી નજરે ધ્યાનમાં લે છે ત્યારે મન કંઈક પાછું દડે છે, ને ધારેલી નેમ પાર પડતી નથી. કેટલીક પ્રાર્થના એવી છે કે તેમાં તેનો એકનો એક ભાગ ત્રણમાર કે સાતવાર ફરી ફરીને બોલવાનો હોય છે; તે પણ એજ નિયમ પર, કે તેમ કીધાથી અંદર સમાયલી ઇચ્છાનો પ્રવાહ જોરમાં ને જોરમાં નિકળે.

જેઓ મેલી વિધાના ધંત્ર મુત્ર^૩ ડગડગિત^૪ મનથી કરે છે તેઓને

૧ માંસના દોરી જેવા રેખા. ૨ સંદેહ. ૩ દદ. ૪ ડગડગા કરતું.
* બીજાની દુષ્ટ ઇચ્છાએ ધણીક માંદાં પડ્યાં, ને મરી ગયાંછે, ધણીક ફટકી ગયાં છે. Temple of Rosy Cross-P. 205

† એવી શક્તિ જે દરેક માણસમાં હોત તો અપરાધીને શિક્ષા કરનાર જીવતા રહેવા પામત નહીં. શિક્ષા-ગુરનો ધર્મોએ કોઈ કરત નહીં, કારણકે તે પણ માર-મરાયલાં છોકરાંની હાયથી જીવતા રહેવા પામત નહીં.

† દાણા કે પાણી પર મંત્ર બોલો તે પર યોગી ત્રણ ટુક જીરુસાથી આરેછે ને આટલીજ મતલબ સાર.

† “કરપનામાં ચક્રચુર સ્ત્રી પુરપની સમળ ઇચ્છાએ દુશ્મનમાં

મોડાં વહેલાં તેનાં પ્રતિક્ષણ^૧ મળ્યાં વિના રહેતાં નથી, ને પોતાની સ્થિતિ-
ને હાથે કરી સ્વભાવિક રહી શકે તે કરતાં ઉલટી ખરાબ કરી નાંખે છે
એટલા માટે એ વિદ્યાને પારસી ધર્મમાં દરેક ટેકાણે દિણી છે.

સુર વાંચનારે ઇચ્છાની સમજણપરથી બીજી એ શિખામણુ લેવાની
છે કે કોઇ આગળ, સાચું ભલું મનાવવા, કે ટેક જળવી રાખવા, પોતાના
વિષે ખુર^૨ નહીં ઇચ્છવું,^૩ કે ખોટા સોગંદ ન ખાવા, કે કોઇને અંતઃકરણ-
થી શ્રાપ ન દેવા. કારણ કે શ્રાપ જ્યાંના ત્યાં આવે છે: કડવું કાપતાં મિ-
ઠું કપાય છે.

જેમ શ્વાસની નળીમાં ધ્યાન રાખ્યાથી, શ્વાસની હાલચાલે, વિચાર
ઉત્પન્ન થાય છે; તેમજ વિચારના પ્રવાહને તે નળીના હેટલા છેડાના તંતુ
પર જેરમા ફેંક્યા કર્યાથી તેનો પ્રત્યાઘાત મગજના છેક છેડે થવાથી
“સ્મૃતિ”^૪ ઉત્પન્ન થાય છે.^૫ જેમ તંતુ^૬ કૌવતમંદ ને સ્થિતિસ્થાપક
તેમ સ્મરણ^૭ શક્તિનું વિશેષ બળજ રહે^૮ છે, જેનું બેગુનું નબળું હોય છે
તેનામાં સ્મરણ શક્તિ ઓછી હોય છે, ને તેમ વૃદ્ધ જનમાં થતું જોઈએ
છિયે. માણસ અતિ વિપરીત થવાથી, તેના તંતુ દીલા પડી બન્ય છે ને સ્મ-
તિ તેનામાં તીવ્ર^૯ રહેતી નથી. પારસીમાં કેટલુંક ભણતર ભણતાં અધ્યા-
૩ હોમનાં^{૧૦} ગ્રાખણં છુંદીને તેનું પાણી પીએ છે તે એજ નિયમ પર ધ-

દો પડેછે, અને ધીમે ધીમે મૃત્યુ પામેછે, તે વશ થાયછે કે પાછો
મિત્ર થાયછે”—Temple of Rosy Cross P. 159

૧ બદલો. ૨ યાદ ૩ યાત. ૪ ઈશકમાં લપટાઇ રહેનાર.
૫ તેજવાળી. ૬ સોમને મળતું જાડ “જીવનનું જાડ” જે મુસાએ વણ-
વ્યું છે તે ખરેખર જાડ હોય તો તે આ જાડ હોવું જોઈએ—જુઓ
P. 184, Vegetable Products by Birdwood.

† હુમાયુ બાદશાહ જ્યારે મરણતોલ માંદો થઇ ગયો ત્યારે તેના બા-
પે એવી ઇચ્છા કીધી કે એનું દુખ મતે થાય અને એ છોકરો ઉઠે, તે
આખર તેમજ થયું તે એજ સખમે.

§ “સ્મરણ શક્તિ એ મનની અમુક ક્રિયાનું ફળ છે”—Memory
by Stokes.

¶ “મન સુધારવા માટે, તંતુઓ તથા તેમનું મૂળ જે મગજ તે-
ની તેજ વધારવી” Temple of Rosy Cross.

* અવધાન શક્તિ એવાં બળેજ જન્મી શકેછે. એ શક્તિ વડે
માણસ એકી વખતે અનેક ગામતો સાંભળી તે સઘળી યાદ રાખેછે.

મિષ્ટ પારસીઓ પોતાનાં તરતનાં જન્મેલાં છોકરાંને ખીબું કશું પાવા કરતાં પ્રથમ હોમનુંજ પાણી પાય છે કે તેથી કરી તેની આંતરડીની સામડીના તંતુ કૌવત ને તાકાદવાળા રહેડું વિચારનો તો એકનો એક પ્રવાહ ફરી ફરી તંતુપર ફેંક્યાથી સ્મૃતિ ઉપજે છે, ને જોવા કૌવતમંદ^૧ જેના તંતુ હોય તેવું, તેને થોડી કે ઘણીવાર, એવી ક્રિયા કીધાથી યાદ રહે છે. જુવાન નાનાં છોકરાંને વહેલું યાદ રહે છે; બાળકને તે ન સમજે તેવી પ્રાચીના કે કવિતા જે ચારવાર રોજ બોલાવ બોલાવ કીધાથી તેને ગોંઝે તરત ચઢે છે, તેમજ પોપટ જેવાં અજ્ઞાત, પણ શાણાં, પક્ષીને મધુર વાણી બોલાવ્યા કીધાથી તે પણ તે બોલે છે. આ સર્વ સ્મૃતિની ઉપર કહેલી રચનાને લીધેજ બને છે. જેમ જેમ માણસ ઉંમરે પુગતું જાય છે તેમ તેમ તેના તંતુ નયળા થતા ગયાથી યાદ કમ થતી જાય છે. માટે સુગ્ર વાંચનારે આ પરથી શિખામણ એટલીજ લેવાની કે જેમ બને તેમ તંતુઓને કૌવતમંદ રાખવા; તેઓમાં કૌવત હોય તોજ વિચાર કે ઈચ્છાનો પ્રવાહ ધારીએ તેવો નિકળે. જેના એ તંતુ નયળા હોય છે તેનાથી લાંબા વિચાર થઈ શકતા નથી^૨ હાથ-રસનારે શોખીનના પણ છેવટ આવજ લાલ થાય છે. તેનાથી ગુચવણા વિચારમાં પુરતું પેસી શકાતું નથી; ને જેના નયળા તંતુથી સૌ અકારં લાગે છે

૭ સ્મૃતિ જગૃત અવસ્થામાંજ પેદા થાય છે એટલુંજ નહીં, પણ જે કંઈ બહારની ઇન્દ્રિયોવડે જોયલું, સાંભળેલું, બોલેલું, ચાખેલું, કે અડકેલું ને તે વિષેના વિચાર મનમાં ઉત્પન્ન થયલા, તે સ્વપ્ન કે સુષુપ્તિ^૩ હાલતમાં પાછા ઉઠવાથી એ હાલતોમાં પણ તે ચંચળ રહે છે. એનું કારણ એ છે કે જ્યારે માણસ જાગૃત અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે પોતાનાં

૧ શક્તિવાન ૨ અસ્વભાવિક ક્રિયાએ શરીરમાંથી વીર્ય કાઢવું તે. Masterbation. ૩ ભર ઉંઘ.

૬ મૂળ મતલબ એ છે કે આત્મ-પ્રકાશ સ્વચ્છ કરવો. જ્યાં એ સ્વચ્છ થયો કે તેનું બોળિલું નિરોગી રહે છે. એટલાજ માટે મરતાં માણસને પણ સમજી લોક હોમ પાય છે. એ હોમમાં ગુણ છે તે પાછો તેના પર થતી ક્રિયાએ વધે છે. “હે હોમ! તારું કિયિત પાન હજાર દૈત્યોને મારવા ખપ આવે છે”—યસ્ત ૧૦

૭ માંદગીમાં કે માંદગી બોગવ્યા પછી તરતજ, એજ કારણે ઉંડા વિચાર થતા નથી ને પાછલું ભેળું ઝટ દુખવા માંડે છે, તે પણ ઉપલાં કારણે.

શરીરના બહારના ભાગોને તેમજ શરીરની અંદરની ક્રિયા પોતાના મન-
જીવ પ્રમાણે ચલાવવાને સર્વને પોતાના અખત્યારમાં રાખે છે. પણ જ્યારે
તે હૃદયે છે ત્યારે બહારનું શરીર બેભાન તથા સુસ્ત થઇ જાય છે અને
તેની પાંચે ઇન્દ્રિયો મંદ મારી જાય છે, પણ અંતરની ક્રિયા ચાલતી
અટકતી નથી. જ્યાં સુધી માણસનો દમ ચાલે છે ત્યાં સુધી શ્વાસોશ્વાસ-
થી ઉત્પન્ન થતા વિચાર એક પછી એક પડનાર નથી, ને તેથીજ
કરી સ્મૃતિનો ભાષા દેખાય છે.

“ઉંઘ” યાને “નિદ્રા” એ શી વસ્તુ છે? ખોરાક ખાધા-
થી તેની ગરમી પેટમાંથી મગજે ચઢે છે તે ગરમી છે. † એક સાધારણ અ-
વલોકને આપણે જોઈએ છીએ કે બપોરે કે રાતે ખાણું ખાઈ રહ્યા પ-
છી જરાક વાંસો નાખતાં ઉંઘ આવી જાય છે, કુતરાંને કે બાળકને નહ-
વાડયું કે તરત અવાચીરું ખબ્બ ઉંઘમાં આવી જાય છે; દારૂ તાડી પીધાથી
કે અરીણુ ખાધાથી, કે કંઈપણ નીશો કષવાથી મગજે ગરમી ચઢે છે ને
નિદ્રાવશ રૂં થઈ જાય છે. એ હાલતમાં આપણે કંઈ કંઈ દેખાવ જો-
ઈએ છીએ આપણે જ્યાંના ત્યાં, જીવ શરીરમાં, ને આતાળ પાતાળ ફરી વ-
ળીએ છીએ; માળાપ, ભાઈબંધ, મિત્ર, ધરખાર, છોકરાં બચ્ચાં, દરીઆ,
શહેર, મોજશોખ, ફરતું હરતું એ સર્વ શ્વાસની નળીમાં મનની ચાલતી
ક્રિયાના દેખાવો છે. ને એનેજ સ્વપ્ન કે “ખોઆખ” ‡ કહે છે. સ્વ-
પ્ન યાને ખોઆખ ખરા કે ખોટા હોય છે, ને તે ખરા ખોટાનો આધાર મ-
નની તથા શરીરની હાલત પર રહે છે. ક્લિષ્ટ †, વૃત્તિઓ જેવી કે રાગ, દ્વેષ,
કામ, ‡ ક્રોધ † ઇત્યાદિમાં મનને મચ્યું રાખ્યું હોય છે તો તમામ બીજામણું
સ્વપ્નનાં દેખાશે, જેવા કે વાઘ, વર, રીંછ, સર્પ એ સર્વ ક્રોધ તથા દ્વેષને લી
ધે નીશા તથા રાગમાં પડવાથી બદબો દુર્ગંધ, દુઝવું એવું જણાશે; અ-

૧ ઝાંખો દેખાવ. ૨ બગાસું. ૩ ઉંઘમાં પડેલું. ૪ દુઃખ ઉપ-
જાવનારી. ૫ ઇશક.

† (ભુઓ જામે કે ખુશર) વળી કેટલીકવાર ભુખે પેટે કે થાકથી ઉં-
ઘ આવે છે તેનું કારણ તે વખતે કાંઈક વિજળી ઉલટું જ રૂપ તથા પ્ર-
કાર ધરે છે, તેથી ધારું છું.

‡ ખોઆખ-ખાખ ને સ્વપ્ન એકજ શબ્દ છે. ઝં. ખફન=
ફા. ખાખ, ખુઆખ. “ન” નો લોપ થતાં આગલા સ્વરની વિધિ થઈ
“ખ”અ=ખા થયો ને તેથીજ કરી “ફ” નો મહા પ્રાણ થઈ “ખ” થયો.

દેખાઇ, બુઝ્યાઇ, દોંગાઈથી સર્પ, લીંધું, ઉજડ ધરો, વેરાન જગા ને એ-
વુંજ ડરામણું કંઈ કંઈ દેખાશે. કંઈ એમ નક્કી સમજવું નહીં કે કોઈ
હોયતો આ દેખાય નેદ્રેષ હોયતો આ દેખાય, પણ એમકે મનોવિકાર વા-
ળા પડે રિપુ^૧ પર દાખ ન રાખ્યો તો તેમની આવી ડરામણી કૃતિ
સ્વપ્નમાં દેખાયા કરેછે, નિદ્રામાં ત્રાસ પામી જીવ ચોંક્યા કરેછે, ને ઉઠ-
તાં દિલમાં દહેશત રહેછે.

સ્વપ્નમાં ફેટલાક દેખાવ શરીરના પીડાતા ભાગનેડે જ્ઞાન-તંતુના સંબં-
ધને લીધે ડરામણા દેખાયછે. જે માથામાં લોહી જમ્યું હોયછે તો ભયાન-
ક દેખાવો જણાયછે; કોઈ પણ ભાગમાં સોજો આવ્યો હોયછે તો લોહીને
લોહીઆળા પદાર્થો દેખાયછે. જલંદર થયું હોય, કે શરીરના જે ભાગે
શરીરમાંનો પ્રવાહી પદાર્થ નિકળેછે તેમાં કંઈક દરદ થયું હોય, કે વધારે
તાડી કે પાણી પીધું હોય, કે ભાંગ કે સખજી જેવો નીશો વધારે લીધો
હોય, ત્યારે વરસાદ, દરીઆ, નદી, કે જળાશય^૩ દેખાયછે; ક્લેજાનાં દરદે
તથા પેટમાં આંતરડાંમાં હરકત થવાથી વિકાળ આકૃતિઓ દેખાયછે; દાં-
ત દુઃખતા હોયતો દાંત પડતા દેખાયછે, પગના સાંધામાં દરદ થતું હોય
તો લંગડા પગ કે ભાગી ગયલા પગ દેખાએ છે; ફેફસ થવાતું હોયતો
પોતાને મુડદાં માફક જેઈએ છીએ; છાતી પર લોહી જમેછે તો છાતી
ખેસી જાયછે, પેટમાં અજીરણ કે અપચો હોયછે તો “હોલેદિલ,” ને
દિલને ધાસ્તી લાગ્યા કરેછે.

પણ જે માણસ મનોવિકાર પર દાખ રાખી, મનની અકિલબૂટ^૪
વૃત્તિ જેવીકે શ્રદ્ધા^૫, ભક્તિ, મૈત્રી, ઈં મનને શાંતિમાં રાખે તેવી વૃત્તિ
પ્રેમાણે ચાલે તો કુદરતનાં સારાં વલણ પર મન રહી સત્વ ગુણનાં લ-
ક્ષણ તરત ગ્રહણ^૬ કરેછે. અને મન સાફ રહેવાથી અગમનિગમનુ^૭ કં-
ઈક જ્ઞાન થાય છે. પ્રેયમ, જે માટીનાં તત્વ પર જીવ રહે છે. તે,
મોટા મોટા મહેલ, હાથી રોનકદાર હવેલી, શોભાયમાન શહેરો, સારાં હ-
યાં ભોજન, મધુર રાગ, તથા સુંદર પીંછાનાં પક્ષીને, ભપકાદાર પોશાકો

૧ છ શત્રુ. ૨ કરણી. ૩ પાણીનું ઠામ. ૪ દુઃખ ન ઉપજ
વે તેવી. ૫ એકીન, આસ્થા. ૬ પકડી લેવું, ૭ ભૂત-ભવિષ્યનું.

૬ “કપીરા કપીરા ક્યા કરો, ખોજો અપનાં શરીર;
પાંચો ઇંદ્રો વશ કરો, ઓછ દાસ કપીર.”

દેખાય છે; જો હવાનાં તત્વ સાથે આત્માને સંબંધ રહે છે તો, આપણે જુદા હોઈએ તેમ, એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે પક્ષીની માફક ઉડીએ છીએ; જો પાણીનાં તત્વ સાથે આત્માનો સંબંધ રહે છે તો દરીએ ફરવાનું, નદી નાળાં ઝોળાંગવાનું, તરવાનું ને તેમાં રમવાનું આપણે દેખીએ છીએ. પોતાના નજીકના સંબંધીઓનાં સારાં માદાં વિષે સ્પષ્ટ સ્વપ્ના જોઈએ છીએ, તેઓ વિદેશમાં રે શું કરે છે તે જોઈએ છીએ, આપણું સારું માફું, જે બન્યું છે પણ જે હજી આપણે જાણ્યું ન હોય, તે જાણીએ છીએ; તેમજ તે બનવાની અગાડી આપણને શહેજ ખબર પડે છે. સારાં માણસોનાં, અગર તેમની સાથે આપણને સંબંધ પણ ન હોય તોય, તેઓનાં મોત વિષે આપણને ખબર પડે છે. એના જેવા દેખાવ સ્વપ્નમાં અકિંચાટ વૃત્તિવાળાં માણસોને શરૂઆતમાં દેખાય છે. એની સાથે બીજા કટલાક દેખાવ તેનાં ખરાં રૂપથી શહેજ પલટાઈને^૩ માલમ પડે છે, ને તે માણસ અંકકલ દોડાવે છે તો તરત સમજી શકે છે. જેમ સૂર્ય તથા અગ્નિનો જ્વાલિત ગુણ એ છે કે પ્રકાશ તથા ગરમી આપવી, તેજ પ્રમાણે આત્માનો જ્વાલિત ગુણ પ્રકાશ તથા જ્ઞાન છે. જ્યારે માણસ યોગ-આસનપર^૪ એકાગ્ર^૫ ચિત્તથી બેસી મનસોઆરણ્ય^૬ કરતું હોય છે ત્યારેજ તે જાણે છે કે આત્મા કેવો ને ક્યાં રહે છે.

૧ ખુલ્લાં. ૨ પરદેશ. ૩ બદલાઈને. ૪ યોગીનીએકક. ૫ એકી નજરનું. ૬ મનવડે બોલ્યાંકરવું તે; મનની પ્રાણના

જો આવોજ દેખાવ મેઝમેરિઝમ ચલાવનાર Sympathyવડે જોવાડી શકે છે. હિંદુ જેને વીર કહે છે, તેનાજ જેવી પોતાના આત્મા સાથે વસતી યોનિને મુસલમાન “હમઝાત” કહે છે તેને તાબામાં રાખી સામા આદમીમાં તેને ઉતારી તે સર્વ અમત્કાર દેખાડે છે પણ સુધરેલ લોકને આ અંતર જ્ઞાનની ખબર નથી.

જોઈએ એમ હોય કે જોઈએ, જોનાર (Subject of mesmerism) નો જીવ (spirit=ફવિ, જે પાછળથી બગડી જઈ રખડા કરવાથી unconscious vampire કહેવાય છે ત) તેનાં બોળિયાંમાંથી નિકળી જઈ બમી આવતો હોય તેથી હોય.

“મે” (operator) તે મેઝમેરિઝમે ઉપનાર પુરૂષને કહ્યું કે આ કસ્બાથી બે મૈલ દુર એક ઘર છે તે જો. એ ઘર તે જાણતો નહતો અને મે તેને તે વધારે ન વર્ણવ્યું, તે ઘર તેણે જોયું અને કહ્યું કે એ અચુક આકારનું છે અને તેનાં છાપરાંનું વર્ણન કર્યું, અને એ વાત અસાધારણ છે. તેણે કહ્યું કે તેણે એમ કીધું કારણ કે તેને તેણે જાણે ઉ-

કાંદાનાં પડમાં પડ એકપર એક વિટળાયલાં હોય છે ને છેક અંદરખાને ખીજનો પીસો માલમ પડે છે, તેજ પ્રમાણેનો આત્મા છે. જેમ કાળી વાદળીથી સૂર્ય તથા ચંદ્ર ઢંકાઈ રહે છે ને તેમનો આભાસ^૧ સરખો પણ માલમ પડતો નથી, તેમ તમોચુણનાર અધકારે આત્મા પણ ઢંકાઈ રહ્યાં હોયછે; જ્યારે માણસ અકિંચાટ વૃત્તિ ગ્રહણ કરે છે ને મનો-વિ-કારને, નબળા બનાવી, દબાવી રાખે છે ત્યારે તે અધકાર ધીમે ધીમે નિકળતો જાય છે ને આત્માનો પ્રકાશ દેખાતો જાય છે; પહેલાં દીવેટના પ્રકાશ જેવડો, પછી ગુલાસની બત્તીના દીવા જેટલો, પછી નાના તારા જેટલો, પછી શુક્રના તારા જેટલો, પછી નાના ચંદ્રમા જેટલો દેખાય છે; ને તે પ્રકાશ દેખાયો કે તે પ્રકાશનો અંતર ચુચુ, જ્ઞાન, તેનાં દિલમાં પ્રગટે છે; આત્માના પ્રકાશનું નાનું મોટું દેખાતું કુદરતનાં સારાં વળણુ, (જેને પારસી પોતાની ભાષામાં “અપોષ” કહે છે તેને) અનુસરવા બંધ પડે આધાર રાખે છે. માટે એ પરથી સમજવું જોઈએ કે અકિંચાટ વૃ-ત્તિનું માણસને સ્વપ્ન મારફતે જે કાંઈ અગમચેતી થાય છે તે પોતાના સાક્ષ કરેલા આત્માના પ્રસરતાં જ્ઞાનને લીધેજ થાય છે. સ્વપ્નમાં સા-માં આદમીને બોલતાં તથા આપણે તેનું સાંભળી તેને બોલતાં જોઈએ છીએ, તે આપણા વિચારની ગતિ તથા તેની ચાલતી ક્રિયાને લીધે આ-પણને એવો આભાસ દેખાય છે. એકાંતે આપણા જીવ સાથે એખલા મનમાં ને મનમાં વાત કરતા હોઈએ છીએ ત્યારે આપણે બોલતાજ હો-ઈએ તેમ આપણને લાગે છે, તેજ પ્રમાણે યોગ-આસન પર બેઠા પછી

૧ ઝાંખો દેખાવ ૨ જે ચુણુ વડે મનુષ્ય અધકારમાં પડે છે તે.

૩ મુઠે ચાલવું; તેમજબ કરવું.

એથી જોયું. મેં પછી તેને કહ્યું કે તું કોલોન (Cologne) જ, અને તે જો મને “તરત” કહ્યું કે તેણે તે પક્ષીની આંખના દેખાવે અથવા તે-ણે બહુનમાંથી જોય તેમ જોયું. જ્યારે તેને કોઈ પુરુષ વિષે પુછવામાં આ-વતું ત્યારે તે પુરુષને તે કોઈ અમુક જગ્યામાં ન જોતો. પણ પોતાની સાક્ષ હવામાં કે આકાશમાં અતરંગ ફરતો જોતો. અંતર-દ્રષ્ટિએ દુર ના પુરુષોને તે જોઈ શકે છે, તેમની સાથે વાત કરે છે, તેમને સવાલ કરે છે અને તેનો જવાબ મળે છે” —Animal Magnetism, by Dr. Gregory.

§ “તું જાણે હર દુર છે, પણ હર હે હિરદે માંહી,
ભીતર તાદી કપટકી, તાસે સુઝત નાહી” —કબીર

ન્યારે મનમાં વિચારો દોડે છે ત્યારે તે જાણે કોઈ બોલતું હોય ને આપણે તેને બરોબર સાંભળતા હોઈએ તેમજ લાગે છે. તે બોલવાનો સ્વર^૨ ખુદ્દો સાંભળાય છે. સામા આદમીનો સ્વર હેઠેથી શ્વાસ બહાર નિકળે છે તેની સાથે આવે છે ને આપણો ઉત્તર, શ્વાસ અંદર લેવાની સાથે જાય છે. જેટલાં જોરમાં શ્વાસ ચાલતો હોય, તેટલાં જોરનો તે સ્વર દેખાય છે. કેટલીક વેળા સાફ દિલનાં પવિત્ર માણસો સ્વપ્નમાં દેવ-વાણી સાંભળે છે તેનો અવાજ માથાંની આગળથી કશામાંથી એકદમ ફાટી ને આવ્યો હોય તેવો લાગે છે.

હવે એ સ્વપ્નમાં દેખાતા દેખાવ શું છે? આગળ કહ્યું છે તેમ સ્થૂળ^૩ શરીર, જેને મુસલમાન સાલેક^૩ “જહેર હવસ” કહે છે તથા આપણે સાધારણ ભાષામાં પંચ ઇન્દ્રિ કહીએ છીએ, તેવડે આપણને જગૃત અવસ્થામાં ભાન રહે છે, અને જે કાંઈ મનનો વ્યાપાર ચાલે છે તે જાણી શકીએ છીએ; અને તે વ્યાપારને આપણી ઇચ્છાના અપ્ત્યારમાં રાખીએ છીએ, અને જે વિષય ધારીએ તેનાપર તે વ્યાપાર, મનનો સ્વભાવિક વિષય પડતો મુકી, ચલાવી શકીએ છીએ; અને કલ્પના વડે, જે જે વિષયપર મન ચલાવીએ, તેની આકૃતિ ધારી ચિત્તમાં પાડી, જેમ શકીએ છીએ; પણ ન્યારે સ્થૂળ શરીર મંદ થઈ બે ભાન હાલતમાં રહે છે ત્યારે તેનો દરેક ભાગ પોતાનું જાતી કામ બજાવવાને માટે સુસ્ત થઈ નકામો જેવો થઈ રહે છે, તોય સૂક્ષ્મ^૪ શરીર ચાને શરીરની અંદરના હવસો (જેવા કે મહાપ્રાણ^૫, મન, બુદ્ધિ-તત્ત્વ) પોતાનું જાતી કામ, હમેશ જગૃત તથા હોશિયાર રહી, રાતદિન કંઈ કરે છે; તેમનાપર સ્થૂળ શરીરની બેભાનીમાં માણસનાં મનની ઇચ્છાનો અપ્ત્યાર રહેતો નથી; અને જગૃતમાં જે જે દેખાવ કલ્પનાશક્તિ વડે આપણે મનમાં, તેમની શુદ્ધ આકૃતિ સહિત, દેખીએ છીએ, તેજ દેખાવ તેમની પૂર્ણ આકૃતિ સહિત આપણો આત્મા આપણી સ્વપ્ન અવસ્થામાં એક ટેકાણે રહી જોયા કરે છે. સ્વપ્નમાં દેખાવ દેખાય છે તે જ્ઞાની જ-

૧ અવાજ. ૨ દેહવાણું, જડું. ૩ સીધે રસ્તે ચાલનાર, યોગી (મુસલમાન) ૪ ક્રિયા. ૫ ઝીણું. કાયા વગરનું. ૬ શરીરમાં રહેતો વાયુ.

ન તથા કવિઓ ખોટા, ડગારા, તથા માયારૂપ છે એમ કહે છે. તેનું તે-
મ દેખાવાનું ખરું કારણ તે એજ છે, કે તે સર્વ કલ્પનાના ભાસ છે,
પણ એ ભાસ માયા-લુપ્ત^૧, વિકારી, અજ્ઞાન તથા સંસાર-ખટપટી મા-
ણસનેજ દેખાય છે, આત્માનાં જ્ઞાતિ જ્ઞાન વડે જે દેખાય છે તે ભાસ
ખરી હકીકતનાજ હોય છે, ને તે ભાસ સત્ય ગુણ^૨ ધારણ કરવાપર
આધાર રાખે છે. જેમ એક લોહ-ચુંબક લોહના કટકામાં પોતાનો જ્ઞાતિ
ગુણ (આકર્ષણ શક્તિ) પ્રવેશ કરી તેને ખેંચે છે, અને તે કટકો પાછે
તેની નેડે. જે સોય, ટાંકણી જેવી હલકી લોખંડની વસ્તુને વળગાડીએ
તો તેને પણ તે (કટકો) સાથે ખેંચે છે; તેજ પ્રમાણે એક સત્ય ગુણ
ખીજ સત્ય ગુણમાં તરત પ્રવેશ^૩ થઈ પોતાની જ્ઞાતિ ગુણ-શક્તિ પ્રગ-
ટ કરે છે.

શ્વાસોશ્વાસ વડે મનની રચના જણાયાથી હરેક માણસ સંમજ
શકશે કે મન એ પ્રાણી માત્રમાં છે, ને શ્વાસોશ્વાસ ક્રિયા વડે ગમે તે-
નું નાનું કે મોટું પ્રાણી હોય તોયુ સ્વપ્ન તેને આવેછેજ. ધણાક પશુ
જેવા કે ગાય, બળદ, ઘોડા, ગધેડાં, કુતરાં, મેંસ, તેમજ બાળક ને પશુ
—બચ્ચાને ઉંઘમાં ચોંકી ઉઠતાં જોઈએ છીએ ને વળી પાછાં તરત ઉંઘ-
માં પડતાં દેખીએ છીએ તે એટલાંજ સ્વપ્નનાં કારણથી. પશુ, પક્ષી,
માછલી, કીડા, સર્પ વીધુ, જેમનામાં પ્રાણ ચાલે છે તે સર્વ પ્રાણીઓ-
માં મન હોય છે, ને જ્યાં મન છે ત્યાં વિચાર, સારો કે માઠો, ઉત્પન્ન
થયા પિના રહેતો નથી; અને વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે તેમાં સમજ શ-
ક્તિ પણ સાથેજ રહેવાની. ^૧પ્રાણી માત્રમાં અંગજ્ઞાન^૪ તથા સમ-
જ શક્તિ તે જન્મ્યું ત્યારથી હોય છે તે એજ કારણને લીધે હોય છે.
તે સમજ શક્તિ જેમ જેમ પ્રાણી મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ અ-
ભ્યાસ તથા મહાવરાથી થોડી ઘણી વધતી જાય છે. અલ્પ જાતનાં પ્રા-
ણીઓમાં તેમનાં નાનાં બચ્ચાં પોતાની જાતનાં પ્રાણી જેટલું કરી શકે,
તેટલું કરવાનું દેખી દેખાને શિખે છે; સ્વભાવિકપણે જેટલું તેમને

૧ માયાથી લોભાદિ ગયલો. ૨ નેકી. ૩ દાખલ થવું. ૪ જ-
ન્મથી મજેલી બુદ્ધિ.

§ “કીડા માત્ર, મેં વાટે નહીં પણ તેમની બાજુએ કાણાં હોય
છે ને વડે શ્વાસોશ્વાસ ચલાવેછે”—Paley

આવડે તેથી વધારે તેમને આવડી શકતું નથી; પણ જે તેમને ટૂંક પા-
ડી બીજું બીજું શિખવે તો તેઓ શિખી શકે છે, જેમકે વાંદરા તથા
રીંછ જે શિખવે તે ચાળા કરી દેખાડે છે, પોપટ જે મધુર શબ્દ શિ-
ખવે તે બોલી શકે છે, કુતરાં એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે આપ્યું હોય
છે તે લઘુ જાય છે; ક્યુતર ચિટ્ટીઓ લઈ ન્યાં જતું હોય ત્યાં જાય છે.
એમ ઉપર કહ્યા પ્રમાણેની સમજ શક્તિ દરેક પ્રાણીમાં હોવાને લીધે
પોતાનાં સારાં માઠાં માટે તથા પોતાનાં શરીરનાં સંરક્ષણને માટે જે જે
ઉપાય યોગ્ય શકાય, તે તે કરે છે. જેનો તેમણે એકવાર અનુભવ લીધો
હોય તે તેઓ તરત સમજી જાય છે; જેમકે બિલાડી કે ઉંદર એકવાર
ઘાંસામાંથી કે છટકાંમાંથી બચી જાય છે તો પછી તેમાં, તે તો શું પણ
બીજાંએ તેની અડાસે જતાં નથી; હરણ, શિયાળ, સાબર, કાગડા, મોર,
ક્યુતર જે એકવાર કાષ્ઠપણ પ્રાણીને ગોળીથી મરતાં જુએ છે, તો બં-
દુક જોતાંજ ઉડી જાય છે; જે કાષ્ઠ કુતરાંને, ઝેર ખાધને, મરી જતાં બી-
જાં કુતરાંએ એકવાર દેખ્યું હોય છે તો તે તરફ તે કદી જોતું પણ ન-
થી; જે એક ઘેટું બીજાં ઘેટાંને એકવાર કપાતાં દેખે છે તો ત્યાં તેને
તાણી તાણીને કસાઈ લઈ જાય છે તોય તે જતું નથી. એમ પ્રાણીમાં
જેમ જેમ અનુભવ મળે છે તેમ તેમ, તેમની સમજ શક્તિ ખૂબે છે;,
નહીંતર શરીરના નિભાવ તથા રક્ષણને માટે જેટલું જ્ઞાન જોઈએ તેટલું
લુંજ તેમનામાં સ્વભાવિકપણે રહે છે. માણસને વાચા હોવાના સખબથી
એક બીજાનો અનુભવ નજરે જોયાથી તથા બીજા અનુભવીનું સાંભળ્યા-
થી તીવ્ર સમજ શક્તિ તે વહેલું સંપાદન^૧ કરે છે; એટલું પણ બધામાં
ને પ્રાણીમાં કશો ફેર નથી; તેને હસાવેલું હસે છે, ચાકાવેલું ચોકે છે,
ને રડાવેલું રડે છે, તોય તેમાં ઉપર વર્ણવેલી સમજ શક્તિ હોવાને લી-
ધે ધાવવાનું, માને ઝાળખવાનું, માની ગેર હાજરીમાં રડવાનું, ખુશીમાં
હસવાનું કે દુઃખમાં રડવાનું તે સ્વભાવિકપણે જાણે છે. વાચાને લીધે તે જે-

૧ મેળવવું.

ફિગ્યુરમાં એક ખેડુતે સણના રોપમાંથી સણ કાઢવાનું કામ વાં
દરાઓને શિખવ્યું તે તે તેઓ એવી હાશીઆરીથી કરે છે કે તેજ સણ તે
વુંને તેવું બજારમાં વેચાય છે. એજ પ્રમાણે ચીનમાં વાંદરા પાસે ચાહ
ચુંદાવવાનું કામ ચીના કરાવે છે.—ગુજરાતી ૨૯-૫-૮૭

મ જેમ મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ તે અનુભવે સમજ. શક્તિ સુધા-
રતું તથા વધારતું જાય છે, તે મોટી વયે સર્વ ખરાં ખોટાંનો તર્ક કરી
શકે છે; એ પરથી એવું જણાય છે કે ઇશ્વરે જાણી જોઈને હલકાં પ્રાણી
માં વાચ્યા મુકી નથી, નેકરત મનુષ્યમાંજ મુકી છે; એવા હેતુથી કે તે સર્વ પ્રાણી
મનુષ્યના કાષ્ટમાં^૧ રહે. મનુષ્યની સર્વ શક્તિ જો તેમનામાં મુકી હોત
તો મનુષ્યને, મારવા ને દુઃખ દેવામાં તેઓ કશા ઇલાજ છોડત નહીં,
ને જેને સુખ હાલ મનુષ્ય ભોગવે છે તે તે પુરાં કે મુદ્દલ તેને મળત ન-
હીં. જો વાચ્યા, ને તેને લીધેજ પ્રાપ્ત કરેલી વિશેષ સમજ શક્તિ, બ-
ળદમાં હોતતો મનુષ્યને બળદ કહેત “હઠ! હું” હળ, ગાડી, કે ગાડું
ખેંચતો નથી; ગાય ભેંસ કહેત કે હું દુધ આપતી નથી, ઘોડો કહેત
હું ભેસવાને પીઠ આપતો નથી; ગધેડું કહેત હું ભાર ઉચકનાર નથી,
ઉંટ કહેત હું તને ખેસાડનાર નથી,” એમ દરેક પ્રાણી, વાચ્યા હોતતો
મનુષ્યનું માનત નહીં, ને વિશેષ સમજ શક્તિ હોતતો મનુષ્યની સામા-
ચાત, ને પરિણામ એટલું નિકર્ણત કે ખેતીનાં, ભાર ઉચકવાનાં, કે ભાર
ખેંચી એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લઈ જવાનાં સર્વ કામ મનુષ્ય માત્ર-
ને પોતાને જાતેજ કરવાં પડત, ને તેથી જોટલું હાલ અનાજ કુલ ક-
ળાદિ પાકે છે તેટલું પાકત નહીં; ધી, ખાંડ, ગોળ, મિઠાઈ, મેવા, ચુરમા ઇ-
ત્યાદિ જે હાલ ખાવા મળે છે તે ઘણું ખર્ચ મળત નહીં. માટે વાચ્યા ન-
હોવાનું દુઃખ પ્રાણીને છે, પણ તે તેઓમાં ન હોવાને લીધે મનુષ્યને
ઘણું સુખ છે. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાને સગવડ પડતાં સર્વ કામોમાં
તેમના કૌવતમંદર બાંધનાં વિશેષ જોરનો, ઉપયોગ માણસ કરે છે
ને તે પ્રાણી કમ અકકલને^૨ લીધે મનુષ્ય જે કરાવે છે તે કરે છે; પણ
મનુષ્ય તેમનો ઉપકાર ન માનતાં તે પ્રાણી માંદાં સાજાં હોય તોય, કે
ગમ ઉપરાંત, તેમની પાસે કામ કરાવે છે ને તેમને બહુ સતાવે છે; તેમ-
નામાં જ્યારે મન છે ત્યારે, દરેક પ્રેકારે તેઓ હાલસાસ કીધા વિના છોડ-
તા નથી; માટે તેમ કીધાથી કરાવનાર પર દર દમે તેમનાં મનમાંથી અફસો-

૧ સત્તા-અખત્યાર. ૨ મજાનુત, જોરાવર

§ કમ અકકલને લીધેજ પ્રાણી પોતાનાં બચ્ચાંને પાસે હોય ત્યાંસુ-
ધી ચઢાય છે ને વિખુટાં પડ્યાં કે થોડા વખતમાં તે ભુલી જાય છે; ને
એજ માણે ઓલિયાં પ્રમાણસો કરે છે.

સ નિકળી હાય પડે છે. માટે દરેક માણસે તેવું ન બનવા દેવાની સંભાળ રાખવી એ તેની ઉત્તમ સમજને ઘટતી વાત છે. પણ મનુષ્યનો પ્રાણીપરનો ત્રાસ એટલેથી પતતો નથી. તે સારું, નિરોગી, જુવાન, અચળ, પુષ્ટ પ્રાણી જોઈ કાઢી તેનાં ગળે છરી ફેરવે છે. હવે માણસે આરીક નજરે ઉપજું સમજ શક્તિનું વર્ણન ધ્યાનમાં રાખી ધડીભર વિચારવું જોઈએ કે આપણા જીવપર વાઘ વરના ત્રાસ આવી પડે છે સારે તેનાપર લાખો લાખ હાય ને શ્રાપ મારીએ છીએ; તે આ અસીલ, આપણાં પુદનાં સુખને ખાતર પેદા કરેલાં, નિદોષ, રાંધેલાં પ્રાણી પોતાના ટાંટી-આ દબાતાં કે ગળું દબાઈ પકડાતાંજ ફેટલી ફેટલી, કેવી કેવી, ઉઝી-ઉઝી, કેવા કેવા જોરમાં, ફેટલી ફેટલી ઝડપથી, તે કાપનાર તથા ખાનાર પર હાય મારતાં હશે! ને તે કેવાં ત્હય-ભેદક? ઉચ્ચારણ હશે તે યોગીજ સમજ શકે છે. “હો ઇશ્વર! આ શો જુલમ, શો ત્રાસ, શી પીડા, ને આ તે શાં અનિવાર્ય અઘટિત ક્રુષ્ણ! નહીં વાંક, નહીં તુકસીર, નહીં વેર, નહીં દુશમનાઈ! અફસોસ, બ્રહ્મ અફસોસ! હે કાર મારનાર ખુની! હજારો હજાર હાય તારાપર પડ્યો! તારા હાલ મુજ સરીખાજ થયો! તારું સર્વ બરબાદ જ્યો! તારું સત્યાનાસ હર વાતે થયો! અફસોસ! પરમેશ્વર અફસોસ! દુનિયામાં તારો ધનસાફ નથી, આ જનજ. આખો તેવો આખર તનેજ સોપું છું” આવી હાયજું નફટ નાકે ખાધા પછી જાણસ તેને ખુશ ખુશ થઈ ખાય છે. પણ તે શું ખાય છે?

આપણે જાણીએ છીએ કે જીણા જીણા તારને એકઠા કરી તારની સંખ્યા પ્રમાણે, કર્નકવાની ચોતારી, ત્રણ તારી, કે સાત તારી દોરી બ-

૧ હૈયુ ફાટે તેવું. ૨ નિવારણ ન થાય તેવું. ૩ નાશ, સંહાર. ૪ આત્મા, પ્રાણ, જીવ.

* તેની બુદ્ધિ તે ક્યાંસુધી ચાલતી કે “૩મી ભવિષ્ય વરતનારા (haruspices) તેને કાપી તેનાં આંતરડાં તપાસી શકુન જોઈ ભવિષ્ય કહેતા” — *Travels of Polyclotes*

§ આવો વિચાર અકબર બાદશાહને આવ્યાથી કહેતોકે “ઇશ્વરે મનુષ્ય સારૂ અનેક પ્રકારનો ખોરાક બનાવ્યો છે, પણ અજ્ઞાનતા તથા ખાઉધરપણાંને લીધે એ જીવતાં પ્રાણીને મારો નાખે છે અને પોતાનાં સરી રને હેવાનાં કબરસ્તાન કરે છે. હું જો રાજા ન હોત તો માંસ આહાર એકદમ છોડી દેત. અને હમણાં મારો વિચાર છે કે તેને ધીમેધીમે છોડી દઉ” — આઈને અકબરી

નાવે છે; વળી એવી એવી ખીજ દોરીને એકડી કરીને સુતળી જેવી બા-
ડી બનાવે છે; તે બાડી દોરીને એકડી કરી વળી દોરડાં બનાવે છે. તેજ
પ્રમાણે પ્રાણીના માંસની રચના છે. માંસનો લોચો તે ઝીણી ઝીણી દોરી
નો, ગોઠવીને સામટો કરી રાખેલો, સમુદાય છે. એ દરેક દોરીમાં લોહી
વહ્યા કરે છે. દિવમાં આંધાં વધતાં લોહી મુજબ, માંસ દુબળું કે પુષ્ટ હો-
ય છે. માંદા પડીએ છીએ ત્યારે માંસ ઉતરી જાય છે, અને શરીરને પુરતો
ખોરાક ન મળવાથી દોરીની અંદરનું લોહી કમ થતું જાય છે તેથી ચામડાં
ખેસી જાય છે; જ્યાંથી માંસ કાપે ત્યાંથી લોહી નિકળે છે તે એટલાજ
કારણે સમજવું. સૂર્યનો પ્રકાશ એવો છે કે જે વસ્તુપર તે પડે, તે વ-
સ્તુની હાલતમાં નિરંતર બેઠતો ફેરફાર કર્યા કરે. માટે તે પ્રકાશ કાપેલાં
પ્રાણીનાં માંસપર પડવા માંડ્યો ત્યારથી, પ્રવાહી પદાર્થપર વહેલી અસર
ચાલુ થવાથી, પહેલ વહેણ લોહીના તથા પ્રાણીનો ભાગ તાપે સુકાઈ ઉડી
જઈ બીજે ભાગ અંધાર જઈ કાઢેલા માંડે છે. એ માંસ જ્યાં સુધી હ-
વામાં ખુલ્લું રહે ત્યાં સુધી કાઢ્યા કરે છે; ને એ કાઢેલા બરેલાં લોહી
ને ખાઈ માણસ મજા મારે છે. માંસમાંનો ચામડાંને છીછડાં, શેરડીના
કુચા ખાવા તે નકામાં દાંત ને મોં દુખવવા જેવું છે; તેમજ આ માંસ
ખાવામાં છે. લહેજતરે ને સ્વાદ માંસ-હારમાં લાગે છે તે ફક્ત તે માં-
સમાં સમાયલાં લોહીના છે. માટે ઉત્તમ સમજ શક્તિનાં મનુષ્ય એ જાણવું
જોઈએ કે, જે તે માંસ ખાતું હોય તો, તે જે કંઈ ખાય છે તે કાઢે-

૧ જથો. ૨ મજા. ૩ ખોરાક તરીકે ખાતું.

જે ભાગ શરીરમાં કાઢેલાં હોય, કે જે વસ્તુઓ શરીરમાં નકા-
મી થઈ જાય તેમનાં કાઢેલાં રજકણો લોહીમાં ભરાય છે તે સાથે તે
ફેફસાં અગાડી સ્વચ્છ થવા આવે છે. વળી તે લોહીમાં પિશાબ પ્રસેવ, પિત્ત
થવાના પદાર્થ ભેળાઈ રહેલા તે માંસના લોચામાં રહી જાય છે. માટે આ-
વું ગંદું લોહી ખાવાને કારણમાં મનાઈ છે (“જે પોતાની મેજે મરી જ-
ાય છે તેને, તથા લોહીને, તથા હુકરનાં માંસને ખાવા માટે તમને મનાઈ
કરી છે” — સુરો-૨); ને તેજ રીતે યુસાએ મના કરી છે (“સઘળાં માં
સનું જીવન તેનું લોહી છે, જે કોઈ તે લોહી ખાશે તેને લોકમાંથી જુદો
પાડવામાં આવશે Lev. 17-14. એટલાજ માટે પારસીઓ લોહી ખાતા
થી એટલુંજ નહીં પણ તેને અડકતા પણ નથી.

તું લોહી ખાયછે અને વ્યાધિ તથા દુઃખ દરદુઃખ પોતાનાં ઘરમાં ભરેછે. માટે માંસનો આહાર કરનાર લોકમાં જેમનાથી બની શકતું હોય તેમણે તેજ એ દુષ્ટ ખોરાકથી દુર રહેવું જોઈએ. લોહીનું બંધારણ ખોરાકની જાતપર હોય છે, ને ઘણાક વિકારનું મૂળ લોહીમાં હોયછે, તેથી લોહીમાં થતા બિગાડને લીધે શરીરમાં ન માત્રમ પડતાં દુઃખ દરદ થાય છે. આવાં અણુદીઠ દુઃખ પ્રાણીમાં ન થતાં હોય? પ્રાણીને વાચા હોત તો તે અજ્ઞાન મનુષ્યને કહેત પણ ખરાં, કે તેથી તેના આહારથી તેઓ દુર રહેત. માટે મનુષ્ય જે માંસ ખાયછે તે બહુકરી દુઃખ, દરદ, ને વિકારવાળાં લોહીનો ભંડાર ખાયછે. માટે આ બે દેખીતાં કારણ— ૧) છું હાય, ને ૨) જીવું વિકારી લોહી—ને લીધે યોગી માંસનો આહાર કરતો નથી.

આ સઘળી હકીકત પરથી સુસ્તર જન સમજી શકશે કે હરેક પ્રાણીને તેનાં શરીરનું સંરક્ષણ કરવા જેટલી સમજ શક્તિ તો કુદરતે બક્ષેલી છે, ને તેજવડે કુતરી, ગાય, બેંસ, બકરી, પોતાનાં જણેલાં બચ્ચાંને કોઈ અડકવા જાયછે, કે તેઓને પીવાનું હુલ દોહવા જાયછે કે કડવા કે મારવા આવે છે; જ્યાં સમજ શક્તિ છે ત્યાં ખર્ષ ખોટું વિચારવાનું મન રહેછે. માટે સમજી માણસે શિખાગણ લેવી જોઈએ કે કોઈપણ નિર્દોષ

૧ ખોરાક તરીકે ખાતું. ૨ સાઈ જાણનાર, સમજી.

ફ પહેલ્લે નંબરે તો અપચો થાયછે. જેમ બાંધો નબળો તેમ અસર વેહેલી થાયછે. એ અપચો ઘડીઘડી થવાથી મહેલી અસર એ થય છે કે દાંતના પારા કુલીને કળેછે, ને આખર દાંત સુડીને પડેછે—Graham's Lectures. જેમ ખાનું સ્વભાવિક તથા સાદું તેમ તેને જરૂરતાં વાર લાગતી નથી. આગલા જમાનાના લોકનાં હાડ જોતાં તેમના દરેકના દાંત અખંડ રહેલા જણાય છે—Sir John Sinclair. જેમના દાંત દુખતા હોય તેમણે ખોરાક પર વિશેષ લક્ષ આપવું જોઈએ.

† મૂળ કારણ એકે કોઈપણ જીવને દુઃખ ને દેવું કે મન ન દુખ વતું. ગાય બેંસકે બકરીને દુધ હોયછે તે તેમનાં બચ્ચાંનાં પોષણ માટે હોયછે. તે દુધ તેમને મારી કે પકડી કે બાંધી રાખી, મનુષ્ય હાય ખાતું દોહી લેછે ને તેનાં દહી, માખણ, ઘી બનાવેછે. માટે જ કરી સાક્ષે-ક આ હાયની જણસો-દહી, માખણ, ઘી-ખાતા નથી. જે ઘણી આવો ઉઝો વિચાર કરે, તે માંસ કેમ કરી ખાઈ શકે? માટે માંસનો આહાર કરનાર લોકમાં જેમનાથી બની શકતું હોય તેમણે તો એ દુષ્ટ ખોરાકથી દુર રહેવું જોઈએ.

પ્રાણીનું મન દુઃખવધુ* નહીં. આજના શિકાર રમવાનું શિખનાર જીવા-
નિવાઓએ આ વિષયપર બહુ વિચાર કરી ચાલતું જોઈએ.

કોઈ કોઈ વાર, ધણું ખરું, જગૃત અવસ્થામાં જે જે દેખાવો જો-
યા હોય તથા જે જે કૃત્ય થયાં હોય કે કયાં હોય, તે તે ઉધમાં, જે કે
ઉધતાં પહેલાં તેઓ વિષે વિચાર પણ લગારે ક્યો ન હોય, તોય, તે સ-
ર્વ દેખાવ તથા કૃત્ય આખેડુય^૧ અથવા તો શહેજ સ્વરૂપ પલટીને દેખા-
યછે. તેનું કારણ એછેકે એ દેખાવો તથા કૃત્યની પ્રતિમાર ચિત્તમાં જ્યા-
રે, તેમને ઠસાવવાને ઇચ્છા ન કરી હોય તોપણ મનોરંજક કે મન-મો-
હક કે ખીજ રીતની હોવાને લીધે, ઈસી ગદ્ય હોયછે ત્યારે તે, સૃષ્ટિ
ના આઘાત^૨ તથા પ્રત્યાઘાતના^૩ મોટા નિયમ પ્રમાણે, પાછી મન પ-
રથી ઉઠેછે ને જેવો જગૃતમાં દેખાવ જોયલો તેવોજ, પાણીમાં પડેલા પ-
છાયાનાં સ્વરૂપની માફક, દેખાયછે. આ પરથી સમજશે કે આ દેખાવની
ક્રિયા તે કંઈજ નહીં પણ સ્મૃતિનું પાછું મારતું જોરછે.

હવે સ્મૃતિના સંબંધમાં “ખાર” એટલે દેવનાં અજાતરતો તે થુંછે
તે જાણવું જોઈએ. મત્સર^૪ તથા કોધ, જે લોહીના વિકારછે તે, અકેક-
માં મળીજાય પોતાનાં હલકાં તથા નરમ સ્વરૂપ પર સ્મૃતિને વિટળાવી
રાખેછે, ને એ દેખાવને આપણે ખારનાં નામથી ઓળખીએ છીએ. એ

૧ તાદૃશ્ય ૨ છબી. ૩ મારેલું જોર. ૪ પાછું મારતું જોર.

૫ અદેખાઈ.

* એવાજ હેતુથી મુસલમાન લોક માંસહારી છતાં મહમદ પે-
ગમબરે હાજીઓને આ પ્રમાણે ફરમાવ્યુંછે—“આ સાચા ધર્મિષ્ટો જ્યાં
સુધી હજ કરો ત્યાં સુધી કોઈ શિકારી પ્રાણી મારશે ના; તમારા-
માંનો જે કોઈ પ્રાણીને મારશે તેણે એ વાજખી માણસના ઈરાવ સુ-
જળ્ય તેનાંજ જેવાં પ્રાણી સાર જેટલા પણ અપાય તેટલા આપવા
પડશે...અથવા તો તેને બદલે પોતાનાં કર્મની દુષ્ટતાનો સ્વાદ જોવા
ઉપવાસ કરવો પડશે.”—કુરાન—સુરો ૫.

§ જે કોઈને આ વિષય પરની અમતકારિક બિના વાંચવી હોયતો
તેણે ઈબ્રાહમ બિન અધમ નામના વક્તીનો હેવાલ વાંચવો, જુઓ
Specimens of Arabian Poetry by Carlisle.

† કલાલને દારૂ વિષે, કુંભારને વાસણ વિષે, મહેતાજીને છોકરાંવિષે,
એમ મનુષ્યને પોતાના ધંધા પ્રમાણે, કરેલાં કૃત્ય અથવા તેમની ક્રિયા
દેખાયછે તે આ કારણે.

સ્મૃતિ તે પોતાની ઇચ્છા વિરૂધ્ધ કોઈ માણસ કે પશુ પ્રાણીએ કોઈ
 ઘેટાં કર્મની હોયછે. માટે જે ઘડી સ્મૃતિ જાગૃત થાય છે તે
 ઘડી તેની સાથે ખાર પણ ઉભો થઈ રહેછે. સ્મૃતિ સ્વચ્છ અગ્નિની
 માફકછે. જેમ અગ્નિમાં દુર્ગંધ આળી કે તે અગ્નિ બગડેછે ને પોતાના
 રંગ રૂપ બદલેછે એટલુંજ નહીં પણ તેની પાસે રહેનારની તબિયત પ-
 લુ બગડેછે; તેજ પ્રમાણે સ્મૃતિ જેની સારી શક્તિમાં કોઈ તથા દ્વેષનો
 અભાસ લાગી, તે બગડી જાયછે, ને જે મનુષ્યમાં તે રહેછે તેનું મનપણ
 ખરાબ કરી વિકારી બનાવી દેછે; માટે ખારથી દુર રહેવું એ સાચું છે.
 છેવટે જે સુષ્ક જન શહેજ વધારે વિચાર કરશે તો તે પોતે જાણશે કે
 માણસ કે ખીચું પ્રાણી જેમ ખારીજું હોય તેમ તેની યાદદાસ્ત શક્તિ
 તેજ હોયછે; ને એથી ઉત્તરું, જેમ આદમી વિસર બોળું કે એલિયું
 તેમ તેની યાદદાસ્ત કમ, અને સ્મૃતિ તેમાં એછો વખત ટકનારી
 સમજવી. યોગી એક કાને સાંભળી ખીજે કાને કાઢી નાખવા
 (Forgive and Forget) નો ગુણ વધારે પસંદ કરે છે, કારણકે
 તે ધારણ કરવાથી માણસ વિકારમાં લપટાતું નથી, અને નિરાંતે સુએછે.
 સંસાર-અવસોકની જન આ પરથી શિખામણ લેશે કે ખારીલાં અદમી
 ને વધારે ચીડવતું નહીં, ને તેની સાથે બનતાં સુધી કંઈપણ પુરાઈ ક-
 રવી નહીં, કારણકે તેનાં મનની ખરાબ સ્થિતિથી, શહેજ વખતની પુ-
 રાસ તે કદી ભુલતું નથી, ને તેનો બદલો વેર બાવે લેવાને કુંદાડા માર્યા
 જ કરેછે; અને બોળાં દિલનું આદમી તે કંઈ સમજતું નથી. હવે ખા-
 રીલાં આદમીને સારી સ્મરણ શક્તિનો નેટલો ફાયદો મળેછે, તેટલોજ
 ખીજી રીતનો તેને ગેર ફાયદો થાયછે. તેનાં પર પડેલાં દુઃખ (જેવાંકે
 ભાઈ, બહેન, માંબાપ, છોકરાં. કે પ્યારી અર્ધાંગનાના વિયોગ કે મોતથી
 નિપજે તે), પોતાના પર જુલમી ત્રાસ પડેલો તે, વિપત્તિ ગુજરેલી તે, કે
 ઇશ્વર—કોપ વ્રસેલો તે સંબંધીનાં સઘળાં દુઃખ, બ્યારે કંઈ તેવો અ-
 વસર આગ્યોકે નજરની આગળ આવી પડેછે; તેને દિલગીર કરી તાવ
 સતાવ રી ઘણી વેળાતો રડાવેછે. તે પોતે સામા બોલનાર આદમીને
 કહેછે તારો ‘આ બોલ તો કદી કાળે ભુલનાર નથી’ તેમ તે બોલ તે-
 નાથી ભુલાતો નથી. તે બોલ તેનાં દિલમાં હમેશા ખરકયા કરેછે; ને જે

જે ક્ષમા કરી પિસ્મૃત થતું; ફર ગુજર કરી ભુલી જતું.

ખોત મોટાં દિલવાળું આદમી અખાત્ર કરી ભુત્રી જાયછે તે તેનાં દિલ-
માં, ખારની વૃત્તિ ક્યારવાને લીધે, ઉંઘતાંકે જગતાં પ્રજાગ્યા^૧ કરેછે; તે-
નાં છુપાં બળતરાંએ તેનું લોહી હમેશ શહેજ ઉઠાવતું રહેછે; છાતીએ શ-
હેજ શહેજમાં ઉઠાવટ ચટી આવેછે; ને આખર સ્વભાવ બળિયેલ થઇ
જાયછે. તેને સામા આદમીનું સાઈ જોવા ગમતું નથી. તેનાં દિલમાં ખુશ
ધમ્મચા કરવાની ટેવ પડી જાયછે. કોઈનું ભયું થતું જોઈ પોતાની હાલ-
ત તથા જીંદગીપર અફસોસ કરેછે; ને એમ કરી મનો-વિકાર, જેમને
હરદમરે દયાણુ તથા કાબુમાં રાખવા જોઈએ તેમને જગૃત બનાવી હાથે
કરી ઉશકેરે છે. માટે વિવેકી જને ખારનો પાડોસ રાખવાથી દુરજ
રહેવું, એ તેના વિવેકને ઘટતી વાતછે. ખારને લીધે છુપી દુશમની તથા
વેર ભાવ રાખવાની ટેવ પડેછે; તથા દુષ્ટ કર્મો કરવાનો સંભવ મળેછે.
જેમ કોડો લાકડું હળવે હળવે કોરી ખોખું બનાવેછે, તેમ એ ખાર
કાળજી કરેછે.

માણસનાં દિલમાં કેટલીકવાર ખતરો આવે છે, ને એ ખતરોને
લીધે ધમ્મજાનું બળ તુટી જાય છે. એ ખતરોને લીધે ધમ્મજાવડે ધારેલાં
કાર્યની પ્રાપ્તિ થવાને બદલે ધણીકવાર પ્રતિકાર્ય^૩ થાય છે. ધલમ ચલાવ-
નારા, તેમજ સ્વામીને પા દરકોઇ મોહોબતવાળા આદમીને હાથમાં લેવા
દત્તી સ્ત્રી, કૃત્ત કરતાંજ દિલમાં ખતરો કે દગદગો કે વસવસો કે સંશય
આવી જવાથી, ધલમનો ભોગ પોતેજ થઇ પડે છે; માટે મેલી વિદ્યા
સર્વ ધર્મમાં ધિક્કારી છે તે આટલાંજ કારણને લીધે. હવે એ ખતરો કેમ
પેદા થાય છે તે જાણવું જોઈએ. ફેફસાંપરથી ધ્યાનનો પ્રવાહ જેવો ઘસારા
સાથે ચાલવા માંડે છે કે એકદમ ધારેલા વિચારથી બીજો ઉલટ વિચાર
અધવચ્ચે આવી સામો થાય છે, તેથી પહેલા ચાલેલા વિચારની ગતિને
તે પાછી હલાવે છે અને તે પ્રથમ વિચાર બ્યાંથી નિકળ્યો ત્યાંજ જોરમાં
જઈ પાછો મારે છે; એ પ્રત્યાઘાતને લીધે પ્રથમની ધમ્મજાનું ઉત્પન્ન કરેલું

૧ ધીમે ધીમે સળગવું. ૨ હમેશ, દરપણે. ૩ ઉઠવું, ફળ, અસર.

ફેફસાંક વાર ખતરો નથી હોતો ને મન દૃઢ રહેછે તોય આવ
દશા થાયછે તેનું કારણ આ છે. વીર સાધતાં કંઈક ખામી રહી જાય
તેથી તે દુઃખ દેછે, કે તે વીર ખુશી થઇ જવાથી તે માણસનું મન
હદપાર વશ કરી દેછે તેથી તે ધ્રુવડ જેવું થઇ જાયછે. એમ “લેને ગ-
ઈ પુત એર ખોયા ખસમ” થઈને ઉભું રહેછે.

બળ નયનું ધર્મ તુટી પડે છે. માટે પ્રાર્થનારૂપી ઇચ્છા-દર્શક^૧ બંધુતરે દિલમાંથી નિકળતી ઇચ્છાના પ્રવાહને જોરમાં લાવી તે પ્રવાહને દિનપ્રતિ દિનર સંયજ કરવાને શિખવે છે; તેથીજ ફરી યોગીનું મન પોતાના અભ્યાસને લીધે જેવું કરવા માગે તેવું મક્કમ^૩ રહેછે, ને એ મક્કમપણું ઉપજાવવાની મહત્ત્વ^૪-ઉપજાવવાની શક્તિ આધાર રાખેછે, એ શક્તિ વડે તેનાં દિલમાંથી જે મોં વાટે નિકળ્યું તેજ ધધને ઉછું રહેછે. ઓલિયાં આદમીનાં મોંમાંથી બહુધા^૫ નિકળે છે તે થાય છે, તે એજ નિયમથી, કે તેમાં જુદાણું, દગલબાજી, લુચ્ચાઈ, દોંગાધનો ઘણો બાસ હોતો નથી તેથી ફરીને વિચારતી કે બોલતી વખતે દિલમાં ખતરો લાવે નહીં કે મનને સંકોચે નહીં, ને જે બોલ નિકળ્યો કે તે જોરમાં “બેધડક” નિકળે છે ને તેથી તે ફળે છે. વળી આવા કુદરતી નિયમનો લહાવો લેવાને વિવેકી ધર્મિષ્ઠ જનો પરણતાં જોડાંપર કે છોકરાંને ધર્મમાં લેતી વેળા, કાઈ વય-વૃદ્ધ^૬ ભલાં મનનાં અસ્થાવાળાં, નિષ્કર્ષી, તનદસ્ત, સાચવટ પાળનાર આદમી પાસે આશિર્વાદ દેવડાવે છે. હવે ખતરા તથા સંશય અને દગ-દગા તથા વસવસો વચ્ચે ફેર એટલોજ છે કે, ખતરાના પ્રવાહનું જોર એકદમ ને એકજવારની ક્રિયાસાથે લાગેલું હોય છે, અને વસવસાનું^૭ જોર ઘડી ઘડીની આલુ ક્રિયા સાથે લાગુ રહેલું ને નયનું હોય છે. જો-એક રખરનો દડો પથરની જમીનપર માર્યો હોયતો પહેલો જે ઉછાળો તે પાછો મારે છે તે ખતરાના આંચકા જેવો છે, ને છેક છેવટે જમીનની લગોલગ ફરી ફરી, મારી ઉછાળાનું જોર રહી જાય છે તે વસવસાની ગતિ જેવું છે. માટે સારાં માણસે શુભ કાર્ય કરતી વેળા જરા કે તલમા-ત્રપણુ વસવસો કે ખતરો મનમાં લાવવો નહીં; જે કંઈ કરવું તે પુરતી સંપૂર્ણ ઇચ્છાની સંયજ શક્તિ સાથેજ કરવું. જે માણસ દવા પીએછે ને પીતાં મનમાં ખતરો લાવેછે ત્યારે જે માટે તે ડરે તેજ તેતે પહેલું થાયછે, તે પણ અનિયમપર. તે ધારે કે મને ઓકારી આવશે કે તાવ આવશે, કે ન પચશે, કે પેટ આવશે તો તે મનની સ્થિતિ પ્રમાણે તેમજ થાય છે. એનું કારણ એ છે કે કુદરતી રીતે હવાની ચાલતી ક્રિયાની સાથે, પીધેલી કે ખાધેલી દવાનો કસ જઠરમાંનાં વિકારી, ખગડી ગયલા,

૧ ઇચ્છા દેખાડનાર. ૨ દહાડે દહાડે. ૩ દઢ. ૪ મોટાઈ.
૫ ધણુ ફરી ૬ ઉમ્મરે ધરડાં. ૭ સૂટેલ. ૮ હોજડી-પેટ.

રસ સાથે જળ નર્ત નવિન^૧, પણ કુદરતીના જેવોજ, જેમ્હો રસ શરીરની સુખાકારી મેળવવા પેદા કરે છે. હવે વસવસો શરીરમાં હવાની કુદરતી ક્રિયાને બગાડી દે છે તેથી ધારેલાં ફળની પ્રાપ્તિને બદલે માઠી અસર ઉપજાવે છે. જેમ જેમ ખનરો મનને સળવાવે છે તે કંટકર માફક બોકાયા કરે છે, તેમ તેમ તેની અસર, (એટલે અમુક વિચારના પ્રવાહનું બળ ફેફસાં પર વળગી રહે છે તે વળગણ) એક પ્રતિમાની માફક ઉભુંજ રહે છે. જે માટે વિચાર હોય તો તે માફ કરે છે ને સારો વિચાર હોય તો તે સારું પ્રતિકાર્ય^૨ ઉપજાવે છે. જેવી વસવસાની ફરી ફરી ચાલતી ક્રિયા દરદીને પીડાવે છે, તેવી તે વિદ્યા-અભ્યાસીને દુઃખ દે છે. હવે એ દુઃખ કંઈ વસવસાથી તેને થતું નથી પણ તેના ધોરણે ચાલતી શ્વાસની ક્રિયાને લીધે થાય છે. જે અભ્યાસી ખાતાં ખાતાં કે પીતાં પીતાં જાં એ છે તો જે પ્રાણવાયુ^૩ તેનાં શરીરમાં કુદરતી રીતના નિયમ પ્રમાણે અને કુદરતી રીતે જવો જેમ્હો, તે પ્રમાણે તે જતો નથી. પણ ચોપડીમાં આવેલાં વિચારની ક્રિયા પ્રમાણે ન્તે પ્રાણ વાયુ તુટતો તુટતો ને અચકાતો અચકાતો જાય છે એથી જઠરમાં અન્ન-રસ,^૪ કસવાળો પેદા થતો નથી. ને તેથી ખાધેલું તેને પચતું નથી.† શરીર વ્યાધિને પાત્ર થાય છે અને મોંપર પાણી રહેતું નથી. હવે એથી ઉલ્કે^૫ જે અસાન માણસો કાચું, ગંધાતું, ઠંડું, અણધરતું “ બેઘડક ” ડાંબિના ખાય છે તે પથ્થર જેવાં રહે છે. અને ઘણી વેળા તેમને કથું થતું પણ નથી; એ બેઘડક-રીનો ફાયદોપણ આ નિયમે મળે છે. થોડીક આ અસર લોહીના વિકારથી આપણે ઉત્પન્ન કરી શકીએ છીએ. આપણી મરજી પ્રમાણે લોહીને ગતિ આપી, ધારીએ તો કામ, ક્રોધ, મત્સર ઈત્યાદી ગમે તે દિલમાં ઉપ-

૧ નવું ૨ કાંટો. ૩ સખી. ૪ સામી અસર. ૫ જે વડે પ્રાણ ચાલે તે વાયુ. ૬ ખોરાકમાંથી ઉપજતા રસ.

† આ ક્રિયાથી લોહીનાં ફરવામાં ફેર પડે છે તેથી એ અપચો થાય છે. ખાતી વેળા લોહીનો જુસ્સો હોઝડી તરફ વિશેષ રહે છે, એવામાં ધ્યાન બીજી તરફ દોડયું કે “ તેના વિચારે ” લોહીના જુસ્સા મગજે પણ રહે છે. આથી જેમ્હો લોહીનો જુસ્સો એક ઠેકાણે પુરતો ન રહેવાથી અન્યાનાં બી રોપાય છે. એવું ન થવા પામે તે માટે પારસી લોક “ બાજ ધરી ” ને ખાચે એટલે ખાતાં કથું બોલતા નથી, ને હિંદુઓ શ્રાવણ ને પુરષોત્તમ માસમાં મૌન બોજન કરે છે.

જાવી શકીએ છીએ; તેમજ મગજ મારફતે લોહીવડે મનપર સારી માડી અસર, લોહીને તેવીજ ગતિ આપી, ઉપજાવી શકીએ છીએ. હવે એ ખતરાનો મોટો આકાર બનાવીએ તો શું થાય તે જાણવું જોઈએ.

ખતરાનું મોટું રૂપ ક્ષાણ તથા દહેશત છે; ને એ કરતાંએ મોટું રૂપ “હેબક” છે. ખતરાની ગતિ આંચકા જેટલી હોય છે. ને હેબકની ગતિ એકદમ જોરવાળા ધક્કા કે હડસેલાની ગતિ જેવી છે. કોઈ ખ્યાર માણસનાં મોતના, ખોટના, પોતાનાં સંબંધવાળાં મનુષ્યના જીવ સટા સટાનાં દુઃખ ઈત્યાદિના સમાચાર કાને પડતાંજ માણસનાં મનમાં તે ખતરાનો મોટો વિચાર, જેમ એક મોટાં નગરાંપર જોરમાં દાંડો મારે ને છાતીમાં જખરો ધબકારો થાય, તેમ તેવો ધક્કો તે માંડા વિષયનો વિચાર મારે છે; તેથી કરી માણસ ક્ષાણ કે હેબક ખાધ નિચે પડે છે, હોદ્દા ખસી જાય છે, કે પેટ આવી જાય છે. જેમ માણસનું મન દૃઢ તેમ તેન પર એવો ધક્કો લાગવાનો સંભવ ઓછો. જેમ માણસ અસંતોષી, અધીર, પોચું, અને ચળિત સ્વભાવનું તેમ આ માડી અસર ઉપજાવના સંભવ વધારે રહે છે. માટે દરેક વિવેકી માણસે મનને ધીરે ધીરે દૃઢ કરવું જોઈએ. દૃઢતા મનમાં કેમ લાવવી તે આવડતું હોય તોજ સખળ ઇચ્છા મનમાંથી નિકળે, દૃઢતા હોય તોજ સ્મરણ શક્તિ વિશેષ ટકી શકે છે. દૃઢતા એટલે શું? અમુક વિચારનો પ્રવાહ જે ફેફસાં બહારી ચલાવ્યો હોય તેને ત્યાંનો ત્યાં સજ્જડ દાખી રાખવો તે. તે જો પાછો ઉભો થાય તો દૃઢતા રહેતી નથી; ને પછી મન ચંચળ, ને મતિ ડગડગતી, થઇ જાય છે, સ્ત્રી જાતિની બહુ કરી નખળી ક્રાંતિ તથા પોચા સ્વભાવની ટેવને લીધે તેની મતિ અસ્થિર તથા મન ચંચળ રહે છે; ને એવી ચંચળતાનેજ હિંદુ યોગી મનની “ક્ષિપ્ત હાલત” કહે છે; ને ક્ષિપ્ત હાલતને લીધે જ મોહ-જાળમાં તે ફસે છે, નજદીક દેખાતા લાભની પ્રાપ્તિની આશામાં નાનાં કુર્મ કરતાં આંચકો ખાતી નથી, અગાડી ટકો મળવાનો હોય તે છોડી તરત ફક્ત પૈસો મળતોજેવાને આનાંદિત રહે છે; કલ્પનાને જે દીક અને સુંદર લાગે તેમાંજ કલ્યાણ તથા સુખ માને છે; જરા સુખે હસે છે ને થોડાં દુઃખે રડે છે; એક વસ્તુપર જીવ લાગ્યો તે લીધી કે વળી બીજીપર જીવ દોડાવે છે, અસંતોષી રહે છે, દિલે અધીર રહે છે, ને એ

વા ધણુક અવગુણ તેનાં મનની સારી માડી સ્થિતિ તથા સંગત પ્રમાણે તે સંપાદન કરે છે. માટે દરેક સમયે સ્ત્રી તથા પુરૂષે દૃઢતાને વળગી તેને ધીમેધીમે વધારવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. એ ટેવથી* સંતોષ, ધાર-જ, સખુરી, પાંસરી સમજશક્તિ, દરેક સ્વભાવ, વિચારશીલતા, ધારણ કરી શકીએ છીએ; ને તે ઉપરાંત દુઃખ, દરદ, સંકટ, તથા વિપત્તિ વેઠવાની સહન શક્તિ વધારી શકીએ છીએ.

કેટલાંક માણસ હેયકે તરત મરી જાય છે તેપણ એજ નિયમે, કે દમનોડું આંચકો બહુ જોરમાં વાગે છે તેથી રક્તસ્થર ફાટી જાય છે ને આલતો પ્રાણ બહાર નિકળી જાય છે.

આ જોરમાં વાગતો આંચકો જોવો હેયકનો હોય છે તેવો વળી ખુશી યાને “ હરખનો ” હોય છે. સોરતીનું ધનામ, વેપારમાં એકદમ ધણું નફો, મોટી દોલતનો વારસો, મળતાંજ ધણુંક માણસો ધેલાં થઈ જાય છે. તેમની મતિ ફરી જાય છે, કે તેઓ મૂઝાઈ પામે છે. કે મરી જાય છે. એ સમયે ઉપર વર્ણવેલા એકદમ જોરવાળા આંચકાના ધોધારાને લીધેજ થાય છે. કેટલીક કામિનીજ પ્રિયા, પ કામાતુર હોવાથી, પ્રિતમને જ દેખતાં, કે તેના આવવાનું સાંભળતાંજ, હર્ષ-નિમગ્નતા પામે છે, ને તેથી ધણીક વેળા અણધારી વ્યાધિ પેદા થાય છે, એ સહ આ નિયમે થાય છે.

માટે નબળાં મનનાં આદમીએ જીવને મક્કમ રાખવાની ટેવ પાડવી; અને જરા જરામાં ધારતી કે ફાળ ખાવાની કુટેવ છોડી, મન દૃઢ કરવાને શિખવું જોઈએ. c

૧ મેળવવું. ૨ અંતઃકરણ. ૩ બે ભાની. ૪ ઈશકે ઉશકેરાયલી સ્ત્રી. ૫ ખ્યારી સ્ત્રી. ૬ ખ્યારની આતુર. ૭ ખ્યારો પુરૂષ. ૮ હરખમાં ડુબી જવું તે.

* માણસ જ્યારે એ ટેવનો ખોટો ઉપયોગ કરે છે ત્યારે તે વકટ બને છે, વેર લુહતું નથી ને ફૂર થતું જાય છે. જો પુરૂષનું મન પણ ચંચળ ન હોત તો વઢવાડ, મારા મારી, ગાળ, દુઃખ દરદ લુહત નહીં ને તેથી એક બીજા સાથે શત્રુભાવે રહેત; ને એકેકનું લોહી પીતાં પણ તૃપ્ત ન થાત.

§ એ અચાકાએ મગજના થડમાં ધક્કો લાગે છે તેથી ત્યાં તંતુઓમાં ચૈતન્ય વધી પડ્યાને લીધે અંતઃકરણ ઉશકેરાઈ જાય છે. એવામાં કોઈ નસ નબળી થઈ ગઈ હોય છે તે ફાટી જાય છે ને લોહી નિકળી પડે છે.

દહતા તથા નિર્દય મનની સખ્તી, એ એમાં કિંચિત્ દેર છે. એ ફેર, તેમની આશ્નતી શ્વાસ-ક્રિયાનો દેખાવ જોતાં, દહતા શુભ કર્મ કરતાં ને નિર્દયતા કુકર્મ (મક્કમ વેરભાવથી) કરતાં, મનનું એક તરફ ચોંટવું જળશુ જોઈ કહેતાં, કંઈ નથી. દ્રવતામાં શાંતિ રાખવી પડે છે, ને નિર્દયતામાં મનોવિકાર ઉદ્ભવેલા પડે છે. શ્વાસમાં આશ્નતી ક્રિયા એકજ છે, પણ દગ સામ સામા હેડાના મળે છે.

હવે યોગના આઠ નિયમ પૈકી છેકા ત્રણ નિયમ જોતે હિંદુ યોગી અંતર સાધન કહે છે તે આ વિષયના સંબંધમાં જળવા જોઈએ. એ ત્રણ નિયમો ચિત્તની હાલત વિષેના છે. ચિત્ત એટલે શું? કલ્પિત, કે નજર દેખાતા, કે યીજી હૃદયે જળાતા, અમુક વિષય પર વિચાર યાને મનની ક્રિયા ચલાવ્યા કરવી તેનું નામ ચિત્ત. અંતર સાધનને મુસલમાન સાલેક “હવાસે ખાતેન” એટલે દિલની અંદરના હવસ કરી કહે છે, ને તે હવસ^૧ તેઓ પાંચ જ્ઞાતના ગણે છે, અને તેમાં ચિત્તને પણ ગણ્યું છે, દુઃખ, સંકટ, કે વિપત્તિને લીધે જ્યારે મનુષ્યનું ચિત્ત ભ્રમ થઈ જાય છે, ત્યારે તેણે જે વિષય પર વિચાર કરવો જોઈએ, તે વિષય પર વિચાર કરવાની તેની શક્તિ નબળી થઈ જાય છે આથી કરી એકજ વિષય પર તેનાં મનની ક્રિયા “અખંડ” આશ્નતી નથી, પણ તે જરા જરા આ લી ભ્રમતી રહે છે. યોગી જ્યાં પોતાની નજર ઠેકવે છે ત્યાં તેનું ચિત્ત અચળ રહે છે. જો તે લહય પર નજર રાખે છે, તો તેનું ચિત્ત છાતીમાં રહે છે; જો તે નાકની ઘાંડી પર નજર રાખે છે તો ચિત્ત નસકોરાં આગળ રહે છે; જો તે નજરે, મુસલમાન સાલેકની મીઠક; એ ભવાંની વચ્ચે રાખે છે તો ચિત્ત છેક મગજ તરફ રહે છે.^૨ જ્યાં તેનું ચિત્ત રહે છે ત્યાં તેને દીવાના જેવો પ્રકાશ બહુ વખતે માલમ પડે છે; એ પ્રકાશને હિંદુ યોગી આત્મા-દર્શન^૩ કહે છે. એ પ્રકાશ શું છે તે તેની ઘટતી જગાએ કહેવામાં આવશે. દરેક આદમી યોગ આસન પર બેઠો ને એવું ચિત્ત રાખ્યું કે જ

૧ હવસ એ અરબી ભાષાનો શબ્દ છે ને તેનું અન્ય વચન “હવાસ” છે. ૨ આત્માનું દેખાવું

જો જો પાંચમાં પ્રકરણની છેવટે.

૩ આ ક્રિયા ઉપર ચાલતાં કૃતલીક વેળા પગનું લોહી ઉપર ચડે છે તેથી કામ ઉશકેરાય છે, પણ તે વિકારના જોરસાને દબાવવો, ને તેમ કરતાં થોડેક વખતે બાહ્યાં, વિજળી જેવા ચમકારા, ને કંઈ કંઈ આકારો તમારા ત-

આત્મા-દર્શન થાય છે એમ નથી. જો તેણે અભ્યાસવડે અગાડીથી દંડ-
ના મેળવી હેતુ છે તોજ તેને માલમ પડે છે. તે દેખાતાં પહેલાં દરેક ઇ-
ન્દ્રિ સુસ્ત તથા મંદ થઈ જાય છે. તેથી, કે જીજી તરફ ચિત્તને ખેંચાવા-
નો કે વિચારની ચાત્રતી ક્રિયામાં નહીં નડવાનો સંભવ ન રહે.

હવે ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે તદ્યપર કે નાકની ઢાંડીપર, કે બંને
ભવાંની વચ્ચે કે કોઠપણુ શરીરના સવળ પડતા ભાગ પર ચિત્ત ચોંટા-
વું તેને યોગી “ધારણા” કહે છે. એવી રીતે એકી નજરે ચિત્ત એકજ
વિષયમાં પોરવી રાખવું ને તેની “તાનતા” કરવી તેનું નામ “ધ્યાન”
છે. ધ્યાન કરવાવાળા શરીરના કોઈ ભાગની સાથે અભિન્ન^૧ ભાવથી રહેવું તે-
ને “સમાધિ” કહે છે. એમાં એકાગ્રચિત્ત જોઈએ. જ્યારે ચિત્ત કોઈક
અંતરમાંની વસ્તુને ધરીને, હવાથી હાલ્યા ચાલ્યા વગરના તુફાની કાનસ
માં રાખેલા દીવાની જેમ પ્રમાણે સ્થિર રહે છે. ત્યારે તે સ્થિર હાલતને
આર્યજનોએ “યોગ” કહ્યો છે ને એનું નામ ને સમાધિ છે. સઘળી
મનોવૃત્તિને રોકી એક કોરે દાખી રાખી, અમુક વસ્તુપર તીવ્ર ભાવના ત-
થા ઘણુંજ ચિંતન^૩ કીધાથી અંતરની ખુખીઓ માળસને જણાય છે.
સઘળી ખુખી શ્વાસની ક્રિયામાં જોવાની છે. યોગી આંખો બંધ રાખી સ્વ-
ચિંતન^૪ કરે છે. આંખ બંધ રાખવાનું કારણ એટલુંજ કે બહારની
વસ્તુ જોવામાં ન આવે તો તેનાપર વિચાર કે મન જઈ શકે નહીં. કોઈ
પણ વસ્તુ આપણી નજરે પડી કે તરત તેનો વિચાર સ્વભાવિકપણેજ
ચાલવાનો, માટે યોગી આંખ બંધ રાખે છે. તેનો મૂળ હેતુ એ કે પાંચે
બહારની ઇન્દ્રિ સુસ્ત કરવી. કે અંદરની આંખ ખુલે, જોવું, અડકવું ત-
થા ખાવું એ ત્રણ તેના અભ્યારમાં રહે છે. પણ સુધવું, ને સાંભળવું
એ તેના અભ્યારમાં રહેતાં નથી, તોય તેમને વશ કરવાને. ૨ સંક્રમ ૧.
ગી, પરંતુગાર નમાઝી ઇસલામીઓનાં કહેવા પ્રમાણે, નાક તથા કાનમાં
આંગળીઓ ઘાલી તેમની ક્રિયા, પ્રાર્થના કરતાં બંધ પાડે છે. હાલના બાં-
ગ દેનારા ચાત્રતી આવેલી વિધિ પ્રમાણે એમ કરે છે તેપરથી સમજી

૧ જુદું ન પડે તેનું; એકજ. ૨ એક ઠેકાણે એકજુથયણુ
૩ ઉડો વિચાર. ૪ જીવ સાથે વિચાર કર્યા કરવો તે. ૫ આંગ દેનાર.
૬ અંધારામાંથી નિર્ગમી આવશે, પણ તે પર ધ્યન ન આપી સીધી ક્રિયા છોડ-
વી નહીં” —Temple of Rosy Cross p. 216 આજર કએવાન પણ
એવું જોયલું પોને વસેવે છે. જુઓ દીન અવીજોહ - પાનું ૧૮૩

માણસ તેમાં મોગનો પાત્રો જોઈ શકે. જે સાલેક હોય છે તેજ આવા ઉં
રા ભેદ પુરત સમજી શકે છે.† તેઓ કિબ્બો કરે છે, તે એક તરફ નજર
રાખી ચિત્ત એકાગ્ર કરવા માટે છે.† ને પ્રાર્થના કરતી વેળા ડાબો પગ પ
છાડી નાખી બેસે છે તે યોગનું સિંહાસન સમજાય છે. એમ સઘળા ધ
ર્મનું બંધારણ યોગ પરજ છે, તે પાછળ જણાવવામાં આવશે. હવે સુધ
વાની તથા સાંભળવાની અડચણ મટાડવાને યોગી એકાંત, અંધારી, સુત
કારર, જગા પસંદ કરી રાતનો વખત પોતાના અભ્યાસમાં કાઢે છે. તે
મ છતાં એ હરદો^૩ ઈંદ્રિય, આંખ બંધ રાખવાથી મંદીય આવી જાય.

૧ જેની સામા મોં રાખી મુસત્રમાન (મસીદમા) પ્રાર્થના કરે છે તે.

૨ સુપ, ૩ બંધે, ૪ સુસ્તિ.

† મહમદ પેગમબર પણ યોગી હતો તે તેનું સખી
દિલ અને ગુફામાં એકાંત બેસી રહેવાની તથા અરધી કે પોણી રાત સુધી
પ્રાર્થના તથા મનસાચ્યારણ કરવાની તેની દેવ કહી આપે છે. એ પેગ
મબરને સસારની રાજદારી ખટપટનો સંબંધ રહેવા છતાં જે તેણે
અંતર દૃષ્ટીએ જોયતું વર્ણવ્યું છે તે યોગી વિદ્યાર્થી માટે સાચું છે.

§ આ ફક્ત સંસારી આદમીને મળતો ફાયદો છે. યોગીને એથી
જુદોજ ફાયદો થાય છે, અને તે એકે તેની અંતર-દૃષ્ટિ તેજ થઈ ખુલ્લું
મોટું રૂપ ધરે છે, ને તે શક્તિ વડે પ્રાર્થના ઝટ અસરકારક થઈ પડે
છે. જેમ ઝગકાટ મારતી વસ્તુ પર નજર ઠકે, તેમ અંતર-દૃષ્ટિ (clairvoy
yance)ની હદ લંબાતી જાય છે. એટલાજ માટે હિંદુ સુર્ય તથા અગ્નિ
જેવા પ્રકાશિત પદાર્થની, તથા પારસી સુર્ય, ચંદ્ર, પાણી, અગ્નિ જેવી
નુરાતી ચીજોની, સન્મુખ તાકીને પ્રાર્થના કરે છે.

“સંપ્રજાત અંતર-દૃષ્ટિ (conscious clairvoyance) કે સ્વપ્ન સ
મા દેખાવ, અનેક પદાર્થોને તાકીને જોવાથી ઉત્પન્ન થાય છે; તેમાં બિ
હોરી વસ્તુઓ, ધાતુની કે કાજળવાળી સપાટો, કે ચમક્યા ગુણવાળાં પા
ણી પર એકી નજરે જોવાથી ઘણીજ સહેલાઈથી ઉત્પન્ન થાય છે.

“બહુ વખત પર મરી ગયેલા પુરોના, ગત કે અવગત થયેલા
આત્માઓના, અને લખેલા કે છાપેલા અક્ષરે દેખાતા સવાલના જ
વાબોના ચમત્કારિક દેખાવો જે બિહોરી વસ્તુમાં દેખાય છે તે વિષે હજી
કંઈ કહ્યું નથી” — Animal Magnetism by Dr. Gregory.
મુસત્રમાન ઇત્તમીઓ હજરત ભરી એવાજ દેખાવ ખુલ્લા દેખાડી શકે છે.
જેમ જેનું દિલ હલકું (sensitive) તેમ તેની દૃષ્ટિ વહેલી ખુલે છે. પ્રા
ચીન ધરાનીઓ આ લંડું જ્ઞાન સમજતા હતા. તેથી જ્યારે તેમનો મોઢ
પહેલવાન પ્રદેશ નિકળી જતો અને તેનો કસો પત્તો લાગતો નહીં ત્યારે

છે. આંખો બંધ રાખી કે શહેજ વખતમાં સાધારણ આદર્શને ઉંધ આવી જાય છે. કારણ કે તે વખતે કોઈ પણ ઈન્દ્રિયપાસે આપણે કામઃક્રમશઃ રાખતા નથી, તેથી તે પોતાની મેજેજ સુસ્ત બને છે. કામવગરના આદર્શને બડી ઘડી, કે વિશેષ ઉંધ, હોય છે. તે પણ એજ નિયમે હોય છે.

હવે એ પાંચે ઈન્દ્રિયો-આંખ, નાક, કાન, ચામડી તથા જીભ-શાથી અને કેમ સુસ્ત થાય છે તે જણાવું આવશ્યક છે. ભેજમાંથી નવ ઝીણી તાંત જેવી દોરી જેને તંતુ કહે છે, તે નિકળે છે તે પાંચો ઈન્દ્રિયાથે જોડાયેલી છે. તેથીકરી એ દોરીઓપર જે અસર થાય તે તરત મગજમાં, વિજ્ઞાના પ્રવાહ માફક, ફોડી આવી જણાય છે. માટે જે મૂળમાંથી એ દોરી નિકળે છે તે મૂળનેજ ઉંધવડે સુસ્ત કીધું હોયતો તેમના છેડા પોતાની મેજેજ સુસ્ત તથા મંદ પડી રહે છે. લકવથી શરીરનો બેટબો ભાગ સુત મારતો હોય છે તેટલા ભાગના તંતુમાં જખમ હોય છે. તે જખમને લીધે ત્યાંની અસર મગજે પુગતી નથી. તે ભાગપર ચમડી તોડીએ તોય દુખાવું નથી. તેજ પ્રમાણે ઉંધમાં ચાંચડ, માકડ, જીભ, કે ધ. શ્વેતકાર ઉંદર કરડી જાય છે તેપણ માલમ પડતું નથી, કારણ કે જ્યાંથી એ દોરી નિકળે છે, તે મૂળજ સુસ્ત રહે તો પછી જે ભાગમાં એ દોરી ગઈ છે, તે ભાગે તેના કરતાં વધારે સુસ્ત તથા મંદ પડી રહે એમાં શું નવાઈ? આંખી વધતી ઉંધ પ્રમાણે ઈન્દ્રિયો આંખી વધતી મંદી રહે છે. ઘણાં ઉંધવાળાંને મારતાં કે ખુમ પાડતાં પણ તેઓ જણતાં કે સાંભળતાં નથી. કુતરાંની જેવી થોડી ઉંધ વાળાં જરાકમાં જખમને હે છે અને થતી કે થયેલી વાત સીત જણી શકે છે માટે એ પરથી જણવું જોઈએ કે બાન તથા અકબ-હોશીઆરીનું ઠેકાણું ભેજું

એક અમુક વાસણમાં એકસ કિચ કરી જેતા તો તેની હાલત, તેનાં દુઃખ સુખ, સ્પષ્ટ નજરો નજર જોઈ શકતા, તે પણ આવીજ રીતે. સર્વે નુ શરીર કલકું હોવું નથી તેમજ અકલિપ્ટ ગુણ સર્વથી ધારણ થઈ શકતા નથી માટે આ ખુબી તેમનાં ધ્યાનમાં ઉતરી શકતી નથી.

* પરસેવાની ખરાબ ગંધે દોડી આવી આપણું લોહી જળોની માફક એ સુસે છે. જે ખાટમાં બહુજ માકડ હોય ત્યાં તરફ રાખ્યાથી સંધ્યા માકડ તેની ગંધ લેવા ખાટમાંથી નિકળી આવી તેને વળગી પડે. પરસેવાની ને તરફાંની ગંધ એકજ છે, માટે માકડને તે બહુ ગમે છે. ગીંધ, કાગડાંને મેઝાં માંસમાં જહેજત લાગે છે તેજ એને પરસેવામાં લાગે છે.

છે. માટે ભેદનું મંદ થાય તોજ ઈન્દ્રિયો શહેજમાં મંદ થઈ શકે. ને એ વાત સમાધિમાં આવશ્યક છે. સમાધિની ખરી ખુબી પ્રાણાયામ, એટલે આસોઆસની ક્રિયા બંધ કર્યા પછી જોવાની સરસ લાગે છે. પ્રાણાયામ વડે યોગીનાં મગજમાં એવી શક્તિ આવી જાય છે કે તેથી કરી જે અ-કલ્પ તથા સમજ તે અગ્રાડી ન ધરાવતો તે આવી જાય છે. એ શક્તિ વડે ધણીક સ્પષ્ટિ-રચના તે સમજી શકે છે. એને યોગી સિદ્ધિ કહે છે. અને અંગ્રેજ લોક Inspiration કહે છે. એ શક્તિ આવવાનું કારણ એટલું જ દિસે છે કે આસોઆસની અખંડ ચાલતી ક્રિયા બંધ પડી જવાને લીધે અનેક તરેહના વિચારોનો ગુચવાડો મન પર રહેતો નથ તેથી આત્માનો જાતી પ્રકાશ પોતાની મેળે મન પર પડે છે. એ પ્રકાશ નું પરિણામજ્ઞાન છે. જેમ ધુમાડે બરાદ ગમલાં રસોડાંમાં તેની દિવાલે રાખેલી વસ્તુ દુરથી દેખાતી નથી, પણ ધુમાડો નિકળી ગયા પછી નજરે સર્વ ખુલ્લું આવ્યું પડે છે, તેજ જાદુક એ પ્રકાશનું પણ સૂક્ષ્મ-ત્વું. સમાધિ વડે યોગી પોતાનો આત્મા પોતાની કાયામાંથી બહાર કાઢી ખીજાં પ્રાણીની લાસમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. તેથી કરી તે પ્રાણી જીવતું હોય તે પ્રમાણે પાછું ફરે છે, હરે છે, ચરે છે, શિકાર કરે છે, ખોલે છે, ને સર્વ ક્રિયા કરી શકે છે. પોતાની કાયાનું આત્મા સાથેનું આ-કર્ષણ ખસાડી આવી રીતે આત્માને યોગી જન બહાર કાઢે છે. તેને સુસવમાન સાલેક “ ખલ્સે બદન ” કહે છે એ ખલ્સે બદન વડેજ આ

હું અલૌકિક અદ્ભુત સામર્થ્ય એ સામર્થ્ય આઠ-અણિમા; મહિમા, ગરિમા, લધિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકાશ્ય, ઈશિત્વ અને વશિત્વ- છે. તે તપ તથા નિયમ વડે યોગીની પાસે હોય છે, ત્યારે જે કંઈ તે ઇચ્છે તે થઈ શકે છે. સ્પષ્ટિ નિયમ વશ થઈ રહે છે. શરીરનું વજન તથા વધવટ જેવું ધારે તેનું થાય છે-

† વાંચો માકસેફતે કહેવાની.

* ઉત્તમ આત્મા છતાં, તે વડે કાયા સચેત થઈ, તેમાં લોહીના વિકારો વ્યાપી રહે છે. સમગ્ર વાંચનાર આ પરથી ભુત, ડાકણ, પીર, સૈયદ, જીન એ વિષેની ધણીક વાત સમજી શકશે.

† સંપૂર્ણ આત્મા મરણ પ્રમાણે દેહ છે. એ અને વધારે જીવન શ-કિનવાળા મુલકોમાં દોડી જાય છે, પણ અપૂર્ણ આત્મા દેહના દરેક કણ-માં ચોંટી રહે છે. સંપૂર્ણ આત્મા ચાહે તે ખોળિયાંમાં ઉતરી તથા રહી શકે છે અને મરણ ચલાય ત્યારે તેને ગાળી નાખે છે. — Temple of Rosy cross p. 119

તાળ, પાતાળ, નક્ષત્ર^૧—અવનિઓ અને બીજાં બધે ઠેકાણે યોગીનો પવિત્ર આત્મા ફરી વળી કંઈ કંઈ દેખાવોડું જોઈ આવે છે.

હિંદુ યોગીની ઇચ્છા કેટલે સુધીની છે? ઈશ્વરના રૂપ-ર સાગરમાં મગ્ન થવું તેમાં સમાધિનો આરંભ, અને તેમાં તન્મય^૩ થવું એજ સમાધિનો છેડો છે, એટલું સમજો છે.

પ્રાણાયામ કેમ થાય છે તે આ ઠેકાણે સમજવું જોઈએ. પણ તે જાણવા અગત્ય શ્વાસ શું છે તે જાણવું જરૂરનું છે. ફેફસાંનું બંધારણ જોતા જણાય છે કે, તે પાદળી જેવું પોચું તથા છિદ્રવાળું હોય છે. તે નાના પોકળ દાણાનું બનેલું છે. એ પોકળ દાણાઓમાં શ્વાસે લીધેલી હવા ભરાય છે. નીચી એટલે દમની નાળીના બે ફાંટા થયેલા છે, ને દરેક ફાંટામાંથી બે બે ફાંટા, ને તે દરેક નિકળેલા બે ફાંટામાંથી બીજા બે ફાંટા, એમ જન્યાં સુધી ફેફસાંનો દરેક દાણો દમની હવાથી ભરાય ત્યાં સુધી તેટલા વિભાગ બની સૂક્ષ્મ ફાંટા એ નીનીક થયા કીધા છે. એ સૂક્ષ્મ ફાંટાઓમાં થઈને ફેફસાંના દરેક દાણામાં દમની હવા પેસે છે. એ દરેક દાણાની બહારની આમડી પર લોહીની બારીક નસોની જળ હોય છે. દાણાની આમડી તથા નસની જળ વચ્ચે ફક્ત કરોળીઆનાં બારીક જળાં જેવોજ બારીક પાતળો પડદો છે. એ બીકરી નસનું નહાર^૨ ગદલું લોહી દાણામાંની હવા સાથે નજીક આવવાથી તેઓમાં અરસ પરસ ફેરફાર થાય છે. કાળાં લોહીમાં કોયલાનું તત્ત્વ “કારબોન” વધારે હોવાથી તે ગદલું દેખાય છે. હવે દમની અંદર લીધેલો હવામાંનો પ્રાણ-વાયુ તે નસોમાં, તેમની જળ વાટે પ્રવેશ થઈ, પેલાં લોહી સાથે મળી જાય છે. એ મળવાથી બે રસાયણી સંયોગ થાય છે. એકતો કોયલાનું તત્ત્વ પ્રાણ-વાયુ જોડે મળતાંજ ભ

૧ તારાઓની દુનિયા. ૨ તુરનો દરીઓ. ૩ એકતા પામવી; ગરક થવું. ૪ દ. ખત.

જે જામરૂપ હકીમ કહે છે કે નક્ષત્રો લોખંડના બનેલા છે તે પણ આવની રીતે જોયું હશે “ખરતા તારા લોખંડનાળી ધાતુના બનેલા છે, ઘણા ક્રમાંતો હપ) ટકા લોખંડનાળી ધાતુ છે.” —Lockyer.

† દુર્ગાનથી આજે શામ થાય છે તે કરતાં આ નજરોનજરની શોધ કેવી! આપણા મહાન પૂર્વજો હાલની વિદ્યા કરતાં યોગ વડે ગૃહ-મંડળનું વિશેષ જ્ઞાન ધરાવતા.

૧ જુઓ બેંક જ્ઞાન, કે Elementary Physiology by Huxley

ક્રીમાં કોલસો બને તેમ બળવા માંડે, ને તેથીજ કરી સોડીમાં નેમજ શરીરમાં અંગ-ગરમી પેદા થાયછે, ને એવું બળવાનું હરદમ ફેફસાં પર જતી રહેવાથી, રાત દિવસ અંગમાં ગરમી થયાજ કરેછે. જ્યારે બહાર અતિશય ઠંડ પડેછે, કે જેને લીધે ને અંગ ગરમી ન રહી શકે, ત્યારે મ-ણસ કંકડતી ઠડીએ ઠાર મરેછે. બીજે સંયોગ એ થાયછે કે લોહી લાલ કિરમજી થાયછે, કારણ કે તેની અંદરથી કોયજાનું તત્વ નિકળી જઈ સાફ થઈ ગયું હોય છે. આ પ્રમાણે દમમાં લીધેતી હવા વડે લોહી સાફ થાયછે ને તે હવા, સંયોગને લીધે, ઝેરી (કાર્બોનિક-એસિડ) બનેછે તેથી તે પાછી બહાર નિકળેછે જ્યારે માણસ અંદર દમ લે છે ત્યારે ફેફસાંનાં તમામ પોળા દાણા તે દમની હવાએ ભરાઈ જઈ ધુલેછે, ને તે ધુલવાથી છાતી તથા પેટ ઊંસેછે. હવે એ હવા અંદરનાં કાળાં લોહી સાથે મળી કે તરતજ ઝેરી બની પાછી બહાર નિકળેછે, તેની ફેફસાંના દરેક પોળ દાણા સંકોચાયછે અને છાતી તથા પેટ ખાધું હવસેવું ઝેરી બનેછે, ત્યારે દમ બહાર આવ્યો એમ કહેછે. આવી ચાત્રતી ક્રિયાને શ્વાસ, પ્રાણ, દમ, નફસ એવું નામ આપ્યું છે. એ શ્વાસની ક્રિયા સાથે મનના વ્યાપાર સાથે છે તે વિષે આગળ વર્ણન કરીએ છીએ, માટે જો એ શ્વાસની ક્રિયા અંધ પડે તોજ મનની ચંચળતા, તથા તેના અંક વિપય પડે હોડતા તરેહવાર વિચારો અંધ પડે. એટલા માટે જો તોજો શ્વાસ એટલે પ્રાણને, આલતો અટકવી, બ્રહ્માંડમાં ચડે છે, કે તેથી કરી તેનાથી

૧ તાળવું.

જો અધો વાયુ કંઈ સરખા પ્રમાણમાં આવૃત્તવ કરતા નથી. રાત દિવસ મળી તે સરખા થઈ રહેછે. કોયજાનું તત્વવાળો વાયુ દિવસે બહાર નિકળેછે ને મધ્ય રાતે છેક થોડો. દમમાંથી જટસો બહાર કાઢીએ છીએ તેના કરતાં વધારે પ્રાણવાયુ રાતે શ્વાસમાં લઈએ છીએ. માંસહારી પ્રાણીમાંથી એ પ્રાણવાયુ શ્વાસ વાટે બહુજ નિકળેછે, અને વનસ્પતિ ખાનાર પ્રાણીમાંથી સૌથી ઓછો નિકળેછે. એજ નિયમ માંસ ખાનાર તથા વનસ્પતિ પર રહેનાર માણસને લાગુ પડેછે—Huxley

† શ્વાસ જાતે શું છે? લોહીમાંનો પાણીવાળો ગરમ બાફ તથા તેમાં રહેતી કોલસાનાં તત્વ વાળી હવા (કાર્બોનિક આસિડ-ગાસ) એ ઝેરી હોવાથી શરીરની બહાર નિકળવા કરેછે, અને અંદર બાકીના ભાગોમાં પ્રાણવાયુ હવામાંથી જોઈએ છીએ; માટે એ ફેફસાંના સાંચા વડે એક હવા નિકળી જાયછે ને બીજી પેવસ થાય છે. આ સામસામી ક્રિયાનું નામ શ્વાસ છે. એ પુરુષ તથા સ્ત્રીમાં કંઈક ફરતી સાથે છે.—Huxley

ઈશ્વરમાં જે પોતાનું ચિત્ત પોરવ્યું હોય તેમાં ખીજો વિચાર ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ ન રહે. સાધારણ આદમી પણ જે પોતાનો દમ ઉપર મહાવે તો શહેજે વખત મુદ્ધી તે દમ તેમ રહેશે, ને તેટલામાંજ જોઈ શકશે કે તે વેળા તેનાથી કશો વિચાર થઈ શકતો નથી. કારણ કે શ્વાસની હવામાં આચકા વાગે તોજ વિચાર ઉત્પન્ન થાય. તે દમ દબાવે છે તોય શહેજ તો શ્વાસ લેવાઈ જ્યા કરે છે, તેથી કહી શહેજ જે વિચાર તે વેળા મનમાં હોય, તે તે વેળા થોડો બણો કરી શકે છે. પણ વખતે થઈ શકતો નથી. તે વખત તેનાં મનનું સ્થળ નસકોરામાં જણાય છે, અને નળીમાં જે કદાચ હવા ચલવા માટે તોય, જાણે એક નળી પોતાની મેજે દબાય ને કુદ્યા કરે તેમ, અથવા તો પારદર્શક સાદા કાચની શીશીમાંનાં પાણીમાં હલકા કચરાનો ગઢો ઉપર આવે ને નિચે જ્યા કરે તેવુંજ તાદૃશ્યરૂપે જાસશે. એવોજ દેખાવ નસકોરાં તરફ ચિત્ત ચોંટાડી શ્વાસ ચલાવતાં એ યોગી જોઈ શકે છે, ને તેજ વેળા તે જાણે છે કે હું પોતે તથા મારું શરીર એ તર્કન જુદીજાં વસ્તુ ખરેખર છે. તેજ છડી તે નજરે નહર જુએ છે કે મારો આત્મા શરીરના આકારનું ચેતનવાળું જાડ લઈને ફરે છે. ને એ જાડની બહારની ખુબસુરતી જોઈ, માથુ સ કંઈ કંઈ અતીતિ ને કંઈ કંઈ કર્મ કરે છે. તેજ વખતે તે સમજે છે કે એક તરણી પોતાના જોબનની ખુબસુરતી જોઈ ઠાસાં લોહીનાં તથા માંસનાં કુચાપર નખરાં, ચાળા, તથા મગરૂરી વ્યર્થ કરે છે, ને તે કરે છે તે કોણને માટે? આ અસંગ શરીર નાશ પામનારું છે, તે એ તેના જીવ કરતાં વધારે, શેષ ફાયદો આપનારું છે? મીંસનું પુતળુ લઈને તે ફરે છે, ને તેના લોહી વિકારપર મોહિત પડી, જેમ એક ચકલી આરસીમાં પ્રતિબિંબથી જાસતી ચકલી પોતાના સિવાયની બીજી છે એમ જાણી છેતરાઈને તે આરસીના કાચ જોડે લડે છે, બકળકારો ફાકટ કરે

૧ આરપાર જણાય તેવું ૨ આબેહુબ.

૬ મુસા જે જીવનનું જાડ. (tree of life)નું કહે છે તે જે અલંકરી જાડ હોય તો એ હોય તે કદાચિત હોમ હોય પણ તેનું ફળ ખાવા કહે છે. તે પરથી એ જાડ ખરેખર નથી એમ દિસે છે.

+ એ વિષેનું ઉત્તમ ચિત્ર અવસ્તાની આવાં યસ્તના પહેલા કરદામાં છે. તેમાં જરથુસ્તનો પવિત્ર આત્મા તેનાં શરીરનાં ખાળીઆને અરજ કરે છે. જુઓ ત્રીજા પ્રકરણની અક્ષિષ્ટ ગુણની ટીકા.

છે, ને અંતે મુરખ બને છે. તેમ તે તરણી અજ્ઞાને હેતરામ છે, ઠમામ છે, તથા મુરખ બને છે. તે એમ સમજે છે કે પૃથ્વીપર મારી જાતિ માં ઇશ્વરે જે ખુશ્નુરતી મુકી છે, તેમાં હુંજ સુદર, કુટડી, દેખાવડી, તથા રૂપાળી છું. અફસોસ મનુષ્ય તારાં અજ્ઞાનપર! આ માયાને લીધે, આ ઠગારા દેખાવને લીધે, પૂર્વે હલકા તો રહ્યા, પણ મહાન પુરુષો પણ લઢી વઢીને પોતાની સાથે હજારો લશ્કરની ખરાબી કરી મરી ગયા! જ્યાં સંસાર-અવલોકને જોઈએ છિયે ત્યાં અજ્ઞાનને લીધે સ્ત્રીને કળ્યા ટંટા, વઢવાડ, મારામારી, ખુન, ખુનરેજ, દેષ, ઉદાસી દિલગીરી, દુઃખ, ત્રાસ, તથા વિપત્તિનું મૂળ દેખીએ છીએ. નારીજાતિ કર્મધાર^૩ છતાં કર્મક^૪ પ્રાણી થઈ પડે છે. અખળા^૫ છતાં સખળ શૂરવીર થઈ પડે છે. મનુષ્યની તવારીખમાં કંઈ કંઈ કૃત્યો કરે છતાં અફસોસ મનુષ્ય તારાં અજ્ઞાન તથા નાદાની પર! આ પ્રમાણે પ્રાણાયામ વડે સંસારની ખટપટ તથા તેની રચના યોગી સમજી શકે છે, ને તેથીજ તે એકાંત વનવાસમાં^૬ સુખ માને છે. હવે એ પ્રાણાયામ કરતાં દમકયું સ્થળ ધરીને રહે છે તે જાણવું જોઈએ. બેળું એક છે તોય તેના બાગ એ છે તેતાળવું જોયાથી શહેજ માત્રમ પડશે. બેજાનો એક આગભો બાગ ને બીજો પાછલો બાગ છે. એ દરેક બાગ લાડવા જેવા બેબે ગોળવાનો બનેલો છે. બેજાં સાથે શરીરના બીજા ધણા બાગો લાગેલા છે તેમાંનો એક ત્રણ આંગળનો સાથી હેઠળનો બાગ છે. તે નીચેથી ખરડાના તંતુ સાથે જોડાયલો છે. એ બાગની મદદથી શ્વાસ જારી રહે છે. ઉપલાં એટલે આગલાં બેજાનો તુકસાન થાય છે તોય શ્વાસ ચૂસે છે, પણ પાછલાં બેજાનો કંઈ તુકસાન થયું કે શ્વાસ બંધ પડે છે. આગલાં બેજાંના ગોળવાઓમાં ત્રણ પોલી જગા હોય છે, ને પાછલાં બેજાંનાં હાડાણમાં ચોથી પોલી જગ્યા આવી છે. તેથી આ પોલી જગામાં યોગી પોતાનો શ્વાસ ઉપર ચઢાવી બાંધી રાખે છે. તેથી તે શરીરથી બેખબર રહે છે. તેનું ધ્યાન તથા ચિત્ત બેજાંનાં રહે

૧ ઠગારો દેખાવ. ૨ અશક્ત વખતમાં. ૩ જોવાપર વિચારની શકાય તેવી પ્રવૃત્તિ. ૪ ક્રિયા કરનાર active. ૫ ખળ નિર્બળ નાજુક સ્ત્રી. ૬ છતિહાસ. ૭ વનમાં રહેવું તે, વિગગ.

* તાવ આવી ગયા પછી વાંચાથી કે હાડો વિચાર કીધાથી બાગ દુઃખે છે. તે એટલાજ માટે.

છે, તેની છાતી, પેટ, હોઝડી, નડી, એ સર્વ નકામી આમડીની કાચળી
આ હોય તેવાં લાગેછે. શરીરમાં પોતે છેજ નહીં, પણ પોતે જુદો
ફરતો હોય, તથા એક ડગલો પહેરીએ ને મરજીમાં આવે ત્યારે તે કાઢીએ
તેમ, શરીરને કાઢતો હોય ને પાછું વળી પહેરતો હોય તેવું લાગે છે.
ત્યારેજ તે જાતના અનુભવે આત્માની હૈયાતી સમજી શકે છે, અને ત્યા-
ર પછી આત્માપર પછી વિશેષ આહેના રાખે છે.

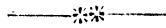
શ્વાસની હવા ને ફેફસાંના દાણાની પાસેની નસોની જળમાંનું લો-
હીડું એ બન્નેનો સંબંધ પાસો પાસ હોવાને લીધે, મનને તથા શરીરને,
અથવાતો મનને તથા તન દરસ્તીને, અકેકને લગતો પરસ્પર સંબંધ છે.
એથી કરી જે માઠી અસર મનપર થાય છે, તેજ તનદરસ્તીપર થઇને
જામી રહે છે. તેવીજ રીતે તનદરસ્તીની અસર મનપર* થાય છે. માટે
ન્યારે માણસ મનમાં ચાલતા પ્રવાહને નબળો કરી શોક કરે છે, દલગી
ર રહે છે, હાય સોસ કરે છે કે રદન કરે છે, ત્યારે તેની તનદરસ્તી બ
ગડે છે, એટલે કે લોહી બરાબર શુદ્ધ થતું નથી, ખોરાક પચતો નથી,
અને લોહીના જુસ્સા નરમ પડી જાય છે. કદાચિત એકદમ તુરંજે લોહી
જાળી આવે છે ને તુરંજ જીવ પર કરે છે, કે તેમાં આખર દુઃખી થઇ
પડે છે†. ઉપર વર્ણવેલા શ્વાસ તથા લોહીના નિકટ સંબંધને લીધે
આ થાયછે માટે શિખામણ એટલી લેવાની કે શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા મા પેટે
જન્મ્યા ને જેવી ચાલતી હતી તેવીજ યોગીની રીતિ પ્રમાણે ચલાવવી
જોઇએ. એ ક્રિયા જે સ્વભાવિક ચાલતી હોય તોજ મનનું મહત્વ જણાય
છે, એ ક્રિયાએ મનમાં વસતા ચમત્કાર દેખાય છે, એ ક્રિયા શુદ્ધ ચાલે
તોજ ઇચ્છાનું બળ કેટલું મોટું છે તે જણાય છે, એ ક્રિયા ચાલતી હો-

ડું ખરું જોતાં લોહી નહીં પણ લોહીની જોડે ફરતો વાયુ (Oxygen)
દમની હવા જોડે મળેછે. ફેફસાંની નસોનું પદ અતિ ખારીક હોવાથી તે
પડનાં છીદ્ર દ્વારે એ બધો વાયુ મળેછે. “એક સુકાં પડથી જુદા પડેલા,
કે ફક્ત અડોઅડ રહેલા વાયુ બહુડાપે એક બીજામાં ભળી જાયછે”-Huxley

* ઉટિયું તુટિયું જેઓને થયું. હતું તેમનાં મન આવા નિયમે બ
ગડી ગયાં હતાં. પુર્વે એટિકાનાં યુનાની લોકમાં એવી મરજી ચાલી હતી કે
જેઓ બચ્ચાં હતાં તેમનાં મનની હાલત એટલીતો બગડી ગઇ હતીકે
તેમનાંમાં સ્મૃતિ જણાતીજ નહોતી, ને સગાં વહાલાંને તેઓ પિઠાની શ-
કતાં નહોતાં.

† એ માટે શોક કરવાની ખર્ચમાં મનાછે.

તોજ મનમાં અનેક વિચારો થઈ શકે છે. સમજ શક્તિ વધારી શકી શકીએ, અને ખુદિય તત્વને રોજ રોજ અભ્યાસવડે ખિલવી શકીએ શકીએ. એ ક્રિયા ચાલતી હોય તોજ રાગ, તાન, ગાયન કે સરોદની મજા આપણને લાગી શકે છે, ને મધુ-સ્વર^૧ કાન કનેથી છોડવા ગમતો નથી. એ છે તોજ રડતું છોકરું હાલેડાં સાંભળી મુગું રહે છે. હાલેડાંનાં મોજ તેનાં ફેફસાં સુધી જઈ તેનાં લોહીને ઉછાળે છે તેથી તેને ખુશી લાગે છે; ને તે ખુશીમાં ને ખુશીમાં, ઉંઘમાં આવી, સુઈ જાય છે. એ જ નિવમે સર્પર ગાશડી પાસે ખુશ થતો આવી તામે થઈ જાય છે. સરોદ વડે આરબ ઉંટને નચાવે છે, ઢોલકે બકરો નાચે છે, ઉમરાએ વાંદરો તથા રીંછ ચાળા કરતાં ચાલે છે, વેણુએ હરણી હર્ષમાં આવી તાબામાં આવી ઉભી રહે છે, રીપડીએ લાવરી ખુશ થઈ ઉડતી ખેસી જાય છે, બાંસળીએ પોપટ, મેના, ગેલમાં ઉતરે છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

મનોવિકાર.

આગલાં પ્રકરણમાં સમજાવ્યા પ્રમાણે શ્વાસમાંનો પ્રાણ-વાયુ^૨ ફેફસાંના પોચા દાણામાં ભરાઈ તેની આસપાસ સાફ થવા આવતાં (નસોની જાળમાંનાં) લોહીને મળી ‘રક્ત’^૩ બનાવે છે તેથી દમની હવા અને લોહી, એ બંધેનો સંબંધ એક સાથે નિકટ^૪ રહે છે એટલા માટે મન તથા મનના વિકારો એટલે જુસ્સાઓનો, એક સાથેનો પરસ્પર સંબંધ પણ નિકટ રહે છે. હવે મનોવિકાર શું છે, તે માણસે જાણવું આવશ્યક છે.

“મનોવિકાર” એટલે મનની પ્રકૃતિનાં જુદાં જુદાં રૂપ; તે રૂપનાં નામ—“કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ ને મત્સર” છે. એમને સાધારણ લોક “ખ્યાર, ગુસ્સો, લાલચ, માયા, મગફરી, તથા અદેખાઈ” નાં નામે ઓળખે છે, આ છ વિકારોને ચો

ગી પોતાના દુશ્મન જેવા ગણી તેમને “ ૫૬-રિપુ ” એટલે “છ શત્રુનું નામ આપ્યું છે. જે જે ખીજ અવગુણો ગતુષ્યમાં જણાય છે તે આ છ પૈકી કોઈપણ વિકારના ફાંટા છે. એ વિકારો જીવના શત્રુ છે, ને એ જીવને ખરે રસ્તે ચાલવા દેતા નથી, અને સદગુણના પંથે ચઢેલો જીવ ધડીમાં ઉતારી પાડે છે, તેઓ તેને સંસારી ખટપટમાં લપટાવી રાખે છે. પોતે જીવ છે, ક્યાંથી આવ્યો, ને શું થશે, તે વિષે, મોતના દ્વારે^૧ ચઢે ત્યાં જીવે, તેને વિચાર કરવા દેતા નથી, અને કદાચિત તે કરવાને ચાહે છે, તે તેને હર બહાને તોડી પાડે છે. આત્માના પ્રકાશ પર તોફાની ધૂળનાં વાગવા મધક તેઓ ફરી વળે છે, તેથી તેનો ભત્તી પ્રકાશ નિકળી શકતો નથી. મનુષ્ય જ્યારે મરવા કાળે પહોંચે ત્યારે મોતના કાંઠે બેસી સ્વચિંતનર કરવા ભય છે; અને તદ્દયમાં કીધેલાં કર્મની પ્રતિભાઓ^૨ જોઈ દિશ્વરમાં ને દિશ્વરમાં સ્વધાત્મ પહોંચી જાય છે. એ વિકારોનું એવું દુષ્ટ વળણ તથા લેઓનો ક્લેશ ઉપજાવનારો ભત્તી સ્વભાવ હોવાથી તેમને યોગી શત્રુ સમાન ગણી ધિક્કારે છે; અને ધર્મ પુસ્તકોમાં પણ તેમને દુષ્ટ, ધિક્કારવા લાયક, આપિત^૩ યોનિઓનાં ૩૫ આપી અતિ દિશ્વરે તુચ્છકારી નાખ્યા છે. હવે તે પરથી એ વિકારો તુચ્છકારવા લાયક છે કે નહીં તે જાણવું જોઈએ.

“ મનોવિકાર ” એ શરીરમાં વહેતાં લોહીના ગુણ છે. માણસ કે કોઈપણ પ્રાણી ધડીની વચમાં પોતાનાં મનની સ્થિતિ, પોતાની મરજી પ્રમાણે, ફેરફાર કરી શકે છે, તે એટલાંજ કારણે. માણસ અડકલને એક કોરે મુકી જેમ લોહી નચાવે તેમ વ્હાવે છે. જે રસ્તો તે સુચવે, તે તુરત પકડી લે છે. જ્યારે લોહીની ગતિનાં ૩૫ માત્ર આ વિકારો છે અને તેઓ માફુંજ કરનારા છે ત્યારે લોહી એ આચરણના સંબંધમાં માણસની પ્રકૃતિને હમેશા માફુંજ વળણ આપે છે, અને તેને જાણી જોઈ દુઃખના ખાડામાં

૧ ફરવાજો ૨ પોતા વિષે વિચાર. ૩ છખી. ૪ માપ દેવા લાયક.

૬ “ વિચાર શક્તિ ” વડે મગજ પર ક્રિયા ચલાવતાં તેની અસર અંતઃકરણે પહોંચવાથી લોહીમાં જે ધીમી કે ઝડપવાળી ગતિ પેદા થાય છે તે વિષે આ વાત નથી; શરીરમાં લોહી કે વીર્યનો વધારો થવાથી તે લોહી ગોઠા મારી મારીને મનુષ્યને કચ્ચે જવાનું સુચવે છે તે વિષે છે, જોકે દુષ્ટ માર્ગે જવા તત્કાલ પણ તેનાં “ મનમાં ” ન હોય તોય તેને તેમ ચલાવે છે.

નાખવાને રસ્તા ખુલ્લા દેખાડ્યા કરે છે. સમજી આદમી આપરથી સમ-
જ્યા વિના રહેશે નહીં કે મનુષ્ય માત્રની મતિ ખુરી વાટે ચઢવાને હમે-
શ તત્પર રહે છે તે એટલાજ માટે છે. સ્ત્રી કરતાં પુરુષ દૃઢ મનનો હો-
વાથી ખુરી વાટે પડતાં તે વાર લગાડે છે; પણ સ્ત્રી ચંચળ સ્વભાવની,
ડગમગતી મતિની, ને પોતા મિત્રજની હોવાથી ઝટ ખુરે રસ્તે ઉતરવ,
મતિ ફેરવી શકે છે. એટલાજ પરથી છેક પૂર્વે પણ તે તેવીજ હતી, ને
હાલ સુધારા છતાંએ તેવીજ છે. આદમ ને હવાની^૧ જે વાત બાધબળમાં
છે, તે જો ખરી હોય તો, વિવેકી જણુ જોશે કે પ્રથમ મતિ બગડી તે
સ્ત્રીનીજ બગડી હતી, ને તેણીએજ આદમને જોકે તે દ્વિતના^૨ ગુણુ ધરા-
વતો હતો તેય, ખરાબ ક્યો હતો; તેને તેણીએ કુવામાં ઉતાર્યો પછી તે
શરમયો, અને પસ્તાવામાં પડ્યો. એમ વિકાર એ લોહીના ગુણુ હોવાને
લીધે, હમારી “વામા વિરહ” માં કહ્યું છે તેમ, માણસની મ-
તિ દુષ્ટ વાતપર તુરત, વહેલી, સવળ પડે તેમ, સહેલાઈથી, જીખમાં,
મગરથી ભરતી વાત એટલાજ માટે જેમ અને તેમ એ વિકારોના ઘો-
ના વળીજ નીકળે તેમ તરત જ અધરે એ વિકારો લોહીમાં મુક્યા છે, તે તે
મના નેત્રોના વળીજ વળતો ઉપયોગ કરવાને માટેજ મુકેલા છે; જેમકે
શહેજ “ગુસ્સો” હોય તોજ અખત્યાર ને હુકમ ચાલે છે; નાશ કારક
પ્રાણીને મારી શકાય છે; દુષ્ટ પ્રકૃતિના પ્રાણીની સામા થઇ શકાય છે;
હિંમત રહે છે; બળને ચિકકારવાની મતિ સુઝે છે; અને બહાદુરીના કા-
મો થાય છે. “ક્રોધ” એટલે પ્યારનો વખસર તથા ઘટતો ઉપયોગ
કીધાથી પરસ્પર હેન રહે છે; માંહોમાંહે તન દરસ્તીની કાળજી રહે છે;
સામસામા બહુ ધચ્છે છે; દુઃખ સુખે વહારેજ જવાતું સુઝે છે; સંસાર
વધે છે; સંતતિય તેનું નામ જરી રાખે છે; અને વૃધ્ધાવસ્થા કે વિપ-
તિ કે દુઃખમાં તેનો આધાર થઇ પડે છે. “લોભ” થી માણસ
પરોપક ઉદય ને ઉપયોગ કરે છે; સાથે કહેવાડવાને પ્રયત્ન કરે છે; શિખ-

૧ તૈયાર. ૨ અસલ જમાનામાં. ૩ ફરેસ્તો. ૪ મદદ.
૫ ડોકરોં હૈયાં. ૬ ધડપણ.

§ Adam and Eve

કાવ્ય પુસ્તક છે તેના પાછલા ભાગમાં વૈરાગ્ય તથા યોગનો અ-
ભ્યાસ કેમ ચલાવવો તે તેથી છેવટ શ્રી કાવ્યકા થાય તે વર્ણવ્યા છે.

વા, બંજુવા, પઢવા, આખરે વધારવા, મોટા વ્યાપારો કરવા, સુમાર્ગે નામ કાઢી ગયા હોય તેમનાથી વધારે નામ કાઢવા, પોતાની હાલત સુધારવા, લોકનાં સુખ વધારવા, પરગણુ^૧ બની તે કામમાં તે મચ્યું રહે છે. “ મોહ ” છે તોજ સ્ત્રી-પુરૂષમાં પ્યાર તથા હેતની ગાંઠ બંધાયલી રહે છે; એકેકના બંધાવમાં તેઓ તત્પર રહે છે; મનની ઇચ્છાની તૃપ્તિ રે થાય, અને એકજ લોહી તથા માંસમાંથી બે શરીર ગુદાં ગુદાં થયાં હોય, તેમ તેઓ રહે છે; એકના જ્ઞાનની સલામતી ખાતર બીજું માણસ ગમે તે સંકટ આવે તે હઠમા વિના સહેછે, અને વૃદ્ધાવસ્થા^૨ સુધી સંતોષ તથા સુખમાં રહે છે. “ મગરૂરી ” છે તોજ સારા ગુણ, સારાં નામ, સારી ઓલાદ^૩, સારા સ્વભાવ, સારી શિખામણ તથા મા આપની સેવાને વળગી રહેવામાં માણસ ટેક રાખી શકે છે; અને થોડું બોલવું, જીજ્ઞાસો તિરસ્કાર^૪, સ્વધર્મ^૫ પર આસ્થા^૬, ખોટો રસ્તો તિરવાવું સ્વભાવિક વળણ છતાં સદગુણનાં પંથે વળગી રહેવું, એમાં માણસ પડાઇ તથા મગરૂરી માને છે. “ અદેખાઈ ” છે તોજ એકથી સરસ થવાને બીજું આદમી સરસા સરસી કરે છે; વેપાર રોજગાર વધારે છે; મોટા કહેવાવા, વધારે શિખે છે, બણે છે, સખાવત કરે છે, પોતાનું નામ કાઢવાને તથા બીજાનાં નામ કરતાં તેને વધારે અમર કરવાને હરેક રીતે કોશિશ કરે છે; કોઇ નાણી માણસને કાંઇ દુઃખી કરે છે, કે જખમ કરે છે, કે મારે છે ત્યારે તે માણસ આંખમાં અદેખાઈ તથા ગુસ્સો લાવી તેના પર તુડી પડી તેને મારી નાખે છે. તેથી મનુષ્યપરનો ત્રાસ ઓછો થાય છે. પણ માણસ વિકારોની આવી શુભ મતંત્રણ એક કોરે મુકી તે મનો ખોટા ઉપયોગ કરે છે. ઝાડ પાન ઉછેરવા, અનાજ ઉગવવા, પ્રાણીની તૃષા^૭ મટાડવા, અંગ તથા વસ્ત્ર સાફ કરવા, સુલભથી^૮ સુસાફરી કરવા, અને બીજાં અનેક સુખ માટે ઇશ્વરે નદી, નાળાં પેદા કીધાં, તેમાં તે પોતેજ દુખી મરે એમાં વાંક માણસનો કે ઇશ્વરનો? ઘર ક્ષેત્રમાં કાપકુપની સગવડ કરવા માટે ઇશ્વરે માણસને પાણી^{૧૦} બનાવવાની યુક્તિ સુઝાડી, ને તેજ પાણી તે પ્રાણીનાં ગળે મુકે છે, તેથી કાંઇ એમ

૧ પરીપકારી. ૨ ધરાવું. ૩ ઘડપણ. ૪ વંસ. ૫ ધિકાર.
૬ પોતાનો ધર્મ, ૭ એકીન. ૮ તરસ. ૯ સગવડ. લાભસાથે.
૧૦ છરી.

કહેવાય કે પ્રાણીનાં મળે છરી મુકવા માટે ઇશ્વરે માણસને છરી બનાવવાનું શિખવ્યું?

એ વિકારો માણસને સારું દેખાડવા કરતાં યુરું વહેલું દેખાડે છે. અને સારાનાં પ્રમાણમાં તકારું વિશેષ કરાવે છે; માટે એમને કાપુમાં રાખી તેમના પર માણસે અમલ ચલાવવો એજ સર્વોત્તમ^૧ વાત છે. એ પ્રમાણે યોગીજ સરસ રીતે વર્તી શકે છે, ને એમ થાય તોજ માણસને સરસ અંતર ક્રિયા નજરે જોવાનો સંભવ તથા તક મળે.

હવે એ દરેક વિકાર જાતે શું છે, તે સમજમાં ઉતારીથી તે. એો વિષે વધારે માહિતી મળશે.

કામ એ શું? સાગર, નદી, નાળાં, સરોવર, કે કોઇપણ જળાશયનું^૩ પ્રાણી તેનાપર તડકા પડે છે કે સુકાવા માટે છે, અને સુકાય છે ત્યારે તે હલકું થયાથી તે સુકાયલાં પ્રાણીનાં કણકણ હવામાં ઉડી જાય છે. એ દરેક કણમાં વિજળી રહે છે તેથી તે શહેજ કુલેલાં અને હલકાં રહે છે. જ્યારે ઉચે હવામાં તેમની હલકાઇ જેટલું હલકું હવાનું પડ તેમને મળે છે, ત્યારે ત્યાં તેઓ યોબીને^૪ રહે છે. હવે એ દરેક કણમાં^૫ વિજળીનો પાસો રહેવાથી તે અધ્ધર રહે છે, અને શહેજ ઠંડ લાગતાં દરેકમાં એક બીજાને મળવાની આકર્ષણ શક્તિ^૬ હોય છે, તેથી તેઓ સાથે મળે છે અને વિટળાઇ વિટળાઇને રૂની પુણી માફક ગોટ ગોટા બંધાય છે. પછી તેઓ પરશિ^૭ તળ^૮ વાયુના ઝપાટા બાજે છે કે તેમનામાં રહેલી વિજળીની જાતિ ગરમી તુરી જાય છે તેથી તે ઠરી જઈ પ્રાણીનાં ટીપાં બની જુલિનાં^૯ રૂ.

૧ સૌથી સરસ. ૨ ચાલવું. ૩ પ્રાણીનું કામ. પાવાગઢ, આણ, ગિરનાર, જેવા પહાડપર જેઓ રહ્યા હશે તેઓ આ ક્રિયા જટ સમજશે. ૪ ઠંડું ૫ વરસાદ

* એ જૂણવાને જિજ્ઞાસુ માણસે એક પ્રાણીથી અરધી બરેલી માંડલી ત્યાં બારણાં કે બારી વાટે તડકા આવતો હોય ત્યાં તેનાં અરધાં પાસા પર રંગીન પેડે એમ, તેને મુકવી. અંદરનું પ્રાણી સુકાઇ બારીક વરાળ નિકળવા માંડશે તેના કણ લક્ષ પૂર્વક ઝીણી નજરે જોયાથી આ વાંનની ખાતરી થશે.

§ જુઓ Ganot on Heat, p. 255

પે જમીનપર પડે છે. એ જમ પાણીનાં જીણાં કણ બેગાં થઇ પાણીનું ટીપું* બનેછે, તેમ જને તેવીજ રીતે શરીરમાં કામ વિકાર-
 ૩ ત્વન્ન થાયછે. કોઇક વસ્તુ રૂંડી રીછે, શોભિતછે, આપણાં ખપ કે કામમ
 આવે તેવી કે ફક્ત દેખાવડી છે, એવું જ્યારે આપણાં જાણ્યામાં આવે
 છે ત્યારે તે મેળવવા સાર પ્રયત્નતો તે વિષેના સારા માઠા ગુણના વિચાર-
 નો પ્રવાહ મનમાં ચાલેછે; અને તે પ્રવાહ પછી ઇચ્છાનું રૂપ પકડેછે.
 એ ઇચ્છા એકવાર થઈકે તે વિષેના વિચારના પ્રવાહ ધીમે ધીમે નિકળ-
 તાજ રહેછે. જમ એક કીટો ગુમડાંમાં સળવાયા કરે, તેમ તેનો જીવ તે
 વસ્તુને મેળવવા સાર સળવાયા કરેછે. સળવાવાનું કારણ તેના પોતાનું
 ફરી ફરી ઉપજ્યા કરતા વિચારોની ક્રિયા છે. જે પ્રમાણે કોલસાના કક-
 ડાનો બારીક ભુકા કરી એક ચલમમાં ભરી તેનાં મોંને મટાડીથી બંધ ક-
 રી, તેની ડોક ઉપર રાખી, બહીમાં તેને મુકી હોયછે, ત્યારે તે કોલ-
 સાનો અંદરથી ધુમાડો નિકળવા માંડેછે. એ ધુમાડામાં, ચલમની અંદર
 ભરેલા કોલસાનાં છુટાં છુટાં કણ હોયછે તેથી તે ધુમાડાને જરા સળ-
 ગાવેછે કે તેમાંનાં બારીક કણ સળગી ઉડી દીવાની જેત માફક સર્વ સા-
 માં મળીને બળ્યાં કરેછે; તેજ પ્રમાણે ધીમા ધીમા ઉત્પન્ન થતા ઇ-
 ચ્છાના ભાસવાળા વિચારો એકેક સાથે મળી વિચારના પ્રવાહ બનેછે, પછી ઉ-
 ત્ક્રાંધાણી મોટી ઇચ્છાના પ્રવાહ બનેછે. જ્યારે એ પ્રવાહ એ ઇ-
 ચ્છાના પ્રવાહ પરજ ચોટેછે ત્યારે ઇચ્છાના પ્રવાહ પરજ ચોટે ગાલેછે,
 તેથી તે માણસ દમના કુંદાડા ભારેછે. ઇચ્છાનું જેનું જમ વધતું તેમ તેના શ્વા-
 સના પ્રવાહ જોર વાળા નિકળેછે. જ્યારે તેનું જોર વધી પડેછે ત્યારે તેને
 કંઈ સુંઝતું નથી; પણ જો ધારેલી વસ્તુ તેની ઇચ્છાં તૃપ્ત થાય તેવી
 રીતે એકવાર તેને મળીકે પછી તે પ્રવાહ નરમ પડી જાયછે, ઇચ્છા

૧ સંતોષાવું, ધરાવું.

† “પાણીનાં કણાં જીણાં કણાં, (તેમનામાં રહેલી) વિજળી એક બી-
 જાંને પાછાં હાવતી રહેછે, તેને લીધે જુદાં જુદાં રહેછે. એ વિજળી હ-
 વામાંથી તેઓનાં જુદાં પડતી વખતે વધેછે પહોડાની ટોચ કે કુંગરા કે-
 ઝાડ, કે એકેકમ ગગડાટનાં તોફાનથી એ વિજળી ધીમે ધીમે જતી રહેછે
 ત્યારે વરસાદ પડેછે.”—M'ulloch

* પાવાગઢ પર માતાએ જનાર આ ક્રિયાની ખુબી વહેલી સમજ
 શીકે સૌ.

અમી જાયછે, ને મન જેવું અગાડી શાંતિ હતું તેવું જ શાંતિ થઇ જાયછે. આગલાં પ્રકરણમાં છેવટે સમજાવ્યું છે તેમ શ્વાસોશ્વાસ તથા લોહી, એ બન્નેને એકેકે જોડે નિકટ સંબંધ છે તેથી જોડલાં જોડે શ્વાસના આચ-કા ઉત્પન્ન થાય છે તેટલીજ ગતિએ લોહી ઉછળે છે. એટલે જો ઇચ્છા-ને પ્રવાહ શ્વાસને આચકા મારી દોડાવે છે તેજ ઇચ્છાનો પ્રવાહ લોહીને, ફેફસાં આગળ, આચકા મારી તેને વહેતું વહેતું દોડાવે ત-થા ઉછળાવે છે. જ્યારે પ્રથમ ઇચ્છાના નરમ નરમ આચકા લાગી શ્વાસ-નો પ્રવાહ ચાલે છે, ત્યારે, જેમ હુતાળાના કોઇ દિવસની સાંજે નાળાંમાં કાંકરા પર થઈને, ધીમું ધીમું રમતું રમતું વહેતું પાણી દેખાય છે, તે-મ એ શરીરમાં પણ બહુકરી રકતરથ આગળ, લોહી રમતું રમતું નરમ નરમ વહે છે, પછી જેમ શ્વાસનું જોર વધે છે તેમ તે લોહીની ગતિનું જોર પણ વધે છે. જેમ હંચાણથી વહીને આવતું પાણી ધસારા-કરી આગળ દોડ દોડ કરે છે, તેમ તે લોહી રંગેર રંગમાં દોડ દોડ કરે છે. તેથી એકેકે શ્વાસનું જોર અને બીજું લોહીના ધસારા, એ બન્ને મળી, માણસને બહાવરો બહાવરો, આકુળ બ્યાકુળ, અધીરો, ગુસ્સા ભરેલો, મારફાડ તથા ભાંગ તોડની વૃત્તિઓ; તથા મા આપ, ભાઇ બં-ધ, છોકરાં અચ્ચાં, ધન દોલત; જોઈએ બધાં આગે ડુકાય કે કુવામાં પ-ડ, તોય મારી મરણ પ્રમાણે થાઓ એવી ખરાબ ક્ષેશજનક^૩ વૃત્તિ-ઓ તેને કરી સુકે છે. એ વિકાર જોડલાં જોડથી પુરૂષ કે નર જાતિ-માં ઉત્પન્ન થાય છે તેટલાંજ જોડથી સ્ત્રી કે નારી જાતિમાં ઉત્પન્ન થ-તો નથી. કારણ કે નારીનાં મનને બહુ કરી અધીર જાહેતા રહેતી નથી-અને તેથી કરી તેના મનમાંથી લેવાજ જોઈના ઇચ્છાના પ્રવાહ નિકળતા નથી. એપરથી જણાશે કે કામ-વિકારનું બળ કેટલું મોટું છે કે તેથી માણસ પોતાની આખર ઇચ્છા, ધન દોલત, ભાઈબંધ, મા આપ, છોક-રાં, પોતાનું કહ્યાણ, એ સર્વથી આંધળું બની જઇ પોતાની ઇચ્છા એ-કવાર પરિપૂર્ણ કરી લે છે કામ વિકારમાં આટલી મહાબળવાળી શક્તિ હોવાને લીધે તેને હિંદુ આર્યોએ દેવનું રૂપ આપી “કામદેવ” ને નામો આપ્યો છે. એટલાજ માટે અંગ્રેજ લોક કહે છે કે “ઇશક એ મ-

૧ લોહીનું ટેકાણું, અંતઃકરણ. ૨ નસેનસ, નાડીએ નાડી.
૩ હુઃખ ઉપજાવે તેવી. ૪ પુરુષ.

હા શક્તિનો ધણી છે ” (Love is a mighty Lord). પારસી ધર્મમાં ડૉ નીચ ક્ષેશ ઉપગ્નવનાર, દુઃખદેણુ, પીડાકારી, દુષ્ટ વૃત્તિના આદમીને સર્પ રીતીકે કહ્યો છે, કારણ કે તેવા દુષ્ટ આદમીમાં તેની સઘળી પ્રકૃતિ સર્પની પ્રકૃતિ જેવીજ હોયછે. તેજ દૂરનો સાંભળેલો, કે પછી યહુદીઓમાં પણ એવી રીતી હોય ને તેથી એમ બોલાવું હોય તેનો વિચાર મુસા પેગંબરે બાઇબલના પ્રથમ ભાગમાં જણાવ્યો છે, એટલે કે તેણે કામને સર્પનું રૂપ આપ્યું છે; કારણ કે જેમ સર્પ સરવર સરવર થતો નિકળી આવે છે તેમ એ કામપણુ ધડીમાં તેવાજ વેગેર માણસનાં ત્વદ્યમાં ચઢી આવેછે. ફક્ત વિવેકી જણુ તેમાં કહેલી કથા સમજી શકશે; તે એ છે કે અદનનીઝ વાડીમાં આદમને હવાનું^૪ નેકું સંસારની શરૂઆતમાં રહેતું હતું તેને ઇશ્વરે કહ્યું હતું કે તે વાડીની વચ્ચે સારાં માઠાંનું જ્ઞાન દેખાડનાર ઝાડ^૫ છે તેનું ફળ ખાશે નહીં. જે તે ખા-

૧ સાપ. ૨ ઝડપવળી ગતિ. ૩ Eden. ૪ Eve.
૫ Tree of knowledge of Good & Evil.

૬ જુઓ વંદીદાદની પરગરદ પ)મી.

† એને મુસલમાન ઓલમાઓ ‘ધહુ’ ધારેછે, અને અંગ્રેજ (વિદ્વાનો ‘કેળુ’ ધારેછે. પણ ધણુક એ બ્યાન અલંકાર ભાષામાં વર્ણવેલું સમજેછે. જુઓ Vegetable Products, by Birdwood.P. 184 “બજાંભુડાં વિષેનાં જ્ઞાનનું ઝાડ ” એ જીવનના ઝાડની એક શાખા હોય, કે એ બંધે એકજ હોય. મનુષ્ય બ્યારે તરણુ અવસ્થામાં પહોંચી રહ્યું હોય તે વેળાના દેખાવનું આ વર્ણન દિસે છે. બ્યારેમાણસને જીવાનીની નિશાણી ઓ પ્રગટ થાય છે, ત્યારે તેના અંતરના અવયવોનો સાંગો પુખ્ત થયેલો સમજવો. આ પુખ્તિથી તેની ભિચાર શક્તિ તથા ખીજ માનસિક શક્તિ ઓ નવું તથા અગાડી ન દેખેલું રૂપ ધારણુ કરે છે. એ વૃઝે તે ખરું તથા ખોટું પોતે સમજી શકે છે અને સામાને તે સમજાવી શકે છે. આ થી કરી બે વાતનો નિકટ સંબંધ રહ્યો છે. તે એ કે જીવાનીની નિશાણી તથા સંસારના સારાં માઠાં વિષેનાં જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ. એ દેખાવ મુસાને અત્કારિક બાસેલો દિસે છે.

જીવનનું ઝાડ=Tree of life=જીવ ઉત્પન્ન કરી શકે એવું શરીર
૩૫ ઝાડ=genitals=ઉપસ્થ.

તૃણવેત્તાઓ(botanists) બહુએ શોધ કરેછે, કે એ ઝાડ તે કયું પણ આવાં અંતર જ્ઞાનને “ ઝાડના રૂપે ” સમજાવેલું તે એ ઝાડ કેમ બોળી કહાય!

શો તો પાપી તથા આત્મા^૧ તોડનાર કહેવાશે, અને તમારાંમાંથી એકના અનેક થશે. આમાં “અદન” ની વાડી એટલે બહુસ્તનો બાગ છે તે બાણસનું રૂપાળા અવયવોનું ચમત્કારિક શરીર છે. “જાડ” તે ઉપસ્થર, એટલે જેમાંથી પ્રાણી માત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે; “ફળ” તે રતિ-લહેર નો સ્વાદ છે; એકમાંથી અનેક થવું તે સંતતિ યાને ઓલાદનો વધારો છે; હવે એ જોડાં પાસે સર્પે આવીને કહ્યું કે ઇશ્વરે જે ફળ ખાવા ના કહ્યું છે તેજ ખાવામાં મજા તો છે અને તે ખાધાથીજ જ્ઞાન થાય છે. સ્વસ્થભાવિક રીતે ચંચળ તથા ડગમગતી મતિની હોવાથી તેણીએ લલચાઈ. ધને તે ફળ આદમને ખવાડયું: એટલે હવામાં કામ પ્રગટ થયો તેથી તેણીએ આદમને લલચાવી મોહના ફાંદામાં નાખી ફસાવ્યો; ત્યાર કેડે તેઓ શસ્ત્રમાધ ગયાં અને નાગાં ફરતાં હતાં તે અંછરીનાં મેઘાં પાંદડાં શરીરે બાંધી શરમ ઢાંકવાનું શિખ્યાં.

આ પારકા ધર્મની વાત વિશે વિવેચન કરવું એવો મંત્ર મારો છે-

૧ હુકમ. ૨ લિંગ.

“અને પ્રભુએ એ બાગની વચ્ચેનાવચમાં જીવનવાળું જાડ વળી અને સાર અસારના જ્ઞાનનું જાડ ઉગાવ્યું” Gen 2-9

“પણ સાર અસારના જ્ઞાનનાં જાડનું (કંઈ) ખાતો ના, કારણકે જે દિવસ તું તેનું (કંઈ) ખાશે તે દિવસ તું નકંડી મરશેજ” Gen 3-17
(જ્યાં અસ્વભાવિક ક્રિયાવડે વિષય ઉત્પન્ન કરવા (Masturbation) નાં માઠાં પરિણામ વિષેની પણ સુચના હોય)

“અને બાઈડીએ જ્યારે જોયું કે ખાન સાડ જાડ તો સાડ છે, અને આંખે પણ ખુશનમા લાગે છે, ને કોઈ શખ્સને ડહોળનાવવાને ઇચ્છવા જેવું જાડ છે ત્યારે તેનું ફળ તેણીએ લીધું અને ખાધું અને પોતાની સાથે પોતાના પતિને પણ આપ્યું, અને તેણે ખાધું, અને તે બન્નેની આંખો ઉઘડી, અને તેઓએ જાણ્યું કે આપણે નાગાં છીએ” chap. 3-6-7

“અને તેણે (ઇશ્વરે શ્રાપી) તે બાઈડીને કહ્યું કે, હું તારી પ્રસવ) પીડ તથા ગર્ભ ધારણ બહુજ વધારીશ. પીડમાં તું ઊઠરાં જણશે” chap. 3-16

“જે ભૂમિમાંથી તે (આદમ) ને લીધો હતો તે ભૂમિ ખેરવાને અદનની વાડીમાંથી તેને ઇશ્વરે મોકલી દીધો” chap. 2-23

આ શ્રાપ ૪છી તુરત એ બાઈડીને ગર્ભ રહ્યા અને ફન (Cain) પૂત્ર પેદા થયો.

“ખેડનું” એ અલંકારમાં છે. જુઓ હજારત મહમદે ૧.૯ એજ

હુ નથી; પણ કામના વિષય સાથે એવી એવી ગદ્ય કહેવાતી વાતનો સંબંધ હોવાથી તેને સુરે વાંચનારની નજર આગળ, કામની શક્તિ તથા તેનાં રૂપ કેવાં છે તે જણાવવાને, મોખરે દેખાડી, ધરં છું કે માણુ સને તે વિષે પૂર્ણ વિચાર કરવાનું સુઝે, અને સર્વ વાતો જાતે સમજી સુમાર્ગે ચાલવા પોતે જાતેજ શિખે.

મુસા પેગંબરના મનમાં, જે તેનું લખાણ અલંકારમાંજ હોય તો, કામ વિષેની કંઈ માહી અસર ઠસી હશે કે તેણે તેને સર્પનું રૂપ આપ્યું છે, એટલુંજ નહીં પણ તેનેજ “શૈતાન” ગણ્યો છે, ને કહ્યું છે કે શૈતાને* સર્પનું રૂપ ધરી હોવાને છેતરી. વાત જે ખરી હોય તો સર્પમાં વાચા તો છે નહીં ને મનુષ્ય કેમ છેતરાયું? જે પ્રમાણે આપણે નિદ્રામાં હોઈએ છીએ ત્યારે શરીરના જે ભાગમાં દરદ થતું હોય તે ભાગ, સ્વપ્નમાં આપણને ભાગતો, તુટતો દેખાય છે, અને તે ભાગ તરફ તે સુનારનું ચિત્ત ઉઘમાં વિશિષ્ટ રહે છે; તેજ પ્રમાણે જેમ જેમ મનુ-

૧ ન સમજાય તેવું. ૨ સમજી.

અલંકાર ભાષા વાપરી છે. “તમારી અધાંગના તમારી ખેતી છે” સુરે-૨ સુગ વાંચનારે આપરથી મુસાના લખાણની ખુબી ખહુ ગ્રીણી નજરે જોઈ ખરી વાત સમજી લેતી. ઉંડાં જ્ઞાનના વિદ્યાર્થી માટે આ અલંકાર ભાષાની સમજ આપી છે કે ખીજી હકીકત શોધવી સવળ પડે. વિશેષ ખુલાસો આપતાં કોઈના મનને મારું કહેવું ખિભત્સ બાસે તે ડરે વધારે ઉંડાણમાં પેસી શકતો નથી.

† અવસ્થામાં દુષ્ટ પાપીજન કે અંડાળ ચૌનિરે “સર્પ” ની સંજ્ઞા આપી છે. (જુઓ વંદીદ્વદ-૨૨) તે રીતિ મુસાએ વાપરી છે.

* જ્ઞાની મુસલમાન સાલેકા એને “નફ્સે અમ્મારા” (ખમતે જીવ, ખમના) કહે છે. આ વાત જે મુસાએ મોગીઓનાં મોંથી સાંભળેલી કહી હોય તો તે આવી રીતની હોવી જોઈએ કે જ્યારે મનુષ્યના શરીરમાં કોઈપણ વિકાર કે મનોવિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારેજ તેમની મારફતે તેમનાં શરીરમાં (દેવ દરજ્જા) શૈતાન પેસી શકે છે, ને તે પેઠા પછી તેમના મનની સ્થિતિ ફેરવી નાંખે છે ને આડુંજ ચલાવે છે. “કોઈ પણ વાને ક્ષોભિત થશો ના, કારણ કે એતો ઉક્ષાટમાં દૈત્યો તથા દુષ્ટ વૃત્તિના દેવો તમારી ઉત્કેરાયલી સ્થિતિ તથા કુલેલાં મનનો ફાયદો લે છે. પ્રથમ તેઓ તંતુઓમાં પેસે છે, ને પછી મન વશ કરે છે—Temple of Rosy Cross.

જ્ય કે પ્રાણીમાં વીર્ય^૧ વધતું જાય છે તેમ તેમ જે ભાગમાં વીર્ય રહે છે તે ભાગપર તેનું ચિત્ત હર વખત જ્યા કરે છે. માટે જેમ જેમ વીર્યને વધારો થાય, તેમ તેમ તેનામાં કામ વિશેષ પ્રેયજન રહે છે. હવે વીર્ય એ શું છે? વીર્ય એ લોહીનું સત્વ^૩ છે, ને તે પુષ્ટિ^૪ કારક ખોરાકમાંથી-ઉત્પન્ન થાય છે. જેઓની ધાત નબળી થઇ ગઇ હોય છે તેઓ શું-દરપાકું ઇંડાં, ને ખીજાં વસાણાં ખોરાકમાં લે છે તેથી^૫ તે ધાત ઘટ બની શરીરને કૌવતવાન કરે છે અને શરીરનો આંધો સુધારી દે છે; અને તેમ થયા કેડે તેમાં વિષયની^૬ વૃત્તિ વધતી જણાય છે, તે ઉપર કહેલા સખખથી જણાય છે. ઘરડાં માણસ તેમજ નાદાન^૭ છોકરાંમાં કામ હોતો નથી, કારણ કે તેઓમાં વીર્ય થતું કે વધતું નથી. વીર્ય છે તોજ આ સંસાર ટકે છે, અને શરીરમાં કૌવત ને સુખાકારી રહે છે. જ્યાં વીર્ય છે ત્યાં કામનું બળ ઓછું વધતું થયા વગર રહેતું નથી. જ્યારે તે વીર્ય શરીરમાંથી વધી ગયલું નિકળી મટે છે કે માણસ નબળો ને શાંત થઇ જાય છે. જે માણસના શરીરમાંથી થોડું ઘણું લોહી કાઢી લીધું હોય તો ગમે તેવો કામી પુરૂષ હોય તોય તેનાં મનમાં કામની^૮ અસર કદી રહેવા ની નથી. જેટલું વીર્યનું જોર તેટલું કામનું બળ રહે છે. એ કામનું વિશેષ બળ ઉત્તમ સંતતિ પેદા કરે છે. ખેડુત, લડવૈયા, કે ગામડયાનાં છોકરાં ઉત્તમ આંધાના તથા વિશેષ અક્ષત્રના નિકળે છે^૯ પણ અભ્યાસી વિદ્વજનનાં^{૧૦} છોકરાં દુર્બળ ને મુર્ખ નિકળે છે તે એજ નિયમે હોય

૧ ધાત. ૨ ક્ષવી રહેલું. ૩ અંદરનો કસ. ૪ કૌવતવાન. ૫ ઈશ-ક, પ્યાર. ૬ ઇશક-પ્યાર. ૭ બહેલા પડીત.

§ જુઓ Food grains of India, by Church.

† જ્યારે છોકરાંના અવયવોની અનાવટ પૂર્ણ થઇ રહે છે, અને તે ચોતાની માના લોહી વગર પોતાના શરીરનો સાંચો ચલાવવાને શક્તિ-વંત થાય છે ત્યારે તે પેટમાંથી બહાર નિકળે છે. તોય એ સાંચાની અંતર ખુબી સંપૂર્ણ હોતી નથી. જ્યારે છોકરું ઉમ્મરે પુગે છે, ત્યારે તે થઇ રહે છે, તેથી નાદાનીમાં વીર્ય બનતું નથી.

* “રૂધીર કાઢવાથી લોહીના રાતા દાણાનો જયો બહુ ઓછો થઈ જાય છે”—Huxley. † જુઓ Medical Adviser, by Roose p. 35

“Great wits to madness nearly are allied,
And thin partitions do their bounds divide.”—Pepo

છે. સાજાં તથા નિરોગી આશુક માશુકનાં છોકરાં. જોરાવર બાંધાના ને તીવ્ર બુદ્ધિના નિકળે છે (જેવા કે હોમર, ડેમોસ્થનીસ, સીકંદર, થેમિસ્ટોકલીઝ, બુગરધા) તેપણુ અરસ પરસ કામના જીરસા તથા હરદોની શ્રેષ્ઠ આરોગ્યતાપર આધાર રાખે છે. ઈશ્વરે નર નારી બનાવી છે તે એક મેકના ઉત્પન્ન થતા કામને સમાવવાને માટે છે, અને તે ક્રિયા થત અનીતિ વધી ન પડે તેને માટે પતિ પત્નિરે તરીકે મનુષ્ય, તથા પ્રાણી રહે, તેવા હેતુથી તે હરદો જાતિની સંખ્યા સરખી ને સરખીજ નિભાવી રાખે છે. મનુષ્યમાં જો ઈશ્વર કામ ન પેદા કરત તો ઘડપણુ, દુઃખ-કે અપંગ હાલતમાં પુરૂષ સ્ત્રીનું કે સ્ત્રી પુરૂષનું પોપણુ કદીએ કરત નહી. પણ માણસ આ નિયમને સમજતુ નથી. ઉમ્મરે આવેલાં દરેક માણસમાં જોઈશું તો પહેલો બહાર પડતો જે જીરસો નિકળશે તે કામનોજ નિકળશે, અને તેજ પ્રમાણે પ્રાણી માત્રમાં જોઈએ છીએ. સુધરેલ, એ મજ જંગલી લોક જેવા કે દુષ્ખળા, દોડીઆ, બીલ, નાયકા, ધાનકા, તે સર્વ કામની વાતપર સ્વભાવિક રીતે વિશેષ લક્ષ આપેછે. જંગલી દેશના છેક માંહેલા બાગના બીલને એકાંતમાં જોઈએ છીએ તો તેને જોતાંજ માણસનો અસલ અવતાર ધ્યાનમાં ઉતરે છે. તેની વાન ચીત ને ગાયનો સૌ કામ વિષેના હોય છે, અને તેના વિચારમાં આ બવનું સર્વસ્વ^૩ સુખ તે એજ સમજીલેછે. એ બધું તેનું લોહી સુચવેછે તેનો આત્મા જાતે કશું કરતો નથી. પતિ તથા પત્નિ વચ્ચેની સગાઇ ફક્ત લોહીને લીધે રહે છે. એક બીજના આત્મા સાથે શે.એ સંબંધ રહેતો નથી. કામને લીધે જોડલી હુલ્લડાઇ માણસ કરે છે તેટલીજ હુલ્લડાઇ હલકા વર્ગના માણીપણુ કરે છે. પોતાનાં પેટનાં છોકરાંપર માણસનો સ્વભાવિક પ્યાર દોડે છે તે પણ એટલાજ કારણથી, એટલે કે પોતાની કાયામાં પેદા થય-

૧ તેજ, આસાક. ૨ ઘણીઆણી. ૩ સંધનું.

૧ આપણને આ દેખાવ લોહીના ઉછાળાએ દેખીતો સાધારણ નજરે દેખાય છે. પણ ખરું કારણ તો કાયિક વિજળી છે. એ કાયિક વિજળી ઉત્કેરાય ત્યારે તેનું પરિણામ તે લોહીનો ઉછાળો છે. સ્ત્રીમાં નિરાકર્ષક અને પુરૂષમાં બહુ કરી આકર્ષક વિજળી રહે છે. એ બે જુદી જુદી જાતની વિજળી અકેકને મળવા દોડે છે ત્યારે મોહ, કામ, કે પ્યાસ જન્ય થાય છે.

લાં લોહીનાં સત્વમાંથી^૧ વીર્ય પોતેજ કાઢી તે (સંતતિ) નું સૂક્ષ્મ^૨ રૂપ સ્ત્રી પાસે ઉછેરાવી મોટું કરાવ્યું અને પોતાનીજ પ્રતિમાર નામ અમર મુકી જવા પોતાની આગળ જુદી હૈયાતીમાં મુકી ઝીણી નજરે જોઈ શું તો આપણાં બન્ને આપણા લોહી તથા માંસમાંથી નિકળ્યાથી કાચા—ભૂત છે. એથી કરી અકેકનું લોહી પ્યાર તથા હેતના રૂપે એક બીજા પર દોડે છે^૩ છોકરાંનું જેટલું લોહી માઆપ પર દોડતું નથી તેટલું તેમના પર જનક^૪ તથા જનેતાનું^૫ દોડે છે. જનકનું વીર્ય તેનું અસલ લોહી હોય છે. અને જનેતા પોતાના ગર્ભસ્થાનની નસોની બળ તે સંતતિની કાયામાં ભેળવી પોતાનું લોહી તેની સૂક્ષ્મ પણ દિન પ્રતિદિન^૬ ઉધરતી કાયામાં પ્રવેશ કરી નવમાસસુધી તેનું પોષણ કરે છે. જે શુભ—દોષ માઆપમાં હોય છે, તેજ તેમનાં છોકરાંમાં પાધરા ઉતરે છે, તે ફક્ત આ તેમના પોતાના લોહીને લીધેજ હોય છે.

કેટલાંક પ્રાણી રાત દિવસ કામી વૃત્તિના રહે છે, એવાં પ્રાણી આપણે આખલા^૧, બકરા, પાડા, કેમરધાને દિખીએ છીએ. તેનું કારણ એક તે જાતિમાં નર કરતાં નારીની સંખ્યા વિશેષ હોય છે. માટે એ જાતિમાં કામનું બળ ધૃશ્વરે વિશેષ મુક્યું છે.

કામ વિકારને હિંદુ યોગીએ એક હડહડતા કદા વેરી જોવો ગણી ધિક્કારી નાંખ્યો છે, પણ ધણાક મુસલમાન સાલેક તેને એટલો ધિક્કારતા નથી. એટલા માટે તેનાથી થતા ફાયદા તથા ગેરફાયદા વિશેષ લખી-છથી વર્ણવ્યા છે તેપરથી જણાશે કે કામની શક્તિ કેવી અસાધ્ય^૭ છે! તે વશ રહે તોજ સંધળી સારી વૃત્તિઓ પ્રબળ રહે. માટે કામને મારવે એ ધણું કઠણ કામ છે. એથી કરી યોગીની શરૂઆતનીજ શિક્ષા^૮ કામને દુર ને દુર રાખી તેને ધિક્કારવા વિષેની હોય છે.

૧ ઝીણું. ૨ છખી. મૂર્તિ. ૩ આપ. ૪ મા. ૫ દહાડે દહાડે. ૬ ગોધો. ૭ વશ ન કરાય તેવી. ૮ નસીહત, બોધ.

§ એમ તમામ પ્રાણીમાં નથી: માછલીનો પ્યાર તેનાં ઇડાં સુધી ટકે છે. તેમાંથી થતાં બન્ને તરફ દોડતો નથી. મધમાખ ને કીડીમાં તેટલું એ નથી. માઆપ નહીં પણ કોઈ અતરાપી માખ કે કીડી તેમનાં બન્નેને ઉછેરે છે.—Paley.

§ શેરના બન્ને શેર, વિષયીના છોકરાં વિષયી તે આટલાજ પરથી

હવે “ ક્રોધ ” શું છે તે જાણવું જોઈએ. શ્વાસમાં આવેલી હવાની ગતિ અટકાવી, તેનો પ્રવાહ રિથર કરી એકદમ ફેફસાં આગળથી શ્વાસના પાછા ધસારા મારવા તે ક્રિયાનું નામ ક્રોધ છે. સ્વભાવિક રીતે જ્યારે આ ક્રિયા ચાલે ત્યારે તેને જેમ ક્રોધ કહે છે તેમ જ્યારે એ ક્રિયા કૃત્રિમ ચલાવવામાં આવે ત્યારે તેને ‘ધુરકણી’ કહે છે. જ્યારે એ ધસારા ધીમે ધીમે નિકળે છે ત્યારે તે ક્રિયાને રીશ, ચીઠ, રોષનું નામ આપીએ છીએ. જેટલા જીવજાતોમાં શ્વાસના ધસારા ચાલે તેટલાજ જીવજાતોમાં લોહીપણુ વહે છે, અને રગની અંદર લોહી દોડાદોડ કરી મુકે છે તેથી જીણી નસની જાળો લોહીથી ભરાઈ જાય છે. આથી માણસનું મોં લાલ લાલ થઈ આવે છે. તે લોહીના જીવજાતોમાં લીધે ધાણાધુણી, મારફાડ, ઝપા ઝપી, ગાળ અપશબ્દ^૧, ભાંજતોડ, અને જે નાદાની, અવિચાર તથા ઘેલાઈથી, માણસ કરી શકે તે તે કરે છે. જેટલાં જીવજાતો રખરખી દડી ભોંકપર ખરીએ છીએ તેટલાં જીવજાતો પાછી ઉછળે છે. એમ આધાત ને પ્રત્યાધાતનો નિયમ સૃષ્ટીમાં બધે દેખાશે. તે પ્રમાણે જેટલાં જીવજાતો દમ ના કુંદાડા મારી લોહી ઉછળાવ્યું હોય, તેટલું તે કોઈપણ માણસમાં તેનું જીવન પાછું મારે છે. જેટલાં જીવજાતો છોકરું રહે છે તેટલાં જીવજાતો યાકીને ઉંઘમાં પડે છે. તેમજ તે કોઢાયમાન માણસ નળજો પડી ધુજવા માંડી શક્તિ વિનાનો થઈ જાય છે. જો આંધો નળજો હોય ને તે અતિ ગુરસે થાય છે તો લોહીના ઉછળાવે નસ ફાટે છે. આથી તે માણસ મરી જાય છે; એ સમજીએ એજ નિયમપર. જેટલી ઝડપે લોહી ઉછળે છે, તેટલી વધારે ગતિ તેમાં આવવાથી વધારે જરૂરી આવે છે. ને તે જરૂરીને લીધે માણસ “ તપી ” જાય છે. બધા વિકારોમાં કામ તથા

૧ ગાળ. ટુપ્ટ વચન. ૨ ગુરસા ભરેલું.

† આપણને ચીઠચીઠનાર કંઈક વાત આપણે જાણી કે શ્વાસની નળીના ઉપલા છેડે મગજના થડમાં એકદમ તે સંબંધીનો વિચાર લઈ જાય ત્યાં કાયિક વિજળીનો પ્રવાહ ઉપર તાણી તેને સંક્રાંતિ નાંખી ઝટ છોડી દઈએ છીએ. તેની અસર અંતઃકરણના લોહી તરફ થાય છે. ને ફરક તંતુમાં તે વિજળી દોડાદોડ કરી રહી કે તંતુ પછી યાકી જઈ મુડાલ થઈ જાય છે.

§ આ વર્ણન કોઈના કાર્યનું છે. એનું કારણ તો જુદું છે. સાધારણ માણસ કારણ કરતાં કાર્ય વહેલું સમજશે.

ક્રોધ અતિ નહારા છે. તેમને જેમ વધારીએ તેમ વધતા જાય છે અને સુકૃત કરવા દેતા નથી. આ સમયને લીધે ક્રોધ વિકારને પારસી ધર્મ-મા હર જગ્યાએ અતિ વખોડયો છે. ઈરાની સાલેકાએ એ વિકારને જ-હકાદનાર કરતાંએ ખુરો ગણ્યો છે. જેણે ગુસ્સાને માથો તેણે સંતોષ, સ-હન શક્તિ, ધૈર્યતા, ૩ ધારણ કરી એમ જાણ્યું. ગુસ્સો મારનારને દુઃખ, આફત કે પીડાનો ત્રાસ વધારે ભાસતો ૪ નથી. ગુસ્સો મારવાથી દોહીના જાતી દુષ્ટ ગુણો શરીરમાં કાયમ રહી જડ ધાતુના નથી. માટે વિવેકી જને કાયા નગરમાંથી ગુસ્સાને તો દેશ નિકાલજ કરવો જોઈએ. ગુસ્સા ને દાખી નથી મોઝો હોય તો તેને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયા ભુલી જઈએ છીએ. આ ગુસ્સો શું છે તે વધારે જાણતા નથી. ક્રોધ કદી આપણું ભુલું નથી ભુલું કરે, અથવા મારફાડ કરે. તોય આપણને ક્રોધ ચઢતો નથી ને આપણું લોહી કઢાવતું નથી; જે કંઈક અતરમાં ૫ લાગી આ-વે છે તો મોઝી રીશ ચઢે તેવું બોલીએ છીએ. પણ મનની અંદર ક-શું થતું નથી; માટે માણસે ધીમે ધીમે ગુસ્સાને પડખે ન રહેવું એ સારું છે. માણસ જેવો ખોરાક ખાય છે, તેવા વિકાર તેના લોહી માં રહે છે. માંસ-આહાર ૬ કરનારી જાતિ ૭ કરતાં ઉંચ જાતિના હિંદુ નરમ, અસીધ, વિવેકી, ને ડાહ્યા હોય છે તે એજ કારણે-માંસ-હારીને હંમેશ ગુસ્સો વધારે રહે છે; દિલાસો ધીરજ, ને સંતોષ, એ ક્રોધનાં ઉત્તરસાધન ૮ એટલે સામા વિરૂધ્ધ ગુણો છે, અને ગુસ્સાનાં વળણ-ને ફેરવનારા છે. જેમ દારૂમાં કે જલદ અડૂમાં પાણી રેડયાથી તેનો ક-સ નરમ પડી જાય છે, તેમ આ ગુણો ગુસ્સાની અસર સમાવી દે છે, ને ગુસ્સાના જોરને નિર્મળ કરી નાખે છે. જેમ ઘસોડી કમ્પારીને ભક્ષ કરી માણસને શહેજ સુખ દે છે, પણ તેના ખોરાકની વસ્તુમાં પોતાનો ગળ-નાંખી તેને મદ્દા દુઃખ દે છે; તેમ એ ક્રોધ વિકાર માણસનાં દિલમાં શ-હેજ શુરાતન લાવી સામાનાં દિલમાં ૯, ધાસ્તી, તથા તાબેદા-રીની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, પણ તે હજાર તરેહનાં દુઃખ માણસને દે છે. માટે દરીઆની સહેજની મજા ભોગવવા કરતાં તેનાં તોફાનની ધાસ્તી-

૧ સારાં કામ. ૨ ગરદન મારનાર.-કાપનાર. ૩ ધીરજ. ૪ દે આપું. ૫ દિલ. ૬ માંસ ખાનાર. ૭ જાત-ન્યાત ૮ વિપ-ભંજન,

થી દૂર, જમીન પર, રહેતું એ વધારે વિવેકની વાત છે. ક્રોધને લીધે પત્તિ પત્નિને હણે, ૧ છોકરું માળાપને તળે; માણસ પોતાનો ખેલ ઉપર રાખવા અનેક દુઃખો વેડે; પોતાના જીવપર કરે; ખુન કરે; કુવો તળાવ કરે; દેશવટો ભોગવે; વેર તથા દ્વેષ રાખે; અણધરતી રીતે પોતાનાં લોહીને ઉકાળ્યા કરે; અને છોક અને એવાં અયોગ્ય કૃત્ય કીધાપછી પસ્તાઈ શી પડે અને તેની સાથે લથ પગ અફાળે, માથું કુટે, અને એવાં બીજાં પસ્ત વા લાયક કૃત્ય કરે.

હવે “લોભની” ઉત્પત્તિ જાણી જોઈએ. જે પ્રમાણે દક્ષી ઇચ્છાનો નયજો પ્રવાહ સ્વાસમાંથી નિકળે, તેજ પ્રમાણે એ લોભનો નયજો પ્રવાહ નિકળે. ઇચ્છાનું કૃત્ય એકવાર પ્રાપ્ત ર થયું કે તેનો પ્રવાહ જમીન રહેતો નથી; અને મન શાંત થઈ જાય છે. પણ લોભનો પ્રવાહતો ઇચ્છાની પ્રાપ્તિ થયા છતાં, ફરી ફરી ચાલે, અને જેટલું મન ચંચળ રહે છે તેટલા ફરી ફરી અતુષ્ટ ૪ ઇચ્છાના પ્રવાહ નિકળ્યા કરે. ઇશ્વરનો નિયમ દરેક વસ્તુ કે વિકારનો ધરતો “જેઈએ તેટલોજ” ને મધ્યમ ઉપયોગ કરવા માટે. એ નિયમથી જો આડા ગયાતો નિઃસંદેહ ૫ તુકસીન તથા ગેરદાયદા વાળું પરિણામ, કદી તરત વેળા ન જણાય તો પાછળ, નિપજ્યા વિના રહેતું નથી. ભુખ ઉપરાંત ખાઈએ છીએ કે પચતું નથી, ખોરાક પેટપર જોળે ચૂઈ પડે, વિકાર ઉત્પન્ન થાય, જઠર-રસક બગડી જાય, લોહી સાફ બનતું નથી, ને આરોગ્યતા રહેતી નથી. શહેજ સુગંધ દિલને ખુશ રાખવા ધડી બે ધડી જોઈએ. તેથી વધારે વાર, કે શ્રેષ્ઠ બતતી, રાખ્યાથી ઉત્તરી પ્રકૃતિ બગડે છે. જેટલી વાર એકાગ્ર ચિત્તે વિચાર કરી શકાય તેથી વધારે વાર વિચાર કરી એ છીએ કે મગજ દુઃખે છે, મન દુઃખાઈ આવે છે, ને તર્ક શક્તિ મંદ થઈ જાય છે. તેજ પ્રમાણે લોભનાં કૃત્ય, કે.છક વેળા સારી તકે ફાયદો કરે તોય શું થયું, પણ આખર તુડસાન કારક નિવડે છે. એ વિકાર માણસની સમુદ્ધિ, સંતોષ, ધૈર્યતા હજારની નાખે; ખોટા દેખીતા ફાયદા દેખાડી માણસને ફાંદામાં નાખે છે; અને ખટપટી સંસારની

૧ મારતું. ૨ મળતું. ૩ ડગડગતું. ૪ પરિ પુર્ણ ન થયેલી. ૫ એકાક. ૬ પેટમાં ખોરાકમાંથી ઉત્પન્ન થતો રસ. ૭ તન દુરસ્તી. ૮ ધીરજ.

સારી, પણ શહેજ રહેતી, મજામાંથી મનને મુક્ત, થવા દેતો નથી; મને ન મળે તેવી વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ સાર વળખાં મારવાનું શિખવે છે; પાસે હોય તે પણ ગુમાવી દેવાનું સુઝાડે છે, અને મનને સાર વળખાં આપવા કરતાં ખુશ વળખાં જટ આપે છે. એથી માણસ સદગુણી હોય તોય દુઃખના પાસામાં પડે છે. માટે મુસાફરોનો પંથ ટુંકો હોય પણ ફર્ગથી હોયતો તે પથે જવામાં માલ શો? લોભથી ઉતરતી લાલચ છે લાલચના પ્રવાહ ધીમા ને વખતસરનાજ હોય છે. લાલચમાં બહુ વાર વિવેક નરફ જોવાય છે, અને લોભમાંતો તેને એક કારે મુકવો પડે છે. લાલચની મજાનો ચાખેલો સ્વાદ ઘડી ઘડી ચાદ આવે છે તોય માણસ તેનું કૃત્ય બહુ વિચારીને કરે છે. લાલચના પ્રવાહથી માણસ અનીતિ પર ચાલે છે, પણ તે જોતલુ લોભથી ચાલે છે તેટલું ચાલતું નથી. લોભ કરતાં લાલચનો પ્રવાહ મનને મધુર લાગે છે. કારણકે તે ધીમે ને નરમ ચાલે છે, જેમ પિંગળીનો મંદ પ્રવાહ લોહીમાં ચલાવતાં નદીઓમાં લોહી ખુશ લાગે તેમ ચાલે છે; તેમ લાલચના વિચારના પ્રવાહે ધીમું ધીમું ખુશ લાગે તેમ લોહી ચાલે છે; આથી લાલચનો પ્રવાહ જ્યાં સુધી ચાલે ત્યાં સુધી તેની મજા મનને ઠીક લાગે છે.

ક્રિયા જોતાં, “લોભ”નો અને “હર્ષ”નો પ્રવાહ સરખો, છે. તે જ પ્રમાણે “લાલચ” તથા “હોંસ”નો પ્રવાહ એક સરખો છે, પણ રૂપ જુદું જુદું ધારણ કરે છે. મનની વૃત્તિ પ્રમાણે ક્રિયાની ગતિ રહેવાથી એકજ પ્રવાહ જુદાં જુદાં નામે અને જુદી અસરથી ઓળખાય છે. •

હવે “મોહ” શું છે તે જાણવું જોઈએ. કામ તથા મોહની ઉત્પત્તિ નરખીજ છે. કામને આવેશર જોરમાં નિકળે છે, ને મોહનો આવેશ નબળો, પણ ઘડી ઘડી સળવાતો સળવાતો, નિકળે છે. કામથી તુરત લોહી ઉછળે છે, પણ મોહથી ધીમે ધીમે અને રહીને રહીને લોહીના આયકા નિકળે છે. કામના પ્રવાહે માણસ ઉંડા કુંદાડા મારે છે. પણ મોહથીતો જોવો અફસોસનો નબળો પ્રવાહ નિકળે છે, તેવો પ્રવાહ આવ્યા કરે છે. માણસ મોહને લીધે વિષય-તૃપ્તિ સાર અંદરને અંદર વિચારની ક્રિયા ચલાવ્યાજ કરી, લોહીને ઉકાળ્યા કરે છે; તેને પોતાનું કામ કે ધર્મે,

નિરાંતે સુઝતો નથી; મનમાં હોંસ અને બળાપો બંધે થયા કરે છે; મતિ એકતી એક તરફ રહી મૂઢી બની જાય છે; માત્ર મના ખોવાને, ધર્યા-
ર, મા આપ, પતિ કે પ્રતિનિધિ બચ્ચાં છોકરાં, આખર ઇજ્જત, છોડવાને,
તથા ધર્મ, પછી તેમાં તે ગમે એવું પ્રવિણુક હોય, તોય તે છોડવાને કે
ધર્મ—બ્રહ્મ થવાને માણસ બેધડક રહે છે; ને વખત આવે છે તો ધ-
ડી વારમાં એ તણ દે છે ને ધારેણે રસ્તે ઉતરી પડે છે; તેને ખાવું,
પીવું, સુવું, ઓઢવું, પહેરવું, સારું, માફું, કશું સુઝવું નથી. ધડીમાં ઇ-
ચ્છાનો પ્રવાહ જોરમાં ચાલી લોહીને ઝટપટ દોડાવે છે, ને ધડીમાં, મંદ
મંદ હવા જરા જરા આવીને રહી જતી હોય, તેમ ધીમા ધીમા નરમ
પ્રવાહ એક પછી એક વારા ફરતી નિકળે છે. એથી મોહના વિચાર સિ-
વાય બીજા વિચાર ને માણસને આવવા પામતા નથી. એને કાંઈ પોતેજ
અકસ્મત રાખી બીજા વિચાર મનપર લે, અથવાતો કોઈની નસિહત લક્ષ-
માં લેતો તે મોહના વિચાર પાછા હડે છે કે દુર થેભી રહે છે. પણ એ
તે નસિહતનો વિચાર જરા પણ ધ્યાન પરથી ખસે છે તો જેમ ધુળમાં
લોટેલો, મોટા વાળનો કુતરો પેખાના અંગપર લાગેલી ધુળ ખાંખેરી ના-
ખે છે, તેમ તે પેખાને વારનારા વિચારને પાછા કાઢી નાખે છે. અને તે-
ણે તેમ કાઢ્યું કેજ, જેમ ઉડી ગયલી મધમાખ પાછી આવીને એકજ
જગાએ એકડી થાય, તેમ તે મોહના વિચાર તેના મનપર પાછા આવી-
ને બેસે છે. મોહમાં આશા ને નિરાશા બે લપેટાયલી રહે છે, તેથી લો-
હીની ગતિ પણ ધડી ધડીમાં બદલાતી રહે છે; અને તેને લીધે મોહિત
માણસ, બ્રહ્મચર, કથાવાચક ચહેરાનું મોહ-અગ્નિથી બળવું તથા દુર્બળ
રહે છે. એટલા માટે આ વિકાર માણસને તેના પોતાના આત્મા તરફ
વિચાર કરવા દેતો નથી; તેનું ચિત્ત ભ્રમ કરી નાખે છે, અને કામીનેજ
કામી વિચારમાં આખર તેનો પ્રાણ મુકાવે છે. એપરથી જણાશે કે મો-
હ માણસને કેવી અવદશામાં લાવી નાખે છે! ઇશ્વરે મનુષ્યમા મોહ વિ-
કાર મુક્યો છે તે કુદરતની મોટી મોટી નેમ સારવા તથા જાળવવાને મા-
ટે છે. વીર્યનો વધારો નરમાં રહેતાંથી મોહ નરને વિશેષ લાગે છે. મોહ
જો નર જાતિમાં વિશેષ રહેલો ન હોત તો નારીનો કોઇ ભાવ પુણ્ય ન-

હીં. નારીને બહુ કરી નિરાધાર, પરતંત્ર, ૧ નબળાં ચળિત મનની, તથા કમગતી મતિની, શોભિત પુતળા જેવી ઈશ્વરે બનાવી છે, કે નરને તેનો પાડોસ રાખવો ગમે. નારી બ્યારે અભડાય છે, ગર્ભવંતી થાય છે, કે જાણે છે ત્યારે બહુ નબળી થઈ જાય છે. એવી વખતે તે ખરી નિરાધાર દિસે છે. તેનાથી ચાલુ ધધો થઈ શકતો નથી. એટલા માટે નારીપર નરની વિશેષ મમતા રહે, તેની વડારે નર ઝટ આવીને ઉભો રહે, સંકટ વેળા તેનું પોપણ કરે. અને તેના જીવ તથા શરીરને સુખશાંતિમાં રાખે એવા એવા ઉંડા હેતુથી ઈશ્વરે નરનાં લોહીમાં મોહનો વિકાર વિશેષ ઉત્પન્ન કર્યો છે. દુનિયામાં કોઈ વસ્તુ એવી નથી કે જે સૃષ્ટિના સ્વભાવિક નિયમથી કંઈક પણ આડી ચાલેલી નહોત; તેમ નર એકલો મોહ પામે છે એમ નથી. નારી પણ નરનો મોહ પામે છે. આ પ્રમાણે મનુષ્ય જાતિમાં જ ગાય છે એટલુંજ નહીં પણ દરેક પ્રાણીની જાતિમાં પણ તેમ જણાય છે. પુરૂષને પુરૂષ સંબંધીની ખચર વધારે હોય છે તેથી તે નારીનું વધારે કથનર કરી શકતો નથી. મોહ ઉત્પન્ન કરવાને, ઈશ્વરે નર નારીમાં અકેકળી કચરી પ્રકૃતિ પેદા કરી છે. જે પ્રમાણે નાજુક કાંતિની, પાતળી, રૂપાળી, નરમ સ્વભાવ તથા મધુર વાણીની, સુકુમાર, ઉછરતી, તથા તન દુરસ્ત નારી નરમાં મોહ ઉત્પન્ન કરે છે; તે પ્રેમાણે લક, સખન આંધાનો, જીવાન, દેખાવડો, દોંગો, તુંડ મિત્તજનો, તનદરસ્ત નર નારીનાં હૃદયમાં વિશેષ મોહ ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ વય સરખી હોય તેમ ખ્યાર આઝવામાં મોહનું બળ વિશેષ રહે છે. ૩ હવે મોહ કયે રસ્તે આવે છે તે જાણવું જોઈએ.

“મોહ” એ શી વસ્તુ છે તે જાણ્યા પછી તે કેમ આવે છે તે જાણવું સહેલું છે. ઈચ્છાના નરમ નરમ, ઘડી ઘડી નિકળ્યા કરતા, નવાહે મોહ ઉત્પન્ન થાય છે. એકાદ વસ્તુ મેળવવા સારું જે ઉત્કંઠા થયા કરે તે ઉત્કંઠામાં તે મોહ ઉત્પન્ન થવાની ક્રિયામાં કંઈકજ તકાવત હશે. મોહ ઉપજાવનારી વસ્તુ નજરે જોવાથી, તે વિષે સારી કે મન ગ-

૧ ખીજને આધારે રહેનાર. ૨ કહેવું, વાત કહેવી. ૩ રંડાયલા વય-વૃદ્ધ જાતે ફરી લગ્ન કરતાં આ કુદરતનો નિયમ પૂર્ણ ધ્યાન પર લેવો પડે છે. ૪ હોંસ.

મતી વાત કાને સાંભળ્યાથી, કે તેની વાણી પોતાને પ્રાણુ-પ્રિય અને મધુર લાગ્યાથી, કે તેના હાથ પગનો સ્પર્શ થયાથી, કે તેની ગંધ નાકમાં ગયાથી, કે તેની ખુબી, ખુબ સુરતી, વખાણુ. ગુણુ-દોષ, વિદ્વતા જ્ઞાનમાં આવ્યાથી, તેની પ્રાપ્તિ માટે કે તેના ભોગવટા સાર મનમાં ઉત્કંઠા તથા ઈચ્છા ઉત્પન્ન થયા કરેછે, તે ઉત્કંઠા વાળી ઇચ્છાને “મોહ” નામ આપ્યુંછે. માટે જે ઇન્દ્રિયે જ્ઞાન શક્તિ વડે એ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય તે ઇન્દ્રિય કે શક્તિ દ્વારાએ મોહ આવેછે. એક વાર તે પ્યારી વસ્તુની છબી ત્વંદ્ય પર પડી કે તેની સાથેજ મોહની ઇચ્છા નિકળવા માંડેછે. મોહ વડેજ પ્રાણી માત્રનો સસાર ટકી રહે છે. શહેજ મજામાં અતિ ઉત્તમ સ્વાદ પ્રાણીને લાગેછે, તેથી એ સ્વાદ તે કદી ભુક્તું નથી, અને તેને પોતાની મરજી પ્રમાણે ભોગવ્યા કરવું એજ પૃથ્વિ પર પહેલા નંચરનું સંસારી સુખ પ્રાણી માટેએ એવો નિયમ ધરી બેસેછે દરેક સ્વભાવિક નિયમ શાળુપણે અનુસરવાનો છે. પણ શાળુપણુ મનુષ્ય એક કોરે મુકી તેનો ખરાબ ઉપયોગ કરેછે, અને પોતે પોતાનાં શરીર રૂપી ધરના પાયા છેક ઉડાણથી કોતરવા માડેછે; અનેક વ્યાધિનાં મૂળ એ કોતરણીમાંથીજ નિકળે છે, અને આવો ઉપભોગ કરનાર સાધારણ માણસ તો શું પણ વૈદ પણ તે વ્યાધિનું આ અંતર-મૂળ સમજી શકતો નથી. જ્યારે તેને પોતાની આગવી રીતભાન તથા કૃત્ય કહી સંભળાવેછે ત્યારે તે અતુર હોયછે તો તરત સમજી જાયછે, અથવા વૈદરાય એ વિષયને અભ્યાસી હોયછે તો તે તરત, તેની તે વિષય સમજવાની તીવ્ર યુદ્ધિ વડે, સમજી જાયછે. એમ શહેર તથા ગામ કે ગામડાંઓમાં આવાં માણસો, અજ્ઞાનતા વડેજ હજારો માયાં જાયછે. “કરવું તેવું પામવું” એ નિયમની સમ્યાઈ મોતને કાંટે તેઓ સમજેછે.

માટે “મોહ”થી જે સુખ મળેછે તે નિયમસર ન ભોગવે તો માણસ આ દશામાં આવી પડેછે; તેથી જ્ઞાની જને એ મોહ-વિકારને વખોડયોછે. આ પરથી સુદ જણુ વિવેક વડે સમજશે કે, આગળ કહ્યુંછે તેમ, મોહ-વિકારનો પણ ધરતો ને વખત સરજ ઉપયોગ મનુષ્ય કરેતો તે ઈશ્વર દારૂં ચઢી

૧ જાનન વહાલી. ૨ અડકવું. ૩ ખુબી કે ખોડ. ૪ પંદરીતાર્ક. ૫ પ્યારણી.

શક્યું નથી, એમ નથી. પણ મન ચંચળ* છે તેથી તેને લાલચ પડ્યા વિના રહેતી નથી, માટે તે વળણ પકડવાથી દુર રહેવાને માટે યોગી જને સ્ત્રી જાતિ ધિક્કારી છે. જોણે તેને પૃથ્વી પર જીવંતી આપી તેને તે ધિક્કારે છે એમ નથી, પણ તેના પાડોસથી મનમાં આવતાં માંડાં વળવુંને લીધે તેનું વિચારને ધિક્કારે છે. “મુક્તમાળા”માં દરેક દુઃખનું મૂળ સ્ત્રી ગણી છે, તે આ કારણને લીધે છે. નર્કની પ્રાપ્તિ સ્ત્રી-સંબંધથી થાય છે એમ કંઈ નથી. પણ મોહ મનુષ્યને, તેમજ નિચ પ્રાણીને, જ્ઞાની પણ મૂર્ખ, ડાહ્યું પણ મેલું, સમજી પણ નાહત, પાંસરું પણ આડું, સુશીળ પણ અજિયેળ બનાવે છે તેથી એવી વૃત્તિ જે વડે ઉત્પન્ન થાય તે ઈચ્છાને યોગી દિશોજ્ઞથી ધિક્કારે છે. માણસ માણસાઈમાં આવ્યું કે આ સંસાર જીવન પ્રકારનો દેખાય છે. તે શરમ ક્ષત્રજ સમજ્યા માટે છે; સારું માડું અકરે પે તે વિચારી શકે છે; અને જે શરમ શક્તિ શેહેજ વખત અગાડી તેનામાં ન હતી તે તરત તેનાં મગજમાં આવે છે. તોય તો નવ., જોતરાઈ ચીકેર પડેલા, અળદની માફક, આડા આડા ફાટવાનું તેને બહુ ગમે છે; માટે મોહ એ શું છે તેનો ખરો દેખાવ જોયા કેડે સુત્ર વાંચનારે સંભળીને ચાલવું જોઈએ. માણસાઈની એ શું વખતે જે કંઈ પહેલો આવેશક લોહીમાંથી પ્રગટ થાય છે તે મોહનોજ છે. તે મોહ વધી રાખી “કામદેવ” કે “મદન” નું રૂપ બની માણસને આડું અવશું દોરવે છે. આધુનિકમાં વર્ણવેલું પૃથ્વી પર પહેલું જોડું જે ધર્મવર પેદા કર્યું હતું તેનાએ એજ હાલ હતા. આજળ કંઈ છે તેમ, હવાનાં લોહીએ કઠંગો કરી મોહ બહાર કાઢ્યો, ત્યારેજ આદમ શાંતો છતાં જોતરાઈ ગયો. મોહ પ્રગટ્યો ત્યારેજ તેમનામાં સંપ રહ્યો; મોહ વડેજ શતિ પતિ વચ્ચે ખ્યાર રહે છે. મનુષ્ય માડી ચાલવું ખરાબ પ્રેરિતું, અજ્ઞાન કે મૂર્ખ જોજાંજ જેવું હોય છે તોય પરસ્પર મોહને લીધે સ્ત્રી

* જેમ માણસ ચંચળ મનનું તેમ તે શત્રુતા ને વેર વહેલું જીવનનાર હોય છે, જેમ દુઢ મનનું તેમ કપડીને વકટ હોય છે.

૧ અંતઃ કરણથી. ૨ ગરેડ. ૩ જુસ્સો. ૪ પુતળાં જેવું શોભિત

+ એટલે કે તેના અવયવો વધીને સંપૂર્ણ હાલતમાં આવ્યા, અને પોતામાંથી પોતા જેવી પ્રજા પેદા કરવાની શક્તિ મળી. જે છેક શ્રે સ્ત્રીને અરાધની વયમાં આવવાની તૈયારીમાં હોય તેમણે બહુ બા-

પુરુષમાં એક બીજા પર નિકટ પ્યાર રહે છે. એમ જો ઇશ્વરે મનુષ્યમાં મોહ મુક્યો ન હેતવો કાયાં, ગાડ, ગુલાં, લાંગડાં, અપંગ, બહેરાં, મુગાં માણસનું શું થાનાં તેમનો ભાવ કે નુ પુછત? તેમનું પોષણ આખર કોણ કરનાર? માર અરક્ષારી પ્રાણી ધનુ પાસે પતી તામેક્ષારી ઉડવા વડીતર કરી પેટનું કરે છે, તેમ તે અપંગ કે ખેડવાળું માણસ એક ગુલામની માફક, ગૃહસ્થ માણસ પાસે રહી મહેનત મજૂરી કરી પેટનું કુરી કાઢત, અો આખરે જેવું તે જન્મ્યું તેનું સ્વધામ પહોંચી પોતાનો પ્યારો જાન જેવો ઇશ્વરે આપ્યો હતો તેવોજ તેને સોંપત. આવાં અપંગ તથા ખેડખાંપણ વાળાં શરીરનાં નાણુસોના આવેશને શાંતિ પમાડવાનો રસ્તો રહે એ હેતુથી કુપાત્રનીર દુષ્ટતા ડરેક વસ્તિમાં રહેલી જણાય છે. પૂર્વે ધર્મ-ધુરંધરજી રાજ-કર્તાઓએ આ દુષ્ટતા વ્યાપતિ અટકાવવાને કંઈક આવા કારણને લીધે અખડા કરેલા જણાય છે. પણ એ ઇશ્વરી-જણતા નિયમનો લાભ સાધારણ માણસે લેવો ઘટતો નથી. મોહનો વિકાર દબાવેનો દબી શકે છે; ને ને વશ થયા પછી શરીરની પ્રકૃતિમાં ઝાઝો વિકાર ઉત્પન્ન થતો નથી. પાંજરામાં રહેનારાં તથા બીજાં એકાંત ગોંધી રાખેલાં પ્રાણી મોહની મજા જણ્યાં વિના આખો ભવ કાઢી શકે છે એવાં પાણી, પોષણ, મેનાં, યક્ષી, તિતડ, ઘોડા, ઉંટ, અને ગાંડી સોકોન પાંજરા રીંછ તથા વાઘ હોય છે. તેમને બચપણમાં પકડી ને ગોંધી રાખેલાં હોય છે. તેઓ મરતાં સુધી મોહ-પીડિત રહી શકે છે. માટે કામકે મોહનો અવેશ તૃપ્ત કરવા માટે આકુ જનું જોઈએ એમ કંઈ નથી. માણસ અને આવળનું જાડ એ મેમાં શહેજ ફેર છે. માણસમાં ઉત્તમ શક્તિનો આત્મ છે અને આવળમાં, પાછળ સમગ્રવવામાં આવશે, તેમ, મનુષ્યના આત્માથી ઉતરતી શક્તિનો જીવ છે. આવળમાં જ્યારે ધાતના જેવો ચિકણો રસ સ્વભાવિક જોઈએ તે કરતાં, વધી જાય છે, ત્યારે તે, બહાર દુઝી. નિકળી બધાઈ જાય છે અને ગાંગડા જેવો થઈ જાય છે તેને આપણે ગુંદર* કહીએ છીએ. માણસનું પણ એજ પ્રમાણે શરીરનાં બધારણુ રીકાથી આ દેખાવનું અવસોકન કરવાને સાવધ રહેવું જોઈએ.

૧ બારખેંચી લઈ જનાર, ૨ વેશ્યા, ૩ બદી, ૪ ધર્મના આગેવાન, ૫ ફેલાતો

* એને સાલેક જાડનો મેજ ગણે છે - જુઓ બાગે પારસા

સાર જોડણી વીર્ય જોડણી હોય તેટલુંજ તેની અંદર રહી શકે છે. જોડ-
એ તેથી વધારે થયું કે કુક્રાની પછવાડેથી જાતીય શક્તિમાંથી એ વીર્ય સ-
પસીને નિકળી પડે છે. એ ક્રિયાને આપણે ધાતુ-પાત કહીએ છીએ.
એવો બનાવ તનદુરસ્ત માણસમાં સારા ખોરાકને લીધે મહાનામાં એક-
જ વેળા બને છે અને તેથી કાંઈ શરીરને તુકસાન થતું નથી. જ્યારે એ
ક્રિયા વધારે વાર કે વારંવાર થયા કરે ત્યારે વ્યાધિ થાય છે. આ પ-
રથી રાંડાયત્રા પુરુષો તથા રાંડીરાંડ તરણ વિધવાએ કુદરતના નિયમનો
બંતાવેલો વિચાર ધ્યાનમાં રાખી સદગુણીજ રહેવું, એ તેમની ઉત્તમ સમ-
જ શક્તિને જાળવતી વાત છે કુદરતની શક્તિ એવી છે કે જ્યાં સુધી તે નિયમસર
જેમ આદ્યા કરવી જોઈએ તેમ આદ્યા કરે ત્યાં સુધી માણસને
સુખ રહે છે. પણ જો તેને આડી ચત્રાવી કે, તેની ક્રિયાના પરિણામ
તરીકે, જે સુખ સદગુણીને મળે છે તે ન મળતાં, આડાછનાં આડાં ફળ
મળે છે. સ્પષ્ટિમાં કાંઈ એવી વસ્તુ નથી કે જેની અંદર કુદરતની
ક્રિયા ચાલતી ન હોય. જો માણસ કુદરતની આવી ક્રિયાનો બહોળો દેખાવ
જોશે તો તે દરેક ધર્મના ઢંઢેરા, — જરૂરો તેવું પામશે, કરણી
તેવો પાર ઉતરણી — ને પુરતી રીતે સમજી શકશે.

કેટલાક હિંદુ યોગીન સ્ત્રીનું નામ સાંગજાતાંનું ધિક્કાર ચઢે છે. પણ
તેમ કરી તેઓ પોતાનું અજ્ઞાન દેખાડે છે. સ્ત્રી ન હોય તોજ ઇશ્વર-
દર્શન થાય, કે સ્વર્ગે જવાય, એમજ હોતતો ઇશ્વર એવો મૂર્ખ નથી

૬૫) મું પાનું. “ગુદર એ (ઝાડમાંથી) વહેતો સાધારણ પદાર્થ
(Secretion) છે. જ્યારે તે જસતી હોય છે ત્યારે ઘણાક ઝાડોમાંથી
મોટાં ટીપાંના આકારે તે ઝરે છે” — Sir J. E. Smith. ૧ રોગ

+ Vesiculoe seminales

* જ્યારે પુરુષ ચતો સુએ છે ત્યારે પેઠના ખોરાકનો તથા કુક્રા-
માં એકઠાં થતાં મુતરનો ભાર એ વીર્યની કાયળી પર પડે છે તેથી તે
દબાઈ જવાથી વીર્ય બહાર નિકળી આવે છે તે એજ કારણે. એટલાજ
માટે પારસીઓમાં સુતી વેળા પિશાબ કાઢા પછી હાથમાં ઘોંઘ ઉપ-પ્રા-
ર્યના કરીને જમણે માસે સુવાનો ઉત્તમ ચાલ છે. જમણે પાસે સુવા-
થી ખોરાકને ઝાખી તરફ રહેલી જેજરીમાંથી આંતરડાંમાં ઉતરવાને સવળ
પડે છે, ખરાબ સ્વપ્ન આવતાં નથી, અને ધાતુ-પાત થતો નથી. વીર્ય-પા-
તને તેઓ શેતાન-બાજી કહે છે, કારણ કે “આ બળિત થયેલું વીર્ય જો
કે માણસને મનતો જતું રહ્યું તોપણ સ્પષ્ટિમાંથી ગયું” નથી, કેમકે એ
વીર્ય મૂળ રૂપ છે કે જેમાંથી સૂક્ષ્મ જીવ, કીડા, જીવડાં છત્તાદિ નિકળે છે,
કે જે પૃથ્વી તથા અનુબને ત્રાસ દાયક છે. - Temple of Rosy Cross,

કે સ્ત્રી જાતિ પેદા કરત; અથવા સ્ત્રી જો નર્કનું મૂળ હોત તો ઇશ્વર તેની પ્રકૃતિ અગાડીથી જોઇ તેમાં વંશ-વૃદ્ધિની શક્તિઓ મુક્ત નહિં. પણ ખારીક નજરે જોતાં એમ જણાતું નથી. સંસાર સુખ વધારવાને માટે કુદરતને જેમ્મતી ક્રિયા હરેક પ્રાણી પાસે કોઇ પણ રીતે કરાવવી એ ઇશ્વરનો પ્રથમ નિયમ છે. સંસારી ખટપટમાં રહી યોગની પાળે કોઈ માણસ રહેવા માગે તો ન રહેવાય એમ નથી. કદા કોઇ વેળા મોહનો જુસ્સો તેને ઘઈ આવ્યો તો તે જુસ્સાને સંસારી રીતે કાઢી નાખવાથી ધારે-લું કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં તેને હરકત પડતી નથી. હવે કહ્યું છે તેમ, મન લાલચુ હોવાથી મોહનો સ્પર્શ જેમ ઓછો રહે તેમ સાફ, એમ ખાત્રીથી સમજવું. મોહ ન હોય તોજ પરમાત્મામાં મળી જવાય એવો જો ઇશ્વરી નિયમ હોત તો શિયાળામાં મરતાં કુતરાંનો આત્મા પોતાની મેજેજ પરમાત્મામાં મળી જત; કારણ કે કુતરાંમાં કામ-આવેશ માત્ર હુનાળાની આખરે પેદા થાય છે, અને તે રૂતુ ગઇ કે તે આવેશ સમી જઇ કામ મરી જાય છે. આ જરથી ધર્મિજ્ઞ આદમીએ શિખવાનું એ છે કે મોહના વિકારને કાળમાં રાખી તેના પર આપણો અમલ ચલાવવો. તેને હક કહ્યું કે દૂર ખુલ્લે જઇ પડે, ને આવ કહ્યું કે આવીને પાધરો ચાલ્યો જાય, એવો અખત્યાર તેના પર રાખવો જોઇએ. એ અખત્યારની જરૂર પ્રાર્થના કરતાં મનસોચ્યારણમાં ઉધારે પડે છે. યોગી એ અખત્યાર પોતાની પાસેથી જનો ન રહે એટલું હમેશ જોતો રહે છે. યોમ વેળા જોવી નજરે યોગી સ્ત્રીને જુએ છે. તેવીજ નજરે યોગિણીજ મન-સોચ્યારણ કરતી વેળા પુરૂષને જુએ છે. માટે વાંચનારે સમજવું. જોઇએ કે યોગનો અભ્યાસી અમુક જાતિ ધિક્કારે છે એમ નથી, પણ સામસામી જાતિના પરસ્પર સમાગમના સંજવને ધિક્કારે છે. નર્કનું મૂળ, નથી નારી, નથી નર, કે નથી મોહ; પણ મોહ સંબંધીના વિચાર પર જઠ ઉતરી પડતું ચંચળ મનનું વળણ છે. એ માઠાં વળણનેજ દુર્વેશ “તનનો શીતાન” કહે છે, ને સાલેક ‘નર્સે અમ્મારા’ પ કરી કહે

૧ અડકવું. ૨ પરમેશ્વર. ૩ મનની પ્રાર્થના, રામ નામ યોગી રટયા કરે છે તે. ૪ તેરાગણ. ૫ છુર કરાવનાર જીવ.

* સાધારણ નજરે દેખાતાં કાર્ય (offect) નું આ નામ છે, કંઈ કારણ (cause) નું નામ નથી. જ્યાં સુધી માણસ અંદરથી તથા બ.

છે. એ વળણુ દબાણમાં હોય તોજ યોગની ક્રિયા સવળતાથી થાય છે. હવે “મદ” વિકાર કેવો છે તે જાણવો જોઈએ. “રીસ” તથા “ધુરકણી” કેમ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેમની ક્રિયા કેવી હોય છે તે આગળ ક્રોધના વિષયમાં વર્ણવ્યું છે. હવે મદની ક્રિયા એ રીસ તથા ધુરકણી વચ્ચેની હોય છે. રીસની ક્રિયામાં લોહી તપે છે. પણ તે સહેતું રહે છે, ને શ્વાસના કુંદાડા દબાયલા રહે છે. ધુરકણીમાં શ્વાસ નિયેથી ધસારા બંધ થઈ ન-સકારાં આગળ યોગી રહે છે. પણ ચીઠ વખતે લોહી જેટલું ધીમું ધીમું ઉકળે છે તેટલું ધુરકણીમાં લોહી રહી રહીને ઉછળ્યા કરે છે. એ વિકારને વધારવાથી ગાણુસમાં હઠ, જલ્દ, તથા ખંત આવે છે. પોતે જાણુ કે ફલાણુ કામમાં લાભ કે ફળ નથી તોય પોતાની મરજી કે પોતાના ખોલવા પ્રમાણે તે કરે છે. એવું પરિણામ એ નિપજે છે કે આખર મનોવૃત્તિઓ સારી હાલતમાં રહેતી નથી. જેમ છોકરું મોતીની સીપ જોઈ રૂપું એમ સમજી ને છેતરાયા કરે છે; અથવા હરણુ તથા સાબર દુરથી મૃગ-જળ જેઈ તેને જળાશય સમજી આખર ઠગાય છે: તેમ મનુષ્ય મદના મિથ્યા ભાસને, જોઈ છેતરાયા કરે છે. મદને લીધે જીવાનિયાં મરતાના થઈ ફરે છે. મા-બાપ ગુર કે વૃદ્ધનીર શિષ્યામણુને જીડો લવારો સમજી જાને એ ડોસલાં

હારથી પવિત્ર રહે છે ત્યાં સુધી દુષ્ટ શક્તિઓ (evil spirits) નું કંઈ વળતું નથી. એ પવિત્રાઈ છોડી કે તેમનું બળ કાવે છે. માટે એ બળ વડે જે કાર્ય થઈ શકે તેને ખોટી રીતે શેતાન ગણે છે. પારસી તથા મુસલમાનમાં દિવસમાં પાંચ વાર બંદગી કરવાનું ફરમાન છે અને હિંદુને ત્રિકાળ સંધ્યા કરવી પડે છે તે આવી દુષ્ટ શક્તિઓને હઠેલી રાખી મુકવાને હોય એમ દિસે છે. જોઈએ “ધસારાં વાળાં આદમી”નાં હાલ જોયા હશે તેઓ આ વાતની સમ્યાઈ મહેલી સમજી શકશે, અને હર)માં પાનાંમાં કહેલી ખુશી પિછાનશે. સુચ જને ૧૯૪)માં પાનાંમાં “ફવણિ”ની ટીકા જોવી.

૧-“બિનાસ વાળી જમીન પર સવારે કે સાંજે (એસ કે ઝાંઝળ પડે છે ને જેવો દેખાવ દેખાય છે તેવો) પાણીના આભાસ વાળો દુરથી દેખાતો ખોટો દેખાવ. એથી હરણુ છેતરાઈને ત્યાં પાણી પીવા આવે છે; ને એજ પ્રમાણે મુસાદર છેતરાઈ પાણી પીવા જાય છે. તે વાત મહમદ પેગમબરે કુરાનના ૨૪) માં સુરામાં વર્ણવી છે. આરમો એ દેખાવને “સેરાબ” કહે છે. ૨-ધરડા.

લવતાં કરી તેમની પરવા રાખતાં નથી. આપદાદ વિધા, હુન્નર, તથા કળા કૌશલ્યના વિશેષ અનુભવ વગર અજ્ઞાન હતા એવું ગુમાન રાખે છે. ખરું ખોટું પોતેજ બરાબર સમજે છે એવો ગર્વ રાખે છે, અને સરસ રસ્તે પોતેજ ચાલેછે એવું અભિમાન રાખે છે; અને કોઈ વારેતો સીધે રસ્તે વળતાં નથી. જેમ માણસ તરણુ તેમ તેમાં મદ વધારે હોય છે. જેમ માણસ લોહીવાળું તથા લોહીઆળ, તેમ તેમાં મદને વિકાર વધારે હોય છે. મદને લીધે મનુષ્ય આંખ છતાં જાણી ખુઝીને અંધ સમુદ્ધરે છે, કાન છતાં બહેરું રહે છે, ને ઉત્તમ સમજ છતાં ઘેઝૂછા રાખે છે. તે સદગુણના રસ્તે ચઢેતું ટેકતું માર્યું ઝટ ઉતરી પડેછે. માટે એ વિકારને પણ જ્ઞાની જને ધિક્કાર્યો છે. “ મદ ” કરતાં “ ગર્વ ” હાલકો છે પણ તે “ અભિમાન ” થી ચઢે છે. મદનું ખોટું રૂપ મેદ (ગાંડું) છે, ને મેદની હાલતને “ મસ્તિ ” કહે છે. મસ્તિ એટલે મદ વિકારને લીધે કરાતું તોફાન, પછી તે કેરી પુરૂષ, કે ગાંડો પુરૂષ કે નાદાન, અજ્ઞાન હોકર કરે એ સર્વ સરખુંજ છે. મદ માટેલાં જિ. પુરૂષ ધરતી ધુળવે એવાં હોય છે, તેનું કારણ પણ એજ છે.

મદ વિકારને લાભ મનુષ્ય જાતિમાં કંઈ થતો હોય તો આ છે. મદ માટેલાં નિરાગીર જોડાંની સંતતિ જોરાવર, મજબુત, તથા નિરાગી શરીર વાળી નિકળે છે, જે ચિત્ત અકકેક પર આઝયું તો અતિ મમતા સાથે આઝેતું રહે છે, અને તેનું પરિણામ તીવ્ર ખુદ્દિની પ્રગ્ભર છે. ઘણાંક માણસોનાં પહેલાં ખે.જોનાં, તેમની યુવા અવસ્થામાં અવતરેલાં, છોકરાં શોભિત ચેડેરાના, સારા ખુશતા રંગનાં, નિરાગી તથા તેજ અકકજના હોયછે; અને પાછળ વળતાં પાણી વખતનાં છોકરાં ઘાટ વગર નાં, શ્યામ રંગના, નમળાં, દુઃખી, ને ખુદ્દિહિણ મદ-ખુદ્દિના નિકળેછે તે સઘળું આ નિયમને લીધે બનેછે. એમ છતાં મદનું વળણુ ઉછાછળાં-પણાં, અવિચાર, અજ્ઞાનતા, હુલ્લડાઈ, ઉન્મતાઈ, તથા ખોટી હઠ તરફ સ્વાભાવિક રીતે વિશેષ રહે છે, તેથી તેને યોગી ધિક્કારે છે.

મદને લીધે મન અપ્રત્યારમાં રહેતું નથી. યોગનો મૂળ હેતુ મનને વશ કરવાનો છે, પણ મદતો ઉસડુંજ ચલાવે છે. એટલા માટે યોગીજન એને તજેછે. તે તજ દેવા માટે શરીરે રૂત રૂતની હવાની સખ્તિ વેડી

* Mad: ૧તનદુસ્ત. ૨ એલાદ, છોકરાં હેમાં.

કાયાને ગાળી નાખે છે.

આ પરથી વિવેકી જને શિખામણુ લઇ, મદનો અણુધરનો ઉપયોગ કરવાયો હઠતું જોઇએ, એના વૃત્તિ માઠી સમજી તેનો પાસો પકડવો ન જોઇએ; અને મન નથા જીવને માર માર કરી, તેમના જુરસા દબાણ માં રાખી, તેઓ પર ખરો અખત્યાર ચલાવવાની ટેવ પાડવી જોઇએ. એ ટેવર વધીને આદત પડી જાયતો મન પર જ્યારે મરજીમાં આવે ત્યારે અચળ અવસ્થા વાળી દૃઢતા^૧ લાવી શકાય છે.

હવે પદ્મ રિપુઓમાંના છેલા વિકાર “મત્સર” વિષે જણવાનું રહ્યું છે. મત્સર એ કોઇનું સાઈં જોઇ તેનું જુરં ધમ્મવાની અદેખાઈ છે. મત્સર એ “ખારનું” હઠકું રૂપ છે, અને તે કોઈ વિકારનો છેક લંબાયેલો એક ફાંટો છે. “ખાર” સાથે મનને ન ગમ્યા હોય તેવાં ઉત્તરો કંઈની સ્મૃતિ રહે છે, અદેખાઈ રૂઢત ચાલતા વખત સાઈં મુદતી રહે છે, ને તે એકની એક વૃત્તિ જ્યારે જગાડે ત્યારે જન્યૂત થઈ ઉભીરહે છે. “ખાર” જીવ લેવા સુધી તત્પર રહે છે, પણ અદેખાઈતે શહેજ નુકસાન થયતું જોવાને તાકે છે. અદેખાઈથી કોઈનું સાઈં જોવા ગમતું નથી. જે એક માણસ નગારી હાલતમાં હોય તો ખીજાને પણ અદેખાઈને લીધે તેવી માઠી દશામાં ફસેલાં જોવાને ધમ્મ કરે છે. જે તે પોતે સારી હાલતમાં હોય છે, તો ખીજું માણસ તેના કરતાં સાઈં ન થાય એવું ઈચ્છે છે. અદેખાઈ એ ધમ્મજનું નગારું વળણ છે. અદેખાઈ એ છુપું કૃત્ય છે તેને લીધે શ્વાસની ક્રિયાના બહુ ધીમા ધીમા આયકા શહેજ શહેજ અંતરે નિકળ્યા નકરે છે, પછી પાછા રહી જઈ પાછું જોર મારે છે કે તેનાજ ઉત્તર વિચાર બને છે. આ ક્રિયાથી લોહીની ગતિ સમાન રહેતી નથી, અને તેને લીધે છેવટ માણસની પ્રકૃતિ બળિયેળ તથા ખજી બની જાય છે; ને કોઈનું પણ સાઈં ઈચ્છતા હમેશ મનનું વળણ માઠું તાકવા પર રહેવાથી દૃઢ મને તેમ થતું નથી, તેની નજર ભગડી જાય છે અને મન શાંતિમાં રહેતું નથી. જેમ એક જુઠાણું જાળવી રાખવા દશ જુઠાણું ગાઠવી રાખવાં પડે છે, તેમ એક જુરાઈનો વિચાર કરતાં દશ જુડી જુડિત તત્પર સાથે રાખી તેના અનેક

૧ પાડોસ. ૨ Praetious ૩ Custom. ૪ સ્થિત. ૫ મક્કમણ. ૬ એક સરખી. ૭ સ્વભાવ. ૮ તૈયાર.

વિચાર કરવા પડે છે એથી કોઈનું બહુ તો રહ્યું, પણ પોતાનું એ બહુ થતું નથી, સામી દુષ્ટ ઇચ્છા તથા જીવું થવાનો સંભવ આવી મળે છે. આ ક્રિયાથી એવાં મનુષ્યના મનમાંથી ઇચ્છાનો પ્રવાહ ધસારાળું નિકળી આવતો નથી. કોઈને આશિષ દેવા જતું હશે ત્યાં પણ મનમાંથી આપનો પ્રવાહ સામે ઉઠશે.

યોગીનું કામ હરેક રીતે ઇચ્છાના પ્રવાહ જોરમાં કાઢવાની ટેવ પાડવાનું છે. તેમજ મનને દૃઢ કરી અકિંચબટી પૃત્તિઓ જાળવી રાખવાનું છે. પણ આ મત્સરનો વિકાર મનુષ્ય જાસે તેથી ઉઠકુંજ કરાવે છે. તેથી એ વિકારને પણ યોગી જન હડધુત કરે છે.

સુર જને યાદ રાખવું કે યોગીનું મન અઘ્યાસ વડે જેવું દૃઢ થયેલું હોય છે તેવું સંકારણ માણસનું મન હોતું નહીં એટલા માટે તે મના મનમાંથી ઇચ્છાના જે પ્રવાહ નિકળે છે તેમનું જોર પાછું મરાયા વિના રહેતું નથી. માટે જે કંઈ અદેખાઈ વાળી પુરી ઇચ્છા તેનાં મનમાંથી નિકળે છે તે પાછી તેના પરજ આવીને અદ્વિતાય છે; અને બાયડીઓ વહવાહ કરતાં કહે છે કે “જેની (માળ) તેનેજ (ભાગે); જેના આપ તેને (ભાગે)” તેમ પોતાનું પુરું ઇચ્છેલું પોતાનેજ કોઈ પણ પ્રકારે નડ્યા વગર રહેતું નથી. એટલા સમજાથી દરેક ધર્મમાં દરેક આદમીનું પુરું ઇચ્છવાની સમ્પત મના છે. અને તેને બદલે કદા વેરી કે શત્રુ જેવાનું પણ બહુ ઇચ્છવાનું, ઉત્તમ કરમાન કે આદ્યા છે. તાત્પર્ય એ કે આપણે સારી ઇચ્છાને પ્રવાહ, આપણા પર પાછો પડતાં, સારું વળણ શોધે છે; અને આપણાં મોંથી નિકળેલો પુરી ઇચ્છાનો પ્રવાહ આપણા પર પાછો પડતાં, આપણાં પોતાનાં પુરાં તરફ વળે છે. માટે દરેક આ.

૧ મનને પીડા ન કરે તેવી. ૨ સારાંશ.

જે બહાર કાઢેલી ઇચ્છા હઠાવી ન શકાય તેવી કોઈ નડ સાથે અદ્વિતાય છે તો જે મનમાંથી તે પ્રવાહ નિકળ્યો હોય તે મન પર તે પાછી અદ્વિતાય છે. જે પુરુષ બીજા કોઈ પુરુષને મારી નાખવાને ઇચ્છતો હોય તે પુરુષ પર પોતાના દુષ્ટ વિચારનું પૂરતું જોર એકઠું કરે છે તે જે પોતાની નેમમાં નિષ્ફળ થાય છે તો જે પુરી ઇચ્છાનું જોર પોતે કાઢ્યું હોય છે તે જોર વડે પોતેજ મરાઈ જાય છે.”

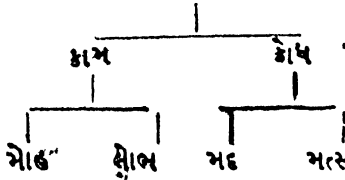
—White and Black Magio p. 110

હમીએ આ શિખામણનો લાભ લઈ કોઈ પણ વખત મનમાંથી યુરી છ-
 ાના નહિં કાઢવી; કારણ કે “ખોદે તેજ પડે છે,” અને એવા કુદ વિકા-
 રની કુષ્ટતાથી દૂર રહેવું એજ સલામતી ભરેલું અહોરાતર સમજ
 લઈ સદગુણના રસ્તે ચાલવું, એ મારા જેવા અદ્યવાનીની અનુભવ
 સિદ્ધ^૩ નસીબત છે.

હવે છ વિકાર, સદગુણે ચાલતાં માણસને, સંસારમાં છ શત્રુ જે-
 વા લાગે છે કે નહિં તે વિવેકી જને જને સમજવું જોઈએ. આપણે જા-
 ણીએ છીએ કે મધમાખ વડે આપણને મિઠું મધ ને રંગ બે રંગાં મીઠુ
 મળેછે, પણ જ્યારે તેના ચટકા કે ડાંખની પીડ વેઠીએ છીએ ત્યારે તે કે-
 વી યુરી, ત્રાસ દાયક, ને પીડાકારી છે તે સમજીએ છીએ, અને મધની
 લાભચં રાખવા કરતાં તેને મારી કાઢવાના ઇલાજ શોધતા ફરીએ છીએ.
 આ વિકારો પણ તેવી રીતે શહેજ સાર કરી, મનુષ્યનું મારું બહુ ક-
 ર છે. એ છ વિકારો કંઈ પ્રત્યેક જુદા જુદા રાગના નથી. છેક જીણી નળ-
 રે માણસ જોશેતો, એ છ વિકારોના બે સમુદાય સાધારણ રીતે કરી શકા-
 વ. મુખ્ય વિકારો બે છે: “કામ” તથા “ક્રોધ.” કામમાંથી ક્રાંતા નિ-
 કળી “મોહ” તથા “લોભ” ઉત્પન્ન થાય છે. તેમજ “ક્રોધ” માંથી
 બે ક્રાંતા નિકળી “મદ” ને “મત્સર” ઉત્પન્ન થાય છે.

હાલની વિદ્યાના પ્રકૃટિકરણ મત (Evolution theory)
 પ્રમાણે કહેતાં, જેમ સૂર્ય મંડળમાં સૂર્યમાંથી મહ ઉત્પન્ન

• વિકારો

થઈ, મહમાંથી ઉપમહ
 નિકળી, સાથેના સાથે ફર્યા
 કરી, જુદા જુદા મહ હોય
 તેમ ફરેછે; તેમ આ વિકારો
 પેદા થયાછે. એ છએ વિકારો
 લોહીની જુદી જુદી ગતિના

૧ યુરાઈ. ૨ રાત દહાડો. ૩ અનુભવે સાબિત થયેલી. ૪ શિખામણ.
 † મધમાખ જે રંગના ફુલમાંથી પોતાનું પોષણ કરે છે તે રંગનું
 તેનાં પેટમાંથી મધ નિકળેછે; એટલાજ માટે મધ સફેદ, રાતું, પીણું કે
 કાળું હોય છે. પણ ખુબી એ છે કે કડવાં ફુલ હોય છે તોય તે કડવો
 રસ મધમાખનાં પેટમાં જઈ મિઠો થઈ જાય છે.

‡ (Biela's comeb) ખીજાનો પુછડયો તારો આ વાતને સિદ્ધ કરે છે

જીદાં જીદાં નામ તથા રૂપ છે; આખર જેતાં, વિકારોનું જીદું જીદું ખુરં વળણ દેખાય છે તે ક્રત એ લોહીનું એકત્ર વળણ છે. જેમ ઠરેલાં પાણીનું વોસણ અગ્નિ પર મુકીએ છીએ તો જેમ જેમ તેમાં ગરમી આવતી જાય તેમ તેમ તે જીદાં જીદાં રૂપ ધારણ કરે છે;—પહેલાં ઠરેલું, પછી ઠંડું, પછી સુમેરડું, પછી ગરમ, પછી શહેજ તપેલું, પછી કડકડતું, કે ખળખળ થઈ ઉભરાતું, પછી આદ્ર (vapour), પછી વરાળનું એટલે વરાળ (steam) રૂપે ઉડી જતું જણાય છે; પાણીનાં આટલાં રૂપ જતાં તે એક જ જાતનું પાણી ગરમી વડે આવું થયું છે એમ આપણે જાણીએ છીએ; તેજ પ્રમાણે મનુષ્યમાં લોહી તથા શ્વાસની ચાલતી ક્રિયા વડે આ વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે. પહાડમાંથી નિકળીને વહેતાં વરસાદનાં સાદાં પાણીમાં જેવા ખાર, પદાર્થ, અથવા વનસ્પતિ ભેગાય, કે ખાર, પદાર્થ કે વનસ્પતિ પર થઈને તે પાણી વહે, કે તેમાં પ્રાણીઓ તરે કે જેથી કરી તેમનો પાસો લાગે, તેવા ખાર વનસ્પતિ ઈત્યાદિ ગુણ પાણીમાં આવે છે. વનસ્પતિને લીધે તળાવ તથા સરોવરનું પાણી વાયડું લાગે છે; કાંકરા પરથી વહેતું ઝરાતું પાણી સુવાળું તથા ગરમ લાગે છે; નદીનું પાણી સુવાળાં મટોડાં સાથે ધસાવથી સાદુ તથા હલકું* લાગે છે; કુવાનું પાણી જે પાલતી જમીનમાંથી આવતું હશે તો ચિકાસની તરીકાનું ભારે લાગે છે; અને ટાંકાનું ભરી રાખેલું મુએલું ગાંત વગરનું, કસારી તથા બીજા જીવડાંના ઝેર વાળું, અંદર પડેલા કે છાપરા પરથી ભેગાઇ આવેલા મેઝ સાથે વળગેલા પદાર્થો સાથે કુંહોતું પાણી, આપણી તબિયતને મંદ, ભારે, જર્વર-જનક લાગે છે. એજ પ્રમાણે લોહી સાથે જીદા જીદા અને તરેહ તરેહવાર સારા માઠા વિચાર વાળા શ્વાસના વાયુનો સંબંધ રહે છે. તેથી એ વિકારોનાં ગુણ પણ સારા માઠા રહે છે; અને તે

એ તારો તુટીજી એ કકડા થયા, તોય દરેક કડકો, જેમ આખો તારો ચાલતો, તેમજ ચાલે છે, જીઓ.—Lockyer's Astronomy p. 129

૧ સામટું. † આ ક્રત ખુલ્લી નજરે દેખાતી ક્રિયા વર્ણવેલી છે, ખરું જેતાં પાણી તો કકડતી ઠંડીમાં વરાળ રૂપ થઈ ઉડે છે.

* જ્યાં પાણીનો દેખાવ નહિ પણ તેનો ગુણ વર્ણવ્યો છે અને તે પીતાં ગળાંને કેવું લાગે છે તે વાત કહી છે. દેખાવે તો કાંકરા પરનું પાણી નિર્મળ, મટોડાં પરનું પાણી ગદ્ય, વનસ્પતિના ભેગવાળું ધાકું, ને થોડા ખાર વાળું હલકું જણાય છે.

ગુણોનાં વળગુ ત્રિમાણેજ માણસ પર સારી માઠી અસર ઉત્પન્ન થાયછે.

આ પરથી શાણું માણસ પોતેજ સમજશે કે સારા ગુણ તરફ લો-
હીનું જે વળણ રહેછે તેને સાધારણ લોક “ઐશ્વર્યતા” કહેછે અને માઠા
ગુણ તરફનું જે દુષ્ટ વળણછે તેને કાર્ય રૂપે મુસલમાન, પારસી, તથા ખ્રિસ્તિ
લોક “શેતાન્યત”^૧ કે “હેરેમંદી”^૨ કહે છે; મનુષ્ય પાસે પોતાનાં દુ-
ષ્ટ કૃત્યો કરાવવામાં ભુત પ્રેત, ડાકણ જેવી દુષ્ટ શક્તિઓને આ વળણ બહુ
મુલ્યમ તથા સુગમ પડેછે. દુનિયામાં સારી જીંદગી ગુમરવાને સાર, મનુષ્યનું
પ્રથમ કામ એછે કે લોહીનાં “સારાં વળણને” ઉત્તેજન આપી તેના સારા
ગુણ વધારવા, અને લોહીનાં “માઠાં વળણ” થી ઉપજતા દુષ્ટ ગુણ ઉછરવા
ન દેવા! દુકડેથી તોડીને દાખી મુકવા તેમને જગે ત્યાંજ ચાંપી દેવા, તેમનો
પાડોસ ન રાખવો, તેમનું બાળ દિન ત્રિતિદિન^૩ કમ કરવું, તેમની પેદાયશઃ
ના ઉત્પન્ન થતા વિચાર પર ધિક્કાર તથા ફિટકાર નાખવો, તેમનાથી દુરના
દુરજ પાછલે પગે જવું, અને જેમ હડખાયલું ગાંડું કુતરું જેકે આપણા
કરતાં વધારે બળવાન હોતું નથી, તોય તેનાં હડખાયાંની માઠી અસરનું
દુઃખ વિચારી, આપણે તેને હડધુન કરી પાસે આવતું હાંકી કાઢીએ છીએ:
તેમ એવા ગુણવાળા વિકારને હડધુન કરતા રહી તેમને દુર હાંકી કાઢવા
એમાં આપણને જનની સલામતી ને શરીરની સુખાકારી મળે છે.

હવે બ્યારે લોહી વડે આવા વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે, અને સુખ
દુઃખનું મૂળ લોહીજ છે, ત્યારે “લોહી” એ શી વસ્તુ છે તથા માણસ કેમ
ચાલે તો તે લોહીનું માફું વળણ જાણું ન રહે, તે વિષે કંઈ જાણનું
આવશ્યક^૪ જણાય છે.

બ્યારે ફળાઉ ઝાડના છોડવાની આસપાસ આપણે ખાતર નાખીએ
છીએ ત્યારે, જે તત્વનું તે ઝાડ હોય તેજ તત્વ તે ખાતરમાં સમાયણું હો-

૧ શેતાનના ગુણ. ૨ શેતાનનાં કૃત્ય. એપરથી એમ ન સમજવું કે
શેતાન એવી ક્રિયા લોહી પાસે કરાવી શકેતો નથી. ૩ દહાડે દહાડે. ૪
ઉત્પત્તિ. ૫ જરૂરનું.

† ઇસલામી સાલેકો કારણ રૂપ લોહી છોડીદહ તેના જે કાર્ય રૂપ
ગુણ તે ધ્યાન પર લઇ તેના ચાર ભાગ (નર્સે અમ્મારા, નર્સે લક્ષ-
મા, નર્સે મુતમયના, નર્સે મુલહીમા) પાડી તથા એજ “નર્સના” વિ-
ભાગ “કુઅત” નામે પાડી આ હકીકત સમજાવે છે. ૭

યતો, ને ખાનર માણસ જાનના ઉત્તમ ખોરાકની પેઠે, તે રોપાને પુષ્ટિ-કારક થઇ પડેછે: એ ખાનર પર મિત્તલસ, ચરમી, રોશની, હવા વિગેરેની અસર થવાથી તેમાં રસાયન ક્રિયા ચાલુ થઇ તેનાં કેટલાંક તત્વ છુટાં પડીને તે રોપાનાં વાળ જેવાં ગ્રીચાં ખારીક મૂળિયા હોયછે તેઓની મારફતે એ તત્વો સુસાઈને તે રોપની અંદર ફરતા રસ સાથે મળી જાય છે. તે રસ પછી રોપાની ડાંખળીએ ડાંખળી ચઢી તેને પુષ્ટિ આપેછે; અને તે વડે તે પર લહેજનદાર ફળ ઉત્પન્ન થાયછે. જેમ મૂળિયાં ખારીક તેમ તેમાં કેશકર્ષણશક્તિ સુસક્ષ્મી શક્તિ વધારે રહે છે*. જ્યારે દુધમાં પાણીનો ભેગ વધારે હોયછે ત્યારે ગ્રીચી મલમલના કટકાને લઇ તેનો એક છેડો પાણીમાં મિજી, ખીજે છેડો દુધમાં રાખી, પાણીને મલમલના રેષા વાટે સુસાઈને નિચે ઉતરી પડતું ઠીક પડે એવી રીતે તે કટકાને રાખીએ છીએ ત્યારે પાણી દુધથી જુદું પડેછે તે દુધ ઘટ માલમ પડેછે તે પણ જ્યાં કેશકર્ષણશક્તિ નિયમિત થાય છે. આવા નિયમ પ્રમાણેની ક્રિયા કુદરત, લોહી બતાવવાને, આપણી હોજરીમાં ચલાવે છે.

ખોરાક ખાધો કે તે ઝટ જઠરમાં રહે ઉતરેછે. જઠરની અંદરનું પડ કચળા વાળું તથા મધમાખા પુરા જેવું, ખાડા ખાડાવાળું હોયછે. એ ખાડાની બાજુએ માંથી જલદત્ત તેજ્ય જેવો પાણી તથા ખારનો બનેલો ખાટો રસ ઝરેછે તેને વૈદો જઠર-રસ^૩ કહેછે. આખા દહાડામાં એવો રસ ગાસરે પાંચ શેર સુધી નિકળેછે. હોજરીમાં ખોરાક આવ્યા પછી હોજરીનાં પડના રેષા સંકુચાયા કરેછે તેથી ખોરાક પર દબાણ થાયછે અને જમણી તરફથી ડાબી તરફ, ને ડાબી તરફથી જમણી તરફ, દબાઈ દબાઈને તે ખોરાક ફરેછે; એવી ફરી તેમાં જઠર-રસ ત્રણ ચાર કલાકમાં

* એ રસનો થું પણ તે ખાનરમાં આવેલી હલકી રેતી વાળ, રવાં સુધ્ધાં ઉપર ચઢેછે કેળના રેષા પહેળા છે- તેથી કેળના થડમાં કાતરેલા વાળ, ગ્રીચી રેતી, કે ઉંદર ખીસકાલી દારી હોય છે તો તેના વાળ, રેતીમાં, કે રેતી પણ તે રસ જેડે ઉપર ચઢે છે ને કેળમાં ને આવી એકઠાં થાય છે તે ખુદલી નજરે કેળાંમાં દેખાય છે.

૧ વાળ જેવી પાનળી તથા ગ્રીચી નળીઓમાં ચુસી લેવાની જે શક્તિ રહે છે તે. ૨ હોજરી ૩ Gastric juice.

૧ જુઓ Physiology by Huxley.

મળી જાય છે. આ કિંમતી રસાયન સંયોગ એક બાજુ જાતનો પ્રવા-
રસ પેદા થાય છે, તેને અન્ન-રસ કહે છે. કેટલોક ખોરાક તો હોજરીની
ઝીણી નસો મારફતે ચુસાવાથી લોહીમાં મળી જાય છે, ને તેથી કરી શરીર-
ના જુદા જુદા ધસાતા ભાગોનું પોષણ થાય છે. આ ક્રિયા ચાલતાં ખાકી
રહેલો ખોરાક વાળો અન્ન-રસ નાની આંતરડીમાં જાય છે. ત્યાં પિત્ત તથા
પેટમાં આવેલી અને આંતરડીમાં આવેલી નાની ગાંઠોનો રસ તે અન્ન-
રસ જોડે ભળી જાય છે, તેથી કરી ખોરાકની ચિકાસ બદલાઈ જઈ તે
રસ દુધ જેવો થઈ જાય છે. આંતરડીઓની અંદરનું પડ ખડખડકું તથા
કરચળીવાળું જણાય છે ને તેના પર રૂઆંટાંજેની જણાતી અતિ ખારીક, ખોરાક
ચુસવાની, રગો? હોય છે. જેમ મૂળિયાં જમીનનો કસ ચુસે છે તેમ તે
ખારીક નસો આ અન્ન-રસ ચુસી લે છે. આ પછી નસોમાંથી એક જી-
દી નસમાં તે રસ જાય છે. ત્યાં તેનું લોહી બની જાય છે, ને પછી શરી-
રનાં બીજાં લોહીમાં દાખલ થાય છે. એ લોહી તેમાં સમાયલાં ખોરાકનાં
તત્વ પ્રમાણે ચિકરના ચુણોને સારું માડું વળણુ આપે છે. જેવો ખોરાક
તેની લોહીની પ્રકૃતિર બહુ કરી રહે છે. સારા ઉત્તમ ખોરાકે ઉત્તમ
લોહી બને છે, ને હલકા ખોરાકે હલકા ચુણનું લોહી બને છે. તથિયત^૩
નરમ કે ગરમ તે સર્વ ખોરાકના પ્રકાર પર આધાર રાખે છે. માંસ-હા-
રી પ્રાણી-વાદ-વર જંગલી, નિદ્ય, ને ફાડી ખાનારાં રહે છે; પણ વ-
નસ્પતિ ખાનારાં કે અન્ન બહુકજ પ્રાણી અસીત્ર, ગરીબ, તાપેદાર, કલ્લા
સરનાં ને પળાઈ શકે એવાં રહે છે. કૂર પ્રાણીને માંસને બદલે જે રાં-
ધેલું અન્ન, દુધ, રોટલી આપી ઉછેરીએ છીએ તો તેમનો જાતિ કૂર,
ધાતકી સ્વભાવ, તદન નહિં તોય થોડો ધણો, જતો રહે છે. આ અનુ-
ભવ કુતરાં, બિલાડી પર અજમાવી જોવાથી તરત મળે છે. કુતરાંને ન્યાં
સુધી અન્ન ખવાડીએ ત્યાં સુધી ગરીબ ને કલ્લા સર રહે છે પણ અન્ન રહેવા
હમ માંસ ખવાડવામાંડયું કે જરા જરામાં તેગુરસામાં અવધીધુરતો સામે થાય છે,

†જેન પ્રમાણે દિવેટના તાંતણા તેલ ચુસે છે.

૧વાદ, વર, જેવા ધાતકી પ્રાણીએ એકવાર એવો સ્વાદ આપ્યો કે પ
છી મનુષ્ય પર હુમલો કરવાની તેને ભાવના થયાજ કરે છે.

૧ નસ. ૨ જાતિચુણ. ૩ શરીરની પ્રકૃતિ. ૪ અન્નના ખોરાક
કે જીવનાર

હવે જો ગામ, ઘેટાં, બકરાં જેવાં અસીઝને નિર્દોષ પ્રાણીને, તેમજ મરધા, પોપટ, મેના, જેવાં સુશીઝ^૧ પંખીને પકાવેલું માંસજ ખરાડી તે પર રાખે છે તે તેઓ કુતરાંની માફક દૂર તથા ધાતકી સ્વભાવનાં થઇ પડે છે. † ઢોરના દાંત માંસહારી નથી, તેમજ પંખીથી માંસ ચવાય તેમ નથી તોય તેઓ માંસ કચડી કચડીને ગળી જાય છે. એજ પ્રમાણે મનુષ્યમાં પણ ક્રિયા ચાલે છે. એવાં એવાં ઘણાંક કારણે યોગીજન માંસનો આહાર કરતા નથી; ને તે સિવાય વળી ગંદકીના ખાતરમાં પેદા થતી વનસ્પતિ—જેવી કે મૂળા, ગાજર, કંદમૂળ;—અને જેજો ખોરાકે પ્રકૃતિ ગરમ થઇ વિકાસને ઉત્તેજન મળે તેવા ખોરાક—જેવાકે મસાલા, તેજના; તથા જનવરનાં મનને દુષ્ટી મેળવેલાં ખોરાક—જેવાકે દુધ, દહી, ઘી, માખણ—તિખાસ વાળી ચીજો—આદુ, લસણ, મરચા, તંબાકુ, કાંદા, ખાર, ખાટું, એવાંની અડાસે જતા નથી. ‡ પણ ગીચ વનમાં કોઇ પહાડની શુદ્ધમાં એકાંત રહી સાદી વનસ્પતિ ખાઇ ઝરાતું પાણી પી, સંતોષ માને છે. એચ કુદરતી સાદા ખોરાકથી કરી તેમનું લોહી નિરોગી તથા શાંત રહે છે. એ લોહી સાદા ખોરાકે ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે સાદું બનવાથી, તેમને માણસાઈના સર્વ વિકાર જુઠાવી દે છે. વિકારની ક્રિયા અંધ પાડવાથી બીજી સારી વૃત્તિ વાળી ક્રિયાઓ, તેમને બદલે અંતરમાં વધારે બળ માથે કામે વળગે છે. તેથી તેનું પરિણામ એ નિષ્પત્તે છે કે બુદ્ધિ-તત્ત્વ જોરમાં ચાલી અત્માનો પ્રકાશ ફાંટી નિકળી ત્રિકાળ જ્ઞાન મગજે દીપે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે આંધળાં, બહેરાં, મુગાંની બુદ્ધિ તીવ્ર

૧ સારા સ્વભાવ વાળા. ૨ એ વિષેના દાખલા જુઓ Fruit and Farinacea p. 87 માં. ૩ તિક્ષણ, ચાલાક.

† ઢોરને માછલીના ખોરાક પર રાખ્યાથી તેઓ જલદી પુષ્ટ થાય છે, પણ એ ખોરાક તેમની પ્રકૃતિએ તદ્દન ફેરવી નાખે છે અને તેમને અવશ તથા વિકાળ બનાવે છે—Bishop Heber.

‡ ધરાની સાલેકની એ રીતિ છે. આ છેક અત્યંત પરેઝગારીની નિશાણી છે.

§ જુઓ “ બાગે ખારસા ” -પાતું ૫૬

* “ માંસના ખોરાકે લોહી વાળા દાણા લોહીમાં વધે છે અને વનસ્પતિના ખોરાકે તથા કરીએ તેઓ ધરે છે—Huxley.

હોયછે; તે પશુ આટલાજ નિયમે, કે એક ઇન્દ્રિય ઉપયોગ બંધ થયો. તો બીજી ઇન્દ્રિયો અમથોં ઉપયોગ કરવો પડેછે, તેથી તે બીજી ઇન્દ્રિય સ્વમતિક કરતાં તીવ્ર બનેછે. યોગી સાદી વનસ્પતિ પર કેમ જીવે, ક્યાંથી વાસયુ, અ.ગ, ને બીજું જોઇતું જાણે, એવો સચાચ સાધારણ માણુપનાં મનમાં ઉડશે; પશુ તેણે જાણું જોઇએ કે તે કાચીજ વનસ્પતિ ખાઇને સુખે રહેછે. ✽ તાપી નદીના કિનારે સન ૧૮૭૮—૭૯માં એક હિંદુ યોગી તપ કરતો હતો તે ખોરાકમાં કાચું દૂધનું ઘાસ ખાતો હતો, ને પીણામાં ફક્ત પાણી પીતો; તોપણ તેનું શરીર પથ્થર જેવું મજબુત, તે અંગે ભરેસો, પુષ્ટ, ને લઘુ હતો.

આટલા પરથી સમજશે કે ગોઝા, ધાંચી, ખરી, રજપૂત કરતાં ખાહણ, વાણિયા, નાગર ઠંડા તથા નરમ સ્વભાવના, શાણા, ચતુર મીઠી જીમના ને ઠાવકા હોયછે. તેવીજ રીતે જોનાં બહુ કરી ખાહણ કરતાં ક્ષત્રી તથા શુદ્રની, અને સુધરેલ આર્ય કરતાં અર્ધ-સુધરેલ અનાર્ય લોકની, નજર એટલા સખખ પરથી ખુની રહેછે.

આં સિવાય વળી અન્ન-ભક્ષક પ્રાણી કરતાં, માંસહારી પ્રાણીમાં વ્યાધિ તથા પીડા વિશેષ, ચિકટ, અને અનેક રૂપે થાયછે. પ્રાણી માંસ મનુષ્યનો ખોરાક એક સરખોજ હોત કે સર્વે દાળ ભાત, રોટલી ને શાક પરજ ગુજરાન કરત; ને ચેડાક માણસ માંસનો આહાર રાખત, તો ઝટ દેખીતો ફેર વ્યાધિની સંખ્યા તથા રોગની જાતમાં જણાઈ આવત. હવે વર્ણનાં લોક માંસ હાર કરતા નથી તોપણ ચિકાસ વાળાં, સ્વાદિષ્ટ ભોજનો આતે ખાયછે, તેથી તેઓને દુઃખ વિશેષ થાય છે; અને નિચ લોક માંસ હારે દુઃખના ભોગ ધણી ધણી યઇ પડવાના.

✽ કારણ કે ટેવ એજ ઉપ-પ્રકૃતિ છે (A habit is a second nature).

૧ ખોરાક

† કોઈ પણ આખાં વરસનાં વર્તમાન કોઇ સુઘ જન ગંભીરપથી વાંચી જોશે તો માત્રમ પડશે કે ઘણા ખરા ખુની તે માંસહારી લોકજ હોયછે. હંબસીએ કંર રહેછે. તેઓમાં એવો ચાલ છે કે જીવતા ખાદનાં શરીરમાંથી માંસનો કટકા કાપી કાઢી લોહીએ ઝરઝરતો કાચો ખાઇજવો (જુઓ Fruit and Farinacea p. ૮૩). એનાં કઠોર મનમાં ખુન કેમ ન વસે?

સંભવમાં રહે છે, પણ તેમની હાડનોડ મહેનત તથા વિશેષ પાચન-શક્તિ ને લીધે તેઓ વધુ વાર બચી જાય છે. માટે જે માંસ-હારી માણસે ધર્મની ખુશીની ર ખુશનમારે લડેરમાં મજા ભેગવવી હોય, કે યોગીનીએ આંખે ઇશ્વર-રચનાના ગૂઢ કે બેદ સમજવા હોયતો સદા ખોરાક પર દિન પ્રતિ દિન રહી લોહી શાંત બનાવવું જોઈએ, અને મન, કર્મ, તથા વાણીમાં સ્વભાવિક સાદાઇ ધારણ કરવી જોઈએ.

વિવેકી જન ઉપરનાં વર્ણન પરથી જોશે કે સારા તેમજ માઠાં વિકારો, ખુશી, દુઃખગીરી,, તથા વિષય-વિકાસજ મટેની લુચ્ચાઇ, લજંગાઇ^૧ હુલ્લડાઇ, એ લોહી વડે તથા તે પર સારી કે માઠી ચાલે ઉપજતી અસરને લીધે થાય છે. લોહી તથા શ્વાસોશ્વાસ-ક્રિયા નિયમ, હલકા પ્રકારના પ્રાણીઓમાં પણ છે, તેથી આપણી આફક તેમને પણ ખુશી, દુઃખગીરી, લુચ્ચાઇ, ખુન, હુલ્લડાઇ, ને સારા માઠાં વિકારોની સમજ છે, અને તેમનેઓ કરે છેજ. ઘોડો, કુતરો, હાથી, વાંદરો, ગાય એ આપણાં શાણપણાંનો ગુણુ જુદુ વેળા આપણને દેખાડે છે; શિયાળ, ઉંદર, ખિન્નાડી, આપણી લુચ્ચાઇ તથા ફંદા રમવાની કુક્તિઓ દેખાડે છે. માટે રડવું, હસવું, ખુશી, ગમીષ, મનનું દુઃખ સુખ, ને એવું કાવિક^૨ જ્ઞાન વધતું ઓછું આપણને છે તેમ દરેક પ્રાણીને છે એમ નિઃસંદેહજ માનવું.

એક તરફથી જોતાં, લોહીના આ દુષ્ટ તથા કલેશજ ઉપજાવે તેવાં ગુણોને દબાવી રાખવા, અથવા તેમ નહિં બનેતો તેમને પોતાના અમરજામાં રાખવા, અને બીજી તરફથી જોતાં ઇશ્વરનો પાડ માનના તથા તેની કૃપા કે સહાય મેળવવા, સંધારણુ લોક માટે પ્રાર્થનાજ છે. તેમ કરીનેજ સંતોષ માનવો. સાચવટ પાળવું, તથા, સંપત્તિ^૩ હોય કે વિપત્તિ^૪ હોય તોય મનને, શાંતિમાં રાખી ખુશી રહેવું.

હવે “ ખુશી ” શું છે તે વિષે કંઇક જ્ઞાન મળ્યું હોયતો સારું. જેમ ઉચ્ચમાપક યંત્ર^૫ વાળી ખંડાની શીશીમાં જેમ જેમ બહારની ગરમ

૧ બ્રેષ્ટ ગુણુ. ૨ આનંદ ઉપજાવે તેવી. ૩ ન સમજાય તેવું. ૪ ઇશ્વરની મજા. ૫ શેક. ૬ શરીર સંબંધીનું ૭ બેશક. ૮ પીડા. ૯ સુખી અવસ્થા. ૧૦ દુઃખી હાલત. ૧૧ Thermometer.

જેના બીજા દાયદા સારું જુલો ૨૧૭માં પાનામાં

મી વખતી જાય છે, તેમ તેમ પારો ટુકડીને ઉપર ચઢે છે ને બહારની ગર-
મીના વધારાનું માપ દેખાડે છે: તેમ આપણે લોહીમાં ઉછળો મારીને જો-
મ જેમ ગરમી વધારીએ તેમ તેમ તેના જુદા જુદા પ્રકારના વિકારો ઉ-
ત્પન્ન થાય છે. તેવીજ રીતનો, વિકારના સારા ચુલોનો, ફાંટા તે “ ખુશી”
છે. રમુજ લાગે તેવા ધણુધણુ કરના, એક સરખા, એક હારમાં, શ્વા-
સના આયકા શ્વાસની નળીમાંથી બહાર નિકળે છે. જેમ ગાનારનાં એ
આંગળાં દૃઢ પર વમર અંતરે વાગ્યા કરે તેમ એ આયકા લોહી પર વા-
ગ્યા કરે છે. આ ક્રિયાથી આપણને ખુશી લાગે છે. એવીજ ક્રિયામાં ઝં-
જણી બગાયત્રી છુટે છે ત્યારે આપણને ગીતી આવે છે. છોકરું બહુ રડતું
હોય છે ત્યારે તેની મા મધુર સ્વરે હાલેમાં કે ગીત ગાય છે તેથી, એક તો
ખુશનમા મધુર સ્વર અને બીજું તો તેણીના બોલવાથી હવાને લાગતા
આયકાધીમા ને નરમ, તથા હિંચકાએ હાતીને આવતી હવાના આમ
સામા ફેફસાં પર ધસી આવતા આયકા તે છોકરાના તદ્દયના વહેતાં લો-
હી પર લાગ્યા કરે છે; તેથી તેને ગીતીના જેવી રમુજ લાગે છે, ને તે
ક્રિયાને આપણે ‘ ખુશી ’ કહીએ છીએ; એવી રીતે છોકરું લોહીની મમતે
તથા તેના થોડાં થોડાં ઉછળવાથી રડતું લુકી જઈ મધુર સ્વરમાં ચિત્ત
પોરવે છે; ને ખુશીમાં આવી ઉધી જાય છે, ધાણીએ ફરતાં ધાંચીના
બળદના લોહી પર પણ ધાંચીના રાગથી એવીજ અસર થાય છે તેથી
તે ફરવાનું દુઃખ લુકી જઈ તેનો રાગ સાંભળવામાં ચિત્ત રાખે છે. ધાંચી
સમજે છે કે હું મારું કામ ટાંઠી લઉં છું, ને બળદ જાણે છે કે હું
મારું ભવ-દુઃખ વિસારું છું. મુસન્નમાન તથા પારસી સાલેકર કહે છે તેમ
“ જેનો દમ પાક તથા ચકસાન^૩ નિકળે એવો અપોષ્ટ આદમી ”

૧. મીઠો ગગ. ૨. યોગી. ૩. એક સરખો. ૪. સ્પિટ-ક્રમ પાળનાર,
નિયમ પ્રમાણે ચાલનાર, પવિત્ર.

† ખુશી સંબંધીના વિચારે મગજ પર અમર થવાથી ખુશી થતી
હોય તો કોઈ મજબુત માણસને હાસ્ય વાયુ (Laughing gas; nitric
oxide.) સુધારવાથી ને ખુશ થતો હસ્યા કરે છે, અને ખુશી સંબંધી-
ના વિચારનો તો તદ્દન અજ્ઞાન હોય તે છતાં તે હસે છે તે તેમ ન થાત
(જુઓ એ વાયુ વિષે Chambers' Chemistry P. 122)

‡ બંદુક કે તોપ ફુટવાથી, ગગડાટથી, ધર પડવાના અવાજથી
પેટમાં ધારકો પડી કંબંધુ ઉછળે છે તે આ આયકાનું મોડું રૂપ સમજવું.

કે, હિંદુ કહે છે તેમ, કૃત યોગીશ્વર ૧ આ દુઃખી પ્રાણીની વાત પોતાના શ્વાસની ઉત્તમ ક્રિયા વડે સમજી શકે છે એવી કંઈક ક્રિયાવાળાઓનાં ચિન્હ વડે કે મોંમાંથી અમુક સ્વર કાઢીને જે કુતરાં, ઘોડા, ગધેડાં, હંદર, ઘેરાં, બકરાં, પોતાના મનના વિચાર પરસ્પર સમજાવી શકે છે. એવી રીતનો સમજમાં ઉંદર વધારે હોશીઆર છે. જો તે એક વાર પેટી કે છટકાંમાં આવ્યો, ને તેમાંથી જો તે નિકળી ગયો, તો તરત તેના હંદરમાં પેસી જે બીજા ઉંદર અંદર વસતા હોય, તેમને પોતાના દુઃખ તથા વિનિતિની પીડ સમજાવે છે. તેથી તે બધા તથા તેની સાથે તે ઘર કે પડોસમાં રહેતા હોય તે પણ, ચાલ્યા જઈ બીજી ગમ વાસોર કરે છે. ને ગમે તેવી લગ્નચવનારી વસ્તુ મુકી હોય છે તોય તેમાં પોતાનું મોત સમજી, તેને અડકતા નથી. માટે જો ઉંદરને ટાળવા હોય તો ઉત્તમ રીતિ એ છે કે એકાદને પકડી સાંકળે પગ બાંધી ઉંદરના વાસ આગળ તેને છુટા મુકવો પણ સાંકળ કબજામાં રાખી મુકવી: તેને શહેજ હાડ માર તથા રંજદે કરી કરીને પછી છુપ્યો છોડી દેવો. એક ઉંદર મારવાથી બીજા કંઈ ઓછા થતા નથી ને તુકસાન તો કરે છેજ, પણ તેને છોડી મુકવાથી તે બીજા ઉંદરને સમજાવી આપણું ઘર છોડાવી દે છે.

પણ આ રમુજી વાત ખુશીના વિષયને લગતી નથી, માટે તે વિષય તરફ પાછા ફરતું જોઈએ. જે પ્રમાણે માના ગાવાથી છોકરાંનું દિલ ખિન્ન છે ને ખુશ થાય છે: તેમ ઢોલ ટકોરાં, નટખટા, ડમરાં, દફ, નગારાં, વાંજ, વાંસળી, પાવા, સારંગી, તંબુરા, સિતાર, વિહુના મધુર અવાજ વડે, કૃત્રિમ યુક્તિના આચકા મારી લોહીને તેવીજ ગતિમાં આપણે

૧ યોગીઓમાં વડો. ૨ રહેઠાણ. ૩ બાબત. ૪ કુદરતી નહિ પણ હાથે બનાવેલું.

† એક કુતરાને મારતાં જોઈ, અને તેનો શોકાતુર પોકાર સાંભળી તે મારનારને પીથાગોરસે (Pythagoras) કહ્યું કે ‘મારવાથી પાછો ફર, એતો મારા દેસ્તદારનો આત્મા છે, કે જેને તેના અવાજથી મેં પિજાવ્યો છે. (Grote's History of Greece)’, અને સુલેમાન (Solomon) નું લશ્કર આવી પહોંચતું દેખી, એક કીડીએ કહ્યું કે કીડીઓ તમારા ઘરમાં તમે પેસી જાઓ, નહિં તો સુલેમાન અને તેનું લશ્કર તમને પગ તથા ચગદી નાખશે. અને આ બોલવાથી સુલેમાન હસ્યો.”—કોરાન-૨૭.

મુકીએ છીએ, તેથી ને આપણને પુશનમાં લાગેછે ને લોહીને અંતરે અંતરે થતો ઉપગ્રાહ પુશી ઉત્પન્ન કરેછે. એવીજ કૃત્રિમ ક્રિયા દેરી વસ્તુ ખાઈ પીને, આપણા દુઃખમાં કે થાક લાગે તેવી મરેનત કાંધા પછી થાકેલી હાલતમાં હવેન એન આછમાં લાવી સંસારી દુઃખ વિસરી જવા, આપણે આપણાં લોહી પાસે કરાવીએ છીએ; પણ એ હુ-ક્તિનો ઉપયોગ કદી કદી કાંધો હોય તોજ સારો. કુદરત જેવું સુખ દે-ખાડેછે, તેવું સુખ, કૃત્રિમ ક્રિયા વડે, બહુ કરી મળતું નથી. આઘાત ને પ્રત્યાઘાતનો નિયમ હંમેશ યદ્ય રાખવાનો છે. જેટલાં જેરથી લોહીને ઉછળાવીએ તેટલીજ પાછી નયગાઈ થાયછે. માણસ નીશો કરેછે ત્યારે લોહીના ઉછળાએ શૂર-વીર સરદાર થઇ રહેછે; તે ઉતરી ગયોકે સઘળા રામ રૂમી રહી વૃદ્ધ જેવો અશક્ત થઈ જાયછે. એ પરથી જણાશે કે કુદરત જે પુશી ઉપગ્રાહે છે, તેની નકલ વાછવો કરેછે, ને તે પુશીને મળતી વૃત્તિ માણસમાં નીશો ઉત્પન્ન કરેછે.

“પુશી” વધીતે “હર્ષ” ને વધતા હર્ષે, “હસવું” આવેછે. “હસવું એ શું છે? દોહીનાં એ દીઝાં દોઝ લઈ, હરદોની સપાટી સામ સામી રાખી, તેમાંના એકપર તેના દાંડા વતી દોઝની વચ્ચેના કાળા ભાગ પર સરખા ટકોરા મારીએ ત્યારે જેવા પાછા મરાતા ટકોરા સામેના દોઝને નરમ પડતા વાગેછે, ને તેથી જેવી ક્રિયા સામેના દોઝ પર આવેછે, તેવીજ રીતની હવાની ક્રિયા ફેફસાં પર શ્વાસે આવેછે. અંતરે અંતરે, પણ સામઠા, અકેકની પછાડી શ્વાસના વાયુના આચકા નિકળેછે ત્યારે માણસને પુશ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાયછે, તેને “હસવું” ક-હેછે. એથી ઉઘટી ક્રિયા દલગીરી વખતે થાયછે. જે શ્વાસનો વાયુ એ-કવાર ફેફસાંની પાસે ગયો તે મંદજ રહેછે ને તરત પાછો ઉઠવા પામતો નથી. તે વાયુ પર જાણે હયેલી દાખી રાખી હોય તેમ દબાણ રહેછે; કારણકે દલગીરીની વેળા માણસ ચિત્તને એકજ વિચારે એકાગ્ર બનાવેછે, તેથી શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા સ્વભાવિક રીતે વહેલી ચાલતી નથી, ને એકાગ્ર વિચારતું દબાણ રહેછે તેથી લોહીની ગતિ મંદ થઇ જાયછે. માટે શ્વાસ પરનાં દબાણ વડે ફરતાં લોહીની મંદ ગતિ વાળી

૧ Action. ૨ Reaction. ૩ અધે. ૪ ધીમું ૫ એક બિંદુએ એકઠું કરેલું.

ક્રિયાને આપણે “દલગીરી” કહીએ છીએ. આ ખુશી તથા દલગીરીની ક્રિયાની રચના સર્વ પ્રાણીમાં હમેશ ચાલતી રહેછે ને એ ક્રિયા બીજી ગૂઢ ભેદની વાતો સમજવામાં બહુ કામ આવશે, માટે સારી પેઠે યાદ રાખવી જોઈએ.

જીવને જેવી ટેવ પાડીએ તેવી ટેવ પડેછે, ને તેથી તે ટેવ રાતબની જે માદક આદતર થઈ જાયછે.* એજ પ્રમાણે વિકારનો વધારો થટાડો જેમ આપણે ચાહીએ તેમ થાયછે. ક્રોધ જેટલો વધારીએ તેટલો વધેછે ને તેને મારીએ તેટલો મરેછે. જે માણસ “પિત્તો ઉછળવા” નહીં દે ને જેવી ગુસ્સાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાયકે તેને હાવી, ઉભરો દબાવી દે, અને મનની શાંતિ જળવી રાખે, તો ગુસ્સો “મરી જાયછે.” ગુસ્સો મરીગયો કે હૈયું ઠંડું રહેછે. પછી આપણું ગમે તેવું કોઈ નુકસાન કરે તોય તેને મારવા કે સામા થવા, કે અપશબ્દ, ઓચરવાઈ મન થતું નથી; અને સામે મારખાઈને સામા મારનારને મારતાં દયા આવી જાયછે કે એને વાગશે. જે કદી ગુસ્સો માણસમાં છેક ન મરેલો હોયતો તે માણસ અપશબ્દ બોલશે, પણ તેનાં હૃદય પર કશું થતું નથી તેથી અંતરમાં ક્રોધ રહે. તો નથી. ચિડિયાં છોકરાં ૨૩ ૨૩ જરા જરામાં કરેછે તે પણ આજ નિયમે-માણસ જે ગમ્મતી માણસની સંગત છોડી ઠાવકું રહે ને હસવાનું છોડેછે તો પછી તેને ગમે તેવું હોય તોપણ હસવા માગેછે તોય હસાતું નથી ને

૧ રોજીદાની એકની એક ટેવ. ૨ હમેશ રહે એવી પડી ગયેલી ટેવ. ૩ ખરાબ વચન—બોલ. ૪ બોલવા-

* એજ નિયમ પ્રાણી માત્રમાં સચવાઈ રહ્યો છે શિકારી જનવ-રેને શિકારની શોધમાં એકાંતમાં એકલાં સંતાઈ રહેવાની ટેવથી તેઓ અપ્રધાંજ રહેછે; અને અસીલ સ્વભાવનાં પ્રાણી-ધેટાં, બકરાં, બેંસ, હરણુ-એકલાં ફરવા તથા રહેવાથી સામટાં એક ટોળે રહેછે.

૬ અનુનુ નામના ખિસ્ત દુરવેશને કોઈ ચંડાળે એવો માર્યો કે તે જખમી થઈ ગયો તોય તે કશું બોલ્યો નહિં. હું (દહેસ્તાનને લખના ૨) તેની પાસે જઈ પુછવા લાગ્યો કે તું દુઃખી શાથી છે? તેણે કહ્યું મારા પર માર પડ્યો તેનો દુઃખી તથા દલગીર નથી, પણ તે બીયારા મારનારના હાથને વાગ્યું હશે તેવું મને ભારે દુઃખ ઉપજેછે-રહિ પારસા પાનું ૧૪૮.

ટેક રાખવા મોં મલકાવવાનો ઢોંગ આખરે કરેછે. એ પ્રમાણે જો સારી સંગતમાં હસ હસ કરવાની ટેવ રહેછે તો જરા જરામાં તે હસ્યા કરેછે, ને તે એટલે સુધી કે મોઝાવાળાં માણસ અગાડી, કે શોકાતુર આદમી સાથે, વાત કરતાં એ તેને હસવું આવ્યા કરેછે, ને જોછતી ઠાવકાઈ, રાં ખવાનું દંદ મન કીધા છતાં, રહેતી નથી. એમ વિકારો વધારેલા વધેછે ને મારેલા મરેછે. માટે દરેક આદમીએ વિકારોને જોછતો તથા સ્વભાવિક ઉપયોગ કરવો, ને તેમાંજ આખર સુખ તથા મજા જાણવી; અને સ-મજી રાખવું કેસુમાર્ગ પરથી ઉતારનાર તથા કુમાર્ગ પર ચલાવનાર એ વિકારોજ છે, ને એ વિકારો લોહીમાં રહેછે; માટે જન્મ અને તેમ લોહીને શાંત રાખવું: તેને “તપાવવું” નહીં. ને તે ગોદા મારી મારી આ-ગળ આપણને હડસેલવા અનેક પ્રયત્ન કરે તોય શું થયું; વિવેક સાથે રાખીને, હરેક કૃત કરવું એ મોટી નસીયતર છે.

પ્રકરણ ત્રીજું

“ જાતિ ગુણ ”

આગલાં પ્રકરણમાં, માણસ પોતાની ક્લેશ^૩ ઉપજાવે તેવી મનની અનેક પ્રકારની ઇચ્છાને વશ થઈ પોતાનાં શરીરમાં વહેતાં લોહીમાં તે જુદાં જુદાં રૂપ વાળા છ વિકાર ઉપજાવી શકેછે કેવી રીતે, અને તેથી શું નિપજેછે, તે સર્વનું સવિસ્તરજ વર્ણન કર્યું છે. હવે એ વિકારો જ્યાં સુધી મન ઉસકેરાયણું રહે ત્યાં સુધી રહેછે, એટલે કે તેઓ મુદતી હોયછે. સદિ-રચના જોતાં, દરેક પ્રાણીમાં કોઈને કોઈ ગુણ સ્વભાવિક અને જાતી જણાયછે. એ જાતી, એટલે શરીરમાં જન્મથીજ વળગેલા, ગુણને સાધારણ હિંદુ લોક “પ્રકૃતિ” કહેછે, અને પારસી તથા મુસલમાન લોક “મિઝાજ”, અથવા “તબિયત” કહે છે. આપણે ઘણાક આદમીમાં સ્પષ્ટ^૪ જોઈએ છીએ કે તેમની જન્મની પ્રકૃતિ પ્રમાણે, તેમનો સારો માઠો સ્વભાવ તથા સારું માડું મન હોય છે. શરીરના બધારણ પર એ પ્રકૃતિનો આધાર રહે છે. એ મિઝાજ† ૪) ચાર પ્રકારના છે. ૧) લોહી, “લોહીઆ-

૧ કામ. ૨ જ્ઞાનક આપે એવો શિખામણ. ૩ પીડા કરે તેવી. ૪ વિગતવાર. ૫ ખુદ્દલું.

† જુઓ વૈદક જ્ઞાન કે Physician's vade Mecum.

ળ મિઝાજ” એટલે ‘ગરમીની દેહ’ એવી જાતનાં મિઝાજવાળાં આદ-
મીમાં લોહી વધારે હોય છે. ભરાઉ મોં હોય છે; ભુરા ચળકતા વાળ હોય
છે; ને મજબુત શરીર હોય છે. તેમનું મન ચંચળ ને ડગમગતું, સ્વ-
ભાવ ઉતાવળો ને આકળો, અને મતિ કુમાર્જીપર ઉતરવા લાયકની હોય
છે. ૨) જો “બળગમી મિઝાજ” એટલે ‘વાયુની દેહ’ એ દેહવાળું આ-
દમી દીકું તથા નબળું હોય છે. તેનું માંસ નરમ તથા લઘુ જેવું હોય
છે. શરીર ભારે લાગે છે ને જરા મહેનતે થાકી જાય છે. તેનો સ્વભાવ
હંડો તથા ધીરો હોય છે, ને આળસુ તથા મંદ૧ રહે છે. ૩) જો “પિત્ત
વળો મિઝાજ” એટલે ‘પીત્તની દેહ’ એ દેહનું આદમી શામળું હોય
છે. તેની નાડી જોરમાં ચાલે છે. તેનો સ્વભાવ ઉતાવળો, હુલ્લડી, કજી-
આખોર, ને ઝટ પિત્તો ઉછળી આવે એવા સ્વભાવનો હોય છે. તે અપ-
ચાર તથા ક્ષાળ ખાવાને વધારે પાત્ર રહે છે. ૪) થો “પેન્ડ્રો મિઝાજ”
એટલે ‘સરદીની દેહ.’ એ આદમી શરીરે દુબળું, ખીકળું, વહેંમી, ચિ-
તાતુર, ને નાહિંમત હોય છે, અને જરામાં રડી પડે તેવા સ્વભાવનું હોય છે.

દેશ દેશની જુદી જુદી હવાની રિયતિ પ્રમાણે માણસની સુખા-
કારી માટે હવાની માદી અસર અટકાવવાનેસાર આખે દિલે વાળ મુકવા
ને બદલે ધૃશ્વરે મનુષ્યમાં તમિયત પેદા કરી છે. અતિ ગરમ દેશમાં
રહેનારા હાસીએની દેહ બહુ કરી† સરદીની હોય છે; ને અતિ હંડા મુ-
લકમાં રહેનાર લોકની દેહ ગરમીની હોય છે. હલકી જાતના પ્રાણીના
બચાવ માટે ધૃશ્વરે આ પ્રકૃતિની ક્રિયા સિવાય તેમનાં શરીરપર વધતા
ઓછાં નિમાળા, વાળ, ઉન, રૂવાં, પીછાં, કાંટા કે ભિંગડાં મુક્યાં છે. હંડા
દેશનાં કુારાંના વાળ ઉન જેવા મોટા† ને બરેલા હોય છે. પણ ગરમ

૧ સુસ્ત. ૨ અજીરણ. ૩ લાયક.

† મનુષ્યને તેનાં આખાં શરીરે વાળ હોત તે વાળની ગરમીથી
હંડા દેશમાં રહી શકત, લંકા જેવા ગરમ દેશમાં તેનાથી ભાગ્યજ
રહેવાત. માટે શરીર વાળ વગરનું હોવાથી પૃથ્વિના ગમે તે ભાગમાં તે
રહી તથા કરી શકે છે. અમુક જાતનાં પ્રાણી માટે બહુ કરી ચોક્કસ હ-
વા વાળો દેશ હોય છે, પણ મનુષ્ય માટે તેમ નથી: મનુષ્ય ગમે
યાં રહી શકે છે.

† જેમ દેશ હંડો તેમ આ વાળ નરમ ને ઉન જેવા, અને જે

દેશના કુતરાં ને, ગાય, બેંસના વાળની માફક ઝીણા ને થોડા વાળ રહે છે. આ વાળથી હવાની માદી અસર તેઓ અટકાવી શકે છે. મનુષ્યને તે અસર અટકાવવા માટે, એવા વાળ નથી. પણ આવી ફકત તબિયત એટલે મિઝાજ છે. એપરથી આપણે જોઈએ છીએ કે પારસી લોક બહુ ફરી લોહીઆળ ને બહાદુર હોય છે. વાણીઆ બલગમી ને પોચા હોય છે. રજપુત લોહીઆળ-બલગમી ને શૂરા હોય છે. અને કોળી કણુળી બલગમી-પિત વાળા ને ઘાડા દિલના હોય છે એમ આપણે બહોળી નજરે દેખીએ છીએ. પ્રત્યેક આદમી કંઈ એકજ મિઝાજનું હોતું નથી. એક બે મિઝાજ થોડા ધણા એકમેકમાં બેળાધને તેની પ્રકૃતિ બંધાય છે.

આ સ્વભાવિક પ્રકૃતિની રચના યોગી જન ૩) ત્રણ ગુણવડે સમજાવે છે. ૧) લો “સત્વ” ૨ જો “રજો,” ને ૩) જો “તમો” ગુણ. “સત્વ” એટલે લોહીમાં વિકાર ઉત્પન્ન થયા વગરના ગુણો જેવા-કે, સાચવટ, દયા, સુશીલતા, નરમ ઠંડો સ્વભાવ; “રજો” ગુણ, એટલે લોહીમાં વિકાર ઉત્પન્ન થયાથી શરીરમાં વ્યાપતા ગુણો-જેવાકે કામ, મોહ, લોભ, મદ, જુઠાણ; “તમો” ગુણ એટલે જરાકમાં લોહી તપી આવી સ્વભાવ “તામસી” ને આકળા કરે છે તે ગુણ. આ ગુણ મનુષ્ય વિવેકથી અંધ રહે છે તેથી તેમાં નહારા ગુણ રહે છે, જેવાકે ક્રોધ મૂર્ખાઈ, અજ્ઞાનતા, માયા આ ગુણોના બેળસેળ વડે માણસની પ્રકૃતિ બંધાયલી છે.

મ ગરમ તેમજે આછા અને જાડા નિમાળા જેવા રહે છે. સરસામાં ત-થા સસલામાં એ ફેર જટ જણાય છે શિયાળામાં તેનાં ફવાળડાં થઇ જાય છે એવાંજ કારણને લીધે સસલાં, શિયાળ, રીંછ, વર જે જમીન પર રહે છે તેમની પીડે પેટ પરનાં કરતાં જાડા હોય છે; અને જળ બિલાડી, જે પાણીમાં રહે છે, તેને પેટ પર જાડા વાળ હોય છે. એમ વાળનો વધારો ઘટાડો હવા પ્રમાણે પ્રાણીનાં શરીર પર હોય છે. સૈબિયામાં બરફના કુંગરામાં દટાઈ રહેલી એક હાથીની લાસ માલમ પડી આવી. હાં-તે હજારો વર્ષો સુધી પડી રહી હશે તોય તો તેનું માંસ એવી હાલતમાં હતું કે વર અને બીજાં પ્રાણી ખાધ ગયાં, તેનાં શરીરે જાડા વાળ હતા.—Penny Magazine.

† જુઓ વૈદક જ્ઞાન.

વેદાંતીઓ^૧ કહેછેકે કાંદનાં અનેક^૨ પડની વચ્ચોવચમાં જેમ તે-
નો પીયો રહેછે તેમ શરીરમાં આત્મા રહેછે. જેમ તે પીલાની આસપાસ
એક પર એક પડ રહેછે, તેમ આત્માની આસ પાસ આ ગુણોના વાદળાં
જેવા ગોટા^૩ એક પર એક વિંટાઇ રહેલાં હોયછે. તેથી યોગી જન તેમની
અંસર કાચના ગુણ-શુદ્ધ પારદર્શક, મેલો ઝાંખો, તથા મલિનર અપારદર્શક^૪
સાથે સરખાવેછે. જેમ જેમ એ પડ ખસતાં જાયછે તેમ તેમ આત્માનો
જ્ઞાતિ પ્રકાશ નજર પડતો જાયછે. એ પ્રકાશ દેખાયા પછીજ સુમાર્ગ પર
મનુષ્યનું ચિત્ત ચોરેછે.

યોગીઓ કહેછે કે શુષ્ક એ બંધનછે. તેઓ આત્માને જાણુકનાં બંધ-
નમાં રાખેછે. જ્યારે એ બંધન તુટેછે ત્યારે માણસ આત્મા તરફનું ખરું
શુષ્ક જોયછે.

આગળ કહ્યુંછે તેમ, શુષ્ક એ લોહીની જ્ઞાતિ ખાસિયતછે, ને એ
ખાસિયત હમેશનીછે. વિકાર એ લોહીના ઉછાળાનાં રૂપનાં નામછે, ને તે
વિકાર અમુક^૫ વેળા સુધીજ રહેછે. શુષ્ક એ અસલ થયછે, ને વિકારો તેનાં
મૂળિયાંછે. બીજાં પ્રકરણમાં (૬૫મ પાનાંમાં) લોહીની ઉત્પત્તિ સમજાવતાં
ખાતરનો કસ ઝાડમાં કેમ દાખલ થાયછે તે દેખાડયુંછે. તે પરથી જણાશે
કે જ્યાં સુધી દરેક ઝાડનાં, વાળ જેવાં પારીક, મૂળિયાં ભૂમિમાં રહેછે
ત્યાં સુધી તે જીવનું રહેછે, કારણ કે એ મૂળિયાં તે ઝાડને ઉગાવી મોટું
કરવા માટે જોઈતો રસ ભોંયમાંથી ચુસેછે, ને એ રસ વડેજ ઝાડમાં જીવ
રહેછે. તે પ્રમાણે એ ગુણનાં થડનાં દુરનાં મૂળ જે વિકારોછે તેમને જો
તોડી નાખીએ, કે જડમાંથી નખળાં કરીનાખીએ, તો તે શુષ્ક રૂપી ઝાડ
કસ વગરનું ને નિર્જીવ જેવું થઇ જશે; અર્થાત^૬ વિકારોને દબાવી નાખીએ
તો માઠા ગુણોનું બળ ઝાંખું રહેતું નથી.

જ્યાં સુધી રજો તથા તમો ગુણનું, તેમજ તેમનાં ફાંટા-વિકારોનું
બળ શરીરમાં બ્યાપી રહે ત્યાં સુધી મનુષ્યનો દરેક વિચાર એ ગુણ તથા

૧ ઉપનિષદો લખનારા. વેદાંત-વેદના જ્ઞાન વિષે એવી ટીકાઓ લખવામાં
આવી હોયકે જે ટીકાઓ વડે વેદના મૂળ બહેળા અર્થનો અત-પાર આવી રહે
તે, એટલે તે અર્થ સમજાઈજ રહે તે. ૨ મેલો. ૩ આરપારન દેખાય તેવું.
૪ ચોક્કસ. ૫ એટલે.

જે અલંકાર છે, અર્થ ચિત્ત-વૃત્તિનો સમજવો.

વિકારોની સાથે, અથવા તેમના વડે ચાલતી ક્રિયાની સાથે, વિનિમિત્તરો રહેછે. એને લીધે તે ક્રિયાનાં દેખીતાં ફળ તરફ મનુષ્યનું ચિત્ત ઝાંટી રહેછે, પણ સચળી વાતમાં “હુ” “હુ” કરેછે તે “હુ” કાણુ છે, તે ક્યાંછે, તે શા માટેછે, તે શરીરમાં ક્યાંથી આવ્યોછે, તે કેમ વસેછે, તે ક્યાં પાછો જઈ શકશે તે જાણવા તરફ તેનું મન વળતું નથી. જ્યારે સ્વચ્છ અગ્નિ મેળવવા માટે યોગી નક્કર કે હલકાં લાકડાંના કટકા જોરથી એક પર એક ઘસ ઘસ કરેછે ત્યારે તે લાકડાંમાંથી મંદ ભરાઈ રહેલો, અગ્નિ દ્વારી નિકળી આસપાસ પ્રકાશ પ્રકાશ કરી મુકેછે, ને તે અગ્નિ યોગી પોતાનાં કામમાં લેછે. તેજ પ્રમાણે આત્મા વિષેનું કિંચિત પણ જ્ઞાન મેળવવા માટે, જે માણસ મનનમાં ને મનનમાં ચિંતન કર્યા કરેછે તો અનેક વિચારોનાં પેદામાંથી શુભ વિચાર દ્વારી નિકળી આત્માનાં ખરાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ મન પર વ્યાપી રહેછે અને ખરો માર્ગ અતર-દૃષ્ટિએ તે જાતે જ જોયછે.

જ્યાં સુધી વિકારની ક્રિયાં મનમાંથી ખસતી નથી ત્યાં સુધી મન તેમાં જ ગુંથવાઈ રહેછે એટલું જ નહીં પણ તે ગુણના બંધનમાં ગુંથાઈ જાયછે, તેથી કરી મનુષ્યને પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણવા કઠી પણ વિચાર આવતો નથી. ઇશ્વરે દરેક વસ્તુને તેનો સારો ઉપયોગ કરવા સાર બનાવીછે. પણ માણસ તેનો ખરો ઉપયોગ કરી શકતું નથી; જે કાંઈ કરે છે તે બોલ્ય કરે છે ને એવા સમજી કરનાર થોડાજ

✽ એજ પ્રમાણે જંગલોમાં વસનાર, બીલ, નાયકડા, તથા ઘોડા-હિઆ કણુજ કે આકડાના સુકા લાકડાંને અકેક પર ધસી દેવતા પાડે-છે ને તેને “કુમારો દેવતા” કહેછે, કરાંદી અકેક સાથે જોળવાથી પણ દેવતા પડેછે. આરખો મર્ચ તથા અદારનાં લાકડાંને ધસીને દેવતા પાડેછે, ને તે લાકડાં લીલ્લા છતાં સળગેછે એટલા માટે કુરાનનાં ૩૬)મા સુરામાં મહામંદ પેમખબર કહેછે, “ઇશ્વર તમને લીલાં લાકડાંમાંથી દેવતા આપેછે.”

૧ વિચાર. ૨ કુદરતી રૂપ; જાતી દેખાવ.

§ “આસોઆસ કાવિકે, વિચાર માનસિક છે, પણ ચિચિત્વન એ આત્માની પાંખોને ઉડવા માટે સમતોલ કરવાનું છે” Temple of Rosy Cross

હોય છે. જેમ કમળાના રોગીને પોતાની આસપાસ સઘળું પીળું દેખાય છે, તેમ માણસને જેની પોતાની પ્રકૃતિ કે વૃત્તિ હોય છે, તેવો (પોતાની આસપાસની વસ્તુઓનો) ઉપયોગ કરવાનું સુઝે છે. પણ જેમ કોઈ છો-
કરું મોતીની સીપ જોઈ તેને રૂપાંની વસ્તુ સમજી હાથમાંથી છોડતું ન-
થી ને ખુશ થયા કરે છે, પણ જ્યારે કોઈ તેને સમજાવે ને દેખાડે કે
એનો કાળુ માછલીનું કાચલું છે ને રૂપું તો આ રહ્યું, ત્યારે તે તેમ
સમજી, ઝટ સીપ છોડી દે છે અને તે રૂપું હાથમાં લે છે. તેમ જ્યારે
કોઈ જ્ઞાતી માણસ અજ્ઞાનને લીધે ભુલતાં માણસને ખરી સમજ આપી
તેનું અજ્ઞાન છોડાવી દે છે, ત્યારે તેની અકલ, સારું વળણ પકડી, તે
વાતનું વિશેષ જ્ઞાન મેળવવાને વધારે આતુર રહે છે. એટલા માટે યોગી
જન કહે છે કે જ્ઞાન વડેજ મોક્ષ મળે છે. આત્માની ઉત્પત્તિ તથા તે-
ના સંબંધની સઘળી ક્રિયાની સારી સમજ મળવાથી આત્મ-શોધકર
સુમાર્ગેજ ચાલવાને અતિ ઉત્કૃષ્ટ રાખે છે; માયાના ખોટા આભાસ વડે
મળતી મઝા તેમજ પંપાળવાથી લાગે છે તેવી. લોહીનો પ્રવાહ શહેજ
ઉલટ પાલટ થવાથી ધડી બર સર્વેત્તિમ^૫ લાગતી, માંસની મજા ત તજી
દે છે, અને આત્મ-વિષયના વિચારમાં ને વિચારમાં મચ્છો રહી તે જીવતાં
જીવત ઈશ્વરમાં એકતા^૬ પામવાની મઝા જોઈ શકે છે તથા તેથી મળતાં
સર્વેત્તિમ સુખ મોગતી શકે છે. સંસારમાં મળતાં ક્ષણભંગુર અલ્પ^૭ સુખ
તેરફ વિશેષ નજર ન રાખી, તે વનવાસ સોધે છે ને ત્યાં એકાંતે સુખમાં ર-
હે છે.

યોગી સમજી લે છે કે સંસારની લીલા^૮ રણુ કે રેતાળ મેદાનમાં
જળ્યાતા* મૃગ-જળના^૯ ખોટા આભાસ જોવી છે, અને એ સંસાર કદી
લાભ કારક પણ હોય તોય તે આખર નુકશાન કારકતો નિવડવાનોજ.
સંસાર હમેશ મનુષ્યને ભુલાવામાં નાખે છે. માણસ પોતાની સાધારણ અ-

૧ છુટકારો; મુક્તિ. ૨ આત્માની શોધ કરનાર. ૩ હોંસ. ૪ દે-
ખાવ. ૫ સર્વેથી ઉત્તમ. ૬ એક થઈ જવાની હાલત. ૭ નાનાં. ૮
રળીઆમણો દેખાવ. ૯ ઝાંઝવ.

* “કચ્છીઓ એને ઘૂણુ કહે છે, કછનાં રણુના કરતાં ખીન્ને ઠેકણે
વધારે સરસ એ દેખાવ જણાતો નથી. નાનામાં નાની ઝડી દૂરથી મોટા
જંગલનું રૂપ ધારણ કરે છે”-Burns's travel into Bokhra P. 918

હવે જોકે સમજેછેકે નીશો કે ચૂરણ છવને ખુશ કરેછે, ને ઘડીબર તેને મજામાં રાખેછે પણ પાછળથી શરીરને અશક્ત તથા દુખળું કરી નાખેછે, તોય તે જાણી જોઇને ખડામાં પડવાનું શોધ્યા કરેછે; નાટકનો તમાશો કલ્પિત જાણ્યા છતાં તેનાં ક્ષણિક વૈભવ-સુખ જોઈ ખુશ ખુશ થાયછે; કે તેમાં દુઃખ તથા વિપત્તિનો ખેત્ર જોઇ રડી રડીને નિર્થક આંસુ પાડેછે; અને વળી તેજ ખેત્ર ફરીફરી જોવાને તે ભમ્યા કરેછે. સંસાર-વ્યવહારી માણસે વંખત સર ને જોઇતી વેળાએ દરેક જોઇતી વસ્તુનો ધટનો અને મધ્યમપણે સ્વભાવિક ઉપયોગ કરવો એ સર્વોત્તમ રીતછે.

પ્રાણી માત્રમાં એ ગુણો ઈશ્વરે મહાર કાર્યો કરાવવા માટે સુખ્યાછે. સત્વ, રજ, કે તમની ઓછી વધતી પ્રવ્રજતાર પ્રમાણે, દરેક પ્રાણીમાં જુદી જુદી મતિ રહેછે; જુદી જુદી મતિ હોવાને લીધે, કોડે કોડે જુદી જુદી બુદ્ધિ રહેછે; જુદી જુદી બુદ્ધિને લીધે જુદા જુદા ધર્મા થાયછે અને અમુક ધર્મામાં વિશેષ પ્રવિણતા મેળખાયછે. પ્રકૃતિ વડે પ્રાણીમાં જુદા સ્વભાવ, જુદી સમજ શક્તિ, જુદી રૂચિ, અને જુદા જુદા વિષય પર જુદું જુદું વળણું હોયછે. એકજ વીર્યમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં બે જોડિયાં છોકરાંના સ્વભાવ, વળણ, બુદ્ધિ, સમજ શક્તિ જુદી જુદી હોયછે તે આ કારણને લીધે હોયછે. પ્રકૃતિ વડે જુદી જુદી ચાલ ચલણ, રીત ભાત, ખોરાક, આચાર વિચાર, પહેરવેશ, વૃત્તિ, દયા, સખાવત, કંજુસાર્થ, સદગુણ, દુર્ગુણ, બહાદુરી, હિંચકારાપણું, અને બીજા અનેક સ્વભાવિક ઉત્પન્ન થતા ગુણો પ્રાણી માત્રમાં હોયછે.

મલિન સત્વ ગુણું દરેક પ્રાણીમાં થોડો ધણો રહેછે, તેથી ગમે તેવું તે ધાતકી હોયછે તોય, નાચારી જોતાં વારને તેનાં તહલ્લમાં નરમ હિંમી, કિંવા દયા, આવેછે; ને જ્યાં દયા આવી ત્યાં લોહીનો ઉછાળો

૧ મોટાં કામો. ૨ શક્તિ, સના.

* જેમ જુદા જુદા ચહેરા (દરેક પ્રાણીના) છે તે વડે ખુબસુરતી જણાયછે ને પ્રાણી ઓળખાયછે તેમ જુદી જુદી બુદ્ધિ વડે મનનું મહત્વ જણાયછે, ને મુઆ પછી તે મહત્વ વડેજ તે ઓળખાયછે. ચહેરા વડે જેમ બહારથી પ્રાણી ઓળખાયછે, તેમ બુદ્ધિ વડે તે અંદરથી ઓળખાયછે.

‡ લુચ્ચાઈ, હિકમત, જુક્તિ એ સર્વ એના ખોટા ઉપયોગથી થાય છે.

પોતાનું જોર પાછું મારે છે, અને તેમ થયું કે તે પ્રાણીના રનાયુ^૧ દીક્ષ પડી જાય છે. એટલાં માટે પ્રાણીની હિંસાર કરતી વેળા જલ્દા^૨ કે ક- સાધનાં લક્ષ્યમાં દયા જેમ ન વસે તેમ સારી; કારણ કે દયાથી તેના હાથ પગ દીક્ષા પડી જાય છે તેથી અકસ્માતે જટકે તેનાથી પ્રાણી મરતું નથી, અને તેની દયા. તે બિચારાં પ્રાણીને નડે છે, તેથી તે રીખી રી- ખીને પોતાનો ખ્યારો પ્રાણ છોડે છે. જેમ મા આપના ગુણ^૩ તેમનાં વીર્યમાં એ ગુણનો કંઈક પાસો રહેવાથી અચ્ચાંમાં ઉતરે છે તેમ માઆપનો ધાતકી સ્વભાવ પણ છોકરાંમાં થોડો ધણો ઉતરે છે; તેમાં જો વળી તે અચ્ચાં કેમ ધાતકી થતું તે શિખે છે તો તેઓ પુરાં ધાતકી થાય છે. વાધ, વર, અને શિકારપર જીવનારાં ખીજાં પ્રાણી જન્મ્યાં તેવાંજ છેક કૂર સ્વભાવનાં હોતાં નથી, પણ માઆપનું દેખી દેખી વધારે ધાતકી થ- વાને શિખે છે. એમજ જાતિ વેર વિષે પણ છે. કુતર^૪ બિલાડીને મારે છે. પણ ઘરમાં બન્નેને સાથે પાળ્યાં હોય છે તો તેઓ કશું કરતાં નથી. નાળિ- આ તથા સર્પ વચ્ચે જાતિ વેર રહે છે, પણ ગારડીને ત્યાં તેઓ હરદોષ^૫ રહે છે. માટે મક્ષિન સત્વગુણનો દરેક પ્રાણીમાં રહે છે, ને દેખીતું વેર મા આપથી ઉતરેલું, કે શિખવણીએ મેળવેલું હોય છે. જ્યાં સુધી ધાતકી પ્રાણી શિકારનું લોહી ચાખતું નથી ત્યાં સુધી મા આપનાં લોહી વડે ઉતરી આવેલી પોતાની કૂરતા તે દેખાડી શકતું નથી, પણ કેાઇ પ્રાણીનું લોહી ચાખ્યું કે તેનાં લોહીમાં મંદ પડી રહેલા તેના ધાતકી ગુણ દેખાય છે. રજો ગુણ દયાવેલો ધીમે ધીમે દબે છે ને વધારેતો વધે છે. હાલના રજપુતો તથા લડવૈયા લોક અસહના વખતના જેવા ચૂરવીર નથી, પણ હિંચકારા જેવા દિસે છે. એ તેમનો રજો ગુણ નકામો થઇ પડ્યાર્થો તે પેઢી દર પેઢી દબાતો ગયો અને આખર સમી ગયો તેને લીધે છે. પારસી લોકની જાતિ હિંમત, હરેક કામમાં તેખની આગળ પડવાની ટેવને લીધે, હજીએ ટકી રહી છે. આગ, રેલ, કે સંકટ વેળા તેઓ મોખરે પડી તેઓ પર આવી પડતાં જોખમને તુચ્છ ગણી ભય તથા જોખમની સામા થાય છે, તે આ- ટલાજ કારણને લીધે સમજવું

મનુષ્ય, તેમજ હલકા વર્ગનાં પ્રાણીમાં, આ ત્રણ ગુણોનું વધતું

૧ માંસની દોરી. ૨ મારી નાખતું તે. ૩ ગરદન મારનાર.

૪ ખંધે.

† વિષયી માઆપનાં છોકરાં વિષયી નિકળે છે તે એજ કારણે. એજ છોકરાં વિષય પર દાબ રાખે છે તો સદાયરંણી થઇ સુધરે છે.

એ છું બળ ધથરે ન રાખ્યું હોતનો, હરેક પ્રાણીમાં બહુ કરી કૃત સ-
ત્વ ગુણ રહેત, અને તેનું પરિણામ એ થાત કે એકજ પ્રકારની પ્રકૃતિ
સર્વ પ્રાણીમાં રહેત; એકજ પ્રકારની પ્રકૃતિથી એકજ જાતની ખુદ્ધિ રહેત;
જુદા જુદા વિષય પર જેમ હાલ ચિત્ત ચોંટે છે તેમ ચિત્ત ચોંટત ન-
હિં; કોષપણ કળ કૌશલ્યમાં તોત્ર ખુદ્ધિ રહેત નહિં નવી નવી શોધ
થાત નહીં; અવલોકન કરવાનું સુઝત નહીં; તાબેદારી, ધાક, કે અપ્પત્યા-
ર હૈય તીમાં ન હોત; આખર ઈજત ન હોત; અનેક તરેહના પ્રાણી ન
હોત; સંસાર ન વધત; કોષમાં વધતું આછું બળ ન રહેત; કોષ પડત,
ડુખી જાત, કે અકસ્માતે મરી જાત ત્યારે ખીજાં માણસ પુતળાં જેવાં
સામાં ઉભાં રહેત, ને વહારે જવાની શક્તિ નહોત; ધર્મનું સ્વપ્ન એ ન
આવત; સ્વર્ગ નર્કનો વિચાર પણ નહોત; બ્રહ્મ કે એ ત્રણે સામટા ગુણ
વિના માણસ દુઃખ પામત. સત્વગુણ ગમે તેવા યોગીને સારો છે તોય
સંસારી માણસને વિશેષ ઉપયોગના નથી. ત્રિકાળરે જ્ઞાન હોત તેથી મા
આપ, ભાઈજાંધ, કે સગાં વહાલાં, છોકરાં દેવતાં કાળ^૩ અગાડીથી પોતે
જોઈ પોતાનો જાન કાઢત; જીવ પર કરત, જીંદગીને ત્રાસદાયક દેખત,
ચિંતાતુર ને બળેલું રહેત, અને ફિક્કરમાં ને ફિક્કરમાં મરી જાત; દિલાસા
નું નામ કે તેથી મળતું સુખ પણ જાણત નહીં, અને આશા નામ તો
સમજતજ ક્યાંથી? એમ આ ત્રણ ગુણ છે તોજ પ્રાણીને જોઈતું સુખ
મળે છે, પણ માણસને તેમના ખરો ઉપયોગ સુઝતો નથી. યોગી એ
ગુણોમાંના છેલા બે ગુણને અંતઃકરણથી ધિક્કારે છે. કારણ કે એ ગુણ
જો શરીરમાં પ્રવળ હોય છે તો ચિત્ત તે તરફ વળ્યા કરે છે; પણ જો
એ ગુણોને નબળા કરી દબાવી દીધા હોય છે તો ચિત્ત તેમના તરફ ન-
ફરવાથી, બ્રહ્માંડ^૪ તરફ રહે છે એને લીધે તેની વિચાર શક્તિ ત્યાં સ
બળ રહે છે. ગમે તેવી ઝીણી કાંટી આંગળાંને છેડે બોકાઈ હોય છે તો
ય, માણસનું ચિત્ત ગમે તેવું તેને તે એકાગ્ર કરવા જાય તોય તે કાંટી
તરફ વળે છે. પણ જો કાઢી નાખી કે જ્યાં ચોંટાવે ત્યાં તે ચિત્ત ચોંટે
છે. તેજ પ્રમાણે એ ગુણો વિષે સમજવું.

માટે સુઝ વાંચનારે સમજવું જોઈએ કે, રજો તથા તમો ગુણ,
જોકે તેઓ સ્વભાવિક છે તોય તેમને શરીરમાં ફાવવા ન દીધા હોયતો
માણસને દુઃખ ઉપજાવતા નથી, પણ સુખમાં વધારો કરે છે.

૧ મદદે. ૨ જુત, ભવિષ્ય, ને વર્તમાનનું જ્ઞાન. ૩ મોત.
૪ તાળજું.

એ ભેગભેગ થયેલા માણસનાં લોહીમાં વધતા ઓછા રહે તેના પ્રમાણમાં તેનામાં સદ્ગુણ કે દુર્ગુણનો થોડો ઘણો પાસો રહે છે. એ ગુણો માણસનાં લોહીમાં રહે છે તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો વૃદ્ધર થતાં માણસની પ્રકૃતિમાં ખતરાખી અવલોકન કર્યા કીધાથી કોઈ પણ સાધારણ માણસ પોતાની ખાતરી કરી શકશે. મિત્રસીને ઝડ તપી આવે એવું આદમી જ્યાં સુધી જુવાનીના નેરમાં હોય છે, ત્યાં સુધી હરેક દુર્ગુણી સ્વભાવ પર ઉતરતાં તેને વાર લાગતી નથી, પણ જેમ જેમ ઘડપણે તેનું લોહી ઓછું થઈ તેનું શરીર દુર્બળ તથા અશક્ત થાય છે, તેમ તેમ તેનો તામસી તપી આવતો સ્વભાવ તથા દુર્ગુણ પર ઉતરવાની વૃત્તિઓ કમી થતી જાય છે.

એમ સાધારણ માણસોએ મનના સારા ગુણોને “સદ્ગુણ” તું અને માણસમાં દુઃખ તથા ક્લેશ ઉપજાવે એવા ગુણોને “દુર્ગુણ” તું એકત્ર નામ આપ્યું છે.

એજ નિયમ પારસી ધર્મમાં અનુપરાયણો દિસે છે. કુદરતનાં સારાં વળણે પ્રાપ્ત થતા અકિર્ણજી ગુણોનાં એકત્ર નામને “સ્પેન્તામિને” કે “હોરમઝદ” કહેવું દિસે છે. અને કુદરતનાં દુષ્ટ વળણે પ્રાપ્ત થતા કિર્ણજી ગુણોના એકત્ર નામને “હોરેમન” કરી કહેવું દિસે છે. સારી તથા ખાટી શક્તિ, એટલે દેવ-દુતનાં, એજ નામ છે. અને તેઓ વડે મળતા સારા માઠા ગુણોનાં પણ એજ નામ છે. એટલા માટે તેઓ જો કે અગિનાં અગિ ઉત્કૃષ્ટ સ્તરનાં કરી તેના પર સુગંધી વસ્તુઓ બાજે છે, અને તેને જીવતી માદક સાચવી તે વડે મળતી પવિત્રતા માટે તેને અંકુરયુથી ચહે છે. તોય, જ્યારે અગ કે લાક લાગે છે ત્યારે તેના પર પાણી છાંટી તેને હોંઘવવા પોતેજ આગળ પડે છે, ને તે કામ બહુ જોખમવાળું છતાં હિમ્મતથી કર્યા જાય છે. તે પણ આ ઉપસાજ સમાજન ઉપરથી કે એ કિસ્સામાં “હોરમઝદ” એટલે કુદરતની શક્તિનાં

૧ નજર આગળના, દેખીતો. ૨ ઘરડું. ૩ મળતા. ૪ મા. ૫ દુઃખ ન દે તેવા. ૬ મનને છેવટ દુઃખ દે તેવા. ૭ સરસ. ૮ ખાણ.

✽ આ સમજ વડેજ રામ ગોવાદ આવાં યસ્ત તથા વંદીદાદમાં વર્ણવેલી અંતર-ગાનની બાબત વિષેનાં વાક્યોના સ્પષ્ટ તરજીબા કરી શકાશે.

† એકજ શબ્દ બાહ્ય જગતમાં દેવ-દૂત અને અંતર જગતમાં માનસિક શક્તિઓ દર્શાવે છે.

માઠાં વળણુનું જોર છે. ૬ જ્યાં સુધી કુદરતની શક્તિ માઠાં વળણુપર રહે છે, ત્યાં સુધી તે ક્રિયામાં શેત્રાન કે દુષ્ટ દેવ સંપન્ન રહે છે પણ જો તે ક્રિયા અટકતો તે દુષ્ટ દેવ પાછો હટી છે. યોગીઓ દેહ-કષ્ટ^૧ વેરે છે. તે એટલાજ હેતુથી કે તેમ કીધાથી વિકારો તથા આ ગુણોનું દુ-જટાવાળું^૨ બળ ઘટે, અને છેવટ તે દબાઈ રહે, અથવા બીજા શબ્દો-માં બોલીએ તો લોહી દુર્બળ થાય, અને આત્મ સમ્પન્ન^૩ થાય.

હિંદુસ્તાનમાં વસનારા અર્થજનના પૂર્વજે^૪ જ્યારે અગ્નિ-હોત્રિનો ધર્મ પાળી મહા પ્રાચીન^૫ કાળમાં ઉત્તર કુર દેશમાં એક સ્થળે^૬ સાથે વસના હતા ત્યારે તેમનું નિયે ટાંકેનું ધર્મ-સુત્ર^૭, આ વિષયના સંબંધે કેવું કલ્પન હતું, કેવા ઉડા વિચારનું, કેવી શિક્ષાવાળું,^૮ મનને સુમાર્ગે ચલાવવાને કેટલું શક્તિવાન, કેવું પણ મધુર શબ્દો કેવા ભેદ સમજાવના-રું સર્વોત્તમ હતું, તે સુત્ર વાંચનારે વિવેક વડે તપ્તસી જોવું જોઈએ:—

“જેવો પરમાત્મા, તેવો નિયમી જન,^૯ સ્પટિ-ક્રમ અનુસરણથી એ, ૧^૦ અકિતજટિતનો ૧૧ બદલો સત્વગુણ(જાગૃતવા) સાર સંસારનું સુકુ-તોનો (છે); અને સત્વ ગુણ માટે પ્રયત્નના જેણે યોગીઓ પાસેથી દેહ-કષ્ટ-રહેવાની શક્તિ^{૧૨} પેદા કીધી તેને (રહેછે).

ઉપલા વિષય પર વિશેષ ધ્યાન આપતાં, સુચ જન જોશે કે ધશ્વર નિરાકાર,^{૧૩} નિર્ગુણ, તથા નિર્વિકારી^{૧૪} તેણે કોઈ કોઈ વખતે કોઈ કોઈ જગાએ કે કોઈ દેશમાં તેને કોપ વરસેછે આપણે જાણીએ છીએ કે કોવનો વિકાર પ્રાણીમાત્ર, જોએમાં લોહી રહેછે તથા પ્રાણ ચાલેછે તેઓમાં રહેલોછે તોય એ શક્તિ ધશ્વરમાં પણ જણાયછે. ઘણી ખરી વેળાતો કોપ

૧ શરીર પર સંપ્તિ. ૨ પુરાઈ. ૩ બળવાળો, કૌવતમદ. ૪ પૂર્વજન્મેના, વડવા. ૫ પુરાતન. ૬ જગા. ૭ શિક્ષામાળા, નિયમ વાક્ય. ૮ શિખામણ. ૯ સ્પટિ-ક્રમને પગલે પગલે ચાલનાર, સ્પટિને શુભ અનુક્રમ રાખનાર-પાળનાર, નિયમ પાળનાર. ૧૦ તે પ્રમાણે ચા-લતું તે. ૧૧ પીડા ન કરે તે કરી. ૧૨ યોગ વનવાસ, દુરવેશી. ૧૩ આકાર વરગતો ૧૪ પોતાના રૂપમાં ફેરફાર ન કરી શકે તેવો.

૬ “સામાયક કાયદા પ્રમાણે ચાલતા સ્પટિ-નિયમે સ્પટિને કાયદા ચાલે. સામાયક કાયદા ગમે તેવા બંધ બેસાડેલા તથા બહોબરત વાળા હોય તોય એક બીજાને તોડી આડા નયછે. એ આડાઈથી અડચણ તથા હરકતો થાય છે, ને તે હરકતો સ્પટિની રચનામાં રહેતી નથી.”— Paley

એ પ્રથમ આત્મેથી કુદરતની ક્રિયાનાં દુષ્ટ, આડાં વળણનું એક રૂપ જ-
ણાય છે. એ દુષ્ટ વળણને સાધારણ મનુષ્યની શુદ્ધ પાર્થિવ કે યોગીની
શુદ્ધ મન વાળી ઇચ્છા ફેરવી શકે છે.

અકરણ યથુ

‘બ્રહ્મ, ઈશ્વર, જીવ, માયા, શેતાન.’

હવે એ ત્રણ ગુણ સત્, રજ, તથા તમ; જેમનું અવકારી બીજું
રૂપ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, તથા શિવ છે, તે દરેક પેદા કીધેથી વસ્તુમાં સમાઈ
રહેલા જેવામાં આવે છે માટે તેમની ઉત્પત્તિ જાણી જોઈએ. પણ તે
નિરાકર અગત્ય “ધૃત્વ” તથા “માયા”નું છે તે સમજવું જોઈએ.

વેદાંતીઓ કહે છે કે, પરમાત્મા એ ખાલી, અવિકારી, અભિન્ન, ર
કંઈ પણ વિસ્તાર વગરનું અવકાશ છે. તે સત્ત્વમાં ગુણ-રહિત છે. જ
તે સત્, ચિત્, આનંદ એટલે ખરો, તેજસ્વી, ને સુખી છે. એટલા સાર
વેદાંતીઓ કહે છે કે “કંઈ નથી.” એટલે કે આમાં અવકાશમાં દેખીતા
ગુણ, રૂપ, વિકાર કે મનોધર્મ કશું જ નથી. આ અવકાશની એવી
સ્થિતિને નિર્ગુણ, નિરાકાર કહે છે.

અવકાશ જ્યાં સુધી અચેતન રહે છે, ત્યાં સુધી તેની આ નિરાકાર
સ્થિતિ રહે છે, પણ તેમાં પરમાત્માની ઇચ્છાનો અંશ કે થતાં જ, તે સચે-
ત જ થાય છે, અને જગતના દેખાતા સત્ત્વના દેખાવો તથા વિકાર દેખાઈ આવ-
ે છે. અવકાશની આવી સ્થિતિ ને સગુણ ને સાકાર કહે છે.

પરમાત્માની આ ઇચ્છા વડે જે ગતિ અવકાશમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે-
ને “માયા” કહે છે. અને એ માયાનો બીજો અર્થ ખોટો, હેતરનારો, વિનશીલ
દેખાવ થાય છે. એ માયાને સાધારણ હિંદુલોક દેવીનું રૂપ આપી ‘સુરસ્વતિ’
‘પાર્વતી’ કે ‘શક્તિ’ ને નામે ઓળખે છે, જૈનલોક ‘પ્રકૃતિ’ ને નામે સા-
ધારણ મુસલમાન તથા પારસી લોક “કુદરત” ને નામે ઓળખે છે, અને

૧ ફેરફાર થયા વગરની. ૨ જેના ભાગ પડી જીવી જીવી બને નહી તે-
વી. ૩ Etherial body આકાશની ઉપરની શુદ્ધ ખાલી જગા. ૪ વિના. ૫
ગુણ વગરનું. ૬ ગતિ વગરનું. ૭ ગતિવાળું. ૮ આકારવાળું. ૯ નાશવંત.

૧ એ કેમ ઉત્પન્ન થઈ તે વેદાંતીઓ સમજાવી શક્યા નહિ, અ
ને વેદના ઉપિઓની અંતર-દ્રષ્ટિની અવધિ છાંજ થઈ રહેલી દિસે છે.

૨ માયા શક્તિને કુદરત કે ખૂંટાત કહે છે એમ નહિ પણ એ
માયા શક્તિના દેખાવને એ નામોથી ઓળખે છે.

પારસી ધર્મની અસલ ભાષામાં એને “ખુ.દાત” નામ* સંગ્રાપ આપેલી દિસેછે. વેદાંતીઓના શબ્દોમાં કહેતાં, આવી સચેતર ગતિ એજ જગતની ઉત્પત્તિનું પ્રત્યક્ષ^૩ મૂળ છે એ ગતિ વડે સવળા પદાર્થો ઉત્પન્ન થયા છે. એ ગતિનાં જુદાં જુદાં રૂપે જુદા જુદા આકાર બને છે, તે પરથી તેમના મૂળ કર્તા વિષેનો વિચાર સાનારણ મનુષ્યમાં આવતો નથી; અને એ ગતિનાં પરિણામ તરીકે, સર્વ સૃષ્ટિ પેદા થય છે તે તેને સમજ પડતું નથી. જ્યાં સુધી આપણે ઝાંઝવ જોયું નથી કે તે સમજતા નથી ત્યાં સુધી સવાર કે સાંજનાં સૂર્યના કિરણોથી ખારી જમીન પર દેખાતું ઝાંઝવાતું જળ ખરું જળ છે એમ માનીએ છીએ: તેમ આપણને અજ્ઞાનતાને લીધે આ જગત સાચુંજ હોય એમ બાસે છે. માટે એ માયાને વળી ‘અજ્ઞાનતા’ કે ‘અવદા’^૪ પણ કહે છે, અને જ્યાં અજ્ઞાનતા છે ત્યાં અધકારને જુલાવો છે તેથી માયામાં એ ગુણ સમાયલા છે, “અધકાર તથા જુલાવો.” એથી જ પ્રાણીઓ માયામાં લપેટાયલાં છે તેઓમાં અધકારને જુલાવો હોય છે. જે પ્રાણીઓ માયામાંથી બહારમાં નિકળી જાય છે તેઓમાં સ્વભાષિક પ્રકાશ તેજ મારતો રહે છે; તેથી અંતરમાં શુદ્ધ સત્વગુણનો સ્વયં-પ્રકાશ^૫ રહે છે.

હવે માયા (એટલે પરમાત્માની કે ઈચ્છા વડે ઉત્પન્ન થયેલી ગતિ) ને લીધે, પરમાત્મામાં વિકાર થઇ ચાર રૂપ પ્રગટ થાય છે. પરમાત્માના એ ચાર રૂપ નિચે પ્રમાણે છે:— ૧) લું “બ્રહ્મ;” ૨) જી, “કુટસ્થ;” ૩) જી, “જીવ,” ૪) થું “ધરા” એ રૂપને આકાશનાં ચાર રૂપ સાથે સરખાવ્યાં છે: ૧) લું “મહાકાશ” એટલે જેવું સાદુંને પ્રકાશ આકાશ દેખાય છે તેવું ૨) (તે બ્રહ્મ); ૨ જી “ધરાકાશ” એટલે ધરાની અંદર સમાયલું આકાશ દેખાય છે તેવું ૩) (તે કુટસ્થ); ૩) જી, “જળાકાશ,” એટલે ધરાનાં પાણીમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા સહિત ઉપરનાં આ-

૧ નામ. ૨ ચેતન-શક્તિ વાળી. ૩ દેખીતું. ૪ એટલે જે વડે મનુષ્ય અજ્ઞાન રહે છે તે. ૫ જાતિ પ્રકાશ. ૬ પરમેશ્વર. ૭ નિર્વિકાર રૂપે સ્થિત રહેલી મિથ્યા બુદ્ધિ.

* Natural course. સૃષ્ટિ-નિયમ (મૂળ અર્થ Following own [Prescribed] law)

† આ ચોપડીના વાંચનાર મોટે ભાગે હિંદુ થશે માટે વેદાંતનો મત દેખાડ્યો છે. પારસી કે મુસલમાને એમ ન સમજવું કે એજ મત તેમના ધર્મમાં પણ છે. તેમનાં શાસ્ત્રનાં મત પ્રમાણે આવાં અવકાશને બનાવનાર, તે હશ્વર છે: એ અવકાશ ખુદ ઈશ્વર નથી.

કાશનો પડછાયો પડે છે તેવું રૂપ (તે જીવ); અને ૪) થું, “ મેધાકાશ ” એટલે વાદળોથી અંધરાયલાં આકાશનું રૂપ (તે ઇશ).

આ ચાર પ્રકાર આકાશનાં ફક્ત જુદાં જુદાં રૂપ છે. રૂપથી કંઈ તે આકાશની પ્રકૃતિ બદલાતી નથી. માટે વેદાંતીઓ કહે છે કે પ્રત્યેક પ્રાણી કે પદાર્થની જુદી જુદી જાતિ હયાતી ગણવી; એ ભૂલ ભરેલું છે; તેમજ તે દરેકની બનાવટ જુદી જુદી સમજવી તે પણ ખોટું છે. એ-તો પરમાત્માનાં ફક્ત શક્તિ તથા રૂપ, વિકારને લીધે જાંઝવાંની માફક, જુદાં જુદાં રૂપે દેખાય છે. હંમેશા યાદ રાખવું કે “ઉત્પત્તિ એટલે પ્રગટ થવું”; અને લયર એટલે ભરાઇને અલોપ થઈ જવું” પરમાત્મામાં ભરાઈ રહેલી સર્વ સૃષ્ટિ વિકાર તથા ગતિ વડે તેમાંથી ફાટીને નિકળે છે; અને એથી ઉલટું વિકાર તથા ગતિ બંધ પડવાથી તે આખી સૃષ્ટિ તેમ પાછી ભરાઇને અલોપ થઇ જાય છે.

આ પ્રમાણે અવકાશમાં કે જે નિયમ--ઉત્પત્તિ તથા લય--ચાલે છે. પર-માત્માનાં ઇશવાણાં રૂપમાંથી, ઇંદ્રીઓ વડે જણાતા, પદાર્થ તથા જીવ જાંત ઉત્પન્ન થાય છે. ફક્ત ગતિ તથા વિકાર વડે તેઓ જુદાં જુદાં રૂપ ધારણ કરે છે; જીવ જુદું વિચારે છે, જુદું કૃત્ય કરે છે અને જુદો ભોગવે છે. પણ બ્યારે મનુષ્યમાંથી મનોવિકારની દૃષ્ટતા જતી ગ્રહે છે ત્યારે તે સમજે છે કે હું તો પરમાત્માનો અંશ છું અને તેથી કરી “હું (પણ) બ્રહ્મ છું” માયાને લીધે જીવ અને ઇશના જુદાં જુદાં રૂપ જણાય છે. હવે “માયા” જાતે શું છે તે સમજવું જોઈએ, અને તે વિષે ઋગ વેદમાંથી કંઈક સૂચના મળી શકે છે.

“સૃષ્ટિમાં કશુંએ હતું તે અગાઉ, મોત કે અમરતા હતી તે અગાઉ, દિન રાતનો ફેર થયો તેની અગાઉ, તે ‘એક હયાત’ હતો; તે જે શ્વાસ વગરનો છે તે પોતાની મેજે શ્વાસ લેતો...—તે વેળા સધળું અંધકાર હતું શરૂઆતમાં દરેક વસ્તુ ધુમ્મરની માફક અંધારે ઢંકાયેલી હતી....

પ્રકાશ વિનાના દરીઆ જેવું સધળું હતું ત્યાર પછી તે ખીજ, કે જે છાલાંથી ઢંકાયેલું હતું, એટલે પેલો એક “ગરમીની શક્તિ” થી પેદા થયો” આ પરથી તેમજ ચુંડીપાઠ પરથી માયા શું છે તે શહેજ સમજી શકાશે.

૧ દરેક. ૨ બંધારણનું છુટી પડવું; નાશ. ૩ સૃષ્ટિમાંની ખાલી જગા. ૪ “અહમ્ બ્રહ્માસ્મિ.”

૬ “જે કાંઈને એવું જણાયું કે તું (ઇશ્વર) સિવાય કશું નથી, તે ને આખરનું જ્ઞાન મળ્યું.” દમ્ભેરતાન-પાતું ૨) જી.

જ્યારે માયાનો વિચાર જીવંત^૧ પ્રાણી સાથે જોડાયેલો હોય છે, ત્યારે કામ^૨ વિકારના અર્થ વડે, અને જ્યારે માયાનો વિચાર નિર્જીવ પદાર્થ સાથે જોડાયેલો હોય છે ત્યારે વિજ્ઞાનીની આકર્ષણ શક્તિના અર્થ વડે, ધણીક ભેદ સમજ પડે છે. એ શક્તિ વડે જગતની રચનાના તમામ માંધા ગંઢાઈ જોડા જોડ રહ્યા છે. યુનાની વિરાય^૩ ઓમીરસ (Homer) જેણે પોતાની વિદ્વત્તા^૪ આપણુ અર્થ બધુમાં^૫ મેળવી હતી તે પણ એ માયા શક્તિ વિષે અનુભવો નહીં હોય એવું આ તેની નિચલી લીટી પરથી જણાય છે:—

“Let down our ‘golden’ ever lasting chain
Whose strong embrace holds heav’n &
‘earth. and main’”.

Illiad 7th Book.

આ સમજી ધ્યાનમાં રાખતાં જણાશે કે પરમાત્માનાં બે રૂપ છે—૧) જીવંત, “અચેત”^૧—શુદ્ધ, સાદાં તથા અદ્વૈત^૨ તત્ત્વનું; ૨) જીવ, “ગતિમાન”^૩ તથા વિકારી ગુણનું. ૧)માં રૂપમાં “અજ્ઞા” તથા “કુટસ્થ” (એટલે ઉચે બેસનાર) સમાય છે; અને ૨)માં રૂપમાં “ઈશ” તથા “જીવ” આવે છે. અથવા બીજી રીતે કહીએ તો, અજ્ઞા એ પોતાની સાદી હાલતમાં છે; ઇશ વડે ગતિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને જગતની ઉત્પત્તિ છે; કુટસ્થ એ પ્રાણીમાં શુદ્ધ, સાદી હાલતમાં રહે છે; અને જીવ એ વિકારની ક્રિયાવાળી હાલતમાં રહે છે ઇશ શબ્દ વડે ગતિ તથા શક્તિ સમજવી: ને જીવ શબ્દનો અર્થ ઈદ્રિયજ્ઞાન^૪ સમજવો. ગતિમાં શક્તિ તથા ઈદ્રિય જ્ઞાનનો

૧ જીવ વાળું. ૨ એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ ખેંચે એવી ખેંચવાની શક્તિ. ૩ કૃતૈશ્વર. ૪ મળવેલી વિદ્યા. ૫ ભ:ઇ. ૬ નજરે ન પડે તેવું. ૭ ગતિ વાળું. ૮ ઈદ્રિયોની મારફતે મળતું જ્ઞાન.

* કામ પણ વિકારમાં કાયિક વિજ્ઞાનીની વધેલી ચેતનાનું ફળ છે. સ્વભાવિક કામની ઉત્પત્તિ આ છે:—“સાધારણ નિયમે શરીરમાં આકર્ષક (Positive) વિજ્ઞાની રહે છે પણ નિાકર્ષક (Negative) વિજ્ઞાની પુરૂષ કદ્દતાં સ્ત્રીમાં બહુધા હોય છે.” *Varle Mecum*, P.9. મારે સ્ત્રી—પુરૂષના મિત્રાપે આ સામસામી જનતની જુદા જુદા પ્રકારની વિજ્ઞાની એકેકને મળે છે કે દરેકની કાયિક વિજ્ઞાની ઉસકેતાય છે. આ ઉસકે-રાયલી હાલતને આપણે કામ નામે ઓળખીએ છીએ, એમ હું ધારું.

સમાસ થાય છે. શક્તિ વડે વસ્તુ કે પદાર્થ પેદા થાયછે; ને ઇન્દ્રિય ગ્તાનમાં વિકાર તથા બુદ્ધિ-બળનો સમાસ થાય છે.

આ બાબત પર વિશેષ લક્ષ આપતાં જણાય છે કે અયે ૧ હાલત પરમસુખની^૧ છે, અને સચેત હાલત વિકારની ક્રિયાની છે. એટલા માટે યોગી જન મન તથા વિકારને મારી દેહ-દમન^૨ કરે છે.

આ પરથી જણાશે કે માયા શક્તિ વડે, એક પદાર્થ માંથી બીજા પદાર્થ, અને એક જીવમાંથી બીજા જીવ ઉત્પન્ન થયા જાય છે; અને, અથવા વેદમાં કહે છે તેમ “અગ્નિમાંથી ચિણુગારી નિકળે છે તેમ જીવ વાળાં પ્રાણી કે નિર્જીવ^૩ પદાર્થો તે અવિકારી પરમાત્મામાંથી નિકળેછે”

બ્રહ્માંડમાં^૪ ત્યાં જોઈશું ત્યાં આકાશ અને અવકાશ છે, ને અવકાશ^૫ છે ત્યાં ઇશ્વર છે, માટે એ પરમાત્માના સર્વ-વ્યાપક,^૬ સર્વજ્ઞ,^૭ સર્વ-શક્તિમાન, અનંત,^૮ અનાદિ,^૯ અદૃષ્ટ,^{૧૦} અમર, અભિન્ન,^{૧૧} અને એવા અનુમાને નિકળતા બીજા ગુણો છે. એક ગંગાવર ખાણમાં વસતા હોઈએ તેમ વેદાંતમાં વર્ણવેલા ઇશ્વરમાં આપણે વસીએ છીએ ને વિનાશ થવાના એ તેમાંજ. પણ મુઆ પછી તેનાં પેટમાં ભરાઇ જવાનું શોધવું એ શુદ્ધ સત્ત્વ ગુણ^{૧૨} મારણ કર્યા વગર થતું નથી.

ઈશ્વરનો કોઇ હરીફ નથી: તે સધળી વાને સર્વ શક્તિમાન છે. બ્રહ્માક માણસ સમજે છે કે શેતાન ઇશ્વરનો બરોબરીઓ છે, પણ તેમ તે નથી. એને મુસલમાન ઈબ્રહીમ કહે છે, ખ્રિસ્તિ તથા યહુદી શેતાન કહે છે, અને પારસી હેરેમન કે ધનામીનો કહે છે. યહુદી, ખ્રિસ્તિ, અને મુસલમાન લોક એ શેતાનને પતિત દેવ-દૂત^{૧૨} તરીકે સમજે છે. એની પતિત હાલત બાઇબલમાં વર્ણવેલું, આદમ તથા હવાનું પહેલું જોડું પેદા થયું ત્યારથી શરૂ થયેલી કહેવાય છે. કોરાનના સાતમા સુરામાંથી એ વિષેની કંઈક હકીકત મળી શકે છે.

“દેવ-દૂતોને હમે કશું કે આદમને નમો. ત્યારે ઇબ્રહીમ સિવાય સઘળા તેને નમ્યા. ઇશ્વરે તેને પુત્ર્યું કે મેં તને દુરમાન્યું હતું ને આદમને નમતાં તું શાથી અટક્યો? ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે એના કરતાં હું વધારે

૧ મોડું સુખ ૨ કાયાને વિકારોથી વશ કરવી તે. ૩ જીવ વનગરનું ૪ સ્પષ્ટ. ૫ Space ethereal body. ૬ બધે પથરાઇ રહેલો. ૭ સઘળું જણનાર. ૮ જેણે વગરનો. ૯ શરૂઆત વગરનો. ૧૦ ન દેખાય તેવો. ૧૧ જુદો જુદો પડી ન શકે તેવો. ૧૨ Fallacy. ખોટી, દોષખી ફરેસ્તો.

હત્તમ છું. તેં મને તો અગ્નિનો બનાવ્યો છે અને એને તો માટીનો બનાવ્યો છે. ધથરે કહ્યું 'ઉતર, સ્વર્ગમાંથી હેઠે. કારણ કે તું ભાં ગરરીથી ચાલે એ ધટિત નથી. ઉતર ભાંથી. તું એક પાપી ચંડાળ થશે.' તેણે કહ્યું કયા-મતનો દિવસ આવે ત્યાં સુધી મને મહકુખી આપ" અને તે તેને મળી.

પારસીની બુન-દહેસ્તેર નામની પહેલવી ભાષાની કેનાબમાં કલા પ્રમાણે શેતાનની ઉત્પત્તિ જગતની ઉત્પત્તિની અગાડની છે તે અગ્નિ તત્વનો છે તેથી માટી તત્વવાળાં પ્રાણીમાત્રને તે દેખાઈ શકતો નથી. એટલે કે આપણી દૃષ્ટિ કંઈ એવી તીવ્ર નથી કે અતિ ઝીણી કે ખારીક વસ્તુ તે વડે સ્પષ્ટ દેખાઈ શકે. એ શેતાનનું શરીર એક નબળો, ઝાંખી દુઃખ-જનક રોશનીનો પ્રવાહ છે. એવો પ્રવાહ આપણી પૃથ્વીપર ઉતર દિશાએથી શરૂ થાય છે. એ રોશની જતેજ દુષ્ટ ગુણવાળી છે તેથી તે સ્પષ્ટ નિયમથી ઉગ્રી સ્થાવરની ક્રિયા, કે ગંદવાડું કે દુષ્ટ ગુણવાળી વસ્તુઓ જોડે વિશેષ સંબંધ રાખી તેઓનીતરફ આકર્ષાઈને જાય છે. જમીનની સપાટી પર, તેમજ ઉંડા ખાડા કે ખીણમાં, નિરાકર્ષક (Negro-atice) વિજળી રહે છે એ પ્રકારની વિજળી જોડે એ રોશનીને સંબંધ રહેવાનો વધારે સંભવ રહેવાથી, શેતાનનું રહેણાણ "ઉંડા અંધારા ગારજમાં ઉતર તરફ" કહેવાય છે.

શેતાન એ એક દુષ્ટ દેવ છે. એ મહા શક્તિવંત અને સર્વ-આપકૃષ્ટ છે. તે એક છે તોય સર્વત્ર પોતાની દુષ્ટ ક્રિયા ચલાવી શકે છે; અને મનુષ્યને આશ્ચર્યકારક એ લાગે છે કે તે એકી વખતે હર જગાએ ફરી વળી પોતાની દુષ્ટ કૃતિ કેમ ચલાવતો રહે છે. પણ આ વાત યોગીને વિસ્મય લાગતી નથી. શુદ્ધમાં એકા એકે ને મરજી ચાલે તે દેશમાં

૧ અમુક વખત સુધી અમલમાં ન લાવવું, બંધ રાખવું તે. Res-pite. ૨ જગતોત્પત્તિ. ૩ દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર. ૪ ખાડો. ૫ બધે ફેલાઈ રહેલો. ૬ બધે. ૭ ફેલ, નહારો કંઈ. ૮ અજબ.

૬ "શરીરના જે જે ભાગમાં મેલ તથા પરસેવાની દુર્ગંધ રહે છે, ત્યાં દંડજ નસુશ છુપાતો ફરે છે તે વિષે વંદીદાદ—૮માં સરસ રીતે વર્ણવ્યું છે.

† જુઓ: Comot's Philosophy P.374 આ વિજળીનું પાણું હલાવતું જોરે (Repelling force) વાદળોને જમીનની પાડોસમાં ન રહેવા દેતાં ઉગ્રેજ રાખે છે અને દવ તથા ઝાંકળને પોતા તરફ ખેંચે છે, —M'Culloch.

પોતાના સંબંધીને દર્શન દઇ આવે છે.

“મોખેદ સુરેષાં એકઠી વખતે ધણી જગાએ જાહેર થતો; જે પ્રમાણે કે હમણાં આપણી આગળ બેઠો હોય તેજ વખતે બીજી જગાએ દેખા-તો.”—દબેસ્તાન

જે પ્રમાણે જૂત પ્રેત ગમે તે રૂપ ધારણ કરી શકે છે તે પ્રમાણે શેતાન પણ ગમે તે રૂપ ધારણ કરી શકે છે. એમાં કંઈ અજબ થવા જેવું નથી.

“જ્યારે આ પવિત્ર મનવાળો મોખેદ યુદ્ધમાં સેનાએ પોતાના (મત્રો સાથે ધરમાં બેસતો ત્યારે તે મંડળના સર્વ લોક તેને એક મગરમચ્છ નડીને કિનારે આવીને બેઠો હોય નેવો જોતા... કેટલીક વખત પોતાના હોઠ ફફડાવી, કાંધ પઢીને નજર આગળથી એકાએક ગેબ થઇ જતો, ને કેટલીક વખત હવા પર નજર આવતો, પણ એમ કહેતો કે હું તમારી આગળજ બેઠો છું અને તમને એવો દેખાવ છું.”—દબેસ્તાન

એ શેતાન બાલ્ય-જગતની ઉઝડી ક્રિયામાં જેની શક્તિ ધરાવે છે તેવીજ શક્તિ અંતર્જગતનીર દુષ્ટ ક્રિયામાં તે ધરાવે છે. જ્યારે વિકાસ ઉછળે છે તેવારે પોતાની દુષ્ટ ક્રિયા મનુષ્યમાં ચત્રાવવા માટે તેને સુગમતા મળે છે. ધણીક લોક આ દેખાવથી છેતરાઈને કહે છે કે શેતાન તે તનનો^૩ શેતાન છે, ને એ શેતાન તો દુર્ગુણનું અલંકારી રૂપ છે. પણ તેઓ એમ જાણતા નથી કે તેઓ “કારણ” નથી જોતા, પણ કૃત્રિમી ક્રિયા જોઈ છેતરાય છે.

જો મનમાંથી કોષ હાંકી કાઢ્યો હોય ને વિકારોને દબાવી દીધા હોય તો આપણા પર એનું બહુ ચાલી શકતું નથી, ને સામે આપણાથી તે હારી ખાયછે અને જો કયા નગરમાં ખેસાવા દીધો તો મનુષ્યની અતિ ફેરવી નાખી આડે આડે રસ્તે પાડે છે, કારણ કે પોતેજ આડો છે. જે માણસોમાં જૂત પ્રેતે વાસો કર્યો હોય તે, કે મુસલમાન લોક કહે છે તેમ ઈસરાયેલ વાળાં આદમી, સમજે છે કે આ રસ્તો આડો છે તોય તેમને આડાજ જવાનું સુજે છે; સામાને મારવા ધાવાનું^૫ મન થયા કરે છે; આંખમાં ખુન રહે છે; વિચારો હમેશ દુષ્ટ વાતો પર રહે છે; કળા

૧ શરીરની બહારનું જગત. ૨ શરીરની અંદરનું જગત. ૩ શરીર. ૪ જીન કે કોઈ જરાબ યોનિ, બહારજગત. ૫ દોડવું.

† આ પારસી સાહેબ ૧૦ સં ૧૬૨૭માં કાસ્મીરમાં હતો.

§ જુઓ એવીજ બીના Magus P. 5 માં.

કંઈ માટે વળખાં મારે છે; ને તેમ થયું કે ખુશ ખુશ થાય છે; માંસ મંદિરાના અને દુષ્ટ ખોરાક પર જીવ દોડાવ દોડાવ કરે છે; ને કોઈ તો એક બાજુ પર રહ્યું પણ પોતાનાં બચ્ચાં છોકરાં, માથાપ, કે બધા બેહેનનું પગ સારું તેનાથી જોવાઈ શકતું નથી; કોઈનું સારું જોઈ આશિષ દેવાનું મન કરે તોય મોંમાંથી શ્રાપ નિકળી આવે; પોતાનો જીવ ખારો લાગે તોય કુવો તળાવ પૂરવાનું કે કચેરી તુડી પડી મરવાનું મન થાય; નહારા વિચાર સિવાય સારા વિચાર થઈ ન શકે; દરિદ્રી કુશ્વામાં મજા માને; ખુશાની વાત જાણી રડ રડ કરે; દાગીરીથી ખુશ થતું રહે. એવું જોવાનાં પર વિત્યું હશે તેઓ કે જેમણે આવાં દુઃખી લોક બહુ પીરજો જોઈને તે પરથી અનુભવ તથા શિખા માણી લીધી હશે તેઓ, એ શેતાનના કૃત્ય વિશે બહેલાં અને સારી રીતે સમજશે.

કોઈ એમ ધારે કે ઈશ્વર મોં કરનાર જીવ્ય છે તેને અગાકરી ખપ્પર તો હોતીજ જોઈએ કે શેતાન પછાડી ની આવો ચંડાળ નિદાણો અને પ્રાણીમાત્રને દુઃખ દેશે માટે તેણે તેને શિદ્ધ કૃતપન્ન કર્યો? અથવા તો તે ઇશ્વર આવો સર્વ-શક્તિમાન છતાં તે શેતાનની નિયંત્રિત દુષ્ટતા શિદ્ધર વ્યાપવાડ દે છે? આપણે જાણીએ છીએ કે આપણી પૃથ્વ પર હજારો લુચ્યા, ચેર, દુઃખદેણુ જીવમગાર, ત્રાસ પમાડનાર, ખુન કરનાર રાજા કે અધમજ્ઞ સ્ત્રી પુરુષો થઈ ગયાં તેમણે લોકને ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય કાઢ્યાં ને હજીએ ધણાંક ચંડાળ તેમ કરે છે ને હજી તો જે જન્મશે તેં કરશે. એ શું ઇશ્વરને માલમ ન હોય કે પોતાની શક્તિ વડે તેમનો સંહાર પ તે ન કરી શકે? તેનો નિયમ એવો સિંધ છે કે દુષ્ટ કૃત્ય પોતાની મેળેજ દુષ્ટતા તરફ વળે છે; પછી તે પ્રેત્યક્ષક આવાં કામમાં પોતે બહુજ કરનાર હોવાથી, હાથ-શું કામ ધારે? જેમ આ નાના કદવાળાં દુષ્ટ પાતકી ચંડાળ કંઈ ઇશ્વરનાં બરોબરીનાં નથી, તેમજ એ શેતાન કંઈ, તેનાં મોઠાં દુષ્ટ કૃત્યો વડે, ઇશ્વરનો બરોબરીઓ નથી. કુદરતના ક્રિયાનાં શુભ વણજીપર-રેડી, અનુબધ્ધ જો અત્યંત પવિત્રતા પાળે તો તેનાવાં જગૃત અસરમાંનો શું પણ સ્વપ્ન અવસ્થામાં પણ તેવાં માણસને હરકત થઈ શકતી નથી.

કુદરતના સીધા માર્ગનાં આ શુભ વણજીને વેદમાં “ઋત” અને પા-
રસી ધર્મમાં “રમ્ય” ની સંજ્ઞા આપી છે અને તેને લંઠિત બધામાં

૧ સમજું જાણનાર. ૨ શા માટે. ૩ ફેલાવું. ૪ અતિ પાપી.
નાશ. ૫ સીધી રીતે.

Order કહે છે. આ ત્રણે શબ્દ એકજ ધાતુ 'જા-અર્' પરથી નિ-
કળ્યા છે. એ પરથી આપણે "રતુ" શબ્દ હજી હૈય ત છે.

હવે એવો જેહરીફ વગરનો ઇશ્વર તે એકજ છે. તે કેમ છે ?
સઘળી સૃષ્ટિની રચના બારીક નજરે તપાસતાં, ભૂગોળ, ખગોળ,
ભૂચર, રસાયણ, વનસ્પતિ, અને એવી બીજી વિદ્યાઓ વડે, આપણને
જણાય છે કે સર્વમાં "એક સરખો" યુક્તિ તથા એક સરખો અ-
નુકૂળ સચવાઇ રહ્યાં છે, કે જેના પરિણામ તરીકે કુદરતની ક્રિયાનું સા-
રું વળણ આપણે જોઇએ છીએ. સૂર્ય-મંડળમાં ગતિ સંબંધીતો "એ-
ક સરખો" સાધારણ નિયમ છે. તેમની યનાવટમાં સાધારણપણે "એ-
ક સરખો" તત્ત્વ છે. ગુરુત્વ આકર્ષણનો નિયમ "એક સરખો" સર્વત્ર
ચાલે છે. સર્વ ગ્રહોમાં રાત દિન ને રતુ છે. ધરી પર સર્વ ગ્રહ "એક-
નિયમ" ફરે છે. સૂર્ય, નક્ષત્ર, ને દીવાની રોશનીની ગતિ 'સરખી'
છે. "એક" નિયમે બધે ભરતી ઓટ ઓછી વધતી થાય છે. આપણા
સૂર્ય-મંડળમાં પૃથ્વીના સંબંધે એક સૂર્ય છે, ને એક ચંદ્ર છે. સઘળાં
પ્રાણીનાં હાડ-પિંજરની યુક્તિ જણાય છે. પ્રેરણા પછી તે પ્રાણીની
જનન પ્રમાણે હલકા કે હંચા પ્રકારની હોય છે તોય તે એકજ છે. લોહી
નું ફરવું તથા પાચન શક્તિ સર્વ પ્રાણીમાં એકજ નેમ સારવા માટે છે.
પ્રાણી તથા જડ પાનમાં કામ-ક્રિયા માટે એકજ યુક્તિ વપરાયલી જણા-
ય છે. જીવાંસુ વાંચનારે આ યુક્તિ વનસ્પતિમાં જેવી હોય તો તેણે ગ-
લકાં દૃષ્ટી. કાકડી, ચિબડાં, તુમડીના, કે કાળાં, તડમુચ, ખરમુચ, ક-
નિંગડાંના વેણ પર અવલોકન કર્યા કરવું. એ વેણોમાં પર જે પુલો આ-
વે છે, ને એમાં નર જીવો અને માદા જીવોનું હોય છે. ઘણી વેળા તો

૧ સઘળે ઠેકાણે ૨ તારાના અંતમાં ૩ જન્મ-મુદ્ધિ.

૧ જીવો Paley's Natural Theology.

૬ ભૂમધ્ય રેખા (Equator) તરફ વધતાંમાં વધતી અને કુ-
વ ભણી કંઇક કે ભાગ્યેજ ભરતી થાય છે, ફંડી ઉપસાગર (Bay of
Fandy) માં એકે ઝપાટે સાઠ ફુટ એવું તો પાણી ચઢે છે કે કિનારે ચ-
રતાં દેરપણ નાસે તેટલા વખતમાં તો ઘસડાઇ જાય છે, અને આદિતક,
કસ્પિયન, કે ભૂમધ્ય સમુદ્ર કે જે દેશોના અંદરના ભાગે આવેલા છે
તેઓમાં એવી શહેજ ભરતી આવે છે કે નજર પથ પડતી નથી.—
M.C. looh.

† જીવો Hints on Gardening by M. Woodrow P. 88

એક બેલા પર તમામ પ્રાણી નર થયા કરે છે, અને બીજા પર માદા થાય છે. આવેલો બેલો એકલો, કે એકજ, ઉગ્યો હોય છે તો તે પર એકજ જાતનાં “જુડાં ફુલ” ઉગે છે, પણ ફળ આવતાં નથી, બહુ કરી નર ફુલ એનાં હોય છે. તેમના મધ્યમાં પીળા જુકા જેવા દાણા જેને પગરા (Pollin) કહે છે તે પરથી નર ફુલ ઓળખાય છે. એવું પુખ્ત થયેલું નર ફુલ તોડી પુખ્ત માદા ફુલ પર મેઝે મેઝે ધીમે ધીમે જરા ધરયાથી પીળા જુકા રૂપે જણાતાં તેનાં વીર્ય ગર્ભ-તંતુ (Pistil) માં પેસી તેનાં ડિંડવાં જેવાં ગર્ભ-આશ્રયમાં રહેલાં બીજ સાથે મળી જાય છે. આ તે વીર્ય પોષાય છે અને પુખ્ત થઈ ફળના રૂપે બહાર નિકળે છે. આ ફળ જસ-સંયોગ વડે ઉપજે છે ને તે સંયોગ-સ્થાનેજ ઉગે છે તે જોઈ વિદ્યાર્થીનાં મનને ગમન પડે છે.

આખર ત્યારે, જ્યાં સુધી “એકજ” કારીગર હોય નહિ, ત્યાં સુધી “એકજ” યુક્તિની ખતાવટ સર્વમાં દેખાય નહિ. જેને જોઈતું ઘટે તટલું, “એકજ” ખતાવનાર વગર, મળવાની સંભવ થોડોજ રહે. માટે એવો કારીગર તે પરમેશ્વર “એકજ” છે, તે એક સરખી નજરે જુએ છે, એકજ અનુક્રમ જાળવે છે, ને તેવો નિયમ પાળનાર તેના પદાર્થ પહોંચે એવી બુદ્ધિ તેનામાં મુકી છે, ને એવી બુદ્ધિ તો તેવો ઉપયોગ કરવો, એ મનુષ્યના હિતમ આત્માને સર્વ પ્રકારે ઘટવું દિસે છે.

પ્રકરણ ૫) મું

આત્મા, જીવ, પ્રાણ, આત્માદર્શન.

આત્મા એ ઈશ્વરનાં અંગતું એક અંગ છે, ને તેના તેજમાંને, કિયિતર માત્ર એક અંશ છે. તે શરીરની ક્રિયાથી અલગ^૩ છે. તોય લોહી જોડે નિકટ સંબંધ રાખે છે. તેને કશું દુઃખ સુખ નથી. મનુષ્ય પોતાના શરીરની સારી માડી ક્રિયા ચલાવે તે પ્રમાણે તેના તેજની^૪ શાંતિ વધતી

૧ પંકિત, દરજ્જો. ૨ કંઈક. ૩ જુડું.

* બીનાં વીર્ય ઉત્પન્ન થાય છે કે નહીં તેનો આપરથી વિચાર કરવો.

૬ જુઓ અગ્નિ-હોત્રીનાં સૂત્રનો પહેલો ભાગ. પાતું ૮૫
† અંતર દૃષ્ટિની શક્તિએ એ તેજની ગણના થાય છે. જેમ એ તેજ સ્વચ્છ તેમ એ અંતર દૃષ્ટિની શક્તિ વધારે બળવાન રહે છે. અંતર દૃષ્ટિએ આંખે પાટા બાંધ્યા છતાં વાંચી શકાય છે. દૂરની વસ્તુઓ દેખાય છે, વેગે

ઓછી થાય છે. જો કોઈ ઉંડા યોગ-અભ્યાસ વડે, ક્રીષ્ણ નજરે જોશે તો આત્મા તેને લેજની સ્વભાવિક ફાટમાં સૂર્યનો ઝળકાટ જે આરસીના પરા જેવો દેખાય છે તેમ જ જેવો દેખાશે. એ ઝળકાટનું સ્વરૂપ તપાસતાં તે કંઈક સફેદ ચિત્તજની તોજ જેવું ભાસે છે. તે પરથી એવું અનુમાન કાઢી શકાય કે તે આત્મા નહીં પણ કાયિક વિજળી હોય વિકારોની લગામ લાયમાં રાખી કુદરતનાં સારાં વળણને અનુસરતું જેમ જેમ માણસ ચાલે તેમ તેમ તેના આત્માનો પ્રકાશ સ્વભાવિક સ્વચ્છતા પર આવી તેજ તથા બળ પકડે છે; એથી ઉલટું, જેમ જેમ કુદરતનાં દુષ્ટ વળણ તરફ વળી દુષ્ટ તથા હરામ ખોરાક પર રહી માણસ તેજ વળણ પર આવતું રહે, તેમ તેમ તેનાં દુષ્ટ ખોરાક તથા વિકારી લોહીને લીધે તેનાં મોંમાંથી એક ગંદો બાફ* નિકળ્યા કરે છે તેનો આત્મા પોતાની અપૂર્ણ હાલતમાં રહી શરીરના તંતુના દરેક કણ જોડેનો જાતિ નિકટ સંબંધ છોડી શકે નથી, તેથી તેની જાતિ સ્વચ્છતારે અને શક્તિ હલકી તથા નબળી થતી જાય છે, અને દેહ પડે ત્યાં સુધી બહારનાં જગતની મઝા તે જોઈ સકતે નથી.

જો પોતી પોતાના આત્માને સ્વભાવિક સ્વચ્છતા પર લાવેલો હોય છે તોજ તે તેને પોતાની કાયામાંથી બહાર કાઢી શકવાની શક્તિ મેળવી શકે છે. તરતનાં મની વ્યમાં મનુષ્યમાં કે કેંછ પ્રાણીની કાયામાં, કે જાડ પાનમાં તે, પોતાનો આત્મા પ્રવેશ કરી શકે છે. આથી તે એકવાર મરી ગયલું પ્રાણી થોડેક વખત સજીવ થઈ જે પ્રમાણે પોતાની હૈયાતીમાં ફરતું, ઉડતું, ફેડતું.

જોવાય છે. તે મહાવરાએ વધે છે. મગજની સફાઈ વધે છે તેમ તે અનર દૃષ્ટિની વધે છે. પણ એ સફાઈ જીવા (Spirit) ની સ્વચ્છતા પર માત્ર આધાર રાખે છે—Temple of Rosy Cross P. 211

૧ તે પ્રમાણે ચલતું. ૨ સફાઈ. ૩ દાખલકે રવું.

† “પૂર્ણ આત્મનો એક છેડા મગજને નીળો છેડા ઉપરથી રહે છે. તે મધ્ય રેખા પેટના ખાડમાં રહે છે પણ તેની અપૂર્ણ હાલતમાં શરીરનાં દરેક રંગકણમાં આત્મા રહે છે. અને તેમાંથી નિકળે છે તે સિવાય બીજી ગતિ બહાર કાઢી નથી. do P. 119.

* Animal magnetism aura. “શ્વાસની જોડે ધણાણ છુટા પડી શકે (Highly decomposable) એવા પ્રકારના શરીરના પદાર્થ (Animal matter) નો થોડો ધણો જથ્થો બહાર નિકળતા સ્વાસમાં હોય છે”—Huxley

જાતું, પૌતું, કે શિકાર કરતું, તેજ પ્રમાણે કરી શકે છે. આત્મા તે પ્રાણીનાં નાકડું વગેરે યોગે કે મગજનાં યાંમાં જતાંજ તેનું તેજ મગજના તત્ત્વોમાં પ્રવેશ થાય છે. આથી કાંઈક વિજ્ઞાની પ્રસરી રહે છે તેથી તે કાંવા સજીવ થાય છે અને ઈન્દ્રિયાન શરૂ થાય છે.

વેદાંતીઓ કહે છે કે આપ્તી સૃષ્ટિ એક માળા જેવી છે. જેમ માળામાં સોનાં, રૂપાં, લોહાં, તાંબાં, પિત્તળ, લોહાં, હીરા, પથ્થર, લાકડાં, કચકડાં, મટોડી અને એવા એવા અનેક પદાર્થોના અનેક ઘાટનાં મણુકા પોરવેલા હોય તોય તે મણુકામાં દોરીતો (રશમ કે સુરતી) એકજ જાતની હોય છે: તેમ ઇશ્વર સર્વ વસ્તુઓમાં પોરવાદ રહેલો છે. જુદાં જુદાં તત્ત્વો એકમેકમાં મેળવી તેઓનાં તેજો જુદા પ્રકાર, જુદા ગુણ, જુદાં રૂપ, તથા ગતિ મુકમાં છે.

જેમ પહાડ, પથ્થર, વનસ્પતિ, પ્રાણી, અને હરેક પદાર્થમાં તેનો જ્વાળી અગ્નિ તેમાં સુપ્ત બરાબર રહે છે; પણ કોઇ જે નક્કર પદાર્થને એકેક સાથે ધર્યાથી તેમનો ગુપ્ત અગ્નિ પ્રગટી નિકળે છે: તેમ આવા વડે પહાડ, ઝાડ, પ્રાણી, મનુષ્ય, તથા દેવતાઓમાં ઇશ્વરનો અંશ વધતો જાયો સમાધ રહેલો છે; અને તે અંશ મનુષ્ય જાતિમાં નિરંતર આત્મ-નિવેદને બોલું રૂપ ધરી પ્રગટી નિકળે છે. ફક્ત આપણાં અજ્ઞાનના બાસથી આપણે સમજીએ છીએ કે દેવતાઓનો આત્મા જુદો; હરેક મનુષ્યનો આત્મા જુદો, પ્રત્યેક પ્રાણીનો આત્મા જુદો, કે ઝાડપાનનો જીવ જુદો છે. જે જે વસ્તુમાં પ્રાણ અથવા પ્રાણના જેવી કિંચા આલે છે

૧ ફરસ્તા, દેવ.

*સમજી (પારસી) વાંચનાર જે આરીફીથી જોશે તો જણાશે કે ખીજાં જોળિયાંમાં “ રવાન ” નહિં પણ “ ફરવિ ” દાખલ થાય છે. “લાઝરસ બહાર નિકળ ” એવું હસાએ સિદ્ધ વચન ઓચરી કબરમાં દા-ટેમાં ત્રણ દિવસનાં મુઠાંને ઉઠાડી જીવતું કીધું હતું (St. John, XI-૩૮-૪૪) તે પણ એ ફરવિ વડે હોયું જોઈએ. (જુઓ ૧૮૬માં પાનાંમાં).

૬ “ ઇશ્વરે જોવાનાં મટોડાંમાંથી માણસને બનાવી, તેનાં નસકોરાંમાં જીવનનો સ્વાસ ફુંક્યો, ને માણસ જીવેના પ્રાણી થયો ”-જોનેસિસ-૨

† આ મત વેદાંતનો છે. સાક્ષેક એવું માને છે કે ઇશ્વરની જાત મનુષ્યમાં કંડી ઉતરતી નથી. ફક્ત તેના અંશનો “છા-યો” પડતાંજ મનુષ્ય બેમત થાય છે તો તેનું તેજ પડેનાં તે બરમજ સ્વદેહ જાય. “ જ્યારે પોતાનાં તેજ સાથે ઇશ્વર પહાડ પર દેખાયો ત્યારે પહાડના ચુકે ચુરા થઇ ગયા ને મુસા બેહોશ થઇ ગયો ”- (કોરાન-૭) ૧૩

તે તે વસ્તુમાં આત્મા અને તેની જોડેનો જોડે રહેનાર જીવ હોય છે. દેવ-તાઓમાં પણ પ્રાણ છે, તેમજ મનુષ્યમાં પણ છે. દેવતાઓનું શરીર ક્ષત અગ્નિ-તત્વનું બનેલું હિસે છે; અને મનુષ્યનું શરીર માટીતત્વનું બનેલું છે. અગ્નિ તથા માટી કંઈ એક તત્વ નથી: તેઓ પણ બીજા ઉપતત્વના સંયોગનાં એકત્ર રૂપ છે. પ્રાણીઓમાં પણ આત્મા છે, પણ તે આત્મા માણસના આત્મા જેટલો શક્તિવંત નથી. એટલે આટલે મુસા પેગમ્બરે કહ્યું છે કે મનુષ્યમાં, તેમજ દેવતાઓમાં, આત્મા (spirit) છે, અને હજાર વર્ગનાં પ્રાણીમાં આત્મા નથી પણ ક્ષત જીવન (Life) છે. પ્રાણીઓમાં આત્મા વધારે શક્તિવંત ન રહેવાથી તે તેઓમાં વધારે બુદ્ધિ—બળ રાખી શકતો નથી. તે તેમની બુદ્ધિને તેમના મનોવિકારને અનુસરતી ચલાવે છે. એ સિવાય વળી તેમને બાહ્ય શક્તિ નથી કે તે વડે તેઓ પોતે નહિંતો મનુષ્ય તેઓમાં જેટલી સ્વભાવિક અક્ષય છે તેના કરતાં વિશેષ વધારી શકે, અથવા તે અક્ષય સુધારવાનું શિખવે. આવા આવા સમયને લીધે તેમનો આત્મા નાશ ન પામતાં પૃથ્વીપર રજળતો રહે છે, કે ઉપજ્જતિનાં પ્રાણીની કાયામાં જઈને

† એ પણ મનુષ્યનાં શરીર જેવું જ હિસે છે—“મરીયમ કને હમે હ-મારા ફરેસ્તા ઝખરાઈજને મોકલ્યો અને તે તેણીને મરદ માણસ જેવો માલમ પડ્યો.”—કોરાન-૧૯

જ્યહુધી તથા ખ્રિસ્તિ લોક પ્રાણીમાં આત્મા નથી પણ જીવ છે એવું માને છે. તેઓનો મત એ છે કે આત્મા વડે વાચા તથા તર્ક શક્તિ છે ને એ કંઈ પ્રાણીમાં નથી. પ્રાચીન ઇરાનીઓની પેઠે તેઓએ બુદ્ધિ તત્વના આર ભાગ પાડ્યા છે—પ્રેરણા, તર્ક, સ્મરણ, તથા અંતરંગમી. તેઓ કહે છે કે પ્રાણીમાં જીવ તથા પ્રેરણા બુદ્ધિ છે, બાકીની ત્રણ શક્તિ નથી. એ માટે તેઓમાં આત્મા નથી. (જુઓ ૨૦૮માં પાનાંમાં).

‡ એટલાજ માટે પારસીની બુન દેહરને નામની ક્રિતાઓમાં તથા કોરાનના છઠ્ઠા સુરામાં કહ્યું છે કે તેઓ કયામતના દિવસે પાછાં ઉઠશે. “પૃથ્વી પર પથુની કોઈ એવી જાત નથી કે નથી પાંખોથી ઉડનાર પક્ષીની કે જે તમારા જેવા લોક નથી. તકદીરની ક્રિતાઓમાં લખવાનું કશું. સુકી દીધું નથી. તેઓના પોતાના કિરતાર કને પાછાં જશે ” —કોરાન.

જળ-બિલાડીને મારી નાખનારે તે પ્રાણીના આત્માની શાંતિને આ-ટે ત્રણ દિવસ સુધી અમુક ક્રિયા કરવી જોઈએ, એવું વંદીદાદ ૧૩મું ફરમાન છે તેથી જણાય છે કે પ્રાણીના મુઆ પછી પણ તેનો આત્મા રહે છે, અને મનુષ્યના આત્માને શાંતિમાં રાખવાને ક્રિયા કરવી પડે છે તેવીજ ક્રિયા તેને માટે પણ છે.

¶ કુતરાનો આત્મા જળ-બિલાડી તરફ આકર્ષાય છે.—વંદીદાદ-૧૩

રહે છે. આડપાનમાં પણ પ્રાણુ, જીવ, તથા આત્મા છે, પણ પ્રાણીની જાતિમાં જે પ્રાણુ, જીવ, અને આત્મા છે તેમનાથી તે ઓછી શક્તિના છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે આડ પોતાનાં પાંદડાં વડે હવા ચુસીને પાંછી બહાર કઢાડે છે. દમ અંદર લેતાં, પ્રાણી પોતાના શ્વાસમાં સારી હવા લે છે; અને, દમ બહાર કઢાડતાં, નહારી મલિન હવા બહાર કાઢે છે. આ ક્રિયા પળે પળ શ્વાસોશ્વાસ ચાલ્યા કરે છે. પણ આડ પાનમાં તો દિવસ તથા રાત્રિનો તફાવત રહે છે. આ મલિન હવા કે જે પ્રાણી પોતાના શ્વાસ વડે બહાર કાઢે છે તે કાલસાના તત્વવાળો વાયુ (Carbonic acid gas) છે. દિવસના દરમ્યાનમાં આડ પાન આ વાયુમાંથી કાલસો ચુસી લે છે. અને તેની જોડે રહેલા પ્રાણુ-વાયુને છુટો કરી નાખે છે. તેઓ પોતાનાં પોષણ તરીકે ફરતા રસમાં કાલસાને ભેળવી દે છે. હવે બાકી રહેલો પ્રાણુ-વાયુ પ્રાણીના નિર્ભજ શ્વાસને માટે ખપ આવે છે; આવી ક્રિયા સૂર્યના પ્રકાશ વડે દિવસે ચાલે છે. પણ રાત્રે અંધકારને લીધે આડ પાનો શ્વાસની ક્રિયા ઉલટી રીતે ચલાવે છે; એટલે કે તેઓ પ્રાણીની માફક, પ્રાણુ-વાયુ શ્વાસમાં લે છે, ને કાલસાનાં તત્વવાળો વાયુ બહાર કાઢે છે. આથી સુગ્ગજન જેઓ આગ બગીચે રહે છે, તેઓ સુવાના ઓરડામાં રાખ કે વેલાનાં કુંડાં રાત્રે રાખતા નથી.

ઉપલાં વર્ણન પરથી જણાશે કે આડપાનમાં શ્વાસની ક્રિયા ઓછી રહેવાથી તેઓમાં પણ પ્રાણુ ચાલે છે, અને પ્રાણુને લીધેજ તેઓમાં જીવન શક્તિ રહે છે. તેમની આ પ્રાણુ-ક્રિયા પરથી યોગીશ્વર ૧ તેઓમાં ઉત્પન્ન થતા વિચાર સમજ શકે છે. આપણાં લોકોમાં એવું કહેવાય છે કે નર્ક ચતુર્દશી એટલે કાલીચૌદસની રાત્રે વગડાઉ વૈકું કરનાર, જન્મદુગરો આડપાનને તેમના ગુણ પુછીને જડીયુદ્ધીના ઓપધા લાવે છે. એ વાતની સમ્યાઈ શોધતાં એ જન્મદુગર તેજ યોગી કે હુમેશ જણાશે યોગીશ્વરની જે કાષ્ઠ સેવા ચાંકરી કરી તેમની ખાતર કરતાં તેમના અંગ-રાગ તેઓ જડીયુદ્ધીથી મરાડતા. તે ધર્મો ભટકતા બિશ્લુક જેગી લઈ બેઠા તે પરથી એવું કહેવાય છે.

૧ યોગીઓમાં એટો-વડો. † દિવસે આડપાનો જેટલો પ્રાણુ-વાયુ (Oxygen) શ્વાસના રૂપે બહાર કાઢે છે તેના પ્રમાણમાં રાત્રે તેઓ પોતાના શ્વાસમાં લે છે તે બહુજ ઓછો લે છે. દિવસે જેટલો વાયુ બહાર કાઢે તેટલોજ જે રાત્રે એ વાયુને વનસ્પતિ ચુસી લેત તો તેમનાં પોષણ માટે કાલસાનાં તત્વ વાળો વાયુ પુરો પડત નહિ. — Sir J. E. Smith.

યોગી સ્વભાવિક યોગ્યક વિશેષ ચાહેછે, તે છતાં તારી જેવાં સ્વભા-
વિક પાનને શિકારેછે. તે એ તાડીને ખજૂરીનું લોહી ગણેછે અને તે-
માં રહેલી શહેજ કેદને લીધે તેને ચિકારેછે. એમ છતાં પણ સોમવદલી
ની ડાંખથીઓને છુટીને કાઢેલા રસમાં કેદ છતાં વેદના પ્લહણે તે પર
ક્રિયા કરી તેનું પાન કરવામાં મજા માનના.† હવે એ તાડીને તે લોહી
જેરી કેમ ગણેછે, અને તેનું ઝાડ, ખજૂરી, પ્રાણી સમ્મન કેમ છે-
તે બંધુવું જોઈએ.

અગાડી વિકારોના વિષયમાં લોહી કેમ ઉત્પન્ન થાયછે તે સમજ-
વાનાં ઝાડની ઉત્પત્તિની ક્રિયા (૫૫)માં પાનાંનાં સમજાવી છે. તે ધ્યાનમાં
રાખતાં જણાશે કે જેરી બનાવટ મનુષ્ય કે પ્રાણી પ્રિ છે તેરીજ બના-
વટ ઝાડ પાનની પણ છે. જેમ હોજરીની અંદરનાં પડમાં ફવાંડી જે-
વી આરીક નસો ખાધેલા યોગ્યકના સત્વને ચુસેછે અને તે સત્વ પછી
બીજી ક્રિયાઓ ચાલ્યાથી લોહી થઇ જાયછે: તેમ ભોંયમાંથી ઝાડની જડ-
નાં આરીક મૂળિયાં ભોંયને કસ ચુસી લેછે. તે પછી થડમાં કાખક થાય
છે અને તેના રસ થઇ તે ઝાડની આરીક નળીઓ વતી ડાળે ડાળે ચ-
ઢેછે. ખજૂરીને પ્રાણી સીપી સીપીને તરવારા વધારે તાડી ઉતારેછે; પણ
એવી તાડી કસ વગરની ને ફિક્કી લાગેછે, તે પણ એજ કારણને
લીધે હોયછે. મનુષ્ય કે હલકા વર્ગનાં પ્રાણી જેમ મેં તથા નાક વડે
સ્વાસ્થસ્વાસ ચલાવેછે: તેમ ઝાડ પાન પોતાનાં પાંદડાં વડે સ્વાસોશ્વાસ
ચલાવેછે. જેમ પ્રાણીને વાય છે, તેમ ઝાડને રેષા હોયછે. વડને વડવાઇ થા-
યછે તે એવા એવા રેષામાંથી થાયછે; વેણાઓને એવા રેષાના ગુચ્છા
થાયછે. જેમ માણસના વીર્યમાંથી સંતતિર પેદા થાયછે, તેમ ઝાડમાં-
થી ફળા, નર તથા માદા ફલ, તથા ફળ પેદા થાયછે. જેમ સંતતિ
પાત્રી ઉમ્મરની વૃદ્ધ થઇ કે જમીનમાં જાયછે, તેમ ફળ પામ્યું કે તુરી
પડી ભોંય પર પડેછે અને ત્યાં કોહીને તેમાં મળી જાયછે. એ ફળ કાચાં
તોડવા મા બાપ કે વૃદ્ધજન છોકરાંને મના કરેછે, કારણકે એ કૃત્ય પ્રા-
ણીને ગર્ભ તોડી પાડવા કે તેમનાં ઉછરતાં બચ્ચાંને તેમની
ખારી છાંદગીને લહાવે. લેવા દીધા વગર અપૂરું હા-
લનમાં કાચી ઉમ્મરમાં કચડી તેમની હત્યા કરવા બરાબર છે. અસલી

† “ સમુદ્ર પોતાના મોજા ઉછાળે છે તે પ્રમાણે, શુદ્ધતા આપનારા
સોમે ગાયનો, સ્તુતિઓ, અને વિચારો (મનમાંથી) બહાર કાઢ્યા છે” —
જમવૈદ (Vegetable Propucts by Birdwood)

૧ પીવાનો પ્રવાહી પદાર્થ. ૨ પ્રજા.

વિચારના વૃદ્ધિનું “ જીવન ” ઝડ કપાત્ત હતા નથી, અને જે કોઈ તેને માપે છે તો પોતે કમકમી તેને તેમ કરતાં વાર છે, તે પણ એવીજ સમજાવી સુરુખન વિવેક વડે વિચારશે તો જાણશે કે પોતાની મેળે મોડું થઈ ઝડ પરથી પડેલું જૂન ખાતું એ મનુષ્યની ઉત્તમ સમજ શક્તિને શોભા આપનારી વાત છે. રાત જંગમમાં પ્રાણી પોતાનું અણુપણુ યાદ રહ્યું કે જૂઠિને સ્વાધિન થાય છે. તે મુએલાં પ્રાણીનું માંસ માંસ-હારી પ્રાણી વગર હરકતે ખાય છે. એજ નિયમ ડાહ્યા મનુષ્યએ વનસ્પતિના ખોરાક વિષે મનપર રાખવો જોઈએ. જે સમજી વિધ્યાર્થીઓએ પુખ્ત થયા વગરનાં ફળ, ફુલ, કે બીજ વનસ્પતિને અક્ષરિત રીતે છેડતાં બહુ વિચારવું જોઈએ.

ઉપર કહ્યું કે ઝાડનાં ફળમાંનું બી પ્રાણીનાં વીર્ય બરાબર છે. જે તત્વનું પોતે બન્યું છે તે તત્વ વાળું જોઈતું સ્વાભાવિક પોષણ તથા જોઈતી સ્વાભાવિક જગ્યા વીર્યને મળે છે તો જ તેમાં રહીને પોષાય છે અને દિન ૧ પ્રતિદિન મોડું મોડું થતું જઈ પેદા કરનાર પ્રાણીનાં જે કાટ, ફાં, ચુણ, કે ખોડ હોય છે તે બધાં સહિત તે જન્મે છે. તેજ પ્રમાણે બીજાં જો તે તત્વો હોય છે તેવાંજ તત્વ વાળી કે ખાતરની જગ્યા એ બીજને મળી અને ભોંયમાંથી જોઈતો બિનાસ તથા સૂર્ય પ્રકાશ મળ્યો કે તે તેમાં ઉગવા માડે છે. પ્રથમ તો તેના અંકુર ફુટે છે. પછી તેનો શીયો થાય છે, અને ત્યાર કહે તેનું ઝાડ થઈ તે પુખ્ત બન્યું કે જે ફળમાંથી પોતે પેદા થયું હતું તેવાં ફળ આપવા માંડે છે.

જેમ પ્રાણીનાં નખ તથા વાળ કાતયાથી, કાપ્યાથી, કે વધતાં એનાં કીધાથી તેમજ જીવને તુકસાન થતું નથી તેમ ઝાડની ઝાંખળી,

૧ દહાડે દહાડે.

જે કુદરતી નિયમ એ છે કે વનસ્પતિનાં ગળતાં ફળની મજા મનુષ્ય કે પ્રાણી માટે લાગે. પ્રાણીનાં ગળતાં માંસની મજા કુતરાં, સમડી, ગીધ, કાગડાં, સાંછકાં લાગે. કહોતી ગંદકીની મજા ફેળ, છાતુંદર, માંખ, એજને લાગે. પણ અક્ષળ મારેલાં પ્રાણીનાં માંસની મજાનો નિયમ નિકળતો નથી, બલકે એ મજા સહિ-નિયમથી ઉલટી જણાય છે. અગાન હાલક લોક માંસ-હાર તો આપણે ઈશ્વરે બસેલો ખોરાક છે કરી પ્રાણી પર ઝડ હારી મુકવાને જોએ એ ધડક રહે છે તેમણે આ નિયમ બહુ આનંદમાં લેવો જોઈએ.

ખાતરાં, કે રેખા તોડયાથી તે ઝાડ મરતું નથી: જેમ પ્રાણી તેનાં આં-
ગળાં, હાથ, પગ, કાન, નાક, કપાયાથી મરતું નથી: તેમ ઝાડનાં ડાળાં
કપાયાથી તે કંઈ મરતું નથી. એમાં ઇશ્વરે મોટું ઉદાપણ વાપર્યું છે. એક
તરફથી વનસ્પતિની સક્ષમતા સચવાઈ રહે છે, અને બીજી તરફથી
વનચરો? તથા પંખીઓનું પોષણ થાય છે. દોર લીલાં ધાસની પાનડી
જેમ ખાઈ જાય છે તેમ તેની જડ વધે છે. જેમ તેઓ પગે દબાય છે
તેમ તે જડી ઉગે છે. પણ તદ્દન ઝાડને વાઢી નાખવાં એ સૂઝિના નિય-
મથી ઉદ્ભવી વાત છે. જેમ ઝાડને છાલ હોય છે ને છાલનાં ડુંગળી પડ
હોય છે: તેમ પ્રાણીને ચામડી હોય છે ને ચામડીનાં ત્રણપડ હોય છે.
જેમ ચામડી માંહે માંસના દાણા(papillae) ની ઉપર જ્ઞાન-તંતુના રેખા
છે તેમ છાલમાં પણ ગુંથાઈ ગયલા રેખા છે; તેવતી ઝાડમાં રસ ચઢ ઉતર
કરે છે. જેમ થડમાં સડો પડે છે; એટલે કે કોઈ જીવ જતું કે કીડા-
તેનાં થડની આસ પાસ ગોળ છાલ કોતરી ખાય છે, ત્યારે તે ઝાડમાં
રસ ચઢી શકતો નથી ને તેને લીધે તે ઝાડ મરી જાય છે: તેમ
જીવજંતુ એટલે શરીરના જે ભાગોમાં જીવાત્મા રહે છે તેમાં સડો પડ્યા
થી આખર દેહ પડે છે. છાલ કોતરી કાઢ્યાની યુક્તિ વડે ઝાડને
આપું ને આપું વગર મહેનતે તથા હરકતે મારી નખાઈ શકે છે. તેનાં
થડની પહોળાઈને તમામ ઘેરાવા પરથી માત્ર એક તરફ પહોળી છાલ ફર-
તી કાપી કાઢ્યાથી તે આપું ઝાડ શહેજમાં મરી જાય છે. જેમ ઝાડના-
નમાં રસ ફરે છે, તેમ પ્રાણીના શરીરનાં લોહી ફરે છે.

§ માહેલું પડ, લીલું પડ, અને હાલકું ખુચ જેવું (Corky) પડ.

૧ ચરનારાં પ્રાણી. † scarf-skin, mucous net-work, true skin.
જાગરો ઉઠે છે ત્યારે સર્કી પડ દેખાય છે તે પહેલું પડ, બીજું પડ ચિક-
ણું જાળી વાળું હોય છે, તેના જેવા રંગ હોય તેવી ચામડીના રંગ મતુ-
ખ ને હોય છે; અને ત્રીજાં પડથી સ્પર્શજ્ઞાન થાય છે.

✽ એ વિશે જુદા જુદા મત છે. કોઈ કહે છે કે એ રસ ગર વાટે
ચઢે છે, કોઈ કહે છે કે છાલ વાટે તે ચઢે છે. ને કોઈ કહે છે કે નવા
ગાભ (albunum) વાટે ચઢે છે. બધાકે રેખાને ગળીતું પાણી પાવે છે
ને પછી તેને તપાસે છે તો એ ગાભનાં નવાં પડમાં એ રંગ જણાય છે.

—Sir J. E. Smith.

આ સર્વ પરથી સમગ્ર શકશે કે જાડ પાન એટલે કે તૃણ^૧ જાતિમાં પણ આત્માનું હલકું રૂપ “જીવને” નામે છે. આત્માનાં આવાં રૂપને સાત્રેક નરસ કહે છે.

હવે હુંગરોજ્જમાં જે જીવ છે તે જાડ પાનના જીવ કરતાં ધણોજ હલકો ને થોડી શક્તિ વાળો છે. આત્મામાં કંઈ ઓછી વધતી શક્તિ નથી. પણ પ્રાણી, વનસ્પતિ, કે હુંગરની જાતિ પ્રમાણે તેની શક્તિ રહેછે. કેટલાક પહાડી દેશના રસ્તા તોડીને સીધા કરે છે તોય, હાલની વિધ્યા શિખ-વે છે તે પ્રમાણે કહેતાં, પૃથ્વિના ગર્ભમાંની અગ્નિના ઉછાળાએ જમીન ઉપસીને તે રસ્તા પર નિયા ઉંચા હુંગરા નિકળી આવે છે. તેઓમાં ન-સ તથા પડ હોય છે તે આપણે મુરમ એટલે કાચા પથ્થરમાં સ્પષ્ટ જો-ઈ શકીએ છીએ. વળી તેમના ગર્ભમાં સૂર્યના તાપ પ્રમાણે હવા આવ જાવ ડુંકરી શક્તી હોવી જોઈએ; એટલે જે વાટે તેમાં વરસાદનું પ્રાણી ભરાય તે વાટે તેમાં વા જાય. તેઓ વાદળોને આકર્ષી પોતાનાં શિખ-^૩ રે રાખી તેઓમાંથી બિનાસ તાણી લે છે.† પોતાનાં પેટના પડદાઓ એટલે

૧ જાડપાન. ૨ પોતાના તરફ ખેંચવું. ૩ ટોચ.

* “અને દાઉદની જોડે મારી (ધર્મરની) સ્તુતિ કરવાને પહાડોને ફરજ પાડી”—કુરાન સુરો-૨૧

હું જે પહાડમાં હવાના રૂપે કોઈ પણ જાતનો પ્રાણ ન ચાલતો હોય તો યોગીશ્વર તેના પ્રાણની ક્રિયા કદી જાણી શકે નહિં.

“(શનુદને સુખને જાનવરાં વ ન્યાત વ કાની=) [મોખેદ સરોષ] જા-નવરોની તથા જાડ પાનની, તથા ખનિજની ભાષાનું સાંભળવું જાણતો.”—દબેસ્તાન “મનુષ્ય તથા પ્રાણીઓને તેઓની યાદગીરી હોય છે એટલું-જ નહિં, પણ દરેક પથ્થર, દરેક રોપ, અને દરેક પદાર્થને તેનાં પોતા-નાં આકાશનું આવરણ હોય છે. એ આકાશમાં તેનો પોતાનો તથા તેની આસપાસની વસ્તુઓનો ભૂત કાળનો હેવાલ એકઠો થઈ રહ્યો હોય છે. એથી ફરી પ્રત્યેક વસ્તુ—પછી તે ગમે તેવી નજીરી હોય તોય શું થયું—પોતાની રોજીદાની જીંદગીનો અવસરથી તે આખર સુધીનો હેવાલ જે કોઈ તે વાંચી શકે તેને આપી શકે છે.”—White and Black Magic—p.73

† જમીનની વિજળી ધણીખરી નિરાકર્ષક રહેછે અને વાદળોમાં આ-કર્ષક વિજળી રહેછે. પહાડોની ટોચ બહુ ઉંચે હોવાથી તેમની પર રહે-

કે ખમોશોમાં જગાશયો૧ જરી મુરી કરા, નદી નાળાં, ચલાવે છે; અને જગારે તેમનો કાળ આને છે ત્યારે પાણી ભેગી રહેતી હવાએ માહેલા ભાગમાંની તેઓ ખડ ખડિને મારી સાથે મળના જાય છે તેમના દીર્ઘ આયુષ્યને લીધે આ ક્રિયા કંઈ એક દમ કે તદન પુરે પુરી ચાલતી નથી, પણ ધગાક સૈકે એ પ્રમાણે થેડું ઘણું બનતું રહે છે.

હવે જોતાનું એક એ રહ્યું છે કે, જેમ આત્માની શક્તિ ઘટતી દેખાય છે તેમ જીવ શક્તિ વધતી જણાય છે. આ નિયમ કઈ સર્વ-વસ્તુને લાગુ પડેના નથી, પણ મહેળા નજરનો તે એક દેખાવ છે. પ્રાણી જાતિ, તૃણ જાતિ, તથા ખનિજરે જાતિ એઓમાં આત્માની શક્તિ ઉતરતી ઉતરતી જાય છે: તેમ એજ પ્રમાણમાં પ્રાણી જાતિ, તૃણ જાતિ, તે ખનિજ જાતિમાં આયુષ્યની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. પડારો હમ્મરો વરસ રહે છે; વડ, ઘેર અમળા, પિપળા, આમથી જેવાં ઝાક સેંકડો વરસ જીવે છે, મનુષ્ય જેવું પ્રાણી સવ સો કે દોઢસો વર્ષ જીવે છે; અને છુનાળામાં ખાંચેચિયાં પર ઉડતાં અહન-આયુષીક છુદ્રજ જીવડાં (Ephemera, May-fly) એકજ દિવસ જીવે છે. એજ નિયમને અનુસરી સૂર્ય, ચંદ્ર અને બીજા ગ્રહોના આયુ-

લી નિરાકર્ષક (Negative) વિજળી વાદળોની આકર્ષક (Positive) વિજળીને પોતાની ભણી ખેંચે છે. એ ખેંચાણને લીધે શિખરે વાદળાં પિટળાઈ રહે છે.

† “અર્ધિનની પાઠશાળાનો શિક્ષાચુક દુઓઈ રેમંડ (Duhois-Reymond) કહે છે કે ભરતી ઓટ જે ચંદ્રનાં આકર્ષણ વડે થાય છે તે સિવાય આપણા અહ પરની દરેક ગતિ સૂર્યના તાપને લીધે થાય છે. પોતાની ગરમીનો કંઈક ભાગ હર વરસ સૂર્યે ખોય છે તેથી હાલ એવું અનુમાન કાઢવામાં આવ્યું છે કે એક કરોડ સીતરે લાખ વરસ કરતાં વધારે વરસ સુધી તે ગરમી આપનાર તરીકે રહેશે નહિં. આ ચુદના દરમ્યાનમાં જેમ જેમ ગરમી ઓછી થતી જાય છે તેમ તેમ આ પૃથ્વી પૃથ્વી ઠંડી થતી જાય છે. ક્રુવ ભણીથી બરફ પૃથ્વીના મધ્ય ભાગ આવશે. જ્યાં સુધી સૂર્ય એક છુદ્ર જોળો થઈ રહે ત્યાં સુધી તેનું તેજ ઓછું થતું જશે અને આખરે બરફ પૃથ્વી પરના સર્વ જીવંત પદાર્થો તથા પ્રાણીનો નાશ કરશે”-અમૃત બજાર પત્રિકા, ૧૦/મી અક્ટોબર ૧૮૭૯.

૧ પાણીનાં ઠેકાણાં. ૨ ખાણ, પથ્થર. ૩ એક દિવસના આયુષ્યવાળાં. ૪ હલકાં વર્ગના.

અવિષે તેના અમર હૃદયકા વર્ગના દેવતાઓના આત્માની શક્તિ વિષે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ.

૧) જો નિયમ નગરમાં રાખી, નર્કવાસી પાપિષ્ઠ,^૧ પાપી, કે કંચિત્ ૨ પાપી; તેમજ સ્વર્ગવાસી સકર્મી પુણ્યશાળી, કે અતિ પુણ્ય-શાળી, કે અતિ પુણ્યવંત આદમીના આત્મા, અમુક સ્થિતિમાં રહી કેટલાક જુ. ૧ સુધી દુઃખ સુખ ભોગવતા હશે, તે વાતનો પણ ખ્યાલ કરવો. પાપિષ્ઠજનના આત્મામાં અતિ ઓછી પ્રકાશ શક્તિ હોય છે, તેને લીધે નર્કમાં કેટલા યુગ સુધી દુઃખી હાલતમાં તે પડી રહેતા હશે! મનુષ્ય સંસાર ખટપટમાં ગુચવાઈ રહી અત્મ-ગતિનો વિચાર માત્ર કરવાને પણ બે—દરકાર રહે છે. જે પ્રમાણે પારાની શીશીમાંનો પાસો બહારની હવા માં વંધતી ઓછી ગરમી હોય છે તેના પ્રમાણમાં, ચંદ્ર ઉતર કરે છે: તે પ્રમાણે આત્મા પોતાની સ્વચ્છતાની શક્તિ તથા બળ વડે અમુક પાયરીએ અનંત આકાશમાં ચઢે છે. જેમ તીવ્ર દ્રષ્ટિવાળો ગરૂડ પક્ષી છેક જુએ હવામાં ઉડીબંધ એકાંતે સ્વચ્છ આકાશમાં મરજી ચાહે ત્યાં સુધી મહાવ્રતો રહે છે, પણ નિચે ઉતરવા ઇચ્છા થઈ કે એકેધસારે^x ઉતરી પડે છે: તેમ પુણ્યશાળી આત્માઓ તેવી રીતે ઉતર ચઢ કરતા હોવા-ય છે, અને ગોચસ્વરો એવી રીતે કરે છે.

પાવકી ૪ મનુષ્યના આત્મા આ પૃથ્વી પર રજી છે. તેમની આત્મ-પ્રકાશ શક્તિ ઓછી, બળ પુણ્યાત્મા જેટલું જ ને આયુષ્ય વ-પારે હોય છે. તેઓ જે મનુષ્યમાં બરાબ છે, તે મનુષ્ય ખરાબ ખરાબ

૧ અલંબ પાપી ૨ કંઈક પાપી. ૩ તેજ નગરવાળું ૪ પાપી.
 ૬ વેદાંતીઓનો એવો મત છે કે જે પુણ્યાત્મા પરમાત્મામાં એકતા પામી શકતા નથી તેમના આત્મા સ્વર્ગમાં રહે છે: ત્યાં સુખ ભોગવતાં જ્યારે એકદું કંચેલું પુણ્ય પુરું થઈ રહેતા આવે ત્યારે તેઓ પાછા પૃથ્વી પર આવે છે અને પાછા આવતાં પોતાનાં પાપી રહેલાં પુણ્ય પ્રમાણે દેહ બારણું કરે છે—આત્મબોધ પા. ૧૦૭

x “જોરમાં મારેલા તીર માફક... કે તેજ દોકનાર પોતાની પેઠે નસાને દેવ નામી જાય છે” વંદીદાદ ૯

ધાય છે. તે મનુષ્યના મગજના તંતુઓમાં પોતાના આત્માની દુષ્ટ શક્તિ ભેગાં કરે છે. અને લીધે તે મનુષ્યનું ચિત્ત ઠેકાણે રહેતું નથી, દુષ્ટ વિકારો ઉત્પન્ન થયા કરે છે, અને મન પર દુષ્ટ વિચારો ભ્રમતા રહે છે અને કાયામાં અનેક દુઃખ કે પીડ ભરાયા કરે છે. ઔષધની અસર તે દુઃખ પર લાગતી નથી, † કારણ કે કંઈ લોહીના વિકાર કે જઠર-રક્તના વિકારો, એ દુઃખ ઉત્પન્ન થતું નથી, પણ તે મનુષ્યની “કાયિક વિજ્ઞાપી” ક્રિયામાં વિકાર ઉત્પન્ન થયાથી થાય છે. એ દુઃખ ધડીમ નેતર કરી આવે છે, ને ધડીમાં તદ્દત જતું રહે છે, અને પોતાનું સ્વરૂપ ધી ધી બદલે છે.

એક કાયામાં જ્યારે કોઈ સારી કે મારી યોગિ પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે કાયા બહુ વેગા ધુન્ડે છે. તે કાયાના તંતુઓમાં કાયિક વિજ્ઞાપીની ચેતના નથી પડે છે. અને તેથી કરી એ વખતે કાયામાં વિશેષ બળ આવે છે. જ્યાં સુધી તે યોગિનો તાપ કાયામાં રહે છે, ત્યાં સુધી તેની કાયામાં તે પ્રવેશ થયેલી છે તેના મગજે પહોંચી શકતી રહે છે કે કી કી બેરુ બન કરે રહે છે. તેના સરીરનો ઉપયોગ, જેમ

† ઔષધમાંથી પેટમાં પેટા થતો રસ.

† “આતમે (Jivatman) કણુ” છે કે ધણાજ નાશકાન્ક રોગ નગર વાટે શરીરમાં દાખલ થાય છે. શરીરની પ્રકૃતિ પર કે રસાયની બનાવટ પર અસર કરે એવી વસ્તુઓથી એ રોગ મટતો નથી. કારણકે એ રોગનું મૂળ આત્માના સંયમનું હોવાથી, તે (જિગદેશ) ની સીધી આસની ક્રિયામાં પ્રત્યક્ષ દાખલ થાય છે. રોગનો આ સ્વરૂપ મટવાને એવા ઉપચારો જોઈએ કે તે મનુષ્યના આત્માની શક્તિઓ પર પ્રત્યક્ષ અસર કરે, અને ત્યાંથી થઈ ને શરીરના સાંધામાં રસાયની ફેરફારો ઉપજાવે. Temple of Rosy Cross p 242

† તમાગ વિકારો.

વિજ્ઞાપીવશે ના, કારણ કે લાગી આવે તેવી તથા પૂરતાં મનની શિયનિનો લાભ ભવ પ્રેત ને દુષ્ટ યોગિઓ દેશે, અને પછી તંતુ વાટે ને પછી મન વાટે પેવણ થઈ તમને કામમાં રાખ્યા સત્યાનાશ વાળે છે.”

—Temple of Rosy Cross

યોગી એક જાશનો ઉપયોગ કરે તેમ, પેલી યોનિ કરે છે એવું છે તોય તે ખેમાન માણસને નિદ્રા-વશ હોય ત્યારે જેવાં સ્વપ્ન આવે તેવાંજ સ્વપ્ન આવે છે. એક તરફથી તે યોનિ પોતાના વિચારની ક્રિયા ચલો-વવામાં તેની શ્વાસની નળીનો ઉપયોગ કરે છે, અને બીજી તરફથી તે કાયાની સમન્વિત ક્રિયા પોતાની મેળે ચાલે છે, આથી પ્રત્યેક ક્રિયા બુદ્ધિ બુદ્ધિ એકજ માગે ચાલે છે. યોનિના વિચારના આભાસ કોઈક વેળા તે માણસને સ્વપ્નમાં બનતા બનાવે જેવું દેખાય છે ને ખુદા સંભળાય છે; અને બહુ ખરી વેળા તેને તે વિચાર વિષે કશી ખબર રહેતી નથી. પોતાની કાયાનો સંબંધ પોતાના આત્મા સાથે વધારે રહેતા થી તે આત્મા તરફ કાયાનું વળમણ નિહટ રહે છે. ઢોલ, ટકેરાં, વાજાં, તાસા, પાલો, સરણાઈ એ સામટાં વાગતાં હોય તોય જેના સ્વરપર ચિત્ત ચોંટકું રહે તે બીજા બધા સ્વરોનું બાવળું રહી, વધારે સંભળાય છે. તે વીજ રીતે મનની અનેક ક્રિયા ચાલે તોય, આત્માના સંબંધની ક્રિયા વિરોધ આપણે જાણીએ છીએ.

યોનિ વિષેની વાત કંઈ આ વિષય સાથે સંબંધ રાખતી નથી

પથરની વાડી, માદગીઆં, દોરા, ચિટ્ટી, તારીજ, જૂત, બાંધવાનો ચાલ આપણા લોકમાં બહુ પ્રાચીન કાળથી છે, તેમાં આ ઉદાપણ સમાઈ રહ્યું છે. આ પ્રમાણે પ્રાચીન લોક શહેજ હપાયે દુઃખી જનને સમજાવે મેળાવી આપી શકતા, અને હાલના સમયેલા લોક એવાં દુઃખી જનને દવા પાઠ પાછળે મારે છે.

૧ અવાજ, સાદ.

જે પ્રમાણે પ્રાર્થના કરતી વખતે બહુક વાર માણસ મોંએ પ્રાર્થના કરે છે અને મનમાં બીજો કંઈ વિચાર કરે છે.

વિશ્વભૂતોનાં પાપોનાં એક જાન પોતાનાં શરીરનું તે બીજું પેલી વિશ્વનાં બદાવણી યોનિનું. એવું મનુષ્ય પોતે શું બોલે છે તે સાંભળી શકે છે, પણ તે કેમ ને સાચી સમજી આગળ પાછળની વાતો કહી આપે છે તે તે જાણતું કે સમજતું નથી. આદર ખાતેથી કોઈ બોલતું તે સાંભળે છે પણ તે જોઈ શકતું નથી. બહુક વેળા તેને એવી જાણ રહે છે કે ત્યાં જાડી જાય છે ને પ્રાણ બેઠેલાને કશું જણતું નથી.

તોય આત્માના સંબંધે વર્ણવી છે કે આપણા હાલના સુખરસ, પણ્ય આત્મ જ્ઞાનથી બિન વાકેફમાર, સુચળન એ વિષે નેઈતો અનુભવ મેળવી શકે. તેમણે એમ અગત્ય ન થતું નેઈએ કે એક બોળિયામાં એક આત્મા છતાં બીજા આત્મા કેમ પ્રવેશ થઈ શકે ! એક આત્મા સાથે બીજા સારા કે માઠા, એક શુભ પણ્ય સંખ્યાબંધ આત્મા રહી શકે છે. સારી યોનિઓના તાપ વડે તેવાં માણસતું શરીર ધણુંખરં શુદ્ધ ૧ રહે છે. ને તેમાં લોહી વિશેષ બરાતું નથી, તોય મોંની કાંતિ દીપે છે; અને દુષ્ટ યોનિઓ વડે તે દુષ્ટી જનનાં મોં વાટે દુષ્ટ બાદર નિકળ્યા કરે છે. મોંપર મુદ્દસ તેજ રહેતું નથી અને લોહી બિગડતું રહી સોસાતું જાય છે. આથી કરી સેવડે શરીર ફિક્કું ને દુબેજ થઈ જાય છે. દુષ્ટ અધમ માણસો ખરેખર જોતાં જીવતાંએ દુષ્ટી હેય છે અને તેથી અંતિમણી દુષ્ટી તેઓના આત્મા તેમનાં મુઝા પછી રહે છે. * દુષ્ટ માણસો ત્યાં પ્રાણીઓ, તેમજ ગ્રાહ પાન અને ડુંગરામાંથી હલકો ગંદો બાદર (foul aura) નિકળ્યા કરે છે. † પાપી આત્મા આ ગંદા બાદર તરફ જાય.

૧ સુકું ૨ foul animal aura, spirit એ નિકળતો બંધ પડે એટલા માટે બ્રહ્મગત વાળા માણસને વનસ્પતિ વાળા સાદા ખોરાક પર રહેતું પડે છે.

‡ ખરી વાત એ હોય છે કે જે ખોરાક આ બ્રહ્મગત વાળું આદમી પોતાનાં પોષણ માટે લે છે તેને બક્ષતે દુષ્ટ યોનિ કરે છે (વદીદાદ-૭) જો તેવો ખોરાક ન મળ્યો તો પેલાનું લોહી ચુસે છે, આથી માણસ મરણ તોલ થઈ જાય છે. કેટલાક જુવા કે સાધન વાળા માણસો નિષ્કાન્તની યાજની વાળો ખાઈ જાય છે ને ગરબ કરે છે તેનું કારણ પણ આતું હોય છે. પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીનું અંગ વધારે “હલકું” હોવાથી આવાં દુષ્ટ સ્ત્રીમાં વિશેષ થાય છે. “ધણીક વેળાતો મેઝમેરાઈઝ (mesmerised) થયલાં માણસો દુષ્ટ યોનિઓ (vampire) ના ભોમ થઈ પડે છે અને તે અંગ્રજનાં રોષસે જીંદગી હલવે પણ ખચ્ચીત પુરી થઈ રહે છે. આ બનાવ સ્ત્રીમાં વિશેષ જોવાય છે” Temple of rosycross p.211

§ “કાષ્ઠિક પીડ કરતાં આત્મ-દુષ્ટ ખારી હોય છે.” જામે ફેબુશર § magus p 10

¶ જે વસ્તુને દુર્ગંધ વળગે છે તેમા દુષ્ટ દેવને મળે છે” -વદીદાદ-૭

છે અને તેઓ તેમાં દુષ્ટ ક્રિયા ચલાવતા રહી પૃથ્વી પર નેના મંદા ભાગ તરફ સ્વચ્છતા ફરે છે. “તેઓ પશુની કાયામાં રહી પરમ દુઃખ ભોગવે છે, કે જ્યાં પાનની માફક જમીન પર આવી પડે છે કે કુંગ-રની દેહમાં રહી વેદના ભોગવે છે”—જામે કેપુશરે. જીવતાં દુષ્ટ કે શાસ્ત્ર-વિધિથી વિરૂદ્ધ આચારનારાં, મનુષ્યના શ્વાસ વાટે પવિત્ર જનનના આત્માની સ્વચ્છતા જગાડનાર, આવો બ્રહ્મ * તેમનાં પેટમાંથી નિકળ્યા ફરે છે. તેને લીધે યોગી લોક પોતાના આત્માની સ્વચ્છતા જાળવવાને માટે એકાંત, એખડા, ગુફામાં કે કોઈ પહાડની એકાંત જગા પર જાના માતાં રહે-છે; ને પોતાના હાથે કોઈને પેસવા દેતા નથી. કારણ કે જન-મ કુમાતા સુમાનો પારીક કુમાડો આખા ધરની હવા જગાડે છે: તેમ ધર્મ-બંધી ન પાળનારનાં શરીરમાંનો બ્રહ્મ તેની આસપાસની સ્વચ્છ હવા જગાડે છે. જેમ દુષ્ટ મનુષ્યમાં દુર્વાસનાનો પ્રવાહ વધારે જોરમાં આવે, તેમ તેનાં શરીરમાંથી બ્રહ્મ * વધારે શક્તિવંત નિકળે છે. મરતાં માણસના કાનમાં ધર્મિષ્ઠ હિંદુ મોટે મોટે રામ પુકારેછે, અને દુઃખી આત્માને શાંતિ પમાડવા સુસલમાન “સુરે-યાસીન” કે દીનનો કંઠમે ભણાવે છે આથી કાયદો એ યારછે કે જે વસ્તુ વિષે મરનારનાં મનમાં વાસના ૨ થઈ હોય, તે વાસનાનો પ્રવાહ ઇચ્છિત વસ્તુ સાથે સંબંધ રાખતો અટકે અને પોતાનું ચિત્ત તે વિષય પરથી ફેરવી નાખી ઇશ્વરના કે આત્માના સંબંધમાં રાખે.

એમ જલુ બહોળી નજરે જોતાં જણાય છે કે ચંડાળ કે ચંડાળ-ણી, જેને ઇશાની આર્થો અધેમ-ઓધ કહેતા અને હાલના પારસી આ પમોધ કહે છે, તે તેના દેહાંત ૩ પાત્ર શરીરને લીધે જીવતાં જીવત પવિત્ર જનને દુઃખ દઈ શકે છે. એટલું જ નહિ પણ મુઆ કેડે પણ દઈ શકે

૧ શાસ્ત્રના કહાણા ક્રિયા. ૨ હચ્ચા.

* *from magnum aura* ગદેહનો અંત, કાયાનો નાશ, મોત
 † “આ જે પમનો, ગુફાના કારક, પાપી, પ્રાણુ પાતક સાથે જીવ-
 તાં જીવત પ્રાણીને બગાડે છે. જીવતાં જીવત આમને પુઝાવી નાખે છે, જીવતાં જીવત દોરને ખેદે રસ્તે પાડે છે. જીવતાં જીવત પવિત્ર જનને એવો બા મારે છે કે તેથી તેની બુદ્ધિ બગાડી જાય છે, અને જીવ દુઃખ પામે છે”—બંદીલાદ-૫

છે. માટે સુત્ર જને નરીવત એ ધરતી કે જોમ અને તેમ જીવતાં દુષ્ટ મા-
ણસો જોડે થોડોજ સંબંધ રાખવો, † તેમની સાથે વિશેષ વહેવાર ન રા-
ખવો; ને તેઓ કદી કલ્યાણ પણ કરતાં હોય તોય, તે સેવક ખોટું સ-
મજી તેમને મનથી ધિક્કારી, તેમનો સમાગમ વિશેષ ન રાખવો.

આ પ્રકારણની શરૂઆતમાં હરમાં પાને કહ્યું છે કે આત્માનું સ્વ
રૂપ અતિ બ્રીહ્મી નજરે સમાધિ અવસ્થામાં યોગેશ્વર જીએ છે તે! તે
રૂપે વિગતથી જોવો “તેજસ ૧ પદાર્થ” જણાય છે! જ્યારે આપણે એક
મોટા કદાવર હાથીની, અને ચોપડીના ધાગળનો મહોરો ખાવાને તેની
અંદર દરતા માંકડી જોવા શક્તિ રજતુની, કે બહુ દિવનનાં વાસી પા-
ણીમાં અથવા તો ખમીર કે બલુસાધ અવેશાં શાકમાં, દોડદોડી કરતાં
અતિ બારીક પોરાંની, આકૃતિ, એકી નજરે આપણી નજર આગળ
ખન્નેને રાખી, જોઈએ છીએ ત્યારે આત્માની શક્તિમાં વિષે કંઈક ખ્યા-
લ આવે છે અને ઇશ્વરનાં પ્રાઠ ૩ ઉદાપણનાં વખાણ કરીએ છીએ.
એટલા જીણા જંતુમાં પ્રાણ કેમ આવતો હશે, ક્યાં મગજ, ક્યાં આંખ,
ક્યાં આંખની નસોની જાગ, ને ક્યાં આત્મા તેના કિરતારે સમાવી રા-
ખ્યો હશે! અજબ થવાનું કંઈ નથી. આપણની જરૂરિયાત પ્રમાણે ઇ-
શ્વરે આપણી આંખ એવી બનાવી છે કે તે વડે અતિ મોટું પણ

† “તે (અંડાળ)ના નાશ કરવા લાયક શરીરને લીધે, તે દેહ-
પાત કરવાનું પોતે ઇચ્છ્યા ન છતાં સો માણસોનો દેહ-પાત કરે છે, અ-
ને વળી તેથી પણ વધારે કરે છે. બુદ્ધિ પૂર્વક ન છતાં, તે ધોર
પાપ કરે છે” વંદીછદ—૪

‡ આત્મા એ કંઈ વસ્તુ નથી, પણ જીવ (spirits) એ અગ્નિ છે.
આત્માની બહાર રહેતા જીવને રંગ, રૂપ, ને સ્વર હોય છે. આત્મા તથા
જીવ જ્યારે એકલા પામે છે ત્યારે એ હોતું નથી. ખ્યાલ તથા રિયલિટી
પ્રમાણે, તે ગમે તે આકાર ધારણ કરી શકે છે. વનસ્પતિ તથા પ્રાણી-
ઓના આત્માને કોઈ સુક્તર કે કમ્પેક્ષ આકાર હોતો નથી. કેટલાંક મનુ-
ષ્યનું પણ એમજ છે. દૂરી આગળ નામિ-કમળમાં આત્માનું મધ્ય-
બિંદુ છે. તેનો એક છેડો મગજ પુગે છે ને બીજો છેડો ઉપરધમાં છે.

સંપૂર્ણ પુણ્યવંત આત્માની આ હાલત છે. તેની અપૂર્ણ હાલતમાં
(પાપે) આત્મા શરીરનાં દરેક રજકણમાં વળગી રહે છે અને તેસાંથી,
મોતવખર, છુટા પડી નિકળી જતે નથી” Temple of Ruby Cross, p.119
૧ તેજ વીજા. ૨ જીણું ૩ મોટું.

દેખાડ શકે, તેમજ આતિ ઝીણું પણ ન જણાઈ શકે માટે સમગ્રનું જોઈએ કે તે વસ્તુ સર્વ વાને આપણા જોવાજ સંપૂર્ણ છે; પણ મનુષ્ય ની ખુશ્તી આંખ કોઈ વસ્તુની મદદ વગર તે જોવાને શક્તિ ધરાવી શકતી નથી.

જ્યારે મહા પ્રાચીન કાળના ઈરાન દેશરથ આર્ય વિદ્વાનોનો એવો મત ચાલે છે કે દરેક વસ્તુમાં દ્રવ્ય છે, અને હિંદુ યોગીઓએ કહ્યું છે કે મહા માયાની શક્તિ વડે સમગ્રી સૃષ્ટિ પેદા થઈ છે ત્યારે અર્વાચીન વિદ્યા એવું શિખવે છે કે સૃષ્ટિમાં કોઈ વસ્તુ એવી નથી કે જે મા-વિજળીનો ગુપ્ત અગ્નિ ન રહેતો હોય. માટે જ્યારે એક વસ્તુ બીજી વસ્તુ જેટલું ઘસાય છે ત્યારે તે અગ્નિ પ્રગટી નિકળે છે. ડૉ ગાડીની ઘરી તથા પેડાંની અંદરની ગોળા ચક્કા એ જાતને ઘસાયાથી આગગાડીમાં આગ લાગે છે. ધાતુ સાથે ગાડીની ત્રટ ઘસાયા કાંધાથી તે ગુપ્ત અગ્નિ તપી આવે છે અને તે વાટ દુટ્ટી વરછતે બહાર નિકળી પડે છે. તે જ પ્રમાણે શરીરમાં લોહી દોઢા દોઢ કરે છે તેથી ગરમી પેદા થાય છે તે તેનીજ સાથે, જેમ વિદ્યુત જ વનક ચંત્ર માંથી વિજળીના આવચકા પ્રવાહ રૂપે આવ્યા કરે તેમ, વિજળી પેદા થતી જાય છે, અને તેનો નરમ પ્રવાહ ચાલુ રહે છે. એ વિજળીનો પ્રવાહ ગરાળર પેદા થતો હોય છે તોજ માણસની સુખાકારી સચચાય છે; હાથ, પગમાં ચાલાકી દેતના મે-કેવન રહે છે; માંસના રેખા પૂર્ણ સંતૃપ્ત રહે છે, મગજ તેજ રહે

૧ વિજળી પેદા કરનાર ચંત્ર electric battery

ડૉ વસ્તુમાં અગ્નિનો અંશ હોય છે તે તેમાં ગુપ્ત રહે છે. પણ જ્યારે તે વસ્તુને કોઈ સાથે ઘસે છે ત્યારે તે સચ્ચ થાય છે ન સમગ્રી ઘાટ વાળી વસ્તુનાં કણકણ છુટાં પાડી દેશે. જ્યારે એ અગ્નિ ધીમે ધીમે ચેતે છે ત્યારે તે વસ્તુને સુગરે છે અને તેની વૃદ્ધિ ચલાવે છે. આ ગુપ્ત અગ્નિને જીવ (spirit) કહે છે. આ જીવના છુટાં ફરવાને જીવંતી કહે છે. દરેક વસ્તુમાંથી, જેવી તેની સ્થિતિ હોય તે પ્રમાણે, બારીક કણોના ગોટા (atoms) નિકળે છે, તે વસ્તુમાં ગતિ ચાલવાથી આ ગોટા નિકળે છે. જીવ હમેશ સચેત રહે છે તેથી કરી સમગ્રાં રજા કણો ગતિમાત રહે છે. આ રજાકણોના ગોટાને જીવ કહ્યું છું. ને એ તે ગુપ્ત અગ્નિની ક્રિયાનું દર્શન છે. Temple of rosy cross p 41

જે ને શરીરમાં મંદી ૧ રહેતા પામતી નથી. એ કાષિકર વિજળી, મદ યાત્રાથી અને તેના પ્રવાહનો પ્રસાર ૩ બરાબર ન રહેવાથી શરીરમાં ઘણાક વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. માટે હગામણ, તાવ, સંધિવા, પક્ષવાયુ, તંતુ તથા લોહીની વ્યાધિઓ મદ-ડવા સાર વેદ શાસ્ત્રીઓ વિજળીને કામમાં લે છે.

હવે ૧) લાં પ્રકરણમાં સમન્વયું છે તેમ ખોરાકમાંથી જુદા જુદા શરીર-રસ વાળું મહિનજ લોહી બને છે. એ નકામા રસ બહાર કાઢી નાખવાને, ઈશ્વરે શરીરમાં જુદા જુદા ભાગ પેદા કર્યા છે. એ ભાગો તરફ જ્યારે તે મહિન લોહી જાય છે ત્યારે તે ભાગ ને લોહી માંથી નકારા રખતે બહાર કાઢે છે. ગ્લાંતરડાં નકામો કચરો કાઢે છે, મૂત્ર-પિંડ ૫ મૂત્ર કાઢે છે; ક્રોએન્ટું પિત્ત કાઢે છે. એમ શરીરનો દરેક ભાગ, મહિન લોહી ને પોતાની તરફ આવે છે તેમાંથી ફેટલુંક પોતામાં લઇને, પોતા ને સોપેડું કામ બાળવે છે. એજ પ્રમાણે પુરુષની ગોળો માંહેની ધોરી નસની બારીક જાળમાં જ્યારે તે લોહી ફરતું ફરતું આવે છે, ત્યારે તે લોહીમાંથી “ધાતુ તથા ડું વીર્ય” પેદા થાય છે. ગોળીમાં આસરે આઠસો પાનળી તથા બારીક નળીઓનું ગુંચળું છે. દરેક નળી ૧ ફુટથી ૩૫ ફુટ સુધીની લાંબી હોય છે. એવી બે બે ત્રણ ત્રણ નળી એકઠી થઇ, દોરીનાં જેવાં, પણ પડાના આકારનાં, આસરે ત્રણસો ગુંચળાં બને છે. એ ગુંચળાં પર નસોની જાળ પથરાયેલી હોય છે, ને તે નસોનાં લોહીમાંથી ધાતુ તથા વીર્ય થાય છે. હવે એ ગુંચળાંના છેડા, એક બીજા સાથે પાછા વળીને વીરેક મોટી નળીઓ બને છે. એ મોટી નળીઓ ગોળીનાં પડમાંથી બહાર નિષ્ક્રાંત એકઠી મળી બેડાઈ જાય છે અને એકજ મોટી નળી (spermatic cord) લઇ જાય છે. અને સફર તથા પસાવના પુકકા વચ્ચે બે નાની કાચળીઓ, ધાતુ એકઠી થઇ માટે, હોય છે તે કોઠળીઓ સાથે આખરે બેડાઈ જાય છે.

આ રચના ધ્યાન પર રાખનાં જણાશે કે ફેટલી ફેટલી નળીઓમાં લોહી જામતું થાય છે ત્યારે તે લોહીમાંથી તેઓ વીર્ય લખાવે છે.

૪ સુસ્તિર શરીરની ૩ ફેલાવો.

મદ. ૫ ફુટથી. ૬ લોહીમાં રહેતા લોહીના જીવના રાત્રી ઘણા પેશાનું રૂપ બદલી વીર્ય રૂપ બને છે એમ ખાશું.

લોહી તથા નસ સાથેના ધસારાથી જેમ વિજળી પેદા † થાય છે: તમ આરા-
ક નળીઓ વાટે ધાતુનો પ્રસાર થતાં ધાતુ તથા તે નળીઓના ધસારા-
થી † વિજળી પેદા થતી હોવી જોઈએ, ને તે વિજળી વીર્યમાં દાખલ થવા
થી વીર્ય ગતિમાન x રહેતું હોય. ખસિત ૧ થસલું વીર્ય સુક્ષ્મદર્શક
યંત્ર વડે તપાસેછે તો તેમાં “જીવ” † એટલે હાલવા ચાલવાની ચેતન શક્તિ ર-
હેલી જણાય છે. જેમ અનાજનું બીજ યોગ્ય ખાતરમાં રાખ્યાથી તે
ફાટીને અંકુર નિકળે છે, તેમ પ્રાણીનું વીર્ય પોતાની જ કે પોતાની
જાતિની † ઉપજાતિનાં પ્રાણી (જેવાં કે કુતરાં, શિયાળ, ને વરઃ કે ઘોડા,
દડુ, ને †† ગધેડો) ની માદાનાં ગર્ભસ્થાન એટલે તે જીવન શક્તિને
પોષણ કરી ઉધારનારી જમ્યા) માં પેવસ થયા પછી દિન પ્રતિદિન ર-
કદમાં વધતું જાય છે. અને જ્યારે તેની આકૃતિ સંપૂર્ણ થઈ રહે છે
ત્યારે તે ગર્ભ સ્થાનમાંથી બહાર નિકળે છે. મનુષ્ય જાતિમાં તેનો ગર્ભ
સ્ત્રિનાં ગર્ભસ્થાનમાં ઉધરે છે તે દર્મ્યાનમાં તે હલકાં પ્રાણીનાં રૂપ
ધારણ કરતો કહેવાય છે. જેમ કે પહેલાં પરવાળાં જેવાં પ્રાણી (Zoo-
phyte) નું રૂપ, પછી ગોકળ ગાય જેવાં વગર હાડકાંનાં પોમાં મોંસનાં

૧ નિકળી પડેલું ૨ દહોડે દહોડે.

† સરાણ પર છરી ધસવાથી જેમ અગ્નિનાં છમકલાં નિકળે છે
તેમ એ પણ થાય છે, તેને આપણે ચોક કે નસતું ફડકતું કહીએ છી-
એ. ધણાકની આંખ કે આંગળી ફડકે છે તે એજ કારણે.

† Chambers' Electricity pp 103

† અગાડી કહ્યું તેમ વીર્ય એ લોહીના રાતા દાણાનું સુધરેલું રૂપ
હોય એમ દિસે છે. દાર, ભાંગ, ગાંજો પીનારમાં ધાતુનો ક્ષય થાય છે
તે લોહીના આ દાણા બગવાને લીધે થાય છે. એ દાણામાં જીવ છે. જ્યા-
રે ફુટ ખોરાકે તેઓનો બહુ નાશ થાય છે ત્યારે સ્વપ્નમાં બહુ લોક
મરતાં કે મરેલાં જણાય છે. “બીજી જીવતી વસ્તુઓની માફક લોહીના
દાણા પણ કોહે છે તથા મરે છે” —Huxley's Physiology

† જેવી રીતે જાતિ કે ઉપજાતિનાં પ્રાણીઓમાં એક બીજાનું વી-
ર્ય જીવી શકે છે, તેવી જ રીતે એકનું બીજા—ગધેડાનું ઘોડા—માં લોહી
મરવા તોલ થાય તેટલું મુઘી (તેનું લોહી નિકળી ગયા પછી) સમાવ્યું
હોય (transfuse) તો તે મરતું પ્રાણી પાછું સજીવ થઈ જીવતું રહે છે,
એટલે કે તેમાં લોહીના દાણા મરી જતા નથી. —Huxley

x જુઓ Medical Adviser pp 53

†† આની ઉપજાતિનું પ્રાણી ખચ્ચર થાય છે. પ્રાચીન હિંદુઓનો
મન એવો હતો કે ગધેડાનું વીર્ય બે જાતનું થાય છે. એ વીર્ય ઘોડીમાં
ખચ્ચર અને ગધેડીમાં ગધેડું ઉત્પન્ન કરે છે—જુઓ અતરેય આદાણુ—રૂઝ

પ્રાણી (mollusk)નું ૩૫ પછી કીડાનું, પછી માછલીનું પછી સર્પનું, એમ એક પછી એક ચક્રતા વર્ગનાં પ્રાણીનું ૩૫ ધારણ કરી રહ્યા પછી તે ગર્ભ છેવટે મનુષ્યની આકૃતિનું ૩૫ ધારણ કરેછે. આવાં ૩૫નો ક્રમ ભાસ નબરે જણાયછે, તે પરથી વિદ્યજ્ઞો એવો તર્ક કરેછે કે અલ્પ પ્રાણીઓની યો- નિયો, એજ પ્રમાણે, સંવૃદ્ધિ પામી પામીને વાનર થઇ, અને વાનરની સંવૃદ્ધિ થતાં આખર હંચું મોટા કદનું મનુષ્ય થયું. આ પરથી જણા- શી કે અતારના મતનું બધારણ હાં છે, અને એ મતની ફિલસૂફી યોગી જન રેશમનો કીડો પતંગનું અને છે તેનો દાખલો આપી સમજાવે છતાં વીર્યની ઉત્પત્તિ પ્થાનમાં લેતાં જણાયછે કે પ્રાણી પોતાનાં લોહી- માંથી બીજાં પ્રાણીને પેદા કરે છે અને પોતાની ચેતન શક્તિમાંથી બી- છ ચેતન શક્તિ પોતાનાં વીર્યમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. કુદરત પોતાના નિમિત્ત માર્ગ પર રહી આ સઘળું પોતાની ક્રિયાવડે કર્યા કરે છે. એક

“પતંગનાં છડામાંથી પતંગનું પેદા થતું નથી, પણ કરચ્છાળા એજ (Maggot) પેદા થાય છે. થોડુંક સુધી એ વનસ્પતિ ખાધને જીવે છે, અને સાપની કાચળીની આકૃતિ પોતાની ચામડી કાઢ્યા કરે છે. ત્યાર પછી તે મોટી થઇ ટુંકો, કઠણ સુવર્ણ કીડો (=Chrysalis) થાય છે. આ હાલતમાં થોડુંક વખત સુધી મુઠ્ઠાળ થઈ સ્તબ્ધ પડી રહે છે. પછી તે- માંથી ફાટીને પતંગનું નિકળી આવે છે. એ પતંગનાં પાંખો પ્રથમ તો નરમ તથા ટુંકા હોય છે ને પછી તે મોટી થાય છે. આથી કરી અસલ યુનાનીઓ એને આત્માની નિશાની તરીકે સમજતા.”—Chambers.

“એજની અંદર ત્રણ જાંતુ એકી વખતે એકેકની અંદર રહે છે. સપળાની પાચન ક્રિયા એકજ હોય છે ને લોહીનું ફરવું પણ એકજ રહે છે. એની પાંખો, સુંડ સૌ એ એજ તથા કીડાની પહેલી બે કળચળીમાં વિટળાઇ રહી સંક્રામ્યાધને રહે છે. એજ વાળું ચામડું મરીનખ ખરી પડે છે, કે તે જાંતુ કીડાના ઘાટે માલમ પડે છે, એ કીડાનું ચામડું મરી ગયું કે પતંગની પાંખો તથા સુંડ છુટી પડે છે ને પતંગ થઇ નિકળે છે.”—Paley કામળીઆમાંથી મગતરાંની ઉત્પત્તિ આવીજ રીતની છે.

એ પ્રાણીનાં સરોરનો ઘાટ બદલાયછે પણ જીવ તો એકનો એક ને તેનો તેજ રહેછે

જ પ્રથમ મનુષ્યનાં કદ વિશે આ જુઓ—લાંકામાં રહુન (Pico to Adam) ૫૬૬ પર એક પગનું છે તે આદમનું છે એમ કહેવાયછે. એ પગનું એ વેડ ઉપરનું લાંબું છે.” Knox's Account of Ceylon.

જ ઉંટની ખૂંધ વિશે પણ એમ કહેવાયછે કે તેની ખૂંધ આગળ બાર લાઇનાથી તેને આંટણ પડ્યા. એવાં આંટણ વંશ વધતાં વધતાં સખત માંસના ગાંઠ થતાં ગયાં ને છેક આખરે આવી ખૂંધનો આકાર થયો.—Paley.

સર્વમાં અનેક જીવ રહે છે અને તેઓ ટોળાંમાં આપણાં શરીરમાં રહે છે. એ શરીર તેઓની માત્ર દુનિયા છે, અને એ દુનિયાનો સૃષ્ટિ-ક્રમ સ્પષ્ટ થવાથી તેનું જોષ્ટનું રક્ષણ કરવું એ ઉત્તમ સમજ શક્તિ પર આધાર રાખે છે.

સૂર્ય નારાયણના અખૂટ ભંડારમાંથી તેનાં કિરણ દ્વારા આપણાં બ્રહ્માંડમાં વધી તરફ વિજળી પ્રસરે છે. આપણી પૃથ્વીના ઝોળાની આસપાસ તેમજ અનંત આકાશમાં પણ એનો પ્રસાર છે, તે એ અને, એના જેવા બીજા સૂર્યો વડે છે. તે સર્વ અનંતાં અવકાશ (ethereal sky) ને વેદાંતીઓ “ઈશ્વર” કહે છે, એટલાજ માટે સર્વ વ્યાપક, સર્વગ, સર્વત્ર, સર્વ ક્રાંતિ, સર્વ દૃષ્ટા, સર્વ શક્તિમાન, સર્વાત્મા, સ્વપ્રકાશી અને એવા એવા અતુમાન વડે અતુકમે નિકળતા, બીજા ગુણો દ્વારાને પ્રાચીન આર્યોએ લગાડ્યા છે.

આપણે આર્ય લોક સૂર્ય-ભક્ત બની આપણાં સૂર્ય-મંડળ વાળા સૂર્યની ભક્તિ કરીએ છીએ તથા તેને આરાધીએ છીએ તે ઉપર વર્ણવેલ ઉડાં ઉડાંપણથી તેમ કરીએ છીએ.

આ સંધર્ષનાં સવિસ્તર વર્ણન પરથી આત્મા એ શી વસ્તુ છે, અને તેની ઉત્પત્તિ કેમ તથા ક્યાંથી થાય છે, તે સુઘ જન વિવેક વડે સમજી શકશે. માંસની જીવન-શક્તિ, જે લોહી તે બ્યારે મારામરી, વાઢકાપ, કે ક્રોધની ઈજાએ જીવન-મંદમાંથી કે મગજમાંથી નાટી ફાટીને નિકળી જાય છે, ત્યારે કાલિક વિજળી તથા લોહી વચ્ચેનો સંબંધ તુટી જવાથી જીવ બહાર નિકળી પડે છે શરીરમાંથી જીવ નિકળે છે ખરો પણ ક્રોધ-

૧ મારફતે. ૨ સૃષ્ટિ. ૩ બધે પથરાયેલો. ૪ સંધર્ષ જેનાર.

૫ વિજીતવાર.

† કારણકે હમર એ એક દ્રવ્ય અનાદિ તથા અનંત પ્રકાશ છે ને એ સર્વ પ્રકાશ તે અવકાશમાં સમાયેલો છે. તે પ્રકાશથી સૂર્યનો પ્રકાશ ઉત્પન્ન થયો છે. “તેની હજુરમાં સૂર્ય પ્રકાશતો નથી, નહિચંદ્ર કે નહિં તારા; વિજળી પોતે જળ્યાતી નથી; ત્યારે અગ્નિ છે શુ ૧.”—વેદ.

* કાલિક વિજળી લોહી સાથે ફરતી ફરે છે તેથી બ્યારે લોહી સાથે કાલિક વિજળીનાં પ્રવણ નિકળી જાય ત્યારે તેની સાથે આત્મા પણ નિકળી જાય. “એવું જતાં કરચલાંનાં શરીરમાંથી તેનું તલ્લભ કાદી લે છે તોય તે છુટું પડેલું તલ્લભ ધણા કિન્નર સુધી જવડું રહે છે અને લોહી બંધાઈ જતું નથી.”—Huxley

તે, આપઘાતો, કે મારફાડે એકદમ મરનારનો જીવ માંસમાંથી તદ્દન નિકળી શકતો નથી, કંઈક લાશમાં રહી જાય છે. એ જીવ ગંદાં પાણીની વરાં બની નાફક ડોળાયશે અને બીનાસ વાળો રહે છે. તેનું આકર્ષણ તથા વળણ પોતાની કે કોઈની લાશ તરફ જ રહે છે તેથી તે આ પૃથ્વી પર બનતો રહે છે. માણસ જેમ કુમાર્ગી તેમ આ વળણ વધારે, ને જેમ નૈષ્ઠિક ને સદાચારી તેમ તે વળણ ઓછું રહે છે. મરતી વખતની વાસના તે માં કંઈક વધ ધટ કરી શકે છે. એથી યોગી જેવા કદાચ મરનારનો જીવ વિશેષ પીડાતો નથી. પાકી વંચે સ્વભાવિક મોતે મરનારનો જીવ પોતાની મેળે, તદ્દન નિકળી શકે છે. એટલા માટે સમજી માણસોએ આત્મઘાત તથા ક્રોધાત ધિકારી અંત-સુખ હમેશ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

જેમ એક ખુબ સુરત સુલક્ષણી, ૧ લાડકવાયું બાળક માથાપ સિવાય કોઈ બીજાના હાથમાં હોય, કે બીજાનાં ઘર કે બીજાં શહેરે લઈ જવાયું હોય, ત્યારે તે પોતાનાં માથાપ પાસે જવા તથા તેમના પેટમાં ભરાવા માટે ટવળે છે, ને આખરે ત્યાં જાય છે ત્યારે ખુશી ને સંતોષ માની સુખ થઈ શાંત બેસે છે: તેમ આત્મા જ્યાંથી મૂળ આવ્યો ત્યાં ને ત્યાં પાછો જવા ઈતિભરી રાખે છે, અને અગ્નિ શુ અગ્નિ મળે છે તેમ પોતાના જાતી સંબંધ વડે પરમાત્મામાં એકતા પામવા માગે છે, પણ દુષ્ટ આચારીર જીવ વચ્ચે આવ્યા કરે છે.

હવે “જીવ” એ શું છે તે જાણવું જોઈએ. જીવ એ આત્મા વડે ચાલતી ક્રિયાનું પરિણામ છે. પ્રાણ અને તેના જેવી શરીરમાં ચાલતી બીજી ક્રિયાઓ વડે જીવ શરીરમાં ફરતો રહે છે. પ્રાણીનાં પેટની હીલચા-

t. MagusBook2, p.20 ૧ સારાં લક્ષણવાળું. ૨ ખરાબ ચાલતું.

× વીર સાધુ વીર સાધવા માણસનાં માથાંની જોપરી કાળી ચોદસને દિવસે શોધે છે. જોપરીમાં છેવટ સુધી જીવ ભરાઈ રહી આખરે નિકળે છે તેથી દુષ્ટ આત્માને તે વધારે ગમે છે. એથી ઉતરતી વસ્તુ લોહી છે (Cabala. p.102) દુષ્ટ આત્માને તુષ્ટ કરવા એટલા માટે જીવા બકરાં મરદાંનો ભોગ આપે છે. ઉતારમાં પણ એવી દુષ્ટ વસ્તુઓ મુકાવે છે તે તેને લગ્નચાવી બહાર કાઢવા માટે મુકાવે છે. એવા દુષ્ટ આત્માને પોતાનાં હાડકાં અને પોતાની સ્વધામની જગા પર વધારે ખ્યાર રહે છે; મંદે સમશાન કે કબરસ્તાનમાં નાદાની કદી પાણુ કરતી નહી.

સ પરથી આપણે સાધારણ રીતે જાણીએ છીએ કે તેમાં જીવ છે. શરીરમાં લોહી હોવા મુજબ જીવની શક્તિ વધતી જાય છે. કેટલીક વારો જીવના ગુણ જે જીવન શક્તિ, તેજ કે ચેતન શક્તિ, તેને જીવ કહે છે. જેમકે ‘જીવતુ’ લોહી, ‘જીવતુ’ પાણી, જીવતા અમાસ. જીવ મનુષ્યમાં તેજ ન-મયી કાયા જેડે વળગેલો રહે છે, અને તેના મુઆ પછી તેના અદ્ભુત જેડે ભળી જાય છે. આત્મા તથા જીવ જેડા જેડ રહે છે તેથી તેમને ચહુદી તથા ઇસલામી સાલેક “ઈહ તથા નર્સ” કહે છે, પારસી “રવાન તથા ફરોહર” અને ખ્રિસ્તિ (Soul & Spirit) કહે છે. સમાધિ વખતે સમાધિ અદ્ભુત નારમાં જીવ જણાવો નથી, પણ અદ્ભુત જણાય છે. જીવનો સંબંધ ફક્ત લોહીની પ્રતિ કે નસની સાથે લોહીનાં ઘસારાથી, કે ખાનન ક્રિયાથી, કે શ્વાસોચ્ચાસથી, કે શરીરનાં અંગોના હાલવા ચાલવાથી પેદા થતી કાયિક વિ-જળીનું સાથે રહેલો છે. આત્મા નિર્ગુણ છે, ને જીવ સમુણ છે. જીવ એ કાયિક વિજળી વડે ઉત્પન્ન થાય છે ને એનાથી શરીરની ક્રિયાઓ ચાલે છે તથા હ્રદિ-જ્ઞાન થાય છે. જીવ વડે માણસને વિશ્વર ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી તે જટ કુમારો પર-ઉતરે છે. આત્મા એ સર્વેથી અલગ છે. ૧ શુકના તારાની માફક, તે મમજે જળકતો રહે છે. તેને ભલાં ભુડાં સાથે કંઈ દરકાર નથી. જેમ હીરાના જાતિ ગુણ જળકાઠ તથા કંઠણાઈ છે: તેમ આ-ત્માના જાતિ ગુણ-“સત્ય, પ્રકાશ, આનંદ, અને અમરતા” છે, પણ જીવ તો હ્રદિઓ વડે જાણનારો અને કર્તા તથા ભેડકાર છે. જેમ નદીનાં મોજા વાળાં પાણીમાં ચંદ્રમાની પ્રતિમા રાખાતી દેખાય છે: તે-

૧. જીવો, દુર. ૨ ભોગવનારા. ૩ પડછાયા.

* જીવને આત્મા જાણી ચાવાઈ મારી વાળા છેતરાતા દિસે છે.

† અંગ્રેજીમાં પણ એજ રીતે દિસે છે, જેમકે living gold, living fires, vital blood.

§ શરીરમાં ચાલતી રસાયણી તેમજ યાંત્રિક ક્રિયાઓથી કાયિક વિજળી પેદા થાય છે, અને એ વિજળીને લીધે કાયિક ચમક-આકર્ષણ શક્તિ (Animal Magnetism) પેદા થાય છે, એમ ધારણું. પૃથ્વી પર પણ આ શક્તિ છે. તે પણ તે-પર આવતી સૂર્ય-પ્રકાશની વિજળીને લીધે છે (જુઓ Ganot's Electricity p. 516) સૂર્ય-પ્રકાશ એ પણ આકર્ષક તથા નિરાકર્ષક વિજળીઓના સંયોગની ક્રિયાનું ફળ સમજી શકાય. વિદ્યુત જ નક ચત્રો બધો પાસનાં તારને પોસો પાસ-પણ શહેજ અલગ રાખી બન્ને વિજળીઓ સંયોગ જેતાં તે સફેદ, સૂર્ય-પ્રકાશ જેવોજ પ્રકાશ દેખાય છે. જો સંયોગ વસ્તુની આસપાસ તેમની વિટળાઈ રહેલો ગોળો માલુમ પડે છે... આ બાદને હું જીવ (spirit) કહું છું” - Temple of Ruby Cross

એક ચંદ્રમાના અનેક ચંદ્રમા દેખાય છે; તેમ સરીરના અપારાગ્નિ છ-
વ ડાળતો રહે છે, અને ડાળનાં ડાળતાં અનેક કપે દેખાય છે. જેમ
પક્ષડનાં શિંખરે, અડી રહેલા જણુનો, તેજસ્વી તારો વાઙ્ગાના બાહ્યના
ગોટે એક વચ્ચે અવધાથી આપણને દેખાતો નથી, પણ વાઙ્ગાં ખસ્માં
કે તે તારો અપ્પાપર સંવલ પ્રકાશ નાખે છે: તેમ વિકારના વિચાર
તથા તેમની ક્રિયાઓને લીધે, આંત્રમાનો અવકાશ ખમને વ્યાપતો રેનથી,
બ્યારે વિકારો મંદ થઈ અર્થ દબાઈ જાય છે ત્યારે, જ્ઞાતી નેજવાળા ન-
જ્ઞાતી પેટે આત્મા પોતાની મેળે જમકી નિકળી મુક્તિને તેજસ્વી કરી
મુકે છે: એથી ઉચ્છ્રુત, જીવ તો સુમાર્ગ ચઢવાના રસ્થા પર આડે અક્ષી
મનુષ્યને ત્યાંથી પાછું હઠાવે છે. જેમ પ્રકાશ માટે એક દોષને બીજો
હોવા જોઈતો નથી, તેમ આત્મને કોઈ બીજો પ્રકાશ જોઈતો ત્રીજો ને
પોતાના જ્ઞાતિ તેજ વડે પ્રકાશે છે. જીવતાં સઘળી વેળા આંધળો રહે છે.
અને સંધળી તરફનું ઇન્દ્રિયન પુરું ધરાવે છે.

માટે કુમાર્ગે દોરવનાર જીવ છે. તેની લગામ આપણે જોઈએ ત્યાં રા
ખીને તેના પર અપણુથી બનતી સઘળી સત્તા આપણે અજાવવી જોઈ-
એ. જો તેમ થાયછે તોગર આપણને સુકૃત ને સારું માઠું મુકે છે, કે જ્યાં
કરી પાપની વાટે પગલું મુકતાં આપણે ડરીએ છીએ અને અકૃત કરતાં
ખાજ હઠવાનું મન કરીએ છીએ. બહુ વેળા લોહીતથા ચનવડે ઉપજ
શતી ભાવનાને જીવ કહેછે. જ્ઞાતના પર હઠાઈણની આંખે અમલ તથા
સત્તા ચજાવવી એ વિવેકી મનુષ્યનું પહેલું કામ છે. કુદરતનો પ્રથમ નિયમ
એ છે કે જેમ અને તેમ જેવા આપણે મા પેટે નિર્દોષ જન્મ્યા તેવાજ
નિર્દોષ મરતાં મુખી રહેવું, અને કુદરતનાં શુભ વળણ વડે મળતા માત્ર
સારા ગુણો પ્રહણ ^૩ કરવા; એ ગુણો વડેજ આપણને સર્વોત્તમ, ખરું
સુખ મળે છે. એ વિષે મહા પ્રાચીન કાળના મૂળ આર્યભૂમિના અગ્નિ-હોત્રી
કહેછે કે “શુદ્ધ નિયમ^૪ શ્રેષ્ઠ છે. ધન્ય છે, ધન્ય એને ! એ કે જે પરમ-
પવિત્રતા માટે નિયમ !”

હવે હિંદુ યોગીના મત પ્રમાણે “પ્રાણ” શું છે, તે વિષે જણુ થોડુંક

૧ ક્રિયા, ૨ કાવી રહેતો. ૩ પકડવા. ૪ પવિત્ર રહેવું, સંતોષ,
તપ, સ્વાધ્યાય ઇત્યરને કર્મઅર્થજી કરતાં એ ક્રિયાનું એકત્ર નામ તે નિ-
યમ. નિયમ એ યોગનું બીજું શ્રાવન છે.

સમગ્ર જોઈએ. તે દ્રવ્ય ચાલતા શ્વાસની ક્રિયા છે. તે કેમ વિદ્ય થાય છે તે બહેલાં પ્રકરણમાં પ્રાણાયમના વિષયમાં પુરતી રીત સમજાવ્યું છે. એ પ્રાણને મુસલમાન સાહેબ 'નફસ' એટલે હમ કહે છે. યોગીઓ કહે છે કે જીવન રાક્ષિ એ પંચ પ્રાણનું માત્ર પરિણામ છે, અને "પ્રાણ" એ પંચ-પ્રાણ માંનો એક પ્રકારનો વાયુ છે. મહા પ્રાણની જુદાં જુદાં ઠેકણે ચાલતી પાંચ જુદી જુદી ક્રિયાને પંચ પ્રાણ કહે છે: પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન, તથા સમાન એ પાંચો પ્રાણ છે. તેમની દરેકની રહેવાની જગા, રહેલસ્થાન, ગૂદસ્થાન, આપ્તું શરીર, કંઈસ્થાન, અને નાભિસ્થાન (અંતઃકરણ, આંતરડાં, આપ્તું શરીર, ગળું, અને દૂરી) છે.

એ સવળાં પાંચે નામે સં-અન્= શ્વાસ લેવો, એ ધાતુ પરથી છે, "પ્રાણ" (=પ્ર-અન્-અ) એ વાયુની ક્રિયાએ જુદાં તરફ લાગે છે અંતે તેનું હાંમ અંતઃકરણ છે. "અપાન" (=અપ-અન્-અ) એ વાયુ નિઃસ્રાવણાં આંતરડાંમાં રહે છે ને તેની ક્રિયાથી મળમૂત નિષે પડે છે. "વ્યાન" (=વિ-આ-અન્-અ) એ વાયુ આખા શરીરમાં રહે છે અને તેની ક્રિયા વડે શરીરમાંથી મેલ નિકળે છે. "ઉદાન" (=ઉત્-આ-અન્-અ) એનું ઠેકાણું કંઠમાં છે ને એ વાયુવડે શ્વાસક્રિયા ચાલે છે. એ વાયુ નાડીઓમાં યોડાં ધણી રહે છે. "સમાન" (=સં-અન્-અ) એ વાયુનું સ્થાન દૂરી આગળ છે; તે આંધેલાં-પીધેલાં સાથે હોઝરીમાં મળી જઈ તે સર્વને પાચન થવા લાયક બરાબર કરી મુકે છે ને તેથી ખોરાક પાચન થાય છે. §

ખરું જોતાં શ્વાસમાં લીધેલી હવા શરીરમાં જુદા જુદા ભાગો તરફ જવાથી તે દરેક ઠેકાણે જુદીજુદી ક્રિયા ચાલે છે તેથી, તથા ખોરાકનાં તરવે રસાયણી ક્રિયાએ છુટાં પડવાથી તેના સંબંધે રહેલા વાયુ છુટા પડવાથી તે વાયુ જુદાં જુદાં રૂપ ધારણ કરે છે, એમ આપણે હાલની વિદ્યાએ ધારી શકીએ. પ્રાણ કેમ ચાલે છે તથા ટકે છે તે વિષે હિંદુ યોગીનો આવો મત છે, અને સાહેબનો મત વળી જુદોજ છે. ખોરાક આધા પછી શી ક્રિયા ચાલે છે કે જોઈ મનુષ્ય જીવે છે, તથા તેના શરીરમાં લોહી કે વીર્ય થાય છે તે વિષે તેનો મત એ છે કે શરીરમાં આઠ જાતનાં ક્વત (Powers) છે તેઓ વડે સંચાલી ક્રિયા ચાલે છે.

આ પાંચોમાં શ્વાસ ક્રિયા ચલાવનાર પ્રાણ, અગત્યનો છે. જ્યાં સુ

ખી મનુષ્યને નિર્મળ, સ્વચ્છ હવા મળે છે ત્યાં સુધી તેને કશો વ્યાધિ થતો નથી. રોગનાં મુખ્ય બી ખરાબ પાણી ને ખરાબ હવા છે; બંધાં એ હરદો ૧ નિર્મળ રહે ત્યાં રોગ વ્યાપી શકતો નથી. એ બધેને નિર્મળ રાખવા તથા સ્વચ્છ કરવા સાર, શાસ્ત્ર-વિધિઓ છે. પ્રાણુ શુદ્ધ અને શક્તિવાંત હોય તોજ ઈચ્છાના પ્રવાહ જોરમાં ચાલે; પ્રાણુ છે તોજ ફેફસામાંનું લોહી નિર્મળ બની રક્ત ર થાય છે. એ પ્રાણુની દ્વિયામાં વિચાર અને સ્વપ્ન થાય છે. શુદ્ધ પ્રાણુ વડે યોગીને અગમ નિગમનું ઝગ્ગાન રહે છે, એટલુંજ નહિં પણ સાચા આદમીમાં ઉત્પન્ન થતા વિચાર તે વડે તે સમજ લે છે. યોગીઓ મનસોચ્ચારણુ ૪ કરે છે તે એટલાજ હેતુથી કે તેમ કરતાં કરતાં ઇશ્વર-વિચારમાં મન જવાથી પ્રાણુની ગતિ સરખી અથવા તો મુસલમાન સાલેક કહે છે તેમ “દમ એકસાન” થાય છે; ને બંધાં દમ એકસાન થયો ત્યાં વૃદ્ધ તો શું પણ ઉછરતાં છોકરાંને પણ અગમનિગમનું જ્ઞાન થાય છે.

હવે પ્રાણાયમ વિષે કંઈક જાણવું હીક પડશે, કારણકે ને તો યોગીનું મુખ્ય સાધન છે સ્વરોદય શાસ્ત્ર પ્રમાણે હિંદુયોગીને એવો મત છે કે બરડાના કાંકાનાં હાડકાંને નિચલો ભાગ, જે કાયલની ચાંચ જેવો હોય છે અને જેને ધુધરાનું હાડકું કહે છે, તેમાંથી ત્રણ મોટી નાડીઓ નિકળી માથાં પુધી જાય છે. પહેલી જે નાડી જમણી બાજુથી નિકળે છે તેને “છડા” કહે છે, બીજી ડાબી તરફથી નિકળે છે તેને “પિંગળા” કહે છે, અને ત્રીજી એ બન્ને વચ્ચેથી જાય છે તેને “સુષુમ્ના” કહે છે, એ ત્રણે નાડીઓ વાયુથી ભરેલી રહે છે. છડા નાડી જે જોરથી ચાલતી હોય છે તો નાભિ-ચક્ર (હૃદી) આગળથી ઉત્પન્ન થયો શ્વાસ જમણાં નસકોરાં માંથી

૧ બન્ને.

૨ લાલ લોહી. ૩ બૂત-બનિષ્ય. ૪ મનની બંદગી; ૫ શુદ્ધ અંતઃકરણે રામ નામ બજવું તે.

ઈશાનના પાદસાહ શુસ્તારપના પોત્ર, બહુમનમાં મનસોચ્ચારણુથી, આ શક્તિ આવી હતી. “(ઝાલ અકસર ઓકાત મીફરમૂદ કે ઇ પિસર ફિરસ્તા અસ્ત, એ હતિલાઅ બર ઝમાયર વ ખબર દાદન અઝ મુગીઆદ વ ઇમતઅલામ કરદન અઝ વકાઇએ મુસ્તકબિલ બર તન-આએ નફસે નાતિકા ઓદાલ અસ્ત=) ઝાલ ધણીક વેળા કહેતો કે આ છોકરો ફરસ્તો છે. છુપા બેદો વિષે કેટલી ખબર, અદૃષ્ટ વાતો વિષે ખબર અચ્ચવી, બનિષ્યના બનાવો વિષે જાણુ કરતી, બોલતો દમની પવિત્રતાએ તે યોગેશ્વર છે.”—શારેસ્તાન

નિકળે છે. પિંગળા નાદી જોરથી ચાલતી હોય છે તો ડાબાં નસજોરમાં, થી શ્વાસ નિકળે છે, અને સુષુમ્ના નાદી ચાલતી હોય છે તો બધે નસજોરમાંથી શ્વાસ સરખી રીતે નિકળે છે. એમ નસજોર દાખ્યાથી અને શ્વાસ અંદર ખેંચી દમ ધુંટયા ક્રીધાથી તે પ્રાણ, એટલે શ્વાસ, વચલી નાદીમાં અટકી રહે છે, શરીરના નિશ્ચય ભાગમાં તે ઉતરવા પામતો નથી, અને જીવાંમાં, એટલે તાળવે, રુંધાઈ રહે છે. પણ તેમ ક્રીધા અગાઉ, પવિત્ર સ્વચ્છ જગાપર યોગી પોતાનું આસન ગિયર કરી, ઘણું ઉંચું નહિં તેમ ઘણું નિચું નહિં એવાં સ્થાન પર બેસે છે; શરીર, માથું તથા ગરદન સમાન રાખી નિશ્ચય ભાવે બંધ આંખે નાકની અણીપર અંદરખાતેથી નજર તાકી રાખે છે. આ ક્રિયા હઠ યોગ-અભ્યાસીનાં ષડ્ કર્મો પૈકી ત્રાટક કર્મ કહેવાય છે. એમ મનને એકાગ્ર^૧ ક્રીધા પછી પરમાત્મા સાથે જીવાત્મારનો યોગ તે યોગીજન કરે છે. તે ક્રિયામાં યોગી જ્યાં નજર તથા ચિત્ત એટાડે ત્યાં સ્થિર બળતો દીવો જીએ છે; અને તેજ તે આત્મા-દર્શન^૩ સમજે છે. પણ એક મુનિ-શિખર^૪ માત્ર સમજી શકશે કે તે દીવો ખુદ આત્માનો પ્રકાશ નથી. આત્મ-પ્રકાશ જોને સાચેક “તૂરે રૂઢ” કહે છે તે ઓર તરેહનો તથા જીવીજ રીતે પેદા થાય છે. તે ૧ જાં પ્રકરણમાં ૭-૧૧માં પાનાંમાં વર્ણવેલી સ્વપ્નાની લીલા ધ્યાનથી વાંચતાં સમજશે. અણુસ દીવાની સન્મુખ મુએ છે, ત્યારે તેના ફિરણો તેની આંખોપર સીધાં આવે છે. એ ફિરણો તેની આંખોનાં પોપચાંપર બહુ વાર સુધી પડયાથી તેઓ ડોળા પર એવો આભાસ^૫ ઉત્પન્ન કરે છે કે તેથી જેમ ઉંઘમાં એવું જણાય કે સાહ લાગી, અગ્નિ હડી, ભડકો થયો. આથી તે ચોંકી ઉઠીને જીએ છે તો તેમાંનું કશું જણાતું નથી. તેમ શિખાઉ યોગી જે સ્થળે નજર જટજેવી કરી ચોંટાડી મુકે છે ત્યાં, હજી જીવજાતો ન હોય નો, કાવિક વિજળીનો અટકી રહીને એકઠો થયલો

૧ એક ચિત્ત. ૨ જીવજાતો આત્મા. ૩ આત્માનું દેખાવું-દેખાવ-જ મુનિઓમાં વડો, યોગેશ્વર.

† વગડાઉ જડી જુદી વેચનાર ગામડી વેદ આપણી હવેલી પર અમુક જાતનું પાતળું હલકું તેજ મુકે છે તો ને તેજ જરાક વારમાં હથેલીની નિચે કિતરી તેની થીજી બાજુએ દેખાય છે, કારણ કે હાથનાં ચામડાં તથા માંસનાં છિદ્રમાં થઇને તે તેજ નિચે ટુટી નિકળે છે; તો પછી આ ફિરણો પોપચાંની પાતળી ચામડી વાટે ડોળાની સપાટી પર આભાસ ઉત્પન્ન કરે તેમાં શી નવાઈ!

પ્રતાપ જ્યોત જેવો દેખાય છે આંખની અંદરની બાજુએ નજર તણા-
સાથી ડોળાની નસો લોકોએ બ્રહ્મ ગયાથી ડોળાની પછાડી રહેલા.
દષ્ટિ-તંત્ર પર દબાણ લાગ્યા તે લીધે, કે અટકી રહેલો કાયિક વિજ્ઞાનો
પ્રવાહ પોતાનું જોર પાછું મારતો હોય તેને લીધે, તેનો આભાસ પ્રકા-
શ રૂપે દેખાતો હોય, જ નેથી તે યોગીની આગળ કોડિયાં કે
દમખરમાં જેવો દીવો બળતો હોય તેવોજ, કોડિયાં કે ગલાસમાં બળ-
તો દીવો જણાયા કરે છે; જો તે સિંહાસને ખેડો હોય છે તો તે સ્વળ
તાથી જણાય છે. જેમ બહારની પવિત્રાઈએ હવા તથા શરીર સાફ ર-
હે છે, તેમ મનસોચ્યારણે? મનની સફાઈથી મન સ્વચ્છ સંદેહ જ-
ગ્રાકાટે દીધે છે. એ જગ્રાકાટ આરસીના પારાના આમ જેવો હોય છે
તેમાં સર્વ ચિતાર નજર આવે છે. મનની સફાઈનાં પ્રમાણમાં તે જગ્રા-
કાટ વાજો પ્રકાશ પહેલાં નાની જોત જોટલો, પછી દીવા જોટલો, પછી
તારા જોટલો, એમ વધતો જાય છે. તેની સાથે મગજે પુશ્મો આવે છે
તે કાતે મધૂર રસો સંભળાય છે. દમ ધુટતાં કાનના તંત્રો તથા
હાડકાં? પરંતુ જણાવતે લીધે તે મધુ સ્વરને કંઈક મળતો
અંખો અવાજ સંભળાય છે. સત્ત્વ ગુણ ગ્રહણ કરી પ્રાણાયમ કરતાં
તેનાં પરિણામ તરીકે આ સમજું યોગીને દેખાય છે. હવે એવો જ મ-
નની સફાઈ વડે સ્વભાવિકપણે પૂર્ણિમાનાં જેવો દેખાતો જગ્રાકાટ, તે
જ આત્મા-દર્શન સમજવું. હુષ્ટ મોરારક તથા દુરાચરણને લીધે લોકીમાં-

૧ ઇશ્વરનું કોઈ નામ રટયા કરવું તે.

જ વિજ્ઞાનો આચકો આંખમાં નય છે ત્યારે તે રોશનીનાં જાંબો
દેખાય ઉત્પન્ન કરે છે, અને આંખનાં જાળીવાળાં છેલાં પડ (Retina)
પરનું દબાણ પ્રકાશિત આકૃતિ ઉત્પન્ન કરે છે. ન્યાં સુધી તે દબાણ રહે
ત્યાં સુધી તે આકૃતિ દેખાયા કરે છે—Huxley

ફ “તારા, તથા સૂર્ય, તથા ચંદ્રની આકૃતિઓ સાંલેકના જોવામાં
આવે છે તે કદાચિત તેનાં પોતાનોજ પડછાયો હોય છે.”—જામે કેપુશરો.

† હાડકાંના ધણુધણાટે અવજ ઉત્પન્ન થાય છે, હવાના મોખના
પ્રવાહ ચક્ષુવર્ણમાં તે મુખ્ય સાધન છે—Huxley ત્યારે પ્રકૃતિ બગડે છે
ત્યારે આદી ક્રિયાએ કાનમાં કસારાં બોલતાં જણાય છે તે પણ આવાજ
ધણુધણાટે.

રહેલી તેની દુષ્ટ અસર † જ્યાર મનુષ્યનાં શરીરમાંથી નિકળી ગઇ હોય છે, ને તે લોહી નિર્મળ (મેલ વગરનું) થયું હોય છે ત્યારે આત્મા પોતાનો જ્ઞાતિ પ્રકાશ, લોહી જોડે ફરતી કાવિક વિજળીની મારફતે તદ્દય પર નાખે છે તેના પ્રતિગ્નિજનું એકત્ર રૂપ તે આ જગજાટ બાસે છે; ને એ જગજાટ તેજ આત્માનું પ્રતિરૂપ, અથવા મુસલમાન તથા પારસી સાલેક કહે છે તેમ “આતિનની સફાઇ, દિલનું તૂર” સમજવું. એ જગજાટ ફક્ત ત્રિવ્ર યોગીને દેખાય છે. અતિ ધર્મિષ્ઠ જન જેઓ શાસ્ત્ર-વિધિ પુરેપુરી પાળે છે તેઓ આ જગજાટનો કંઈક આભાસ કોઈક વેળા જોઇ શકે છે.

જેમ આપણું વિશ્વ વાળું બ્રહ્માંડ સૂર્ય તથા તેની વિદ્યુત વાળી આકર્ષણ શક્તિ વડે ચાલે છે, જેમ આપણું શરીર વાળું બ્રહ્માંડ આપણા આત્મા તથા તેની શક્તિ વડે ચાલે છે: માટે યોગી કહે છે કે ધ્ય-૨૧ પંડરમાં પણ બ્રહ્માંડ રચ્યું છે.

જેમ આપણી પૃથ્વીપર સપ્ત દિવ છે; તેમ આપણું શરીરના—
૧ માથું, ૧ ગરદન; ૨ હાથ, ૧ પેટ, અને ૨ પગ મળી—સાત અંગ છે. જેમ પૃથ્વીપર પહાડો છે, તેમ શરીરમાં હાડકાં છે. જેમ પૃથ્વીપર ઝાડ તથા વેલા છે, તેમ પ્રાણીનું શરીર તથા તેના વાળ છે. જેમ પૃથ્વીપર નદી, નાળાં, ઝરા કે જળાશય છે તેમ શરીરમાં ધેસ્તી નસો, નાડીઓ, મોં, તથા કુકડો છે. જેવો ધરતીકંપ છે, તેવી છીંક છે. જેવાં ખારાં, મિકાં કે કડખાં ઝરણ હોય છે, તેવાં આંખનાં આંસુ; મોઢાંમાંની શુક, ને નાકની નીટ છે. જેમ બહારનાં બ્રહ્માંડમાં ખાર રાશી છે, તેમ પંડનાં બ્રહ્માંડમાં ૧ જી—૨) આંખ, ૨) કાન, ૨) નસકોરાં, ૧) મોઢું, ૨) આંચળ, ૧) હાડી, ગૂદરથાન, ૧ મૂત્રરથાન મળી—ખાર માર્ગ છે.

જેમ બાહ્ય જગત સૂર્ય વડે ચાલે છે, તેમ અંતઃજગત આત્મા વડે ચાલે છે.

૧ અંતર ૨ પોતાના. ૩ જગત.

† જે ગાયે નસો ખાધેલો હોય તેનું દુધ વરસ દહાડો સુધી પવિત્ર કિયાનાં કામમાં લેવાની મના જરથુસ્તે (વંદીદાદ-૭માં) કીધી છે તે પરથી જણાય છે કે મુએલાં માણસ કે પ્રાણીનું માંસ જે ગાયના ખાધામાં આવે છે તો તે દુષ્ટ ખોરાકની અસર તે પ્રાણીનાં લોહીમાં એક વરસ સુધી રહે છે તે આવા દુષ્ટ ખોરાકની અસર આપણું લોહીમાં કેમ ન રહે!

જેમ તડકાની વિજળી પૂર્વ-પશ્ચિમ ફરતી રહેવાથી જીવંત વસ્તુઓની હેવા-
તી ટકી રહે છે, તેમ શરીરમાં કાર્મિક વિજળી ફરતી રહેવાથી શરીર
નિભે છે. જેમ કંડડતા તાપ તડકાએ બાલ્ય જગતમાં વિજળી વધી પડવા-
થી તેમાં ફરતાં માણસને લૂ લાગે છે, તેમ શરીરમાં વિજળીનો વિશેષ
પ્રસાર અસાવવાથી પણ લૂ લાગે છે.^૬

જેમ હિંદુ યોગી આ બે પ્રકારને “અંતર્ગત” અને “બાહ્ય-
જગત” કહે છે, તેમ ઇસલામી તથા પારસી સારેક તેમને “આતિની
આલમ” તથા “ઝહેરી આલમ,” કે “આફકે † કુચક” તથા “આફ-
કે † બુઝર્ગ” કહે છે; અને યહૂદી તથા અંગ્રેજ કમ્મન પંથી † (cabalist)
તેને Microcosm તથા Macrocosm કહે છે.

પ્રકરણ ૬૬.

ધર્મ, આસ્થા, ક્રિયા.

આત્મા, જીવ, તથા પ્રાણ એ શી વસ્તુઓ છે, ને તેઓ ક્યાં રહે
છે, તેમનો ઉપયોગ કેવાવ જોવા પછી, ધર્મ કે જેને માટે બધી વેળા
માણસ પોતાનો જીવ આપવા તૈયાર થાય છે તે શું છે તે જાણવા મા-
ટે સુઘ જનને ઉત્કંઠા થયા વિના રહેશે નહીં.

મારી અલ્પ બુદ્ધિ અને જુલાવામાં ન નાખતી હોય અને મનપર
ખોટો આભાસ ન પાડતી હોય તો, જીવ અને આત્માની શુદ્ધતા તથા
દેહનો સમયો જાળવી રાખવા માટે કુદરતનાં સારાં વળણને જાળવી
રાખવાના, તેમની નિશ્ચય પૂર્વક વૃદ્ધિ કરવાના, તથા તેમનો સારો, ધર્મ-
તો, જોઈતો, તથા ઉત્તમ ઉપયોગ કરવાના નિયમો, કે જે દરેક માણ-
સે પારણ કરવાનાં ક્રિયા પારણ કરેલા હોવા જોઈએ, તે નિયમોનો જે
સમુદાય, તેનું નામ ધર્મ. એને પારસી તથા મુસલમાન “દીન” કહે

૧ હોંસ. ૨ સંઘ. ૩ નાની. ૪ જહાન, દુનિયા.

§ જુઓ Thermo Electricity by Ganot. p. 494

† એનેજ કેટલેક ઠેકાણે પારસી ધર્મમાં “હાડમંદ દુનિયા” (Bony
world) કહી હોય એમ ખાતરું. † † † “અસ્તવષ્ટિનાં ગએથા” = હા-
ડકાંઓની દુનિયા. હાડકાંઓનો વાડો, હાડકાંઓનું પ્રાણી, અર્થ થાય છે.

* જુઓ Magus p. 3 by J. Barrett

છે. એ “દીન” શબ્દ દારૂની છે, તેની ઉત્પત્તિ જંદાબાબા, જે સંસ્કૃત-
ની વડી બહેન છે તેનાં જ. “દમોના” શબ્દ પરથી છે. એ દીન શબ્દની
ખરેખરી ખુબી મુસલમાન, કે પારસી સાલેક માત્ર સમજે છે; કારણ કે
મનુષ્યને યોગ એટલે ‘સલુક’ ના રસ્તા પર ચલાવવા સાથે જેને નિયમે
યોગીની નજરે સર્વોત્તમ દેખામલા તેમની સમજીત હોય તે આપે છે. ધર્મ
ચલાવનારા યોગીજન હતા ને તેઓ શુદ્ધમાં રહી યોગની તીવ્રતા મેળ-
વતા-જરથુસ્ત્ર ઉશીદરે પહાડમાં, મુસા સીને પહાડમાં, મહમદ હર-
હાડમાં, વેદના ર્ષિઓ હીમાલય પવેતમાં, શંકરમુનિ રાજગૃહના પહાડમાં
—એમ દરેક જણ એકાંત વાસ પ્રસંગ કરતા.

ત્યારે ધર્મ એ મનુષ્યની કલ્પના શક્તિનું પરિણામ નથી;
પણ યોગેશ્વરનું હૈયું ખુલી તેના મન પર ચમલીત થી

હું જુદા જુદા ધર્મની આગાઓમાં વખતે કંઈક ફેર જણાય છે
તે એટલાજ માટે, કે તે ધર્મના ચલાવનારા યોગની પાળ પર રહી, કે
અર્થ રસ્તે જઈ આવી, કે તે આખો પંથ ફરતાં જે જે અંતર-દષ્ટિએ
દેખાયલું તે વર્ણવે છે. મહમદ પેગમબરે “સલુક” ના રસ્તે પડ્યા પછી
શરઆતમાં જે દેખાવો દેખાય છે તે વર્ણવ્યા છે, ઇસુ ખ્રિસ્તે સિદ્ધ
પુરૂષ તરીકે જે જોયલું તથા કાંઈલું તે વર્ણવ્યું છે, જરથુસ્ત્રે યસ્તોમાં
મહમદ પેગમબર માફક વર્ણવ્યું છે, પણ વંદીદાદમાં તીવ્ર યોગીની ન-
જરના દેખાવ બપોરીથી દેખાડ્યા છે.

† “આત્માને અદૃષ્ટ કરનાર પડ્યા, જેને સાલેક “ગ્રખતે રહ”
કહે છે તેમનો પ્રકાશ સૂર્યના ઝળકાટથી
પણ વધારે હોય છે: અને તે બધાખરા પીઠ પાછળથી દેખાય છે, અને
કોઈ વખતે શુદ્ધતા તારા માફક કે તેથી પણ સાથે સાલેકની આંખમાં
જઈ તેનાં સપાળાં શરીરમાં પેવસ થઈ તેને આ દુનિયાથી બેહોશ કરે છે.
ન્યારે સાલેક પાછો શુદ્ધિમાં આવે છે ત્યારે બહુકે બિંધ્યા તથા વિદ્યના
જે કદી તેના દીકામાં કે સાંભળ્યામાં પણ ન આવી હોય તે પોતાનાં મ-
નમાં આવી ગયલી બેસે છે.” નામે કેખુશરો.

ધરી પ્રેરણાનું કાળ છે એમ સમજવું. અગાડી વર્ણવેલી સઘળી બાબતો એકંદર ચિતાર વિવેકી જન નગરમાં રાખશે તો જાણીકે પ્રાણી એ ઇશ્વરનાં પ્રેરણા ઉદાપણની અનુભવ તરેહની બનાવટ છે, ને તેમાં મનુષ્યની બનાવટ, તેની ઉત્તમ બુદ્ધિ વડે, સંયોજીત છે. તેના વિકાસ તથા મનની ક્રિયાનો વ્યાપાર જોતાં, જેમ લોહીની પૂરાત તથા જાળવણી માટે માણસને ઓરાક આવશ્યક જોઇએ છે તેમ શરીરની તથા આત્માની સંજામતી માટે તેમજ તેના જાતી સ્વભાવની દુષ્ટ ચાલ છોડાવો તેને કુમાર્ગ પર ધરી રાખવાને માટે ધર્મ મનુષ્યને આવશ્યક જોઇએ છે. કૌણ ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા સ્ત્રીનીજન લોકાચારને લીધે કદી સદગુણ ધારી શકશે, પણ તેથી ધર્મ વિના તેના આત્માને, કંઈ ફાયદો થવાનો નથી. આત્માનું બળ વધારવા માટે ધર્મ છે. અચ્છન માણસ જ્ઞાનસનો કાચ સાફ કરી કરે છે કે દીવાનો ઝળકાટ ખુલ્લો પડે, પણ મલિન તેલે ઢાંખા બળતા લીકાને વિશેષ પ્રકાશ આપે તેવો કરવાને તે મથન કરતો નથી. જે દીવો સ્વચ્છ પ્રકાશ જાળો હોયતો કાચની મલિનતા ધણો અંતર પાડી શકતી નથી. તેમ ધારણ-કરેલો સદગુણ બહાર શોભશે, પણ તે આત્માના પ્રકાશને સુધારવાનો નથી. ધર્મ અનુસરણે સ્ત્રી પોતાના જાતિ સ્વભાવ પ્રમાણે કુમાર્ગ પર ઉતરી પડતાં આચકા બાય છે, અને તેથી સંસાર સંબંધનું સુખ સમવાઇ રહે છે. સ્ત્રીનાં ચિત્ત શ્રુતિ તથા પ્રકૃતિ જોતાં ધર્મ-બંધનની તેણીને ખરી જરૂર જણાય છે ને એજ બંધન તેણીને અભૂપણ થઇ પડે છે. ઇશ્વરે નારીને ખુબસુરત કાંતિની તથા ડગમગતી મતિ વાળી, ચંચળ મનની બનાવી છે. ચંચળ મન બનાવવામાં ઇશ્વરનો હેતુ એ છે કે તે પુરુષ, એટલે નરની ઇચ્છાને હમેશ તાબે રહે, તેના કબજાસર ચાલે, અને તેને બનતી રીતે ખુશ

૧ મોહ ૨ સર્વથી સરસ—

મી રાત્ર-નિષિઓ પાળી મન.કર્મ, તથા જાણી સદાચાર પર રાખી મનસોચ્ચારણ કીધા પછી આ પ્રેરણા કેવી રીતે યાય છે તે શિખાઉ યોગી સમજી શકે છે. તેનાં હેમાંમાં રહીને “કોઇ” ખરેખરી હકીકત કહેતું હોય તેમ તેના મનમાંથી સર્વ વાત નિકળી આવે છે, ને તે તેને અનુભવ જાગે છે કે આ હું ક્યાંથી કહું છું, જાણે ઈશ્વર તેના અંતઃકરણમાં રહી, સર્વ બોધાવતો હોય તેમ જાગે છે. ત્યારે તીવ્ર યોગીઓના ચલાવેલા ધર્મ ઇશ્વર-કાલ, કે બોધાઇ કલામ, કહેવાય તેમાં શકિ નવાઇ (પારસી વાંચનારે “અહુ” ની ઠીકા જોવી.)

રાખી પરસ્પર હેત પ્રિય આચરી રાખે. આ ચંચળ મન વાળો જાતિ
સ્વભાવ સ્ત્રી જાતિમાં તેના નાણુક તંતુને લીધે રહે છે. પણ તેથી ઉત્ક્રંદ,
સ્ત્રી જો દૃઢને નિશ્ચળ મનની હેત તો પુરૂષનું કહ્યું ન માનત, તેની
સામા થવામાં પાછી ન હડત, તેની જે જે ઈચ્છા થાત તેની દરકાર ન રાખત.
સંસારી વ્યવહાર બહુ મહેનતે ચાલત, પુરૂષ જેટલીજ સ્વતંત્ર રહેત,
પુરૂષને હર તરેદથી મથાવત, તેની છંદગીને જેજે સુખો હાલ મળે છે
તે ન મળત. ધણા કાળે પરસ્પર પ્યાર આજત, ને તે જો તુટત તો પાછો
સાંધનાં વ્યતિ સુસીમત પડત; કારણ કે અધે નર નારી પોતાનાં કઠોર
મનને લીધે એક બીજાનીં પરવા ન રાખત હવે સ્ત્રી તેની ડગમગતી
મતિએ ધડીમાં હસે છે, ને ધડીમાં રહે છે; ધડીમાં હઠે છે, ને ધડીમાં
પાછી બોલાવતી આવે છે; ધડીમાં સાચું બોલી ગાળ દે છે, ને ધડીમાં
પસ્તાઇ પાંછી ફરચરે છે. ધડીમાં જોકરાંને મારી દૂર રાખે છે, ધડીમાં
પેટમાં ચાપે છે. આ સધળા ગુણ તેની ડગમગતી મતિને લીધે તેમ;
ઉત્પન્ન થાય છે. હવે એ ચંચળ મનનો ખોટો ઉપયોગ પણ ફરવાને તે
ઝઠ ઉતરી પડે છે; ને અટકવવાને ધર્મ સરસ પ્રતિબંધ ર થઈ પડે છે.
હવે પુરૂષ છોડે રહેવાથી યોગનો અવ્યાસ કરી પરમાત્મા સાથે જીવ-
ત્માનો યોગ કરી શકે, પણ આયડી પોતાનાં જોકરાં છેવાં ને ધરકામ જ્ઞાથે
તે કમારે, ને કેમ કરે? પુરૂષને તો હર વાતે લાખેદારીનો બાવ તેણીએ જાતા-
વચાનો છે, ત્યારે તે પોતાના આત્માની મજામતી શી તરેહ જાળવે ?
ધર્મ-બંધનમાં રહેવાથી તથા શાસ્ત્ર-વિધિ પાળવાથી સ્ત્રી આ અ-
ડચણ ટાળી, પોતાના આત્માને પણ અનંત સુખની મજા દેખાડી શકે
છે, ત્યારે ધર્મતો સ્ત્રી જાતિ માટે આવશ્યક છે. કુદરતનાં સારાં વળણુને
જાળગી રહે, ઇશ્વર પર આસ્થા રાખે, શાસ્ત્ર-વિધિને અનુસરે, મોંએ
પ્રાથેના કરે, સદાચાર ધરી રાખે અને સંતતિ રેને પણ તે મોંએ અલાવે
તો સ્ત્રી પણ યોગની પાળ પર રહી શકે.

કેમ સ્ત્રી જાતિને ધર્મની જરૂર છે, તેમ સધારણુ સંસાર-વ્યવહારી
માણુસને પણ તેની બહુ જરૂર છે. ધર્મ વડે ઇશ્વર પર આસ્થા ર રહે છે,

૧ અટકાવ ૨ પ્રજા. ૩ એકીન, બાવ.

* દેવ દેવીની આધા, માનના, કે જન એ બોનું બીજું રૂપ છે.

એક બીજા પર વિશ્વાસ રહે છે, લેણુ દેણુનો ઈત્યાદિ રખાય છે, મુખ દુઃખમાં ધીરજ તથા સંતોષ રહે છે, નીતિ સચવાય છે, જીવને આશા રહે છે, અને સાચવઠ પર ચિત્ત રહે છે. આરોગ ૧ તથા આત્માની આખર સન્નામતી સાર સુવ્રક્ષણુ ધારણુ કરવાં પડે છે; ઈશ્વરનો ડર તથા આત્માને મુઆ પછી વેઠવાનાં કષ્ટની રે ફિક્કર રહે છે. ધર્મ નિયમે ધીમે ધીમે અનુસરતાં, મનુષ્ય યોગની પાળ પર આવે છે, અને સંસારી વ્યવહારમાં રહ્યા છતાં શાસ્ત્ર-વિધિ પાળતાં હેઠ શુદ્ધ રહેવાથી ધણું ખર્ચ આત્મ-મુખ મેળવી શકે છે. માટે સાધારણુ સ્ત્રી પુરૂષે અને ત્યાં સુધી તો ધર્મની આજ્ઞા પુરેપુરી પાળવી; તેનાં સૂત્રો^૩ શીખવાં દસિત^૪ મુખા. ૪ ધર્મ રાખવો; સધળી અવસ્થામાં પ્રભુ પર નિશ્ચય ભાવ રાખી, જનતા પ્રાર્થન-ઓ કરવી, આપણું સર્વસ્વ ઇશ્વરને અર્પણુ કરી મનમાં શાંતિ રાખવી અને સર્વનું કલ્યાણુ ઇચ્છી નવરાસનો વખત રામ નાન રડી “ઓં સત્ત્વ શિવં સુદર” ની તદ્દથમાં ચિંતા કરવામાં કાઢવો.

જો ધર્મનું જ્ઞાન મનુષ્યમાં ન હોત તો, હલકી જાતનાં પ્રાણીની માફક તે રક્ષણ; સ્ત્રી પુરૂષને કે પુરૂષ સ્ત્રીને, ઈચ્છા પ્રેમાણુ વગર ડરે. હરી લઇ જાત; જનવાન માણુસ નિર્બળનું લુંડી લઇ જાત; જાન માલ રવડી જાત; વિશ્વાસ એકેક પર ન રહેત; ઇશ્વરની દરકાર કોઇ પણ ન ગણત; પેટપૂં^૫ મમે તેમ ફૂરી કાઢવું એજ ફિક્કર રહેત; મનો-વિહાર વ્યવસ્થા ઉલટયા કરત; જીવ માયો માયો કરતો રહેત; સંસાર સીંગો ન માલત; જીવાનિયાં દેવાનિયાં કરત; ધરણં યોખાં રવડી જાત; કોઇને પણ સુમાર્ગ ન સૂઝત. અને માણુસ આડું આડું મરતાં સુધી માલત. એવે પરિણામ એ નિકળત કે, વાધ, વડ, શિયાળની પેટે મનુષ્ય રવડી રક્ષણ, છુટ ફાટ કરી, પોતાની જાંઘળી પૂરી કરત; અને આ પૃથ્વિ પરજ પોતાનો આત્મા રખડાવી મારત, તે અંત અવકાશનાં પરમ મુખવાળાં સ્વધામની મઝા કદી પણ ન જાણત.

માટે મનુષ્યનો અસલ સ્વભાવ જોતાં, ધર્મ તેને માટે આવશ્યક છે અને તે વડેજ તેને મુખ છે. ધર્મ વડે ઉત્તમ સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે; ને સધળી હાલતમાં, ઇશ્વર પર આસ્થા રહે છે; એ ધર્મનો બહારનો ગુણ છે. માણુસને સીધું સીધું દોરવી, તેના આત્માની અસલ સ્વચ્છતા જાળવી રાખવી તથા આત્મ-પ્રકાશની તેજ વધારવી, એ ધર્મનો અંતર

૧ તન દરસ્તી. ૨ સમ્પિત, દુઃખ. ૪ દેખાડેમો. ૫, પેટ જેટલું, પેટ ભરાય તેટલું, ૬ ઇચ્છા પ્રેમાણુ ૩ (Aphorism) સિક્ષામળા

ગુણ છે. કર્મના બંધનોની પરિક્ષા કરવામાં એ બંને ગુણ શોધવા ને જ્યારે એ હર એક ગુણ પરિક્ષામાં પોતાનો સરસ દેખાવ દેખાડે ત્યારે તે બંધન ઉત્તમ જ્ઞાનવાળાં સમજવાં. સુષુ, વિવેકી જન જ્યારે એ છે । રહે સધળા કર્મ એકી નજરે જોશે ત્યારે તેની નજરમાં પુરાતમ હિંદુ તથા પારસી કર્મ તેમજ માત્ર ધર્માત્મા વાટ પર દોરવી આખર સીધે રસ્તે પાડનાર ઈસલામી દીન શુક્રના તારા સમાન, અંધારું હોય કે ઉઝરડું હોય તોય દીપ્તિ કરશે, અને ધર્માત્મા કર્મ કુદરતના સ્પર્શ પશુ સંસારી અને સવળ પડતા માર્ગ પર દોરવનાર જણાશે.

કર્મ-જ્ઞાન હોય તોજ સુખ શાંતિ ને મોક્ષ મળે એમ કહેવું એ વૈદિક-જ્ઞાન શિષ્યે તોજ માણસને તનદરસ્તો ને સુખ મળે એમ કહેવાની બરાબર છે. માણસ કુદરતનાં શુભ વળણ પર આધાર કરે તો બહુ કરી સુખજ મળે છે. હલકી જાતનાં પ્રાણી સ્વભાવિક સાદા ખોરાક પર રહે છે તો તેઓનાં ક્યારે કેંગળિયું, તાવ, ને દુષ્ટ રોગ દેખી એ હીએ? તેમ અજ્ઞાન આદમી સીધું ચાલે ને આસ્થાજ્ઞ શિષ્યે તો એ

૧ આત્માનો છુટકો, મુક્તિ.

† બલકે એ જ્ઞાન જ્ઞાનીને પીડવે છે. દુઃખ દરદનો પ્રકાર તથા ખોરાકમાં અવતી વસ્તુઓના ગુણ અવગુણ જાણ્યાથી મન પર દુઃખની અસર વહેલી થાય છે અને પ્રકૃતિ બગડી જાય છે. અજ્ઞાનતા એજ સુખ છે (Ignorance is bliss) ઉડી નજરે જેતાં જણાશે કે મનુષ્ય જ્ઞાનજ, ક્ષણ, કુલ, પાતરાં (=ભાણ), રસ ખાય છે તે વનસ્પતિનાં સૂકાં હાડકાં, કોહેવું કે કોહોવું માંસ, ગર્ભ, વાગ, તથા લેલી ખાય છે. આનો સાદો ને સર્વોત્તમ જણાવો ખોરાક પશુ આખર ઉડી નજરે માંસ-હ લગાડે જોવોજ દુષ્ટ ખોરાક દિસે છે. આ પરથી અનુમાન એવું કાઢી શકાય છે કે મનુષ્ય તેના ખોરાક સંબંધી થોડું બધું “બેદરકાર” તથા અજ્ઞાન રહે એવી બંધરની ધારણા છે, કારણ કે એમ હોય તોજ સમગ્રો સમવાય રહે છે.

* ધાંચી, મોચી કણબી, તંબુરો, ઢોલક, ભુંગળ, ઈ. સાથે ભજનિયાં ગાય છે, કે કથા કરાવે છે ને તેમાં પુણ્ય સમજે છે તેમાં પશુ છેવટ આ હાયદો મળે છે- “ધર્માત્મા વગરનાં અપૂર્ણ જ્ઞાન કરતાં, જ્ઞાન વગરનાં ધર્માત્મા બલકે વધારે ઉપયોગી થઈ પડે. મુસ્તકીમ ઈમાન બલકે તે જુદા બેરહા વિચાર પર પશુ રહેવું હોય તોય જોઈતાં પરિણામ ઉપલવવામાં બધી સરસ રીતે અસર ઉપજવી શકે” — White and Black. Magic.

જાનને ગુણ સચવાઈ રહે છે. જ્ઞાનીને મળે છે તેટલું આત્મ-સુખ તેને મળતું નથી, તોય હાથ ધરતું તથા જોઈતું સુખ તો તેને મળે છે. એમ જો ન હોત તો બુદ્ધિ માણસો, ધરણુ ઘેલાં, મુંઝાં, મૂર્ખ, દુઃખી અઘણ-નાં મનુષ્ય, નાદાન છોકરાં, કે બાળકને સુખ કેમ મળત, ને તેમના આત્માનો ઉદ્ધાર શી રીતે થાત ! પ્રાર્થના વડેજ સ્વર્ગ મળતું હોત તો હમેશનાં દરદી લોક, મનર-પિડિત જનો, તથા જંગલી અસુધરેલ લોકો શું થાત ? ફિટર જેવા ધંધાદારીઓ સવાર તથા સાંજ કયાં અ-ને કેમ થાય છે તે જાણવા પામતા નથી, તો એમનું શું થાત ! સં-સાર ખટપટમાં રહેનાર દરેક જણને પ્રાર્થના આવશ્યકતો છેજ, કે તેથી

૧ છુટકો, મુક્તિ. ૨ મનના રોગી.

૧ આ અપવાદ જેવા ભાસતા ડાખલાઓ પરથી કોઈ ધંધાદારી કે વિદ્યાર્થીએ એવું અનુમાન નહીં કાઢવું કે પ્રાર્થના ન થાય તો તેમાં ખોટું થતું નથી. માણસ સંસારી ખટપટમાં રાત દિવસ રહેવાથી ગમે તેવું તે પવિત્ર રહેવા માગે તોય કોઈનાં ભલાં જુઠાં વિષે ન ઇચ્છે તોપણ પોતાનાં હિત માટે કે પોતાનાં સંબંધીનાં હિત માટે કિંમિત પણ આડા અવગણ વિચાર કેનાથી થયા વગર રહેતા નથી, અને તેથી મનનું સ્વભાવિક સારું વળણ પડતેલું રહે છે. આ પલટાયલાં વળણને સીધું કરી પાછા નિમિત્ત માર્ગ પર લાવવાનું કામ પ્રાર્થના કરે છે. એટલા માટે પારસી તથા મુસલમાની ધર્મમાં રાત દહાડો મળી પાંચ વાર બંદગી તથા હિંદુ ધર્મમાં ત્રણ વાર સંધ્યા, કરવાને આજ્ઞા આપેલી છે. પ્રાર્થના વડે સારા ગુણો સચવાઈ રહે છે તથા તેમની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. પારસી લોકમાં તેમની જાતનું કોઈ પણ માણસ તેના મુઆ પછી ભૂત, પ્રેત, વંતરી, ડાકણ થતું નથી કે કદી થયલું સંભળાયું નથી તે તેમની ચઢતા દરજ્જાની પ્રાર્થના તથા બારીક ક્રિયાને લીધે તેમની કવચિ રખડવા પામતી નથી તેને લીધે હોય.

એ સર્વમાં પ્રાતઃકાળની સંધ્યા વધારે અસરકારક રહે છે, કારણ કે તે વખત મન શાંતિમાં હોય છે, ને મનની ક્રિયા જગૃત અવસ્થાની શરૂઆતમાં જેવી સીધી ચાલે છે તેવી દિવસની ખટપટમાં ચાલી શકતી નથી, ને તેને લીધે ઇચ્છાનો પ્રવાહ સખળિષ્ટ નિકળવા પામતો નથી. હિંદુ યોગી-દેવિની પ્રાતઃ-અનુવાકની માફક (એનરેથ આહણુ-પાતું ૧૦૪) પારસીમાં તો એને માટે એક જુદીજ બંદગી (હુશ આમ) છે ને તે બાગ દાદમાં પઢવાને દરેક આદમીની ફરજ ગણાય છે.

† એટલા માટે યોગીઓ આપણી સાધારણ પ્રાર્થના કરતા નથી પણ મનસોચ્યારણુ દ્રક્ષ કરે છે.

કરી મન સ્વચ્છ રહે, અને તેની ક્રિયા સીધી ચાલે અને આત્મા સખળ
 થાય. એટલાજ માટે ઘણી અસર કારક પ્રાર્થના, તથા મંત્ર બહુકરી ધ-
 ણાં ટુકાં ટુકાં હોયછે;—પણ જો પ્રાર્થના ન થઈ શકતી હોય તો કુદરત-
 નાં શુભ વળણને વળગી રહી ઇશ્વર પર અચળ ભાવ રાખવો, એ તે-
 થી ઉતરતી ફરજ છે. ખેડુતી, અર્ધ સુન્દર, કે પાણી ને પાણીના વળણ
 કૃત્યની સાદાઈ તથા સાચવટ જિજ્ઞાસુ રહેછે, તેથી જાણી જાણી
 અગડતું નથી. એઓમાં આસ્થાએ મોટું ઝવેર રાખે છે. તેમજ, જાણી-
 રાં, મૂર્તિ, અગ્નિ, પાણી, વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્ર ગમે તેની તે પુજા
 માં ચઢવા માટે પ્રથમ પગલું આસ્થાનું હોય છે. ગમે તેમ અને
 ત્યાં જમીન ખોદે પણ ખોદનારને પાણી મળવાની આશા હોય છે. .
 સેવટે તેને તે મળેછેજ, પછી ખાઈ મોળું કે મીઠું પાણી, તેની શોધક
 બુદ્ધિ પ્રમાણે, મળે છે. આવી બાબતોમાં ઋષિઓ કે પેગમબરોના આ-
 ત્મા તથા ઇશ્વરની ખુબી સમજવી સુમાર્ગની સીધી વાટ બતાવે છે.
 એ વાટે ચાલનારાં જીવતાં, તેમજ મુઆ પછી, મુખ ખામે છે. એ વાટ
 થી આડે જનારાં સધળાં મનુષ્યને, કોઈ વિશેષ પ્રસંગ વિના નેમના વ
 ડે કંઈ ઉદ્ધાર મળતો નથી, ને એવોજ હેતુ ઇશ્વરનો હોત તો બાપડા
 નિયમ મૂર્તિ પૂજક લોક જે હજી છે, ને જે રૂમી તથા યુનાની જેવા
 લોક થઈ ગયા તેમનો ઉદ્ધાર કાણ કરવા આવે ! ને કાણે કીધો હોય !
 એમાં ઇશ્વરનો વાંક નિકળત; તે જીલમગાર, દયાહિણ, ને પક્ષપાતી
 ગણાત. પણ સાચું છે કે ઇશ્વરનો હેતુ એવો નથી. માણસે કેમ ચાલવું
 તે વિષે પુણ્યાત્માઓ પાસે ઇશ્વર કહેવાડતો રહેત તો એમ ક્યારે
 સંભવ ન રહેત. એમાં અદ્રસોસ કરવા જેવું નથી. કિટાતાં શાંખિત
 યંત્રને રોજ સાફ કરી સ્વચ્છ રાખેતો ઝળકાટ મારતું રહે, ને રોજ એ
 તેના ઝળકાટમાં વધારો થતો રહે. પણ જો તેને કિટાવા દે તેને તે જ
 ને અછ જાય. મનુષ્યના આત્માની સ્થિતિ પણ એવાજ છે; સૂર્યને ઝળ-
 કાટ મનુષ્યથી જોવાઈ શકતો નથી તોય શહેજ ઘડી ને એજ શહેર
 તેજ પ્રમાણે જો તે સીધું ચાલે તો આત્માનો પ્રકાશ પણ તે બેઠું રહ
 જેમ આંધળો કોઈ વસ્તુના રંગ જાણી શકતો નથી પણ તેના જ
 કાર તથા ગુણ અનો તેની કિંમત પિછાની શકે છે. તેમ સમજી
 જુસ ઇશ્વરના સંબંધમાં તેવુંજ છે.

જેઓ એવું ધારે છે કે, ગાય, બેંસની માફક, સ્થિતિ વંશ-જાદે
ખાતેજ છે, તેઓ આ પરથી સમજશે કે તેણીએ પણ આત્માના સં-
બંધમાં કેવાં કેવાં કૃત્ય કરવાનાં છે.

હવે બ્યારે ધર્મની જોડે જોડે ક્રિયા-માર્ગ રહે છે, ત્યારે ક્રિયા
વિષે શહેજ કહેવું અઘટિત ગણાશે નહીં.

જેમ નખળી આંખ વાળાને ચક્ષુ પહેરવા પડે છે, કે તેને તે
ઉપશોચનની ૧ મદદ વડે સર્વ વસ્તુ ખુલી જણાય ને દષ્ટિ-ગાનરમાં
વધારા થતો રહે: તેમ શ્રદ્ધા^૩, આસ્થા, ને ભક્તિ-ભાવ અચળ^૪ રહે, આ-
રોગ્યતા^૫ સચવાય, અને બહારની તેમજ અંતરની હવા સ્વચ્છ રહે તેને
માટે કર્મ-ઉપાસનાની જરૂર ચંચળ^૬ મનનાં મનુષ્યને છે. પાણી વગર
નાબુક છોડ મરી જાય છે, તેમ કર્મ-ઉપાસના વગર ધર્મ-ધ્યાન રહેતું
નથી. ક્રિયા તથા કર્મ-^૭ ઉપાસના એ અંતર તેમજ બાહ્ય જગતમાં ચાલ-
તો સ્વભાવિક નિયમ સચવાઈ રહે છે, અને તે વડે પ્રાર્થના કરનારનું
મન દૃઢ તથા નિશ્ચય બને છે, માટે કાલકરણ મનુષ્યને તેની જરૂર છે.

હવે અગાડી સમજાવવામાં આવ્યું છે તેમ, ક્રિયાનો બાહ્ય દેખાવ
જેતાં જણાય છે કે તે વડે સ્વચ્છતા મળે છે. જ્યાં સ્વચ્છ હવા, અને
સ્વચ્છ પાણી, ત્યાં મિતાહારી,^૮ સાદો ખોરાક ખાનાર^૯ માણસ રોગ કે
બાધિથી મુક્ત રહે છે. માટે ધર્મ-ક્રિયા પંચતત્વ-મૃદિત, અપ,^{૧૦} તે-
જ, વાયુ, અને આકાશ—ને શુદ્ધ રાખવા, તેમના સંબંધમાં રહેતાં પ્રા-
ણીની સુખાકારી બગડે એવા ઉગ્રદા ચાલતા સ્વભાવિક સંયોગોને અટ-
કાવવા, અને તે તત્ત્વો પર ઉલટી ચાલતી ક્રિયાઓને કુદરતનું શુભ વ-
લણ આપવાને માટે છે. હવા બગડી જઈ ડુબ્ટ રોગ ચાલે છે ત્યારે

૧ આંખના જેવી નક્લી આંખ, ચક્ષુ. ૨ નજરે જેવાથી મળતું
ગાન. ૩ આકીન. ૪ ખસે નહીં તેવો. ૫ તન દરસ્તી. ૬ ડગડમતાં.
૭ ક્રિયા સાથેની પ્રાર્થના. ૮ મધ્યમ ખાનાર. ૯ પાણી.

* એ સજબે પેટના રોગ શહેરમાં હોય છે પણ પરાંમાં હોતા નથી.

૬ “કેટલાંક બહુ બારીક ઝેર, જેમાંનાં કેટલાંક વિર્લવ પદાર્થોમાં-
થી નિકળે છે. કેટલાંક પ્રાણી તથા વનસ્પતિના કહોવાટે પેદા થાય છે,
અને કેટલાંક દરદે પિડાતા જીવંત પદાર્થોમાંથી નિકળે છે તે હવામાં
ડિગાઈ રહે છે. બ્યારે તે એકત્ર મળી જાય છે ત્યારે મોત ઉપજાવે છે કે
દુઃખ દરદે ઉત્પન્ન કરે છે. પણ જો તેઓ શહેજ હોય છે તો તેઓ
ઘીરરમે દુર્ભેગ કરી તન દરસ્તી બગાડે છે”—Hooper's Vade Mecum.

લોક હોમ, હવન કરે છે: તેથી પશુ આવાં સારાં પરિણામ નિપજે છે. ઘરેક રૂઠું બદલાતાં અને બીજી બેસતાં હવ ફેરફારની થયાને લીધે જે જે શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણે ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે તેથી પશુ આવા ફાયદા મળે છે. પોતાથી તે ક્રિયાઓ ન બની શકેતો ઈંદ્ર બીજી માણસ ક્રિયા કરતું હોય તેમાં સામેલ રહેવામાં પશુ તે પુણ્ય સમજે છે, કારણ કે તેમ કરતાં તે મનુષ્યની આરોગ્યતા^૧ સચવાઈ રહે છે. સુસલમાન કબર પર દુલોમાં રેહાને^૨ ચઢાવે છે; હિંદુ વિષ્ણુને: તુલસીપત્ર તથા મહા-દેવની મૂર્તિને બીલીપત્ર, ધંતુરો તથા કરણનાં ફુલ ચઢાવે છે, અને પા-રસી લોક ગુલાબ તથા મોઢરાના ફુલો ધર્મ—ક્રિયા માં વાપરે છે. એ સધળું દેવ કે પિતૃ લોકને ખુશબો તથા સુગંધની ભેટથી જેટલું ખુશ કરવાને ખાતર છે તેટલુંજ “સ્તમપૂર—આખ્યાનમાં” મેં કહ્યું છે મ, એ ફુલો અમુક જગ્યાએ અમુક ચાલતી દુર્ગંધને મઢાડી પોતાની સુગંધ પ્રસારવા માટે છે.

કોઈ ધર્મની તપાસ કરતાં ક્રિયા—માર્ગ પર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ; કારણ કે તે પરથી મનુષ્યના સંબંધમાં આવતી વસ્તુઓ વિષે-નું ગૂઢ^૩ તત્વજ્ઞાન મળી આવે છે. એવી નજરે જોતાં. આપણાં સાધારણ ધર્મોની પંક્તિ બહોળા દેખાવે જિએ પ્રમાણે દેખાય છે, જરૂરસ્તી^૪ ધર્મ, હિંદુધર્મ, ખ્રિસ્તિ ધર્મો ને ઈસલામી દીન. સુધારકો પોતાના અસલ ધર્મથી ધણે ભાગે એ—સમજ અને અજ્ઞાન રહી શ્રીએસનનો પથ

૧ તનદરસ્તી. ૨ દમરો ૩ બેઢ બેરેલું. ૪ પારસી.

† રોમન કેથલિક પંથની ક્રિયા યૌષ્ઠ ધર્મની ક્રિયા જેડે બહુ ભાગે મળતી છે. ખ્રિસ્તિ ધર્મના સધળા પંથમાં એ પંથ યોગ્ય નજરે સરસ લાગે છે.

* જેમ ક્રિયામાં વિશેષ ઝુંઘવણ તેમ તેમાં વિશેષ સત્વ હોય છે. સ્વચ્છતા માટેની ક્રિયા દેશ તથા હવાની સ્થિતિ પર આધાર રાખે છે. જેમ દેશ ગરમ તેમ શરીરની સ્વચ્છતા વધારે રાખવી પડે છે ઠંડા દેશમાં એવી ક્રિયા ઠંડી હવાને લીધે બહુજ મોડી હોય છે. ઈસુ ખ્રિસ્ત સિદ્ધ પુરૂષ છતાં બહારની સ્વચ્છતા વધારે પ્રસંદ કરતો. “ધર્મરની આગા એક કોરે મુકી. વાસણ તથા પ્યાલાં ધોવાની લોકની દંત-કથા ખારણુ કરે છે, અને તેના જેવી બીજી બાબતો કરે છે.”—શુક ૯—૩

†† દુવાની વિજળીમાં ફેરફાર થતાંજ લોકો પર અસર થઈ માથું દુ:ખે છે તે નાનુક માણસ સમજી શકે.

પાળે છે તે પણ તેને ઝીણી નજરે તપાસનાં, પુરાતન ઇરાની ફિલસુફોનીજ વિદ્વતાનું ફળ હોમ એમ આપણને જણાય છે.

આત્મ—સુખ નહીં પણ દેહ—સુખ તરફ જોઈ બોલતાં, ધર્મ—ક્રિયા પાળવીજ જોઈએ એમ કંઈ નથી. જે પાળવાની છે તે જીવની સુખાકારી માટે છે. જન જતો હોય ને ધર્મિષ્ઠ જન કહે. “હું કોઈના હાથનું ઓપધ ન ખાઉ,” કે મરજદી વૈષ્ણવ કહે “હું તો કોઈના હાથનું પાણી પીતો નથી,” તો તે સાધારણ નિયમથી ઉલટું જણાય છે. ક્રિયા એ સમયે જ જાળવવા માટે છે, બગાડવા માટે નથી.

હવે આત્મ-સુખ નજરમાં રાખી કહેતાં, જેટલા યુગ સુધી પરલોકમાં અમરમાને તેની સારી માઠી કૃતિ પ્રેમાણે, પરમ સુખ કે પરમ દુઃખ ભોગવવાનું છે તે યુગના પ્રમાણમાં આ લોકમાં જે આ ભવનું દેહ-સુખ ભોગવવાનું છે તે એક માત્ર પરમાણું જોઈ છે. તેટલાંતું આતર એગી કે અતિ પવિત્રાર્થ પાળનાર આણુસો અતિ મહેનત તથા સખ્ત દેહ-કષ્ટે મેળવેલી આત્મ-શુદ્ધિ બગાડે તેવી વસ્તુ, કે બહુ કાળની જાળવી રાખેલી દેહ-શુદ્ધતા થોડી ઘણી તોડી શકે એવાં, બે દરકારી અણુવાકેફગાર અન્ય લોકના હાથે બનેલાં, ખાત પાત પોતાનાં

૧ તેમનો માર્ગ એવો છે કે પોતે જાતે રાંધે તેજ ખાવું, અથવા ખીજો મરજદી પકાવે તે ખાવું. પોતાનાં ઘરમાં ખીજા મઠ આપને હાથનું ખાધ પણ તે મરજદી બધાથી અલગ રહે છે. ઘણાક વિષ્ણુમાર્ગી ભાટીઆ તથા વાણીઆ આ પંથ પાળે છે.

૨ તનદરસ્તી

* FreeMason “મેસન” શબ્દ ફ્રા.મઝી= L. Magus=Gr. Magos=તત્ત્વજ્ઞની મેગેડ=પરથીજ નિકળેલો છે. જુએ Mackey's Dictionary of Free-masonry.

† દોહદ જલોદમાં સરહદ પર રહેનાર જડી બુદ્ધી ખરખનારા બીસો ન્યારે કાઈ ગધેડું મરી જાય છે ત્યારે તેની જીભ કાપી લાવી સુકવી રાખે છે, અને ન્યારે કાઈને કાઢીયું કે મોસ્મી યાય છે ત્યારે તેને પાણીમાં શહેજ ધસીને તેનાં પટલાણું પાણી પાયછે કે જદ તે રોગ મરી જાય છે. હવે આ પ્રસાંગ પશ્ચિત જનને અમરી !

કામમાં લેતા નથી; અને મરતી વેળા આત્મ-શુદ્ધિ સંચાલ રહે તેવી વસ્તુ ખાય છે.

પારસી લોકની પાકુંદ બાષામાં શ્યાયલી પતેત નામની પ્રાયશ્ચિત્ત-પાર્થનામાં કહ્યું છે કે “ જો કદી એ (સુધર્મ) ને ખાતર આવી પડે કે આ કાયા આત્માને આપવી પડે તો આપું.”

સ્વર્ગમાં મળવાનાં પરમ સુખનો કેટલો ઉડો વિચાર આ પ્રાર્થના રચનારનાં ધ્યાનમાં હશે કે તે આ ક્ષણ-ભંગુર દેહની દરકાર તળમાત્ર પણ રાખતો નથી અને ખીજા પાસે રઆવતેએ નથી!

હવે કેટલીક ક્રિયા પિતૃ લોકનાં કે તુરતનાં મરીગયલાં મનુષ્ય જોડે સંબંધ રાખે છે. તે તેમના આત્માને સંબળતા કરી આપવા, §§ તેમને ખુશ રાખવા, તેમની આશિષ લેવા, સંકટ તથા આપત્તિમાં સહાય માગવા, અને તેઓ તરફ આપણી ફરજ બજાવવા માટે હોય છે. હાલ સમય આ વિકટ બાબતનાં ઉડો ઉતરવા માગતો નથી; પણ એ વિષય સ્વર્ગ, નર્ક, દેવલોક, આત્મ-મનન, અવતાર અને એવી મૃત્યુ પછીની સ્થિતિના વિષય જોડે વર્ણવાને રાખી મુકવું ઠીક ધારણું.

કાયિક સુખ તરફ જોઈ કહેતાં, જેમ પ્રાર્થના વડે ચિત્ત દઢ થઈ ઈચ્છાનો પ્રવાહ સમજા નિકળે છે, અને મન શુદ્ધ થઈ વિકારો દબેલા રહે છે: તેમ ક્રિયા વડે બહારથી શરીરને અને અંદરથી આત્માને સહાય અને સ્વચ્છતા મળે છે. પ્રાર્થના કરનાર સાધારણ માણસ શરીરની સ્વચ્છતા જો વધારે રાખશે તો તેને બહારની અકળામણ થશે નહિ.

૧ મરી ગયલા સગા વહાલા

§ પારસીઓમાં મરતાં માણસને હોમસળી (સોમવલ્લી ને મળતી વનસ્પતિ) નું પાણી પાય છે ને આટલાંજ કારણસર પાય છે. હિંદુમાં તુલસી પત્ર તથા દહી ખવાડે છે તે પણ એજ કારણે. મુસલમાન શાકર કે મધનું પાણી પાયછે. દહી તથા આ મધનાં પાણીએ આત્માને બહાર નિકળવું સંવળ પડે છે.

† “ અગરતશ અઝાં રસદ કે ધ તન રૂઆં રા બઆવાયદ દા-દન, બ દહમ ”—પતેત રૂઆનની.

§§ મુઆ પછોના પહેલા ત્રણ દિવસની ક્રિયા એટલાજ માટે પારસીમાં હોય.

†† હરેક યાત્રિનાં શોક તેઓ માટે વરસમાં એકવાર અમુક દિવસે ક્રિયા કરે છે. હિંદુમાં શ્રાદ્ધ, પારસીમાં ફરવરદેગાન, મુસલમાનમાં શબે બરાત ને ખ્રિસ્તિમાં All Saints' Day છે.

શરીરની બહારની સ્વચ્છતા માટે બુધ્ધ યીજ પાણીને નોંધે છે, અને શરીરના સાંચાની અંતર-ક્રિયાઓ—આસોડવાસ, બોહીનાં ફેલા કરવા—માટે શુદ્ધ હવા નોંધે છે. પણ હવાની સ્વચ્છતા નિયમિત ને અખંડ રહે તે સાફ અગ્નિની જરૂર છે; અને તેની ગરજ સૂર્ય તથા દેવતાં સારે છે. હવે જ્યાં પવિત્ર કામ કરવું હોય ત્યાં સ્વચ્છ તથા ચોખ્ખી કરેલી સુકીને સાફ જમીન નોંધે છે, અને તે કામ સૂર્ય કે દેવતા અને પાણી સારે છે. માટે પવિત્રતા મેળવવા માટે પાંચે તત્ત્વો—તેજ, આકાશ વાયુ, અપ્, ૨ અને પૃથ્વી—વિશેષ ઉપયોગ ને જરૂરનાં સાધન છે તેથી ધર્મિષ્ઠ આર્ય જનો તેમને મોઢાં ગણીને નમે છે. પણ એ સધળાં તત્ત્વ સૂર્ય વડે સમાન ક્રિયા ચલાવે છે, એથી કરી, જેટલે દરજ્જે પવિત્રાઈ આહીએ તેટલે દરજ્જે, આપણને મળી શકે છે. એટલા માટે દિવસે સૂચ-ને અને રાત્રે, તેની ગરજ સારનાર, અગ્નિને દેવતા? તરીકે આપણુ જરૂરખંડના તથા ધરાનદેશસ્થ આર્ય ભોક ઈશ્વરનું સ્તવન કરતાં માન આપીએ છીએ તથા ઉંડા વિચારથી નમીએ છીએ. જેમ વૃદ્ધ પિતા, કે પિતામહ, કે આપણું ભવિષ્ય સુધારનાર સદ્ગુરુને ઉંડા અર્થે માન આપી નમીએ છીએ કે પને લાગીએ છીએ અને તેથી તેમના તથા આપણા કિરતારને અપમાન આપતો નથી કે તેનો અનાદર કરતા નથી, પણ એર તેને ખુશ કરીએ છીએ: તેમ આ અત્યંત બહુ

૧ દેવ. ૨ પાણી. ૩ દાદો.

†† ધર્મિષ્ઠ પારસીને હાજરે જઈ આવ્યા પછી પાણી મળતું ન હોય તો હાથે મટાડું મસજે છે, અને તેજ પ્રમાણે દીન સુસ્ત મુસલમાનને મુસાફરીમાં, ઝાડેફરી આવ્યા પછી, પાણી મળતું ન હોય તો, હાથે તથા મોંએ રેતી મસજવાતું કરમાન છે (જુઓ કુરાન—સુરા ૫ મો). આથીકરી દુર્ગંધ નાશ પામે છે, ને શરીરનાં ખુલ્લા ભાગપર તે વળગી રહેતી નથી.

† જમીન પર સૂર્યનાં કિરણ પડે છે તે પાછાં આકાશ તરફ પાછાં મારેછે ત્યાંથી તે વળી પાછાં જમીન બણી વળે છે. એ વળતાં કિરણે ધરમાં કે ખુણામાં અજવાળું પડેછે તેથી ત્યાંનો બીનાસ સુકાઈ જાય છે, કહેતી વસ્તુઓની દુર્ગંધ નાશ પામે છે, અને હવા સ્વચ્છ રહે છે. પાછાં મરાતાં કિરણનું અજવાળું જોવા માટે ધરના વાડામાં દવના જેવો ધુમડો કરવા ને સવાર કે સાંજના કિરણ તે ઉંચે ચઢતા ધુમડાને આડાં અથડશે તેથી તેની સામે તથા પછાડીની જગામાં અજવાળું અજવાળું થઈ રહે-શે, ને તે દેખાવ રમણિક લાગશે.

કરનારાં પંચ તત્વો અને તેમનો વડીલ સૂર્ય નારાયણ, કે જેના હિરણ્ય^૧ ગર્ભમાં * આ ભવ પુરો કરી પાછા ભરાવા સાર તથા પ્રલયકાળ થતાં સુધી આત્માને સદૃષ્ટ આપવા તથા તેને સમજા કરવા માટે સુકૃતો કરીએ છીએ ને દેહ કબ્જ વેઠીએ છીએ, તેમને (પ્રત્યેક તત્વ કે ક્રાંત સૂર્ય નારાયણને) નમન કીધાથી આગણા કિરતારને આપણે અપમાન આપતા નથી. જે કંઈ કરીએ છીએ તે તેનાજ માનને માટે કરીએ છીએ. ઇશ્વર સિવાય કાઇને નમવાનું નથી, તોય ધર્મ-ગુરુને જ્ઞાનના ઉંડા વિચારથી તથા માનથી ખુશી સાથે “હે ભગવંત !” ના નામે ઓલાવી-નમન કરીએ છીએ. જે વિચારથી સદ્ગુરુને નમીએ છીએ તેજ વિચારથી આ તત્વોને નમીએ છીએ. એ તત્વો વડે આપણું કંઈક બહુ થાય છે તેનો ખ્યાલ ઉંડા વિચારે કરતાં આપણું મનમાં તેમને માન આપવાની વૃત્તિ પેદા થાય છે; ને એ વૃત્તિ માત્ર ખુશીમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેવી રીતે આપણે તત્વોને સંભાળીએ, તેવી રીતેનો ફાયદો આપણું શરીરની સુખાકારી માટે છે. જ્ઞાની તેનાં જ્ઞાનના પ્રતાપે નમે છે, અને અજ્ઞાની એ તત્વો તરફ માન દશાવવાની વૃત્તિ મનમાં પેદા થવાથી, તેમના શુભ સંયોગ વડે મળતું સુખ મેળવવાને નમે છે. હરદોર જનની નેમ કાવિક^૩ સુખ જળવવાને માટે હોય છે. આખર, ત્યારે, ક્રિયા એ ઉત્તમ કૃત્ય^૪ છે, અને તત્વ-નમન એ ઉંડા વિચાર વાળાં આપણાં પોતાનાં સુખને માટે છે.

કોઈ સમજી વિદ્યાર્થી એમ ધારે કે આ પચ્ચ-તત્વ કંઈ તત્વ નથી, અને એ દરેક નો બીજા સંયુક્ત સૂક્ષ્મ તત્વોનો સમુદાય છે, ને એમને શા માટે નમવું? તેણે જાણવું જોઈએ કે એક તીવ્ર યોગી તત્વને ઓળખે છે, અને ઉપતત્તને પણ ઓળખે છે. તેની અંતર-દૃષ્ટિ આગળ આજની દુર્બિન કે સૂક્ષ્મદશક યંત્ર એક કોડીની કિંમતનાં નથી. એક સાધારણ અક્ષતું મનુષ્ય સહેલાઈથી તથા ટુંક સમજે ઉડી વાતો

૧ સોનંરી મધ્યભાગ, સૂર્ય પ્રકાશનું અંતર સત્વ (=પુરુષેદ પાયા બહેસ્ત) ૨ બન્ને. ૩ શરીરનું. ૪ કામ.

* “કોણ હમને પાછા મહાન અદિતિને હવાલે કરશે, કે હુ પિતા માતને જોઉં”-વેદ

† જમીન પર સર્પનાં કિરણ પડે છે તે પાછાં આકાશ તરફ પાછાં મારે છે. ત્યાંથી તે વળી પાછાં જમીન-ભણી વળે છે. એ વળતાં કિરણે ધરમા કે ખુણામાં અજવાળું પડે છે તેથી ત્યાંનો બિનાસ સુકાઈ જાય છે, કહોતી વસ્તુઓની દૂર્ગંધ નાશ પામે છે, અને હવા સ્વચ્છ રહે છે.

સંતોષકારક રીતે સમજી શકે અને પોતાની આસ્થા સ્વધર્મ તથા ઈશ્વર પર દૃઢ રાખવાનું શિખે, એટલા માટે આ નજર પડતાં સાધારણ પંચ-ભુતને તત્વને નામે સમજાવ્યાં છે.

કેમ ગામડાંના બીજ કાળી કે ડુબળા આગળ ડોસી વાણિયો "ગર" નો ભાવ કરે તો તે બિચારા તે વાણિયાનું મોં જોયા કરે છે; એ ગજ કે, તેની પછી સહેલો, હાથનો ભાવ કરે તો તરત સમજે છે. હવે આવો અભણ તથા થોડી બુદ્ધિવાળા લોકને પ્રાણ વાયુ (Oxygen), ઉદકનક-વાયુ (Hydrogen), કાર્બનનું તત્વ(carbon)વિષે સમજ આપતાં તે સમજી શકે? અને એવી સમજ આપતાં પહેલાં પરમાણુ (Atomic theory) કેશકર્ણણ, યુરવાકર્ણણ શક્તિઓ વિષે કેવી કેવી તરેહથી સમજાવી ઉંડું જ્ઞાન દેખાડવું પડે? અને આ ગુચવાડો તેનાં મગજમાં કેમ ઉતરે! આજે એક તત્વ વધ્યું ને વળી બીજી શોધે તે ઘટ્યું, તો પછી તે પર તેની શ્રદ્ધા કેમ કરી રહે? ઈશ્વર પર અચળ ભાવ રહેવાને બદલે તેની મતિ ડગમગતી થઈ જાય.

આ સઘળી અગવડ ટાળવાને ખાતર, ધર્મ-શાસ્ત્રોમાં આ રોજ નજર પડતી વસ્તુઓને મૂળ તત્વ તરીકે વર્ણવીએ. જેમ આપણા ગામ-ડી વૈદો જડી બુટીના ફક્ત ગુણ તથા ખવાસ જાણ્યાથી ઉત્તમ ગુણકારી દવાઓ તથા રામબાણ આપધો બનાવેછે, અને તેવા ગુણ તથા ખવાસ તે જડીબુટીમાં શા કારણે છે તેની દરકાર રાખતા નથી: તેમ આ સાદી સમજે સાધારણ માણસોને આપણાં ધર્મ-શાસ્ત્રો ઉત્તમ તથા ઉંડું જ્ઞાન આપે છે અને તેમનાં મન પર સર્વોત્તમ અસર ઉપજાવેછે, કે જે વડે તેમની આસ્થા વધેછે અને ઈશ્વર પરનો ભાવ દૃઢ થાયછે.

હવે આ પરથી આપણને જણાશે કે, એકંદરે જોતાં, તત્વ-નમન^૧ એ મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટર બુદ્ધિને કંઈ અણધરતી વાત નથી. યોગેશ્વર એ ક્રિયાની મૂળ નેમ સમજે છે. તે નેમ સંસારીલોક માટે એ છે કે મદ અને બીજા વિકાર પર ઘટતું દબાણ રાખવું કે જેથી તેઓ દમ્બેલાને નરમ રહે, અને એ તત્વ-નમનની ક્રિયાના અભ્યાસથી નિવડતાં પરીણામ તરીકે નમ્રતા પ્રાપ્ત^૩ થાય; અને તેથી સુકૃત કરવાનો અવકાશ મળે, સલાહ સંપ સચવાઈ રહે, અને તન તથા મનનું સુખ જળવોઈ રહે. હવે એ ક્રિયા સંસારી સાધારણ મનુષ્ય અચળ^૪ ભાવે કરતું રહે, તે માટે ધર્મ શાસ્ત્રમાં એ દરેક તત્વને દેવની રક્ષા^૫ તંજે રાખ્યું છે, જેમકે "અગ્નિ, વાયુ, વસુ, વરુણ વયુ" એ નિયમ જેવો હિંદુ શાસ્ત્રમાં છે, તેવો બીજા

૧ તત્વને નમવું તે. ૨ સહથી સારું. ૩ મળે. ૪ દૃઢ. ૫ રખેવળી. ૬ Jupiter Zens ૭ પૃથ્વી,

શાસ્ત્રમાં પણ છે. પારસી લોકના પુરાતન ધર્મમાં એ તત્ત્વોનાં રક્ષક દેવના “અપા વહિસ્તા” (=અગ્નિ), “આર્મધતિર” (પૃથ્વી, વસુદેવ), “અદિ” (=વરુણ), “(ગો-)વાદ” (=વાયુ) છે. એજ પ્રમાણે યજુષી, ખ્રિસ્તિ, તથા મુસલમાની ધર્મમાં “ઇઝરાઇલ, જીબરાઇલ, મીકાઈલ, તથા ઇશરાફીલ” છે.

આ રક્ષક દેવોની સમજ વડે મનુષ્ય શ્રદ્ધા રાખી પોતાનાં કર્તવ્યકર્મો કર્યું જાય છે, ને તેથી છેવટ ઉપર વર્ણવેલાં, કુદરતે નિ મેલાં ઉત્તમ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. એજ નિયમ જાળવી રાખવાને સલામ, નમસ્કાર, પ્રણામ, જીહાર, દંડવત કરવાની શ્રેષ્ઠ રીતિ લોકમાં ચાલે છે. એથી મદ વિકાર દયાતો રહે છે, અને મનમાં માન આપવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થતી રહે છે.

મહા પ્રાચીન કાળના આર્ય લોક તથા તેમના પડોસમાં રહેતા તેમના બંધુએને મદ વિકાર કેટલો દુષ્ટ દેખાયો હશે કે ચાહુધી, ખ્રિસ્તિ, મુસલમાન લોકના ધર્મ શાસ્ત્રમાં એવું વર્ણવ્યું છે કે ઇશ્વરે પ્રથમ આદમનું પુતળું બનાવ્યું અને તેને નમન કરવા શેતાનને કહ્યું; પણ શેતાને કહ્યું કે હું તો અગ્નિ-તત્ત્વવાળો અને મારી-તત્ત્વવાળાં પુતળાંને નમું? એમ, ઇશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે ન ચાલી, શેતાન તેની સામે થતો રહ્યો.

આ સંઘર્ષ વર્ણન પરથી સુઝ જન સમજી શકશે કે ક્રિયાની અંતર તથા બાહ્ય નેમ કેવી ઉત્કૃષ્ટ છે, અને તેમાં કેવા ઉડા વિચાર સમાઈ રહ્યા છે!

પ્રકરણ ૭ મું

પુણ્ય તથા પાપ.

આગળાં પ્રકરણમાં કાયિક સુખના સંબંધે ક્રિયાની બાહ્ય નેમ વિષે પુરતી સમજ આપ્યા કેડે, હવે એજ કાયિક સુખના સંબંધે પુણ્ય પાપ શું છે એ જણાવવું જોઈએ. જે ક્રિયા વડે સૃષ્ટિનો સુખ ક્રમ સચવાઈ રહે, અથવા તેમાં વધારો થાય, તેનું નામ પુણ્ય છે. અને સૃષ્ટિ-ક્રમની નિમિત્તક મારેથી, આડા વળી, બહાર પડતું તેનું નામ પાપ છે પુણ્યના કામ વડે, કુદરતની ચાલતી ક્રિયાનાં શુભ વળણને મનુષ્ય મદદ કરી તેની વૃદ્ધિ કરે છે. (હિંદુઓમાં બલિ, હોળી, હોમ, હવન, યજ્ઞ એ આ નિયમ પર. એક તરફથી જોઈ વાયુની શુદ્ધતા માટે હોય છે.

૧ અરદીબહેસ્ત. ૨ રપનદારમદ. ૩ અરદુઈશુર. ૪ કરવા યોગ્ય. ૫ ઉત્તમ. ૬ નિમેશો.

કાયિક સુખ વિચારતાં, આ ક્રિયા બાહ્ય તેમજ અંતર હોય છે. બહારની ક્રિયાઈ વડે હવા, ભૂમિ, તથા પાણી સ્વચ્છ રહે છે, અને તેથી આરોગ્યતા સચવાય છે. અંતરની ક્રિયા વડે, શરીર તથા મનનો સાંચો નિયમસર સીધો ચાલે છે, અને તેથી મનની સાદાઈ ટકી રહે છે. એ સાદાઈને લીધે મનની સફાઈ રહે છે. એ સફાઈને જળવવાથી તેના અંતરગુણ—સચ્ચાઈ, સુમન, દયા, હેતુ, નરમાસ, સુબુદ્ધિ—અંતરમાં વ્યાપી રહે છે. આ ક્રિયા ચાલતી રહેવાથી મનુષ્યની નીતિ ઉત્તમ પ્રકારની થાય છે, અને તેમાં એશ્વરી જ્ઞાનનો અશધીમે ધીમે આવલોભય છે.

કુદરતની ક્રિયાના સારા નિયમ ને વળગી રહેવાથી ધૃત્વે નિર્માણ કરેલાં સુખનાં સર્વે ફળ આપણે ચાખીએ છીએ; પણ તેથી આડા ફાટા કે સાઈ ઈચ્છિત ફળ મળવાને બદલે નહાઈ પરિણામ નિપજે છે. વયમાં આવેલાં જીવાન છોકરાં કુદરતનાં શુભ નિયમને અનુસરી, કામદેવને ઘટિત પ્રસાદ ધરાવે છે તો લોકી વ્યકારના કેટલાક, ઓધે ઉતરેલા કે નાનપણમાં થયેલા, જીના રોગ તથા દેહ-પીડાં મટી જઈ સુખ મળે છે; પણ જો તેઓ કુદરતનો શુભ નિયમ તોડી આડાં ફાટે છે તો તેનું છેવટ પરિણામ એ નિપજે છે કે તેમના ગુડા રહી જાય છે, ખઈ કે સંધિવા થાય છે, કે અંધાપોઆવે છે. મારી ટુંક ઉમ્મરનાં અદ્ય બુદ્ધિવાળાં અવલોકનમાં, આ છેલો રોગ અનિવાર્ય બદલા તરીકે વિષયી પુરુષોને થતો અને થયેલો દેખુંછું, માટે દરેક સુઘ જને જીવનું ન જોઈએ કે “બની શકે ત્યાં સુધી કુદરતનો નિમિત માર્ગ કદી છોડવો નહીં. આકું જતાં શહેજ વાર સાઈ લાગશે, પણ પછાડી માઠાં ફળ મળે છે” અને આખરે ઉપર કહેલી ગતિ થાય છે.

આ પરથી સમજી રાખવું કે કુદરતની ક્રિયાથી આડાં ફાટતાં આડાં ફળ મળે છે. માટે જોઈવું સુખ બાહ્ય ક્રિયાની જાળવણીથી મળે છે, તેટલું સુખ અંતર ક્રિયા સંભાળ્યાથી મળે છે. કુદરતનો આવો સુખ-ફળ-પ્રાપ્તિ નિયમ જોઈ, કોઈ એમ ધારશે કે, ત્યારે ખરું સુખીતો મૂકુ.

જેવી કે બળિદાન, હોમ, સુગંધ બાળવી, ફુલ પાન ચઢાવવાં, કુવે ટાંકે દીવો બાળવો, સંધ્યા કરી જળાશયમાં ચંદન નાખવું કે કુવામાં દુધ-પાણી નાખવું, ભોંય વાળવી તથા લીપવી.

† હિંદુમાં આચમન કરવું; જાન રાખવું; જાત્રા; તીર્થમાં સ્નાન; આધા; નીમ. પારસીમાં બરસ્તુમ, નહાન, પાદયાગ, હોમનું પાણી પીવું, અષોધ, પરહેજ છે.

† Medical Adviser, p. 32 ૧ તનદરસ્તી ૨ ન મટે તેવું

* જોઓ અસ્વભાવિક રીતે કામને ઉશકેરી વીર્ય બળિત કરે છે તેઓને પ્રસાદમાં કામદેવ આ ફળ આપે છે.

મનુષ્ય કે અવાચક પ્રાણી, હોયું જોઇએ, કેમકે તેનાથી ઉદ્ધરી ક્રિયા જુ-
દાણું, દાવ પેચ કે કાવા દાવાની બાધા, જીવિત ચક્ષવાતી નથી. પણ સુ-
મનને એમાં સુખ સમજવું ન જોઇએ. પહેલાં પ્રકરણમાં ૨)જાં પાતાંમાં
સમજાવ્યું છે તેમ, વિચાર તથા વાણી એ બન્નેમાં બહુ કરી નિકટ સંબંધ રહે-
છે, અને, ખરું જોતાં, તેમાં ફેર પણ નથી. વિચાર શક્તિ દરેક પ્રાણી,
પછી તે વાચાળું હોય કે અવાચક હોય તોય તેમાં, વ્યાપી રહ્યા હોય છે.
તે વડે સારો માઠો વિચાર જીવ સાથે તે કર્યા કરે છે. હવે અવાચક
પ્રાણી કે જૂગાં મનુષ્યની જીભની રચના, વાચાવાળાં મનુષ્યની જીભ-
ની રચના જોવી, નહીં હોવાથી, તેઓ પોતાના વિચાર બહાર પ્રગટ ક-
રી શકતાં નથી; અને વાચાવાળાં મનુષ્ય પોતાની જીભ, દાંત, તથા
આસને અમુક ગતિમાં રાખી મનના વિચારને પ્રગટ કરી શકે છે. એ બ-
ન્ને વચ્ચે માત્ર એટલોજ ફેર છે: પણ વિચારની ક્રિયામાં ફેર પડતો નથી.
માટે અવાચક મનુષ્ય કે પ્રાણીને સુખ છે એમ સમજવું નહીં. જુદું
માત્ર “ન બેલવાથી” જે સદ્ગતિ મળતી હોય તો ગાય, હોર, બકરા,
ધેણાં જેવાં અસીલ તથા ગરીબડું પ્રાણીને તે પ્રથમ મળવી જોઇએ. પણ
ઉપર દર્શાવેલાં કારણે એવું થતું નથી, મનની ક્રિયા-વિચાર-નો પ્રવા-
હ સીધો ને સરળ જોઇએ. કેવળ જંગલી લોક ધર્મનાં નામનાએ અ-

ફે અમુક જ્ઞતાનાં પ્રાણીના આત્મા પણ સ્વર્ગ-સુખ ભોગવતા હો-
ય એવું શાસ્ત્રો કહે છે. પારસીઓની યુનદેહસ્તે નામની કિતાબમાં કહ્યું
છે કે દુનિયાની શરૂઆતમાં પેદા કીધેલી મૂળ ગાય (ગાવીઓક દાદ ગાય)
જ્યારે સરણ પામી ત્યારે તેને આત્મા સૂર્ય-લોક (=ખોરશેઠ પાયા બહે-
સ્ત)માં ગયો હતો. વળી વંદીદાદની ૧૩)મી. પરગરદની છેવટે એવું ફર-
માવ્યું કે જળ-બિહારી (=ડરીઆઇ કુતરા)ને મારી નાખનાર માણસે તે
પ્રાણીના પવિત્ર આત્મા (=અષો રવાન)ની શાંતિ સાડ ત્રણ દિવસ સુ-
ધા અમુક ક્રિયા કરવી. ૧૯)મી પરગરદમાં સાલેકની એક કનેનાર કુત-
રો પણ બહેસ્તમાં દાખલ થતો કહ્યો છે. મુસલમાનની કુરાનના ૧૮)માં
સુરામાં વર્ણવેલા “અસહાબે કહફ” (=ગુફાના ધણી)ની ચોકી કરનાર
કુતરાના આત્મા વિશે પણ એમજ છે, ધર્મ-શત્રુએના જીલમથી સાત
ખ્રિસ્તિઓ નાસી ને એફિસસ (Ephesus) શહેરમાં એક ગુફામાં
ભરાયા ત્યાં (ઇ.) સ. ૨૫૩—૪૮૦ સુધી ઐશ્વરી ચમત્કારે સુધ રહ્યા. એ
માણસોની એકી તે કુતરાએ કી-ધી ને તેમને બચાવ્યા હતા.

હિંદુની “મહ ભાગવત” માં કહ્યું છે કે “જે પશુને તેં નાહક મા-
રી નાખ્યાં છે તે તારી વાટ જુએછે, અને તારાં કીધેલાં કુકર્મને વાદ ક-
રી કોષ લાવી તું મરશે ત્યારે પોતાનાં ભોલાં સરખાં સિંહમાં પરભોક-
માં તને છુંદી નાખશે.”

જ્ઞાન છતાં આ માત્ર ભ્રમગુણે સ્વર્ગ-સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આ પ્રમાણે, પુણ્ય જેવી રીતે બહુ કરી દેહ-સુખ માટે કરવામાં આવે છે, તેવી રીતે સંસાર-સુખ સાધી નીતિને માટે પણ કરવામાં આવે છે. હવે ત્રીજા પ્રકારનું પુણ્ય મૈયત પછાડી કરવામાં આવે છે. એ પણ જ્યાં મનુષ્ય મરી ગયું હોય ત્યાંજ ક્રિયા કરાતી હોય તેા દેહ-સુખ તથા નીતિનો પાડોસ રાખે છે. મૈયતના પ્રથમનાર્ણ દિવસમાં જે જે ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે તે એક તરફથી જોતાં મરનારના આત્માની શાંતિ માટે છે, ને બીજી તરફથી મરનારની પૃથ્વી પર રહી ગયેલી વાસના ને લીધે, તથા તેનાં નાશ પામતા રોગિષ્ટ શરીરના કહોવાટે બગડેલી ઘરની ભોંય-હવા, કપડાં, બહુ ખડખડી સપાટીવાળી વસ્તુઓ, નબળી પ્રકૃતિનાં મનુષ્યે, વિગેરેને તેમની પોતાની અસહની સારી સ્થિતિમાં લાવવા ખાતર હાય એમ દિસે છે.

આત્મ-શુદ્ધિ તરફ જોતાં, પુણ્યનો વળી એવો પ્રકાર જણાય છે. તેની ક્રિયાનું ફળ દેહ છોડ્યા પછી આત્માને ખપ આવે છે, આ માર્મિક વિષયનું બારીક જ્ઞાન યોગની તીવ્રતા વગર મળતું નથી, તોય દેવઅંશી સૂક્ષ્મ જીવ જેને પારસીઓ દુરોહર કહે છે, તે વિષેનાં પુરતાં જ્ઞાન. વડે

† પારસીઓએ અદ્દા વીરાફ નામું એ વિષે ધ્યાનથી વાંચવું યોગી જનને જે માણસો સંસારના સીધા કહેવાતા માર્ગે ચાલેલા અને સંસાર ખટપટમાં વિશેષ રહી પેટયું કુટી કાઢવામાં જેઓએ ભવ પુરે કરેલો તેમના આત્મા આ પૃથ્વી પર ભમતા અને વળખાં મારતા જણાય છે. (પારસીઓએ એવા દાખલા જમશેદ તથા કેરશાસ્પના બુનદેહ રૂનેમાં જોવા) હવે એવાંજ માણસો પણ ભોળાં, સાદુ દિલનાં, આસ્થા વાળાં તેમના આત્માની એવી ગતિ જણાતી નથી! એમ ન હોત તે યોગિની સિવાયની સદાચારી સ્ત્રીનું શું થાત?

† પારસીઓ “ગએતી ખરીદ ” “ઝીન્દેહ રવા” તથા “સિઆવ” ની ક્રિયા કરે છે તે આ ખાયા પર.

‡ પારસીઓમાં પ્રથમના દિવસે પર થતી ક્રિયા જાણવાથી વહેલી સમજ પડે. હિંદુઓમાં એવી ક્રિયા આ છે:—ગા મૂત્ર છાંટવું, જગા લીપવી, જળ તથા છાંટવા, દીવો બાળવો; સાતમાથી તુલસી પત્રનું નૈવેદ્ય રવું; બારમાને દિવસ અગ્નિકુંડ કરી ધીં હાંમવું, અમરબત્તી, સોબાન, કે ગુગળનો ધુપ કરવો.

કંઈક સમજ પડશે.

આ સઘળી પુણ્યની વાત થઈ હવે એથી ઉઘટી ક્રિયા ચલાવવી તેનું નામ પાતક કે પાપ છે; એટલે કે કુદરતના સ્વભાવિક નિયમને તોડી અંવળે રસ્તે ઉતરવું તે. એથી દેહની આરોગ્યતા સચવાતી નથી, અને નીતિનો ભંગ થાય છે. ધર્મમાં જેને કર્મો પાપને નામે કહ્યાં છે તેને કર્મ કરતાં આપણે આપણાં પગમાં કહોવાડી મારીએ છીએ. તોય જેમ ઔષધથી દુઃખ દરદનું જેને નરમ પડે છે, તેમ આવાં અઘટિત કર્મ કીધા પછી શાસ્ત્ર-વિધિ વડે, કંઈક કે થોડી ધણી સામી માડી અસર અટકી દાયદો થાય છે. દરેક શાસ્ત્ર-વિધિમાં એમ ગૂઢ^૧ ગુણુ હોય છે; ને તે ધર્મ-અગ્નિના માણસ, ધર્મ પ્રત્યાર પછી જીવ વડી જવ. થી, સમજી શકતું નથી.

આ સાથે એટલું પણ યાદ રાખવું કે પુણ્ય કે શાસ્ત્ર-વિધિ મોટે ભાગે આરોગ્યતા સાચવી રાખવા માટે છે, કંઈ જીવને અત્યંત દુઃખી કરવા કે આખર જીવ ખોવા માટે નથી. હરિજન એકાદશી^૩ વ્રત પાળી અપવાસ કરે છે. અપવાસનો મૂળ હેતુ એ છે કે મળ સાદું કરવું તથા મન-સોચ્ચારણુ^૪ માટે કે પ્રાણાયમ^૫ સાદું સવળતા કરવી. આચાર્ય ઉમદા વિચારના પાયા પર દર અઠવાડીએ પારસી લોક હમકારો, હિંદુ સોમ પ્રદોષ, ઇસલામી જુમ્હાનો રોજ (શુક્રવાર), અને વિશ્વામવાર નરી કે ચઢી શનિવાર, અને ખ્રિસ્તિ લોક રવિવાર પાળે છે. આ મોટી નેમ હરિજન જીવી જઈ એકાદશી વ્રતમાં ભોંયજિંગ, કોપર, ખજુર, મનમાં આવે તેટલું ખાઈ વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે; અને બાંધ માર્ગી તથા જૈન લોક અન્ન-પાણી વિનાના મોટા મોટા અપવાસો કરે છે. અયોગ્ય ખાનપાને મનુષ્યના આત્માની શક્તિ તથા સ્વચ્છતા ઓછી થાય છે. તેથી એ માર્ગના લોક તદ્દન ખાનપાન તજે છે કે તેથી કરી આત્મા પોતાની અસલ શુદ્ધિએ પહોંચે. પણ એમાં દેહ-કષ્ટ અત્યંત થઈ પડે છે. ધર્મ માટે મરવા કરતાં બની શકતું બનાવવું એ વધારે સારું છે *

અમુક ટેવ તથા રીત ભાતનાં લોક, અમુક રચન તથા હવા પાણી, અમુક દેશની સ્થિતિ પ્રમાણે પ્રથમ ધર્મ-અવર્તકની નજરમાં ધર્મનાં બંધ

૧ જુકુ ૪ નવના જપ. ૫ આસા આસ બંધ કરેલા તાળવે આસ ચલાવેલો તે. ૬ ધર્મ ફેલાવનાર ૨ ફેલાવું. ૩ અચ્ચારસ. એ વ્રતનાં કારણભાષ્ય (૬) માં પાનાંની “મનસોચ્ચારણુ” ની ટીકા જુઓ.

* પારસી લોકમાં અબડાયલી સ્ત્રી સર્વ વસ્તુથી અલગ રહે છે. અને કશી ઓળને અડકી શકતી નથી. મોટું સમજતું છોકરું જે તેને અડકે તો તેને પવિત્ર કરવાને નહવાડવું પડે છે. પણ નાનાં બાળ કે પશુ પક્ષી તેને અડકે છે તો તેનું તે કંઈ કરી શકતી નથી, કારણ કે તેમ કીધા વિના ચાલે એમ નથી. એના જેવીજ છુટ વંદીદાદની (૫)મી ફરમગંમાં

રથુ તથા પ્રતિબંધો હોયછે. આથી કરી જુદા જુદા લોકના જુદા જુદા ધર્મ-વિચાર હોય છે. એક કામને એક ઉપદેશક પુણ્ય ગણે છે, ત્યારે તેજ કા-લ્પને બીજો પાપ ગણે છે. એક વર્ણુના લોક તુલસાનકારક કે નાશકારક પ્રાણીનો સંહાર કરવામાં પુણ્ય સમજે છે; તે બીજી વર્ણુના લોક તેમને જકડી વેરાન જામાં જીવતાં જીવતાં છોડી દેવામાં પુણ્ય સમજે છે, ને તે-મની હિંસા કરવામાં મહા પાતક સમજે છે.

કાયિક સુખ તરફ જોઈ કહેતાં, પુણ્ય વડે પ્રેયમ પોતાની આરોગ્ય-તા અને નીતિ સચવાય છે; પછી સુખનતા^૧ તથા સુખનરની પ્રાપ્તિ થયાથી દયા આગળ વધીને પરોપકારની વૃત્તિ પેદા કરે છે. એ વૃત્તિથી મનુ-ષ્ય, પોતાનું હિત એક કોરે મુકી, પારકાનું હિત જાળવે છે; આથી પોતા-ની આરોગ્યતા તથા નીતિ સાથે પારકાની આરોગ્યતા તથા તેમની નીતિ તરફ પોતાની યુદ્ધિ જોડાઈ રહે છે.

બહુ વેળા દુષ્ટ જનો પાપ કરે છે, અને સુખન તેના ભોગ થઈ પડે છે. દુષ્ટ જન સૃષ્ટિનો શુભ ક્રમ સાચવી રાખતા નથી, તેથી કુદર-તની માઠી અસર વાળી ક્રિયાઓ ચાલતી રહે છે, જેવીકે ગંદકી, બિનાસ, કહોવાટ, ઝેરી હવા. એને લીધે ઉડતાં કે ચેપી રોગ કાગળિયું, તાવ ઇત્યાદિનાં વિષમય બીજ નદી, કુવા, તળાવનાં પીવાનાં પાણીમાં પ્રવેશ થાય છે કે પવનમાં બળી જઈ, સૃષ્ટિ-ક્રમ પાળમારની અડા અડ પવનના ઝપાટે આવી, તેના નિરોગી શરીર પર હુ-મલા કરી તેને દુખી કરે છે. એમ દુષ્ટતા પ્રસારનાર કોઈ માણસ અને તેના ભોગ થઈ પડનાર બીજો જન હોય છે. માટે આવી બાબતમાં પુણ્ય ની વૃદ્ધિ કરવા જવા કરતાં પાપ થતું અટકાવવું વધારે સારું છે.

ઉંચ વર્ણુના લોક ઠેડ, ચમાર, બંગિયા, હલાકાતોર જેવા લોકને પો-તાના પડોસમાં રહેવા દેતા નથી; તેમજ જે કુવો પોતે વાપરે તે કુવો, તેમને વાપરવા દેતા નથી, તે આ ઉપલા નિયમને અનુસરીને તેઓ ચા-લે છે. દુષ્ટ જન નદી નાળાં પર મોં હાથ ધોઈ દાંતણુ કરી મોંમાં પાણી ભરી, તેજ પાણીમાં પાછી પિચકારો મારે છે, તેમાં થુંકે છે, તેમાં મળ જ મૂત્ર કરે છે, વાળ ધુએ છે, નાહીને ચામડીનો મેલ પાણીમાં ચોળે છે, પછી પ-

૧ ગૃહસ્થાષ્ટ. ૨ સાર્વ મન. ૪ ગૂ મુતર.

જી “પાણીમાં ઓકારી ખાઈને થુંકવું નહિ, મળ-મૂત્ર કરવાં નહિ” તેમજ તેમાં લોહી, વાળ, નખ, હાડકાં, રાખ નાખવી નહિ.”-યજુર્વેદ અગ્નિદા, કે જળદા, કરતાં આ આચાર દરેક સાતિના હિંદુઓના ધ્યાન-માં રહેતો સર્વ લોકને કેટલો ફાયદો થાય!

વિત્ર થઈ બહાર નિકળી તેજ પાણી પોતે પીએછે. હવે બીજી તરફ થી ઉંચ જ્ઞાતિનો કોઈ સુત જન તે ગંદકી, કચરો, અંદર કહોતી વસ્તુ બને તેટલી મહેનતે કાઢી નાખવામાં પુણ્ય સમજેછે, કે તેથી કોઈને નુકસાન થવાનો સંભવ ન રહે. એમ પુણ્ય પાપની ક્રિયા બુદ્ધિ-બળપર આધાર રાખેછે, ને એ બુદ્ધિ સુધારનાર તથા વધારનાર ધર્મ તથા શાસ્ત્ર-વિધિ છે. ધર્મ તથા શાસ્ત્ર-વિધિ પ્રમાણે ચાલવાથી આલોકમાં બાહ્ય સુખમાં નિરોગીપણું, અને અંતર સુખમાં આત્મ-શુદ્ધિ, શાંતિ, અને સદ્ગુણ મળે છે; તથા પરલોકમાં સદ્ગતિ થાય છે. માટે હમેશને માટે આ દ્વિશ્વનો કાળજે લખી રાખવીકે પુણ્ય પાપનો બંદસો આ લોકમાં પ્રથમ મળેછે, ને પછી પરલોકમાં ઘટિત મળેછે. છતાં કાયાનું સુખ દુઃખ ને ત્યાં આત્માનું સુખ દુઃખ બદલામાં મળેછે. જેઓને આત્માનું દુઃખ સુખ માનવાની સમજ શક્તિ ન હોય તેમણે ફક્ત આટલો વિચાર કરવો જોઈએકે, જે ધણીએ દરેક પ્રકારની, ઝડપાનકે જીવ જતની, પેદાયશમાં અત્યંત ઉંડું ઉડાપણ વાપરી, દરેક બનાવટ એકમેકના સુખને ખાતર સરજી છે; ત્યારે શું તે ઉડાપણ, મનુષ્ય જેવુંપ્રાણી પોતાના સંસાર વ્યહવારમાં સીધું, કુદરતના નિયમને અનુસરતું, ચલે તેને માટે તે ધણીએ ન વાપર્યું હોય? તેની કૃતિનો બંદસો તેને મળે એટલી બુદ્ધિ તેનાં મહાજ્ઞાનમાં સમાઈ ન હોય? “કરે તેવું પામે”એ કુદરતના અનિવાર્ય નિયમને તેણે છેક પ્રસાર્યો ન હોય? જ્યાં સુધી શરીરનો સાંચો ચાલે ત્યાં સુધી ફક્ત એ નિયમ અમલમાં રાખ્યો હોય, તો તેનું જ્ઞાન, મનુષ્ય માફક, “સમર્પાદર” નહોય? તેનું અનંતને અપાર જ્ઞાન દેખવાને ક્યાં સંભવ રહેશે? તેની આ સંક્રાંચિત ભાસતીચુકિત એકત્ર સ્પષ્ટિ-નિયમને શોભશે? તેની ઐશ્વર્યતાને આ ચુકિત ઘટિત લાગશે?

ટીકા

પાતું-૩— યોગીએ યુરં ઇચ્છતું—યોગી યુરી ઇચ્છા ભાગ્યજન ક-
રેછે, કારણકે તેમ કર્મથી તેવી ટેવ પડી જાયછે. જે કોઈ શિષ્યાઉ યોગી
પોતાની સમગ્ર ઇચ્છાતું જોર જોડે રસ્તે વાપરેછે તો કોઈ પણ પ્રાણીને
પીડવે કે મારી નાખેછે. આ ટેવથી પોતાતું યુરં કીધેલું પોતાથી પાછું
વળતું નથી. (Aim of Life p. 7) માટે સર્વ ધર્મમાં મન, કર્મ, ને
વાણી સીધાં ચલાવવાની આગ્રાહે કે તેથી કરી પોતાતું ફરોહર પવિત્ર રહે.

પાતું-૪— અવધાન શક્તિ—એ આઠથી શરૂ થાયછે. અષ્ટાવધાન=
આઠ બાબત એકી વખતે માદ રાખવી તે. ખોડશાવધાન (૧૬); સતા-
વધાન (સો); કે સહસ્ત્રાવધાન (હજાર), હોયછે. આ હજારની શક્તિ
પાંડવમાંના અર્જુનમાં હતી; તેમજ ઝં.મિથ્ર=સં.મિત્ર દેવ=મહેર યજ્ઞતમાંછે.

પાતું-૫— પોતે ઉડતું—ન્યારે શરીરમાં વાયુનું જોર વધારે હો-
યછે ત્યારે લોહી જોડે ફરતી કાયિક વિજળી વાયુવાળા ભાગમાં થઇ-
ને જાયછે તેનો દેખાવ ઉડતા હોઇએ તેવો મળે દેખાયછે. એમજ ન્યા-
રે પેટમાં ગરમીનું જોર વધારે હોય, કે ગુસ્સે થયલા કે લુપ્તરાયલા સુ-
તા હોઇએ, ત્યારે તે ગરમીમાં થઈને કાયિક વિજળી જાયછે તેથી ભડકાં
આગ, કે આગમાં ઘેરાઇ ગયલા જણાઇએ છીએ. એમજ ન્યારે પેટમાં
સરદી વધારે થાય ત્યારે તે સરદ ભાગોમાં થઇને જતી કાયિક વિજળી-
થી આપણે તરતા દેખાઈએ છીએ. કદી ખાન પાનમાં માંસ તથા મદિરા
હોયછે તો નર્કમાં ખરડાતા, કે નર્કનાં ગાડાં કે ટોપલા જોઇ, દુર્ગંધે આત્મા
કમકમેછે. પણ ન્યારે શરીરમાં માફકસર ગરમી, સરદી, કે વાયુ હોય છે
ત્યારે શરીરની અંદરના પડદા તથા નાડીઓની આમડી સાથે લોહીના
ધસારાએ મોટી હવેલીઓ, શોભાયમાન દિવાનખાનાં, ને બાજ દેખાયછે.
લોહીના ધસારાએ બેભાનીમાં આવા દેખાવ જણાયછે એટલુંજ નહિં પ-
ણ જગૃતિમાં કેટલાકને દેખાયછે. જેમણે Purkinjeની આકૃતિઓ જો-
ઇ હશે તેઓ એ વાત સમજશે.

પાતું-૬— મોતની ખબર—નૈષ્ઠિક હિંદુ, અષો પારસી, તથા દી-
ન સુસ્ત ઇસ્લામી, ન્યારે યોગની પાળ પર આવી રહ્યા હોયછે ત્યારે તે-
નું ફરોહર પોતાના સ્નેહી કે વગર સ્નેહના પણ સીધે રસ્તે ચાલનાર
ના મોતનો દેખાવ સ્વપ્નમાં જોયછે. કુમાર્ગી સ્નેહી, કે આપધાતે, કે ક-
મોતે મરનાર વિષે સ્વપ્નમાં આપણે જાણીએ છીએ કે એતો ગુજરી
ગયોછે તોય તેને ભર જીવાનોનાં લોહીઆળ મેં વાળો ને વળખાં મારતો
દેખીએ છીએ. હવે જે તે પુણ્યવંત હોયછે અને તે પારસી હોયતો
મોખેદો, મુસલમાન હોયતો ઈમામ તથા મોલવી મુસલમાનો, અને હિંદુ
હોયતો બ્રાહ્મણો, તે મરનારના આત્માને મળવા માટે ટોળાંબંધ આવતા

અને તેની જોડતી ક્રિયા કરતા, ગંભીર દેખાવના તથા એક દીક્ષના, નજર પડે છે. ભતિ પ્રમાણે લોક દેખાય છે એટલું જ નહિ પણ ધણાખરા સંકેદ વસ્ત્રમાં તથા જુની રીતનાં જણાય છે. વંદીદાદની ૧૨) મી પરગરદ-માં દોઝખી કે બહુસ્તી માણસ પછાડી વધતી ઓછી બંદગી કરવાનું કરમાન છે તેનો પાયો આવા દેખાવ પર રચાયેલો દિસે છે.

આ સ્વપ્ન અગમચેતીનાં હોય છે, કારણકે આપણા સ્નેહીના મોત વિષે આપણે જાણતા ન હોઈએ તોય સ્વપ્નમાં તેના ઓટલે, ઉઠમ-જો, અને ખીજ ક્રિયામાં આપણે ભળતાં દેખાઈએ છીએ.

પદ્મદેવો દેખાવ-સાક્ષ દિલના માણસોને સ્વપ્નમાં દાટેલાં ધન, ધર-માં સાપ, નાગ, ચોર ઇત્યાદિ દેખાય છે ને ઉંઘમાંથી ઉઠી જોતાં ખરાં ન-જરે પડે છે. એક અપંચ પણ અપો મોખેદે ધરતું બારણું વેચી ધંબારની મેળ ધમવેલી તેનું સ્વપ્ન નાશીરવાન બાદશાહને આબેહુલ દેખાયું હતું તે એજ કારણે. જેવી મનની ક્રિયા તેવોજ સ્વપ્નમાં દેખાવ જણાય છે. (Cabala p. 72)

ખાતું-૯-મનસોચ્યારણુ-(મનઃ + ઉચ્યારણુ) યોગીના પ્રણવ જપ-
“કહત કપીરા શુણુ ભાષ સાધુ, ‘મનકી માલા જપતાહે’;
જો ભાવ ભમતસેં ધ્યાન ધરત હે, ઉનકુ સાહેબ મિલતા હે”-કપીર કાવ્ય
ઈશ્વરનું ટુંકામાં ટુંકું નામ પળે પળ રટયા કરવું તે. પારસી ધર્મમાં
અહુર મઝદ યસ્તમાં એવાં નામ ૭૨-૭૫ છે, તે પરથી યહુદીઓના કબલ
ધંધમાં પણ તેટલાંજ અનિશ્ચિત નામ રાખ્યાં છે. આથી એ યજ્ઞ મુસા-
એ વાંચેલી સંભવે છે. એક્ષોદસ (Exodus) નામની મુસાની ચોપડીના
અમુક વાક્યના શબ્દોના અક્ષરો પરથી એ નામો નિકળ્યાં છે (Cabala p.
૩૭) પારસી ધર્મનાં ૭૨ નામ અમષારપદોનાં નામ પરથી નિકળ્યાં છે.
તેઓ “રોન્ટીશ, મઝદાઓ વેહુ-ખ્ષથા” (=અમષારપદો અર્પોઈના ને-
ક ધણી-પાદશાહ!) એ વાક્યના પાયા પર દિસે છે. એ વાક્યમાં ત્રણ
શબ્દ, ૯ સ્વર ને ૧૫ વ્યંજન મળી ૨૪ અક્ષર છે. આ ૭૨ નામોને
તેમના શરૂઆતના અક્ષરના મેળે ગોઠવતાં નિચે મુજબ પ્રમાણ બંધારી:—
(૩×૩) + (૩×૫) + (૩×૭) + (૩×૯) = ૭૨. વળી આ પ્રમાણ કેટલાક
સાલેકે અહુરં સમજી તેમાં (૧×૩) શરૂઆતમાં વધારી ૭૫ નો મેળ મેળ-
વ્યો છે. પણ એથી મૂળ હતું ઝંખાય છે. કારણકે આ પ્રમાણમાં પહેલું
તથા છેલ્લે ૯ છે તે જનની અમરતા દેખાડવા માટે છે. નવને ગમે તે
આંકડે ગુણીએ તોય ગુણુકારનો સર્વાંગો હજ આવશે એટલે ૯ નો નાશ
થતો નથી, પણ ખીજાં રૂપે અમર રહે છે. એ અમરતા યાદ રાખવાને
સાલેકનો સદરો ૯ સાંધાનો હોય છે, અને કરતી એ પ્રમાણના પાયાપર
હજ આલે છે. સદરો કરતી એ સલુકના પંચની નિશાનીઓ છે. તેજ જન-
નની અમરતાનો મત કહી આપે છે. જે વસ્તુપર મનુષ્યનો ખ્યાર હયા-

તીમાં રહે છે તે પર, મુઆ પછી પણ, તેના જનનો ભાવ રહે છે. એટલા માટે પદાન સાથે સદરા કસ્તીનો શીઆવ કરવો પડે છે. બહેદીન કંઈ પદાન બાંધતા નથી તોય તેઓ સાલેકની રીતને વળગી રહ્યા છે. પદાની મતમાં પણ આત્મજ્ઞાનનો બારીકી દેખાય છે.

ઉપલાં વાક્યમાં ત્રણ શબ્દ “સ્પેન્થી, મઝદા, ને ખ્વશ” છે; યથામાં “રતુ, મઝદા, ને ખ્વશ” છે; હોરમઝદ યસ્તમાં “સ્પેન્તો તેમ, મઝદા, ને ખ્વશ” છે; અને વંદીદાદ-૧૯)માં “અમેપારસ્પેન્તા, હુ-દાઓદ ને હુ-ખ્વશ” છે. આથી જણાય છે કે અમેપારસ્પેન્તા=સ્પેન્થી, સ્પેન્તો તેમ, રતુ છે. કસ્તીના ૭૨ તાર, ૩ નર, અને દરેક નરની ત્રણ ત્રણ નરી એ સઘળું એ પ્રમાણના પાયા પર છે. “સ્પેન્થીશ” શબ્દમાં ૮ અક્ષર છે તેથી, કે ઉપલાં પ્રમાણના ૩+૫+૭+૯=૨૪ તે ૮×૩ નો અનેકો છે તેથી, આ ૬ આઠ તારવાળી સૌથી નાની નરી છે, અને એ પ્રમાણના બંધનના ચાર ગાંઠ પરથી ચાર ગાંઠ, ને દરેક ભાગ ત્રણે ગુણ્યો છે તે પરથી ૩ આંટા છે.

જેમ અમેપારસ્પેન્તાનાં નામ પરથી આ ૭૨ નામ નિકળ્યાં છે; તેમ ત્રિમૂર્તિ (=અગ્નિ, આદિત ને ઇશ્વર) તથા ૩૩ દેવતાના પાયા પર હિંદુ યોગેશ્વરોએ [(૧×૩)+(૩×૩)+(૫×૩)+(૭×૩)+(૯×૩)+(૧૧×૩)] = ૧૦૮ નામ ઉપજાવ્યાં છે. એટલા માટે યોગીની માળામાં ૧૦૮ મણકા રહે છે. જમશૈદ બાદશાહે ચાલુ કરેલી (સદદર-૧૩) સાલેકની કસ્તીની રચના માફક, હિંદુ યોગેશ્વરોએ આ પ્રમાણને અનુસરી ઉપવીત (= જનોઇ) બનાવી છે. ૧૦૮ નામ માટે ૧૦૮ તાંતણા, અને તેના બંધનના ૬ ગાંઠ માટે ૬ તાર છે, એમ સમજી શકાય. આ વધતાં નામની શ્રેણી પરથી અનુમાન કાઢી શકાય કે જનોઇની બનાવટ કસ્તીનું પ્રમાણ જોઇ ચાલુ થઇ હોય; તોય જનોઇની શરૂઆત અગ્નિ-હોત્રીઓએ જ કાઢી હોય. કારણ કે ઋગવેદમાં વર્ણવેલી આ પ્રથમ ત્રિમૂર્તિ તેમની જ દિસે છે. આ ત્રિમૂર્તિમાં ૩ શબ્દ અને ૧૧ અક્ષર છે તે પરથી ઋગવેદના ૮ માં મંડળમાં કહેલા (૧૧×૩=) ૩૩ દેવતાનાં નામ નિકળ્યાં છે. એમાં ૧૧ દેવતા આકાશમાં, ૧૧ દેવતા વાતાવરણમાં, અને ૧૧ દેવતા પૃથ્વી પર છે. (જુઓ “વિશ્વ દેવા: નિવિદ”). એઓમાં ૮ વસુ, ૧૧ દેવ, ૧૨ આદિત્ય, ૧ પ્રજપતિ, અને ૧ વશત્કાર છે. એમ ત્રણે ભુવનમાં અગ્યાર અગ્યાર દેવતા છે તે માટે અગ્નિહોત્રી અગ્યારસનું વ્રત પાળે છે અને તેમ કીધાથી મોક્ષની આશા રાખે છે.

ધરાનના પચ્ચેઈ-દકએષી જોતીના સમાગમે આ ત્રિમૂર્તિ હિંદુઓમાં ચાલી હોય, કારણ કે દાદારના દરજ્જાવાળા ત્રણ જોડિયા યજ્ઞ—દએ ૫ આદર (=અગ્નિ), દએ ૫ મહેર (=આદિત્ય), દએ ૫ દીન (=ઈશ્વર) ને મળતી છે.

આ ધરાની ત્રિમૂર્તિનું પુરાતમપણું જે કુવામાં માણસ કે કોઇ

પ્રાણી પડીને મરી જાયછે તે કુવાતું પાણી ૧૩ મહીની અને ૧૩ દહાડા (=૪૦૮ દિવસ) ની મુદત સુધી તાપે ઉડાવા દેવાની સરસ રીતિ આત્મજ્ઞાનના સંબંધે પારસીઓમાં ચાલે છે, અને જે મુદત માટે હાલના વિદ્વાનોને આધાર મળતો નથી, તે પરથી ખુલ્લું જણાય છે. એ મુદત આ ત્રણ દહાર તથા સાત અમણસ્પંદોના સંબંધે દશ ભાગે ગંઠાઈને થયેછે: (૧×૩) + (૭×૩) + (૯×૩) + (૧૧×૩) + (૧૩×૩) + (૧૫×૩) + (૧૭×૩) + (૧૯×૩) + (૨૧×૩) + (૨૩×૩) = ૪૦૮. મનસોચ્ચારણની રીતિ ગાથાના દિવસોમાં યથા અષ્ટેમ આષ્ટો દિવસ કે રાતે સુતાં સુધી ભરવા કરવાની ફરજ પરથી હજી ચાલેછે.

પાતુ ૧૦-ઉંઘમાં પોતાના વિચાર કાને સંભળાય છે-આપણા ધ્યાનના પ્રવાહના મોજા હવામાં નિકળી કાનનાં ઢોલને તથા માથાંની સપાટીને લાગે છે તેથી મગજના તંતુ પર કોઈનું બોલેલું સાંભળતા હોયએ તેમ લાગે છે. “એમ પણ હોય કે અવાજના આચકા બોપરીની નક્કર બાંધણીમાં થઈને સાંભળવાની ઇંદ્રિ તરફ જતા હોય.”—Huxley.

પાતુ. ૧૬-કંઠોતું લોહી આવું—ધણુક વિદ્વાનો માંસ ખાવાની સાબિતીમાં આત્મજ્ઞાનની ગેર સમજીતે નિચલા ફકરા બતાવે છે, પણ તેમાં ભુલવાય છે: “યસ્ય૧ મેર અએતહે૩ મરેધહે૪ યદ્ય૫ પશો-દર્પહે૬ તનુ-મઝે૭ ગેઉશ્દ૮ દ્યદ્દ૯” —વંદીદાદ. ૧૮=

“પાક જનન (અષ્ટો મરદ) કે જેણે ૧ મારાંર આ૩ પક્ષીનો૪ એટલે૫ કુલંગ-મરદાનો૬ ઉજમ૭ (=તનની મોટાઈ, શર)ને પેદા૯ કીધો;” અને આમદાદમાં ઉઠી, આતશ રોશન કરી, પાક જનને પવિત્ર રાખવાની ફરજે જેણે બળવી તેના પાક જનને, તે માણસના મુઆ પછી, હોરમ-ઝદ એકે બોલ પુછતો નથી. હવે રોજ ઉંઘમાંથી વેળાસર ઉઠવા માટે કુલંગ મરદો જે અપોદાતમાં કોઈ આપે તો તે એક મોટું સવાબ મળાય.

હાલના વિદ્વાનો એ વાક્યનો ખોટો અર્થ ઉઠાડો આ આત્મજ્ઞાનની ખુબીને લખે છે. “મરદાનાં શરીર જેવડો ગોસ્તનો (૨=કટકો) અપોદાતમાં આપે” !!!

વળી એવીજ સાબિતી વંદીદાદ ૪)માંથી આપે છે: “મા૧ ગેઉશ્દ૨ મા૩ વસ્તહે૪ હતો૫ અદાઇતીમ્૬ વઝોચોઈદ્૭ “= નહીં ૧ રવનનો, ૨ નહીં ૩ શીઆવત્રો૪ ઇંજનાર૫ એ-કાયદે૬ બોલે. ૭ તેઓ આનો અર્થ ઉઠાડે છે કે” ગોસ્ત તથા વસ્તનો ઇંજનારો જુદું ન બોલે !!! આમાંથી શીઆવ ઇંજવવાની ફરજની સંબેતી મળે છે.

સહુકના રસ્તે ન ચાલનાર બહેદીનો, સુવાવડી અશક્ત આયડીઓ ગોસ્તનો ખોરાક લેતાં, એવું વંદીદાદ-૧૫માં જણાય છે: “પશુ કે મહોદલાની રખેવાળી કરનાર કુતરાને જે માણસ ન ચવાય એવાં હાડકાંઓતું (કંઈ) આપેતો તે પાપી થાય છે.” ઉપર ટાંકેલાં વાક્યોમાં સમાયેલી ખુ-

બી વિદ્વાનોને ખમર નહોવાથી તેમના ખોટા અથ ખરથી દરેક ટીકાકાર તેમને હીણુતો આવ્યો છે.

પાતું ૨૬-તાકમાં આંગળી-શરીયત તથા સંયુક્તો રસ્તા પર ચાલનાર દુરેશનો એ એક દાખલો છે. સાધારણ આંગી કંઈ એમ અર્થ દેતા નથી.

પાતું ૨૭-રાતના યોગ-અભ્યાસ- “તેને તું અધારનાન કહેકે જે પવિત્રાઈ વાળી... સરસ બહેન મેળાવનારી અંકલને આખી રાત પુ-છે”-વંદીદાદ-૧૮. યોગની રીતિ તેનાં હલકાં સાદાં રૂપે હજી આવે છે; તે એકે રાતે અષ્ટમ બણી, કે કસ્તી કરી, કે સરોષ યસ્ત રાતની વડી બણી-ને સુતાની ફરજ છે. આવી સરોષ યસ્તનો પાંચો બહુ પુરાતન જણાય છે.

મહમદ પેગમખર પણ કહે છે કે- “અરધી રાત ભક્તિમાં કાઢો.. ભક્તિમાં અચળ રહેવા સાર રાતે ઉઠતું તે ખરે શુભકારી અને સાદુ ઉચ્ચારણો માટે સુલભ્ય છે-”કુરાન-૭૩.

પાતું ૨૯-સિદ્ધિ-જેમ યોગી સિદ્ધિ ચલાવી સોતું, ઝપું, કે હરેક વસ્તુ તત્કાળ રજી કરે છે (પારસી વાંચનારે અપિસંય યસ્ત-૨ જોવી): તેમ મેલી વિધ્યાવાળો સર્વ વસ્તુ મેળવી આપે છે. જેને ત્યાં તે વસ્તુ હોય ત્યાં કોઈ નિશાની પોતે મુકી આવે છે ને તેને આધારે તેના સા-ધેલા વીર લાવી આપે છે. આથી મેલી વિધ્યાવાળો સુખી રહેતો નથી. સિદ્ધ પુરૂષમાં આવી શક્તિ છતાં તે પૈસા ટકાને હરામ ગણે છે. એરાત કે દાનમાં તે ફક્ત અંગ-ઉપયોગી વસ્તુજી રાખે છે, તેથી ગમ્ય ઢોરતું દાન તેને વધારે વસંદ રહે છે, (વંદીદાદ- ૨૨માં પારસીએ જોવું). વળી યોગીતો મમેતે વખતે “ ભુઃ ભવઃ સ્વઃ ” (=દુનિયા, હમેશમાન, ને બહે-સ્ત) એ બેદ ભરેલા ત્રણે શબ્દો એકે જાહેરે મોટેથી બોલી ઝાંકાર કરતો સિદ્ધ ચલાવી શકે છે, પણ મેલી વિધ્યાવાળો તો સાધેલી મુદત સુધીજ ચલાવી શકે છે.

સિદ્ધ પુરૂષે આપેલી વસ્તુનો ઉપયોગ જત્ન રહેલા કુતુવાળી છિનાળ કે મની સુકાઈ ગયેલો વ્યભિચારી પુરૂષ કરે છે તો સિદ્ધિની શક્તિ ઘટે છે (અપિ યસ્ત-૧૦)

પાતું ” ” સિદ્ધિ - વચન-યોગ અભ્યાસથી બ્યારે મન દૃઢ થાય છે અને કાચિક વિજળી શુદ્ધ હોય છે ત્યારે સિદ્ધ પુરૂષ પોતાની ઇચ્છાનો સમળ પ્રવાહ બહાર કાઢે છે તેથી તેની જોડે તેની ક્રવપિ બહારની આકાશી ક્રવપિ સાથે મળી જે વચન તેના મોંમાંથી નિકળ્યું તે અખવે છે. એવો પુરૂષ શહેજ ભ્રમનામાં પડે ને તેનો જીવ કંઈ ચાહે પણ તે માટે તેનું મન ના કહેતું હોયતો તેનાથી ધારેલી વસ્તુ મેળવી શકાતી નથી. સિદ્ધ પુરૂષ જે કામ કરે છે તે પોતાનાં નામથી નહિં પ-

જુ રામ નામે કરે છે (જુઓ ભગવદ્ ગીતા-૨-૯). એમજ મુસલ-
માન સાલેક એવું કામ કરતાં “ ખીસ્મદ્લા ” (=અદ્વાના નામથી); ય-
હુદી “ બઆરી તઆલા ” (=પરમેશ્વરથી); ખ્રિસ્તિ In the name
of the Father, of the Son, and of the Holy Ghost
(=પિતાના, પુત્રના, તથા પવિત્ર આત્માના નામે); અને પારસી “ બ
નામે યઝદ ” (=ખોદાનાં નામે) બોલે છે. પારસીની દરેક બંદગીની શ-
ર્યાતમાં એ શબ્દો આવે છે તે પરથી જણાય છે કે તેમના ખતાવના-
ર સિદ્ધ પુરૂષ હતા.

ખાતું-૩૨ તદ્વચ પર પ્રતિમા મરનાર જે પાપી હોયછે તેા તેનો આત્મા
અંદરખાને ઉધા કરે છે કે માફ હવે શું થશે. તેનાં માઠાં કામો વિષે
અતંકરણજ્ઞ કહેછે કે એતો માઠાં થયાં. એથી તે પરિતાપે બહુ બળે છે.

હવે જે માણસ કુદરતની સારી રીતિને વળગી રહી ચાલ્યું હોયછે
તો તેનો આત્મા સ્વભાવિક સારી રીતિમાં રહેછે, તેને હોદ્દા થતો ન-
થી, અને તેનું અંતર નિર્ભય રહેવાથી તેનો જીવ ખુશ ખુશ રહેછે; અ-
ને મોં હસમુખું દેખાવા કરેછે; આ અંતર ક્રિયાથી તેની કાવિક વિજળી
જાણે સારસ ચાલતું હોય તેમ ચાલેછે. આ દેખાવ બહુ મનહર લાગેછે.
પુણ્યવંત આત્માની સન્મુખ તેનાં ક્રીધેલાં સારાં કામની યાદ આવેછે. તે-
નાં ત્રણ પાસાં એકી નજરે દેખાયછે. પોતાને કે લોકને સુખ મળ્યું હો-
ય તેવાં કામના વિચાર (=નેક મનસ્વી), સત્ય વચન પછી તે સ્વહિત કે
પરહિત માટે કલાં હોય તે (=નેક ગવસ્વી), તથા પોતાનાં તેમજ પારકા-
નાં સુખને માટે ક્રીધેલાં કામ (=નેક કુનસ્વી). એમ ત્રણ તથા બુદ્ધિની
ક્રિયા અને કાવિક વિજળીની નરમ ચાલને લીધે એ દેખાવ બહુજ ખુશ-
નમા દેખાયછે. એવોજ દેખાવ યોગીને હલકા ખોરાક, શાંત લોહી વડે,
મનસોઆરણ રાતે કરી રહીને સુતાં, જણાયછે. એવા ખોરાક માટે હિં-
દુ મોગી બાજી પાલામાં સાઠોડીની બાજી પર વિશેષ પ્યાર રાખેછે. એ
બાજીનું શાક ખાધાથી પેટના નળ છુટા પડેછે. હઠ યોગના અભ્યાસીને
તો અસ્તિ કર્મ શિખતાં એક અઠવાડ્યું સુધી લાગટ એ બાજી ખાવી પડેછે.

મરનારને પોતાની કૃપા જે અનવંતી કુમારિકાના રૂપે દેખાય છે.
જે જાતના આપણે હોઈએ, અથવા જે લોક જોડે આપણે વિશેષ સંબંધ
રાખતા હોઈએ, તે જાત તથા તેવા પોશાકની તે કુમારિકા જણાય છે. તે
શાંત સ્વભાવની, જડાં ડહાપણ વાળી, ને દિલાસો દેનારી પુણ્યવંતને દે-
ખાય છે. “ તે શોભિત ઘાટની ખનાવેલી, જોરાવર, સારા કદની, ડાહી,
દોંગી, યુક્તિ વાળી, ને સુમાર્ગ ખતાવનારી આવે છે ”- વંદીદાદ-૧૯. તે
મધ્યમ કદની, રંગે ધડું વર્ણની, માદ્રક સર તનદરસત ચહેરાની દેખાય છે,
અને કોઈ બહોળી વસ્તિ વાળાં શહેરમાં ગંજવર હવેલીના છેક અંદરના
ભાગમાંથી કોઈ પવિત્ર ક્રિયા કરવા કે પરોણાગત કરવા આવતી દેખાય છે.

પોતાની કૃતિની કુમારિકા વાળી જે આકૃતિ મરનારને દેખાય છે તે તેની કાયિક પિજ્જાની ચાલ, તેના પ્રકાર, તથા તેને રહેવાની આખર જગા પ્રમાણે દેખાય છે. મરતાં બચેલા પુણ્યશાળી માણસો આ ઢકીત સારી રીતે સમજી શકશે.

પુણ્યવંત સ્ત્રીને એથી ઉજ્જટો, મરદીમાં આવેલા છોકરાંનેવો, દેખાવ જ પાવો જોઈએ, એમ ધારણું.

મહામદ પેગમબરની અંતર દૃષ્ટિએ એ દેખાવ પડેલો તે કહે છે કે “ બહેસ્તી માણસો બહેસ્તમાં સુશે ત્યારે બહેસ્તની કુમારિકાઓ, તેમના જેટલી ઉમ્મરની અને પોતાના પતિ સિવાય ખીજા કોઈ પર નજર નાખવાથી દુર રહેતી, ત્યાં તેઓ કને બેસશે ”—સુરો. ૩૮ તથા ૫૬.

પાતું—૩૬ શ્રાપિત યોનિ=જં. દુઝેવ, દુજ (=સં. દુહ=કા. દરજ)= દેહને નુકસાન કરનાર, પછી તે મનોવિકાર હોય કે અવગત પામેલો દુષ્ટ આત્મા હોય. જે પશુ, પક્ષી, કે મનુષ્યમાં એ દુષ્ટ શક્તિ પ્રબળ રહે તેને પણ દરજ કહે છે.

પાતું ૪૨—સર્પ—જંદબાષામાં “ મધર્પ ”=કા. માર, અને “ અર્જિ ” છે. અર્જિ દહાક=ડંસેલ સાપ=ઝોહાક.

” ” મુસાએ દૂરનો સાંભળેલો વિચાર—ઝો યહુદી લોકોનો પેગમબર મીસર દેશમાં ઇ. સ. પૂ. ૨૪૩૩ માં જન્મેલો કહેવાય છે. એના વખતમાં ધરાની આર્યોનું વિદ્યા-બળ ખાલીઆમાં વ્યાપેલું હતું. એ ખાલીઆ પ્રાંત જેની રાજધાની બાબીલન શહેર હતું તે આખો પ્રાંત એણે ફરીને જોયલો જણાય છે, એ પ્રાંત ધરાની પડોસમાં હોવાથી તથા તેમાં તુરાની (=વર્કા.) લોકો આવી વસવાથી તેમનાં વિદ્યા હુનર યહુદી લોક

ફ “ જમશદ બાદશાહ ” જેવા સાંભેકને બરફ પડવાની આકૃતિની અગમચેતી થઈ હતી. એવીજ અગમચેતી યહુદીઓના નૂહ પેગમબરને રેલની થઈ હતી. જં. ટ્રરસ્ ઝિમ=હાણી કારક હિમ, સમજવાને બદલે તેને હિમ્મ “ મદકુપ ”=માવડું ધારી, મુસા પેગમબર કહે છે કે લાગટ ૪૦ દિવસ સુધી વરસાદ પડ્યો. અકટોળર આખરથી તે માર્થ સુધી તે વરસ્યો. એપ્રિલથી પાણી ઓસરતાં છેક સપ્ટેમ્બરમાં તે ઓસરી રહ્યું. નૂહ સહકુટુંબ એક નાવમાં રહ્યો. એ નાવ તણાતું તણાતું અરમાનિયા દેશના અરરત પહાડ પર લાગીને રહ્યું. હાં તેઓ ઉતરીને વસ્યા. વર-જમ-કર્દ (=જમશેદ પહાડ પર બાંધેલી ગદી કે યોગી-આશ્રમ) વિષેની વાત મુસાએ અરમાની લોકમાં સાંભળેલી કે વંદીદાદની ખીજા ફરગદ વાંચેલી જણાય છે- મુસા અંદ “ વર ” =ગદી, ગોફા, ખાનગા, યોગી-આશ્રમ સમજવાને બદલે વર=Ark=ઝા સમજ્યો હોય. જેઓએ દોહદની મોગલાઇ ગદી તથા પાવાગઢ પર માંચી હવેલી, મકાઇ કાઠાર, તથા નવ લખા કાઠાર જોયા હશે તેઓ વર-

શિખેલા દિસેછે. આ વિધ્યા ત્યાં જમશેદ બાદશાહના વખતથી પ્રસ-
રેલી જણાયછે બાદઅલના પાછલા ભાગમાં વર્ણવેલા યહૂદીઓના ધર્મ-મ-
ત ધરાનીઓના નિકટ સંબંધને લીધે તેમને મળેલા દિસેછે (જુઓ મી-
નો ખર્દ, ડાક્ટર વેસ્ટની):-

બેરોસસ (Berossus) ના લખ્યા પ્રમાણે ધરાનીઓ બદખ શહે-
ર છોડી ધીમે ધીમે પશ્ચિમ બાજી વસતા ગયા. વસ્તિ વધતાં ત્યાં મી-
જમ-કદની રચના સમજી શકશે. ઝાઝના ત્રણ માળ અને ગઢીના (ઉપ-
સો, વચસો, ને નિચસો) ત્રણ તબક્કા, અને તે દરેક પર બાંધેલી પોળ
(=જંદ “ પેરેતુ ”=પુલના ધાટના મકાન) ની “બાંધણી; નાવની કોટડીઓ
અને ગઢીમાં સાલેક માટે બનાવેલા ગુફા; જમશેદ તથા નહની વય; પ-
શુ પક્ષિ તથા સમૃદ્ધિ સાર જોઈતી વસ્તુ એ સર્વનું વર્ણન સરખું ને.
એકજ જણાય છે. વળી નહની વય ૯૫૦ અને જમશેદની હજારને આ-
સરે યુન દેહરનેમાં કહી છે તેપરથી જણાય છે કેમુસો પણ વંદીદાદમાં
વર્ણવેલો ભેદ ન સમજી શક્યો. જમશેદે સાલેકનો ડંડ લઈ યોગ-અબા-
સ ચલાવવા માગ્યો તેની સાથે ૩૦૦ માણસો સહુકના પંથે ચાંદ્યા
ત્યાર કેડે તેના શિષ્યો (followers) બમણા થયા, ને છેવટે ત્રમણા
(=૯૦૦) થયા. આ ચેલાને માટે જં. “ જિમ ” શબ્દ વપરાયો છે. તે-
થી હાલના પણ વિદ્વાનો છેતરાય છે, જં. જિમ=સં. હિમ= શિયાળો, એ
જં. જિ=સં. હિ=નાખવું, પરથી છે; અને જં. “ જિમ ” એ શબ્દનો જં
જા=સં. હા= છોડવું, એનું કર્મણિ રૂપ “ જિ ” તેને કર્મણિ કૃદંત પ્રત્યય
“ મ ” લાગ્યાથી “ જિમ ” (માંયાથી) છુટેલો, ત્યાગી, યોગી છે. તેઓ
પાસે કડી જડેલો (ઝટાર બેસવા માટે ખપ આવતો) ડંડ હતો તે પ-
રથી તેઓમાં સમાધિનાં લક્ષણ જણાય છે. તેઓ ટોળાં બંધ હતા તે
પરથી જમશેદ (હુ-વાદ્વા=) નેક ટોળાંવાળો કહેવાતો. જમશેદના ગુફામાં ય-
જ્ઞત્=સાલેક ૧૫૦ વરસ જીવતા તો જમશેદ હજાર વરસ કેમ જીવે! કે-
ટલાક વિદ્વાનો એ વરસોને માહતાખી સાલ, રૂતુ, કે રૂમી લોક ગણતા
તેવું દશ મહીના વાળું વરસ ધારેછે. પણ આ નિયતું પ્રમાણ કહી
આપેછે કે જમશેદની અગાડી પણ હોપંગ બાદશાહ ૩૬૫ દિવસ વાળું
આહતાખી સાલ ગણતો, અને હાલના બાર મહીનાની ઉત્પત્તિ પણ તેજે-
જ કાઢી હતી. એ બારે માસમાં ફ, ખ, વ, સ, ત, હ, મ, તથા દ થી
શરૂ થતા અક્ષરનું અકેકું, અને અ તથા આ વાળાં બેબે, નામ છે તે
પરથી આ પ્રમાણ નિકળ્યું છે:

[૧ + (૧×૩) + ૧] + [(૨×૨+૧) + ૨] = [૬૨૫૨૬૧ +
(ખપ્પા વર્ધ્ય+વોહુમનો +સ્પેત આમ્ ઇતિ) +તીર] + (અર્દ બહેસ્ત +
અમરશાહ) + (આદર+આવાં) + હઓવેતાદ + (મહેર +દએ) = ૨ ચઝત

(ડયા પ્રાંત થયો. જ્યાં દસ્તુરાન દસ્તુર જેઓ ઝરથુસ્ત્ર તેમો અને રતુ-પ્પથ (યોગીરાય) કહેવાતા તેમનો અમલ ચાલતો. જ્યારે તેમનું બળ વધી ગયું ત્યારે તેમણે ઇ.સ. પૂ. ૨૪૫૮ માં બાબીલન શહેર જતી લીધું. એ શહેરમાં તેમની હકુમત ૨૨૪ વર્ષ સુધી રહી. જ્યાંના લોકોને નજીમ, ફાલ, બદકપટ તથા જ્યોતિષ વિષે પુરી માહેતી હતી. “અંદ્રમહણ ૧૮ વરસને ૨૧૮ દિવસે જેનું તે થાયછે એમ તેઓજ પ્રથમ વરતી શક્યા હતા.” (Lookyer). આ સવા બસો વર્ષના ઇરાનીઓના પાડોસે તેઓ વિશેષ +૩ અમષાસ્પંદ) + (૩ અમષાસ્પંદ+૪ યજ્ઞત) = ૫+૭=૧૨ એકીના મેળે ગોઠવ્યા છે.

આ બારે નામો ૨૧ અક્ષર વડે ઉત્પન્ન થયાં છે અને તેમના બમણા પ-ણ તેના તેજ અક્ષરો પરથી એ નામોને ઉત્પન્ન કરનારનું નામ નિકળે છે; “સ્પેન્તાઓ ફ્રવષોષશ્ હઓબ્યા હો તઓખ્મનો પરદાયહે” = પાક ફ-રોહરનો હોષંગ, પેશદાદના તોખ્મનો. આ પ્રમાણના પહેલા ભાગમાં (૨+૩=) ૫ નામ છે તેથી આ વાક્યમાં ૫) શબ્દ છે, અને બીજા ભાગ માં ૭ નામ છે. તેમને પહેલા ભાગના વિભાગો [૭x(૩ x ૨)] એ ગુણી ૪૨ અક્ષરો મેળવ્યા છે. આ વાક્યની ગણિતના મેળવાળી ઉત્તમ રચનાથી જણાઇ આવે છે કે ગયો-મરદના છોકરાના પૌત્રના વખતમાં એ આ કેવું ઉચું આત્મજ્ઞાન, અક્ષરજ્ઞાન, બીજ ગણિત, તથા, ૩૦ રોજનું પ્રમાણ જોતાં, સૂર્યની ચાલની ગણતરી સંબંધીતું બાર આકૃતાબી માહ વિષેનું જ્ઞાન હતું. પણ ખેરોમસના લખ્યા પ્રમાણે કુર્દીસ્તાનમાં જુદી (=Gr. Gordyei) પહાડ આગળના લોક એ આરકાંનાં પાટિયાં છોલી તેની સળીઓનાં તાવી. જ બનાવી રાખતા તે હકીકત પરથી મુસાનું લખાણ ખરે ખરું હોયતો આ હોય: વદીદાદમાં ઇરાની આર્યોના પ્રવાસે વસેલાં શહેરોનું વર્ણન છે તેનું જેનેસિસમાં તુરાનના દેશાટની (મોગલ=Heb. Magog) લોકે વસાવેલાં શહેરની વાત આવે છે- અતુમાન એનું નિઝળી શકે કે રેલની ધાસ્તી એ લેવાઇ શકે તેટલો ખોરાક તથા સંસાર સુખવાળા પશુ લઇ નૂહ પરિવાર સાથે એક સડ વગરનાં આરકામાં ખેડો. એ નૂહ આદમથી નવમી પેઢીનો હતો તેથી આદમનાં વતનનો રહીશ હોવો જોઈએ. આદમનું વતન પામિર (=Pamir)નાં મેદાનની ઉત્તરે આદરાઇ પહાડની ખીણમાં (Hibbory (Chaldean Art by W. Armstrong Vol. I p.21). હતું એમ તુર્કી લોક માને છે. મુસાએ એ વતન અદનની વાડીમાં ફારાત નદી પર બગદાદ બહી દેખાડ્યું છે તે “અર્ધ્યનેમ વએન્ને” (=આર્યોનોનું મૂળ મથક) = અર્ધ્યમન્ (=અર્ધમ યજ્ઞત) = અરમાન દેશ સમજી, તથા જ-મરોદને અહુર મઝદનું ફરમાન “હથ (જ્યાં) આપેમ્ (પાણીને) ક્રાતદ્ (પહાડમાંથી) ચય (એકઠું કરે)” (વદીદાદ- ૨) માંના “ક્રાત” = ફા-

વિદ્યા તથા ધર્મ-તત્ત્વ શિખ્યા આવા બનાવને લીધે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, ચેતાન, ફરેસ્તા, દેવ ઇત્યાદિ વિષેનું સાધારણ જ્ઞાન તેઓમાં ચાલેલું જણાય છે. આવા સમયમાં મુસા પેગમ્બર હતો તેણે એ હકીકત પોતાની જેને-સીસ કે જે બાઇબલનો પહેલો ભાગ છે તેમાં વર્ણવેલી દિસે છે.

છેક ઝીણી નજરે જેતાં, પારસી ધર્મનાં ઉડાં જ્ઞાનના પ્રતિશબ્દ હાલના ધર્મ-જ્ઞાન-અભિલાષી યુરોપીયોની માફક મુસાના કાને ષડયા હોય, અને તે અરમાન દેશમાં તેમ થયું હોય, એમ “તુર્કી અર-

રાત નદી=Eu-phrates જે અર્માન દેશમાંથી નિકળે છે તે માની, અને ટમ ટમતી માછલીવાળી ફેરાત નદીને ધરાન વેળ માંની સાપની વસ્તિવાળી દાઢિ નદી (વંદીદાદ-૧) નો ફાંટો ધારી, એ પેગમ્બર છેતરાયલો દિસે છે. જે એમ પણ ન હોયતો, એ મેદાન બણી જહુન નદી (Jaxartes) માં બરફ ધસડાઈ આવી પૂર બહુ આવ્યું હોય, અને તે પૂર પોતાના ધસારા સાથે એરલ સરોવર, કે જેમાં એ નદી પડે છે અને જેની હયાતી અવસ્થા પરથી જણાતી નથી અને તે મહા ત્રાગ્વીન કાળમાં નહીં જ હતું (જુઓ Library of Useful knowledge), તે સરોવર પણ ઉમરાઈ ગયાથી એ આરકાને કાર્પ્યન સમુદ્રમાં ધસડી લઇ ગયું હોય. ત્યાંથી તોફાની પવને તે પાછું અરાક્સીસ (Araxes) નદીનાં બાર. માં ધુસી પાણીના રોહ સાથે એ નદીના મુખ આમળ અરસ્ત પહાડની તળેટીએ છેક દશ મહીને આવીને અટક્યું હોય, ત્યાં નૂહ ઉતરી ખેડુત તરીકે વસ્યો. એના છોકરા ફેરાત નદીને ફાંટે થતા થતા છેક દક્ષિણ બ-ણી ગયા અને “શિનરની સપાટ ભૂમિ” (=Heb Chaldea) પર વસ્તિ ફેલાવી. મુસાના મોંમાંથી આખર નિકળી આવે છે કે “અને તે એ-તું બન્યું” કે પૂર્વ તરફથી તેઓ મુસાફરી કરતાં હતા તેથી શિનરના દેશ માં તેમને એક મેદાન જણાયું અને ત્યાં તેઓ રહ્યા”-જેનસિસ-૧૧. હ્યાં-તેઓમાં તુરાની ભાષા ચાલતી. હ્યાં તેઓએ એક કિલ્લો બાંધ્યો અને એ-બબ (Babel=ઝ.બવરી=એબીલન=આરબી. બાબ-અલ્લાહ=રામખુ-રી) શહેર વસાવ્યું. હ્યાં જુદા જુદા લોક વસવા આવ્યા અને તેથી બાબા-મિશ્રિત થઇ.

એ નૂહ તુરાન દેશ બણીતો હતો અને તે કદાચિત એહાક હોય. પારસી ઓ ધર્મ-ક્રિયા માટે વરખીઓ (=સં-વૃષભ=ખસી કર્ધા વગરનો સફે-દ ગોધો) પાળે છે તેજ પ્રકારનો ગોધો અસલી મીસરી લોક (મેમફ્રિસમાં) પાળતા અને તેને “એપિસ” (Apis) કહેતા. એ ક્રિયા તુરાની એહાક જે ઈરાની ક્રિયા જણાતો હતો તે વિના બીજાથી એ લોકમાં ન પ્રસરી હોય. એહાક નામ પરથી ખાદડી લોક એને “ઝિઝુથ્રસ=Xisuthrus કહેતા” એમ બારું છું. નૂહ પ્રેરજગાર છતાં એની બાઇડી, વાઈલા, એતો ચળેલ છે

ખસ્તાન (= Turkish Arabia)” વાંચતાં કમી શકાયછે.

એજ પ્રમાણે કેયુશર (Cyrus) બાદશાહે ઇ.સ.પૂ. ૫૩૮માં બચ્ચારે ખાબીઝન શહેર પાછું જીતી લીધું ત્યારે યહુધી લોક મહા સંકટમાં હતા. અને તેઓ અસ્સુર, મીડિયા, તથા એબીઝનની આસ પાસ વસતા હતા. આ હાલતમાં તેઓ પોણી સદી સુધી રહ્યા. આથી કરી તેઓમાં ધરાનીઓનાં ધર્મતત્વ—ક્રમામત, ફરોહર (જુઓ મેથ્યુ ૧૮-૧૦), રસ્તા-ખેઝ (જુઓ જોબ-૧૮)—પાછાં વધારે પ્રસર્યાં.

એમ કહેલી (કુરાન-૬૬). આથી એનામાં અપલક્ષણ હતાં એવું જ જણાયછે. છાકટપણું, નગ્નતા, અને ખાર એનામાં માલમ પડ્યાં હતાં (જેન ૮). એવાજ ગુણ ઝોહાકમાં હતા. એ ઝોહાક બાબોલન પ્રાતમાં, અમા ન દેશના જંગલમાં તથા ફારાત નદીને કાંઠે હતા એમ અવસ્થામાં જડેછે:—
“ફરેદુનની બક્ષ્ય શહેરમાં આવવાની વાત સાંભળી ઝોહાક ધરાન શહેરમાં થઇ ઝરેહ ફરાકર્દ (Caspian) દરીઆના કિનારા તરફ જઈને ખેડો”—ખુનદહેરને.

“અરદુષથુરને ઝોહાકે બવરી (Babylon) ના મુલકમાં ધજ અને મુરાદ માંગી કે હું સપ્ત ૧૬૫ના માણસો ખાલી કરે.”—આવાં થયે—
-૮. “ચંડાળ ઝોહાકે દુષ્ટ જંગલમાં એવાદ યત્રતને ધજમા...અને માગ્યું કે હે વાણી તું મને આ બખશ કે જેઓ હપ્ત ફરવરમાં રહેછે તે સ-ખાનાને અમર કરે.”—રામ થયે—૫

આ પરથી તેના દેશાટન વિષેના બાસ જણાયછે. પણ આ નિયલા ફકરા પરથી તેના વંશજોની ખીના નજેછે:—

“ઝોહાકથી હબસી તથા કાળી ચામડીના લોક પેદા થયા”—ખુનદહેરને. “નહના પૌત્ર કુશ (Cush) ના વંશથી કિતરી આવેલા હબ-સી આરખો કંઈ આરખસ્તાનમાં વસતા નહતા પણ ઈર્ગની અખાત ત-થા ફારાત નદીને કાંઠે રહેતા. ખુઝીસ્તાન (=સુઝસ્તાન=Gr. Susiana) કે જે તેમના બાપ ઠાઠાતું અસલ વતન ત્યાંથી તેઓ ઘાં આવ્યા હતા—Sale

આ સુઝસ્તાનને યહુધીઓ ઇલામ (Elam) કહેતા (History of Chaldean Art p.35), આ ઇલામને ધરાન સમજી ધણક વિદ્વાનો છેતરાય છે. ત્યાંના પહેલા અને પરાક્રમી બાદશાહ ખેદર-સા-ઉમર (=Heb. Chedor-la-omar; Gen. 14) =મુસલમાનોના હમેશ હમાત પેગમબર “ખેદર” પરથી જણાઈ કે ઇલામી લોક આર્યન તો નહતા.

ઝોહાક=ઝ-અઝિદહાક=ડસેલ સાપ નામ તો ધરાનીઓએ ધર્મ-મિકારે આપેલું જણાયછે. તેનું ખીજુ નામ વધધન=વિવાહ તોડનાર,

પાનું ૪૪- સર્પને લામા- કદી ધારીએ કે આદમ તથા હવા સાથાં બોલાં તથા પત્રિત્ર હોવાથી સિદ્ધ આ પુરુષ હતા તેવી પ્રાચીના વિચાર સમજી શકતાં; પણ તેઓમાં અગમ જ્ઞાન હતું તે વડે સાપની કમળા- જી કેમ ન જાણી લીધી? સાહેબે મુસાને એમ કહેવું દિસેછે કે ૪૫૨૨ આદમને શિખામણુ દીધી કે તું મોહ-જનમાં પડીશ મા, પડીશ તો કા- મા દુર્ભાગ થઇ વહેલી પડશે; જો બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળીશ ને સમાધિમાં ર- હીશ તો દીર્ઘ આયુષ્ય ભોગવીશ. પણ એ બેઠ મુસાને સમજ પડેલાં દિ સને નથી.

પાનું ૪૭ સુદમરૂપ પ્રતિમા- બીનાં મીચનાં ઝાંણા ફણા કે પી- લા જેવું જણાયછે તે એ બી જે તત્વ વાળી ભૂમિમાંથી પોતે ઉગી નિ કળ્યું તેવાંજ તત્વની ભૂમિ, બિનાસ, તથા રાશની તેને મળી કે તેમાં રહેલી તેની મંદ શક્તિ પાછી સચેત થાયછે. “રોપેલાં બીજનાં તત્વ છુટું પડતાં વિજળીનો પ્રવાહ પેદા થાયછે કે જે તે બીજને ધ્રુસવવામાં- જરૂરના ફેરફારો કરેછે. એવું માલમ પડ્યું છે કે જે જાતની કુદરતી વિ- જળી એ બીજમાં રહી શકે તેથી ઉત્પત્તી જાતની વિજળી એ બીમાં લાવ- વાથી તેનો ઉગવાનો વધારો અટકી પડેછે. એથી ઉત્પન્ન, જે રોપને વિ- જળી લગાડી તે તેમાં દાખલ કર્યા કીધી હોયછે તો ને વધારો ઝડપે વધેછે.”— (Chambers) “ક્રવણિ રસદાર ઝાડોને સારાં ઉગાવેછે કે જે ઝાડો અગાડી લાંબા વખત સુધી તે જગામાં પેદા થઇ વગ- ર ઉગવે રહ્યાં હતાં” —ફરવરદીન યસ્ત-પૃષ્ઠ.

આ ક્રવણિની ચેતન શક્તિ બિનાસમાં પોતાની ક્રિયા ચલાવી તે બીને ધ્રુસવેછે, અને તેના જુદા જુદા સૂક્ષ્મ અવયવોને પ્રુષ્ટિ આપી ધી- મે ધીમે કદમાં વધારેછે. વધતાં તે છોડ થાયછે, પછી રોપ, પછી ઝાડ, ને પછી વૃક્ષ થાયછે. આ પરથી જણાશે કે મીચ એજ તે ઝાડનું સૂક્ષ્મ પ્રતિરૂપ છે. જેમ લોહીમાં ક્રવણિ તથા લોહીના દાણાના આકારના જ. વ રહેછે, તેમ ઝાડના રસમાં એ પ્રતિરૂપ રહેછે. તેથી મોધરા, ચંપેલી જેવા વેજાનાં ગુચડાં કે ઝાડના સોટાની કલમ ભોંયમાં રોપતાં તેના સોટાનાં છિદ્ર વાટે એ રસ ભોંયમાં ઉતરી મૂળ બાળેછે અને સજીવ

છિનાળવા છે. એને દમાવંદ પહાડ પર ફેંદુને કેદ કરીધાનું બાઇબલમાં મળતું નથી તે કલ્પાયત નેની બદી ન દેખાડી હોય, કે કેદખાનામાંથી નાસી દેશવટો લેવા જગલમાં પેડો હોય, અને તે દેશવટાની વાતનો ઇતિહાસ લખ્યો હોય. પુન દહેસ્તેમાં કહેછે કે મોહાક આદર-બાદગાન (Atro-patene) શહેરમાં સપેદ રોડ [L. Spant!] અ- ગાડીથી પકડાયો હતો. એ શહેર અર્મીન દેશના અર્મિ પ્રુણે છે તે પ રથી મોહાકના દેશાટનનો રસ્તો જણાઈ આવેછે.

રહે છે. આવીજ રીતે સુરજમુખા પ્રાણીના તાંતણુ તોડી કટક કરી તેને પાછા પાણીમાં નાખ્યા હોય છે તો તે પણુ આવી ક્રિયા વડે સજીવ રહે છે અને નવાં પ્રાણી થાય છે. જેમ જાડની દીરીઓ ખરી પડી તે. માંથી કુચ તથા ફળ થાય છે: તેમ એ પ્રાણીના તાંતણુને છેડે દીરી જે-વું માંસ ઉગી નિડગી તે ખરી પડે છે અને તેમાંથી નવન જીવ પેદા થાય છે. આ પરથી જણાય છે કે જાડના રસ તથા પ્રાણીનાં લોહાંમાં અતિ સૂક્ષ્મ તેમનાં પ્રતિરૂપ રહે છે. એ પ્રતિરૂપની રચના સડી જવા આવેલાં ઇડાંને ફેડી જોતાં સરસ જણાય છે દાળ તથા સફેદી વચ્ચેની રાતી લીટીઓ તે બચ્ચાંનાં કાલકાં તથા અવ્યવે હોય છે, જે આંખ જવા કાષ્ઠ તે માથું તથા અતઃકરણ, દાળ તેનું શરીર, ને સફેદી તેનાં પીછ છે-માદાનાં શરીરની વિગળાથી કે કૃત્રિમ ક્રિયા વાળી વિગળાથી આ સ-ધળા ઉધરીને મોટાં થાય છે ત્યારે ખુલ્લા અવ્યવ નજરે પડે છે. જ્યારે અપૂર્ણ કાયાના મંદ શક્તિ વાળા જીવ જતને પ્રાણુ-રક્ત તત્વો મળે છે ત્યારે સ્વભાવિક ક્રિયાએ તેમાંથી તેનું જીવન થાય છે અને કાષ્ઠ પૂર્ણ થઇ જીવ સચેત થઇ જાય છે. આ નિયમે ટાંકાંમાં માછલી; કાઠકમાં દેડકા પરસેનામાં ચાંચડ, માકડ; અને ખોરામાં જૂં થાય છે. આખ જેવી જાતનાં પ્રાણીનાં ઇડાં લાવીને મુકે તેવા જાતના જીવ આ રીતે પેદા થાય છે. આ નિયમ કંઈ બધે ચાલતો નથી. “જીવતાં કરચલાંના પગ તોડીને ભોંયામાં દાટ્યાથી તેનાં વીંછુ થાય છે. ઘોડાની પુછડીનાં વાળ પાણીમાં કઢોવાડ્યાથી તેના કીડા થાય છે, અભડાયલી બાઇડીના વાળ છાણમાં રાખ્યાથી સપોલિયાં થાય છે”- (Natural Magic, p. 42)

જીવજત જેમ અદ્ય આયુષી અને જોણું તેમ તેઓની સંખ્યા મોટી, અને જેમ દીર્ઘ આયુષી અને મોટાં તેમ તેમની સંખ્યા ઘોડી હોય છે. એમ છતાં પેપર, કાગડા, ગરૂડ, શકરા, સારસ, સાપનું આયુષ્ય સૈકા સુધીનું હોય છે (Origin of Life p. 15) પ્રતિભાવ વાળાં વેરી પ્રાણીઓથી આ અસંખ્યતા તુટે છે.

જેવી ખોડ ખાંધણુ કે ગુણુ-દોષ આપણામાં હોય છે, તેવાંજ આપણાં પ્રતિરૂપમાં ઉતરે છે. “ગર્ભ ધારણ કરતી વેળા માયાખની તન દર-ગતીની હાલત, અને ગર્ભ રચા પછીની માની તન દરસ્તી ઉત્પન્ન અનાર છોકરાનો બાંધો નક્કી કરે છે.”- (Hooper Vsade Mecum) આવાં પ્રતિરૂપ વડે એક પ્રાણીમાંગી અનેક પ્રાણી વિસ્તાર પામી પ્રવર્તે (=જં ક્રવષ) થતાં રહે છે. આ પ્રવર્તિ (=જં. ક્રવષિ) શબ્દની ફિલસુફી ધ્યાનમાં રાખી મુસા પેગમ્બર કહે છે કે “આપણી ‘પોતાની સિકલ પ્રમાણે’ તથા ‘પોતાની પ્રતિમા માફક’ માણસને પેદા કરીએ”-જેનેસિસ-૧. પણુ બણીક વેળા તો એમ બનતું નથી. “કોઇ ગોરી બાયડી હબસી જેવા સાથે પરણે છે. અને તે ખરી ગયા કેડે ગોરા પુરુષ સાથે નાતર કરે

૭ તો ગેરા પુરુષનાં પેટનાં ખચ્ચાં તે બાલકીના આગલા ધણીની સિકલને મળતાં પેદા થાયછે. તેમાં ખસુસ કરી આખ તથા વાળનો રંગ આવે-જુબ તેને મળતો રહેછે” (Sexual Physiology by Trall p. 253) વિદ્વાનો “પોતાની પ્રતિમા પ્રમાણે” નો અર્થ એવો દાઢેછે કે જેવો પરમાત્મા અમર તથા શુદ્ધ છે, તેવોજ જીવાત્માને બનાવ્યો (જુઓ (Earth's Antiquity by James Gray) પણ એજ અર્થ હોત તો ફરી આ લખત નહિ:— “અને આદમ ૧૩૦ વર્ષનો થયો અને એક છોકરા પોતાની સિકલનો અને પોતાની પ્રતિમા મુજબનો તેને પેદા થયો અને તેનું નામ સેથ (Seth) પાડ્યું” —જેને સિસ-પ

પાતું ૪૭-જનક તથા જનેતાનું લોહી પેટનાં છોકરાં પર દોડેછે—લોહીતો કાર્ય છે, જીવ (Spirit) પ્રાણ છે. આપણું શરીર વનસ્પતિના ઉધરભાવ જેવું છે, તે જીવને ઉધર છે એ જીવ પુરુષમાંથી તેના વીર્ય વાટે થોડો ધણો તેનાં શરારમાંથી નિકળી સ્ત્રીનાં ગર્ભસ્થાનમાં વીર્ય જોડે રહી તે વીર્યને ઉધારે છે. આ ગર્ભમાં સ્ત્રીની ગર્ભ-નાડીએ સંધાઈ જાયછે તેથી સ્ત્રીના શરીરનો પણ જીવ તે નવી ઉધરતી કાયામાં બળી જાયછે. એ પ્રમાણે બન્ને મા તથા બાપના શરીરના જીવનો અંશ છોકરાનાં શરીરમાં ઉતરે છે (જુઓ Magus p. 20). “બન્ને જાતનાં બળી ગયલાં તોખજનું આદમી પેદા થયું છે” કોરાન ૭૬. આ જીવના આકર્ષણનું પરિણામ તે માબાપનું હેત અને તેમની તેને માટે હર વખતનાં દુઃખ સુખની ઈડ હોયછે.

પાતું ૪૭-જનકનું વીર્ય—ધણીકનો મત એવોછે કે સ્ત્રી તો કમીધાર છે અને તેને વીર્ય હોતું નથી. પણ ૯૫) માં પાનાંમાં દેખાડ્યા પ્રમાણે સ્ત્રીમાં પણ વીર્ય થાયછે. મૈથુન ક્રિયામાં સ્ત્રી-પુરુષમાંથી જેનું વીર્ય ખનિત થતાં જીવનવાન તથા વધારે ચેતન વાળું હોય તેના જેવો સંતતિ નો ધાટ થાયછે. એમાંથી જેને પ્રસવશીળ શક્તિ વધારે હોયછે તેની જાતિ જેવી સંતતિની જાતિ તથા બાંધો હોયછે. બન્નેમાં પેદા કરવાની શક્તિ સરખી હોયછે ત્યારે છોકરું બન્નેને મળતું હોયછે (જુઓ Medical Adviser by De Rooze). કેટલાક છોકરા માના ધાટ તથા બુદ્ધિના અને કેટલીક છોકરીબાપના ધાટ તથા બુદ્ધિનાં હોયછે તે આ નિયમે.

પાતું ૪૭-નર કરતાં નારી વિશેષ-ખાન પાનનાં સુખે નર કરતાં માદામાં વીર્ય વધારે કૌવતવાન ઉત્પન્ન થાયછે તેથી માદા પ્રાણી ઉત્પન્ન થાયછે. ગાય, બકરી, ભેંસ, કશી મહેનત વગર ધણીના ધરમાં સુખમાં રહેછે તેથી તેમને પેટે માદા પેદા થાયછે; ઘોડી, ગધેડી, સાંઢણી બારે મહેનત કરી દુઃખ વેડી રહેછે તેથી તેમને પેટે નર પેદા થાયછે. જેમ સ્ત્રીમાં ઝુકતું વહી ગયાકેડે પુખ્ત વીર્યથી તરતજ ગર્ભ રહેછે. તો છોકરો અને ઝુકતું આવવાનો તૈયારીમાંકમ તાકાદ વાળો અપૂરું વીર્યથી રહેછે તો

છોકરી વેદા ધાયછે તેમ એ પશુમાં ધાયછે અને ઉછળતા જીવસેજ રહે-
લો મર્જે રહી જાયછે તેથી માદા પ્રાણી વિશેષ ઉત્પન્ન ધાયછે. ઘેટાં, બક-
રાં, ગાય પર અજન્માવી જોવાથી એ કિયાનો અનુભવ મળેછે. (જુઓ
Sexual Physiology by Trall, p. 264)

પાનું ૫૫-આ જાતિ ધિક્કારી-ઈરાની સાલેકાએ જે સ્ત્રી ધિક્કારી
છે તે “પરી” (=જં પધરિકા=જુગસુરત વ્યભિચારિણી) તથા “જહિ-
કા” (=ડાકણી છીનાળ) છે. “જહુવંતી” મોહિત કરનારી, કામ ઉત્પન્ન
કરનારી, જેનું મન (=વાસના) જેમ પવન વાદળને (ઉડાવેછે તેમ)
ઉડતું ફરેછે તે ‘જહિકાતી’ સામા શરીર સંભાળવાને હે પાક હોમા તું
આં આવ”-પરન ૯.

જમશેદ, ફરેદુન, જરથુસ્ત જેવા સાલેકને પ્યાયડી છોકરાં હતાં. બ-
લકે બાઈડીઓએ પણ યોગિણી તરીકે યોગ આસન પર બેસીને પ્રાર્થના
કરેલીછે. રામયસ્ત્રમાં યુસ્તાસ્ત્ર પાદશાહની રાણી “હુનઓષ” તથા કુ-
મારિકાઓ વિષે એવું વર્ણન આવેછે.

આ અબ્યાસ પર જ્યારે સ્ત્રીનું મન લાગેછે ત્યારે તેનો જાતી નકારો સ્વ-
ભાવ-માસુ વહુની વઢવાડ, નણદ બોમ્બની અદેખાઇ, ધરની નજીવી બાબત
પર હલકી નજર, સાસરાંની કઠોર ચાત્રનું દુઃખ-તેણી છોડી દઈ તે ભુલી જાયછે.

પાનું ૫૫-નર્ક-એને મુસલમાન તથા પારસી દબોઝખ=જં. દબોઝખ
=(જં. દુઃખ=સં. દુઃખ=દુઃખ દેવું પરથી) દુઃખ દેનાર ઠામ. આવું ઠામ
અંતર જગતમાં દુઃખી શરીર અને બાહ્ય જગતમાં પાપી આત્માઓને
રહેવાની પાતાળ બખોલ કે અંધારા ખાડા, કહોવાટ વાળી દુર્ગંધી જગા
કે ઉત્તર ધ્રુવ બહી ત્યાંના ઉંચા પહાડોના ધ્રુવની સામે આવેલાં પાસાં
જ્યાં કદી પણ રોશની પડી શકતી નથી તે છે. પતિત આત્માઓને દક્ષિ-
ણ ધ્રુવ કરતાં ઉત્તર ધ્રુવ વધારે અનુકૂળ ને પસંદ છે, કારણકે સૂર્ય પૂર્વ
પશ્ચિમ ફરેછે તેને લીધે પૃથ્વિનો દુષ્ટ ગંદો બાફ સ્વભાવિક રીતે ઉત્તર
ધ્રુવ તરફથી દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ વહેછે તે તેમનું જીવન છે. સાલેક અંતર
જગત વાળાં દોઝખને “ઉનસરી દોઝખ” (=Elemental hell અને બાહ્ય
જગતવાળાં દોઝખને “ફઆની દોઝખ” (=Spiritual hell) કહેછે.

બાહ્ય ધર્મમાં ૧૩૬ નર્ક પૃથ્વિના માહેલા ભાગમાં છે, એ-
વું કહ્યું છે. મનુએ (ધર્મ શાસ્ત્ર-૪ માં) ૨૧ નર્ક કહ્યાંછે, અને તે “બ-
યાનક અંધારાનું” સ્થળ, રાતા અંધારાનો ખાડો, ગંધાતા કાદવનું સ્થળ,
કરી વણેવ્યાં છે. એમજ બાહ્યજગમાં “દોઝખનો ખાડો; ગંધક તથા આ-
ગના બહુકા વાળું તળાવ; અંધારૂં ઘોર” આવાં નામે દોઝખને વણેવ્યાં
છે. યુનહરેકેને તેમજ કુરાનમાં “માળેલી ધાતુની નદી” કહી કહ્યું છે.
કુરાનના ૭૭માં સુરામાં કહ્યું છે કે દોઝખમાંથી ત્રણ હારે કાળો ધુમાડો
નિકળશે, અને મીનારા જેવડા મોટા જુરા રંગના છટકલા ઉડશે. હાલ

ની વિધ્યા આપણને શિખવે છે કે પૃથ્વિના ગર્ભમાં પૃથ્વિની ગરમી રહે છે, અને ઉંડાણમાં જતાં દર ૯૦ ફુટે એક અંશ ગરમી વધે છે, ૯૦૦૦ ફુટે તો પાણી ઉકળે તેવી (100°C) રહે તે એજ હિસાબે વીશ ને ત્રીસ માઇલ સુધીમાં એટલી ગરમી હોવી જોઈએ કે ગમે તેવી વસ્તુ તેમાં જાય તેને બરમ થઈ જાય; તો પછી ત્યાં “ધાતુની નદી, ગંધકના અંગારાનું તળાવ, અને ધુમાડો નિકળે” તેની શી નવાઈ! “દેવો અંધારી નિયાનાં, એટલે ગંધાતાં દોઝખનાં, તળિયાંમાં નાસી ગયા.”... વદીદાદ-૧૯

પાનું-૫૫-માણસાઇએ અક્ષત-પહેલાં સાત વરસમાં બેજીંઝડપે વધે છે; પછી સોળથી વીશ સુધી ધીમે ધીમે વધે છે. આ વખત શરીરના કષ્ઠના અવયવો પોતાના પુખ્ત કદમાં આવી રહે છે તેને આપણે માણસાઈ કહીએ છીએ. પછી ૨૧-૪૦ ની ઉંમર સુધીમાં ખલુ ધીમી ક્રિયા ચાલી મગજનું કદ પુખ્ત થઇ રહે છે. ચાળીસ વરસ પછી દર દશ વર્ષે અધોળા અધોળા મગજ કમ થાય છે તેથી બુદ્ધિ ચલાવવાની શક્તિ પણ ઓછી થતી જાય છે. (જુઓ Quain's Anatomy)

“કામ દેવ=કામ વિકાર. ઝં. દેવ=વિકાર. હજી આ શબ્દ વડે જુજરાતી ભાષામાં આ અર્થ ચાલુ રહ્યો છે. એવા દેવ વંદીદાદ-૧૧ માં વર્ણવ્યા છે.

પાનું-૬૨ અકિલષ્ટ વૃત્તિ=નિર્વિકાર=ઝં. વોહુમનો=શા. બહમન. પ્રાણીના મનનો પ્રથમ ગુણ તે એજ છે

પાનું “૭૫-જાતિગુણ-પારસી ધર્મમાં “ચિથ્ર” (=ઝં.ચિ=સં. ચિ=શા. ચીદન=એકડું કરતું પરથી=) એકઠા ગુણોનું એકત્ર રૂપ, કસ કે ગુણ, એ અર્થ વપરાયેલો દિસે છે. સત્વ ગુણ=ઝં. અપ ચિથ્ર; રજો ગુણ=ઝં.આતરે ચિથ્ર (આતર્યા ગુણ); તમો ગુણ=ઝં. તેમસ ચિથ્ર.

પાનું ૭૫-પ્રકૃતિ=“સત્વ, રજ, ને તમ એ ત્રણે ગુણો સમતોલ રહ્યાથી દેખાતી મનની સ્થિતિ”—સાંખ્ય કારિકા.

“૭૯-મંદ બરાઇ રહેલો અગ્નિ-આત્માના સંબંધે કહેતાં, એ અગ્નિનું સ્વરૂપ સ્વચિંતનેજ દીપી નિકળે છે. માણસ શાસ્ત્ર-વિધિઓ પાળી પવિત્ર રહે છે તો તેની કાયિક વિજ્ઞાની સખગિષ્ટ રહે છે. એ સખગ કાયિક વિજ્ઞાની વડે મોજેજ થાય છે. એના તેજથી તે માણસ પર ભૂત પ્રેત ફાવી શક્તા નથી, અને તેનાથી નાસતા ફરે છે. એ મંદ અગ્નિની ક્રિયા આળસિયાં, દેડકા; કે સુકાવલી તળાવડીમાં રહેતી માછલીમાં સરસ જણાય છે. “જ્યાં સુધી આ પ્રાણીઓને પાણીનું જીવન મળે છે ત્યાં સુધી જીવતાં રહે છે. પછી પાણી વિના તરફડીને પ્રાણ છોડી દે છે. પણ મરતાં પહેલાં તેઓ બિનાસ વાળા કાદવમાં મોં ખોરીને દટાઇ જાય છે. તેમનાં ખોખાં પર પાણી પડતાંજ ચોમાસાંમાં પાછાં સજીવ થાય છે” જુઓ—

“મરી ગયલી ગોકુળ માથનાં સુકાં ખોખાં કંઈક વરસો ધી પડી રહ્યાં હોય તોપણ બિનાસ જાગે કે પાછાં સજીવ થાય છે”—
Origin of Life by Lalor.

”કુમારે દેવતા-હિંદુ યોગી અરણીનાં ઝાડનાં લાકડાંના કડકા અકેક પર ધસીને દેવતા પાડે છે. એ ઝાડ ખાખરા જેવડું હોય છે અને તેની ડાંખળીઓની હુકકાની નળી બને છે. જો તેને દૈવયોગે વાગી લોહી નિકળે છે તો તરત એનાં પાંદડાં છુટી જાય પર બાંધી દે છે તેથી ત્રણ દિવસમાં ફરી આવી જાય છે.

” ૮૦-એકતા-એને પારસી ધર્મમાં ઝં. હમોર્વતાદ્= સર્વતા કહેલી જણાય છે. એકતાનું એક પાસું સર્વ-વ્યાપ્તિ ને બીજું પાસું અમરતા (=ઝં. અમરેતાદ્) છે. જ્યાં સર્વતા છે ત્યાંજ અમરતા છે, માટે ખોરદાદ ને અમરદાદ જોડા જોડ રહે છે. “સ્રષ્ટિ નિયમે ચાલનારા જોએ દેહથી દૂર જાય તેમને બદલે, હે જરથુસ્ત! આ મારી-ખનાવટ,—સર્વતા અને અમરગી—છે”—હોરમઝદ યસ્ત.

આત્મ-પ્રકાશ શુદ્ધ તથા સ્વભાવિક બને ત્યારે એકતા પામી શકાય છે. યોગેશ્વર સિવાય કોઈને આ સ્થિતિ મળતી નથી. જ્યારે શુદ્ધ આત્મા વેદમાં વર્ણવેલાં હિરણ્ય ગર્ભમાં કે અવસ્તામાં કહેલા “અનંત રમ્યો-ચક્ર” (=અનાદિ પ્રકાશ) માં જઈ શકે ત્યારે એકતા પમાય એ એકતાની ખુશી હરેજી ધ્યાન પર રખાવવા નકામા પડેલા દીવાની જોત વપરાતા આતશમાં “મેળવવાનો” ઉત્તમ ચાલ પારસીઓમાં છે.

પાતું ૮૩-અનેક જાતનાં પ્રાણી-રજો ગુણે કામ વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે માટે વંશ-વૃદ્ધિ સાર એ ગુણ આવશ્યક છે. સૃષ્ટિની શરૂઆતનાં પ્રાણીમાં મજિન સત્ત્વગુણ હોવો જોઈએ. મારામારીએ કે દુકાળમાં પુરતી વનસ્પતિ ન મળવાથી અકેકને મારી તેનું માંસ ખાવાની ટેવ આ ગુણ બદલાઈ જઈ સ્વભાવમાં ફરતા આવી હોય અને પછી તેનો રજોગુણ થયો હોય, થોડી મહેનતે માંસ આહાર મળવાથી તેનોજ આહાર કરવાની પછી ટેવ પડી હોય. આથી તેઓ આખર તામસી થઈ જાય. તામસી થવાથી કામ વિકારનું જોર વધતું ગયું અને તેથી તેમ પ્રાણીઓમાંથી ઉપજતિઓ થવા માડી. હવે જાતિ બગડવાથી સંકર જાતિય (hybrid) પ્રાણીની પ્રજામાં વિશેષ ફરતા આવે છે. “આરથી તથા ધરાની ઉંટના સંબંધે અવનરેલી પ્રજાનાં બચ્ચાં તેનાં માબાપ કરતાં વધારે તોફાની અને અવશ નિકળે છે.” (જુઓ Camel by G. Watt) એ જ પ્રમાણે ” વર તથા કુતરીના સંબંધે જે [બચ્ચું] પેદા થાય છે તે (બચ્ચાં) કરતાં, કુતરા તથા વર (ની માદા સાથે) ના સંબંધથી જે (બચ્ચું) પેદા થાય તે વધારે પ્રાણુ ધાતક હોય છે”—વંદીદાદ. ૧૩. આથી જણાશે કે માનાં લોહીપર સ્વભાવનું ધોરણ રહ્યું છે.

હવે અનેકતા વિશે વિચારતાં, સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં મલિન સત્વગુણવાળાં પ્રાણી ગાય બળદ હોવાં જોઈએ. પુનઃદહરનેમાં કહેછેકે એક ગાયમાંથી સર્વ જાતનાં પ્રાણી પેદા થયાંછે. હિંદુના વિષ્ણુ અવતારના મત પ્રમાણે એવું માને છે કે ત્રીજે અવતારે સ્તનવાળું ચોપણું પ્રાણી પેદા થયું હતું અને તે વરાહ = હુકર છે. હુકર વિષે પુનઃદહરનેમાં કહે છે કે તે ગાયનું હલકું રૂપ છે. આ પ્રમાણે ગાય બળદનો જાતિ ગુણ બદલાતાં તેમનાં વંશની પ્રેમ હલકી અવતરતાં નીલ ગાય; ઘોડો, ટટ્ટ, ને ગધેડાં; ઉટ, હુકર, મેઢાં, બકરાં, હરણ ને સાબર થયાં. આ વનચરમાંથી બહુ યુગ થયા હશે ત્યારે માંસ-આહારી પ્રાણીની જાતિ ઉત્પન્ન થવા માંડી હશે. એટલું તો ખરું કે જુદી જુદી હવા, જુદા જુદા ખોરાક, જુદી જુદી રહેવાની જગા પ્રમાણે પ્રાણીની સંતતિ બગડતી કે સુધરતી પણ તે જગા ખોરાક, કે હવાને અનુકૂળ પડતી જાયછે. “જે હાસી બળતી રેતી પર ચાલેછે તેના પગ પર હંમેશ જામડું ચામડું હોયછે. એ ચામડાં તથા ઝટ-ભાગી એવા તંતુના છેડાઓની વચ્ચે ચરખીના પડતું થર બાંહેલું હોયછે.” એ ચરખી ગરમીને વહેલી ચુસી શકતી નથી”.—(Personnel Lord.)

જે કદી પ્રકટિકરણના જ નિયમે મનુષ્ય પેદા થયું હોય તો તે ગાય, કે પછી, હુકરી તથા રીંછના સમાગમે ઉત્પન્ન થયું હોય; અને તેની પ્રથમ બનાવટ સાદી અને તે પ્રાણીને મળતી હોતી જોઈએ. પુછડાં કે શિંગડાં સાથે જનમતાં કાંઈ માણસો વિષે હાલ પણ આપણે સાંભળીએ છીએ (જુઓ ગુજરાત મિત્ર ૨૩-૧-૧૮૮૭). “ખીજ જાતના પૃથ્વીના પડની હારનાં સાથી નિયત્તાં તળીયાંમાં આપણે જોઈએ છીએ કે જીવંત પદાર્થોના રહી ગયલા ભાગો, સુખ્યત્વે કરી પરવાળાં તથા શંખવાળાં પ્રાણીના હોય છે; એટલે કે હાલ સાથે મુકાબલો કરતાં, શરીરના ભાગોની સાદી બનાવટ વાળાં પ્રાણીના હોય છે. અને એ હારમાં જેમ જેમ ઉપર ચઢીએ તેમ તેમ વધારે ચુંચવણ વાળી બનાવટનાં પ્રાણીનો પ્રમાણ વધતો જાય છે. અને જમીન પર રહેનાર ચોપણાંનાં હાડ ત્રીજ જાતનાં જમીનનાં વધારે અર્વાચીન કાળના પડોમાં તદન રહ્યાં છે. માત્ર લીધેલો મત આપો છે કે જે પ્રાણી પ્રથમ પેદા થયાં હતાં તેઓ ધણીજ સાદી બનાવટનાં હતાં, અને રક્તે રક્તે તેઓ પોતાની બનાવટમાં વધારે ચુંચવણ ભરેલાં થતાં ગયાં ”—Penny Magazine

પાનું. ૮૩-ત્રિકાળ માને ફિકર-ચોગની પાળ પર આવેલાં માણસને આકૃત આંવતાં અગાઉ ધંટીના પડ જેવું ભારે કાળજી થઈ રહે છે, અતિ અપચાએ કાળ પડે છે તેમ કાળ પડેછે, કલેજનું ઘડકા કરે છે, જી. રક્ષા દખી જાય છે, માઆપનો કાળ આવ્યો હોય કે ફાંસી ચઢવાની શિક્ષા થવાની હોય તેમ મનમાં થયા કરે છે. આ આકૃત શહેજ દુઃખ વેઠતો તેની પ્રાર્થનાએ દુર થઈ જાય છે, અને તત્કાલ અંગે હલકું થઈ

જાય છે. આવી ફાળે મરવાં કરતાં અગમ જ્ઞાનને છોડી એવે વખત અ-
જ્ઞાન રહેતું તેને ફીક લાગે છે.

“૮૪ સ્પેન્તામીનો”-સાતે અમપાર્શ્વદોની શક્તિઓ તથા ગુણતું
એકત્ર મોડું નામ આ શબ્દ વડે સમજાવું. આ ગુણ વાળા અપો મા-
ણસને પણ સ્પેન્તામીનો=અમપાર્શ્વદોનો વડો=અહુજ અપો સાલેક કહે છે
ઉપત્તા અર્થે વડે, વિદ્વાનોને કમ સમજ પડતો પણ યોગ-આસનપર બે!
પછીની ખુબી દેખાડતો, વંદીદાદ-૧૯ માંનો નિયતોદ્ધરો સમજાવી શકું છું.

“પેરેસદૃ૧ ઝરથુસ્ત્રેર અહુરેમ્-મઝદામ્૩ અપાહમા૪ દ્રિજ્ય૫ (કે
દરિજ્ય) પર્ષતિ-ઝ્વરહિં અહુરાઈ-મઝદાઈ૭ વરહવે૮ વેહુ-મધ્યે૯
આહિહાનો, ૧૦ અપાધ-વહેસ્તાઈ૧૧ ખ્ષથ્રાઈ-વધ્ય૧૨ સ્પેન્તાઈ૧૩
આર્મઈતે. ૧૪=કુતમ-શુદ્ધતા ૧૧(=અર્દીઅહેસ્ત), વ્રતમ-દૃઢતા ૧૨(=શહરેવર)
પવિત્ર૧૩ સદ્યુદ્ધિ૧૪ (=અસ્પંદાદ) સા૩ નિશ્વળં નજરે૫ બેસતા૧૦
કુતમ૯ સુગાનમાટે ૯ પવિત્રાઈ સા૩૭, ઝરથુસ્ત્રેર અહુરમઝદને ૩ પુછ્યું, ૧
હે ૪ પવિત્રા —વિદ્રજનો “દરિજ” શબ્દથી અતિ ગુચવાઈ, આખર
“દરજીક” નદી અને “ઝખરકહ” તે પહાડ હશે એમ ઠોકરી બેસાડી
આ ખુબી ન સમજી શક્યા. દરિજ=સં. દશ, દશા, દશિ=આખ, નજર.

દ્રિજ=સં. દશ, દ્રગ=આખ, નજર. ઝ્વર૧૧=સં. હવર સ્=મરડાટ,
વકતા. પ્રતિ હવર=ગર-મરડેલું, સીધું, એકાગ્ર. સાતે અમપાર્શ્વદના
કારણ રૂપે નહિં પણ કાર્ય રૂપે હિંદુ યોગીની બાપામાં જે અર્થ થાય
છે તે નિયતો કોડો જોવાથી જણાશે: —

આત્મિક તથા માનસિક	સૃષ્ટિ જનક શક્તિ	એશક્તિનાઉલટા
શક્તિ		ગુણ
{ અહુર૬.....ખાલીસત્વગુણ.	બ્રહ્મા.
{ મઝદા....સત્વગુણ.	ધમ્મર.	ધનામીનો (સૃષ્ટિ-ક્રમ તોડનાર)

શક્તિ	{	વોહુમનો....નિર્વિકાર.	સંવૃદ્ધિ, સુવાસના.	અકોમીનો(=વિકાર)
				(દુર્વાસના)
આનસિક	{	અપાવહિસ્તાં...અકિશ્નઃ વૃત્તિ.	શુદ્ધ અગ્નિ.	અંદર(=ખિન્નતા)
		ખ્ષથ્રવધ્ય૧૧...પરમ-સત્તા, સંતોષ.	ખનિજ જાતિ.	શકર્વ (=સંશ્લિષ્ટ વૃત્તિ)

સત૬—ચિત૬—આનંદ૬

આર્મધતિ... સદ્બુદ્ધિ. પૃથિવ નત્વ. નાઓ ઠાહધ્ય(=માયા)
હોવતાદ્... સર્વતા. જળતર. તઉરે(=શુદ્ધતાતોડનાર)

અમેરેતાદ્... અમરતા તુણ્મતિ ઝઘરિય(=પીળા સળો)
એ સાતે અમપાર્ષદા નાનસિક તથા સુષ્ટિ જનક શક્તિઓને
એક બીજા સાથે પરપર સંબંધ છે. જેમકે શુદ્ધ સત્ય ગુણુ=પુરેપુરી
અષોષ અહુરમઝદમાંજ છે. વોહુમનાં=ક્રા. બહમન=માં સુવ્રાસના તથા
નિષ્કાર=નેક મનસ્વી છે. જે પ્રાણીમાં નિષ્કાર હોયછે તે વધારે જી-
વેછે તેથી સારી પેદાશની વૃદ્ધિ થાયછે. અષા વહિસ્તા=ક્રા. અર્દા બહેસ્ત
=શુદ્ધ અગ્નિ છે. શુદ્ધ અગ્નિ રૂ સ્વચ્છતા રહેછે ને તેથી તન મનની
અષોષ રહી શકેછે, મનો વિકાર આડા ફાટતા નથી તેથી મન હંમેશ
શાંતિ ને ખુશીમાં રહેછે. ખ્વધ વધ્ય=ક્રા. શહરેવર=પહાડ પથ્થર અચળ
છે, તેમ જો મન રહેતો મનોવિકાર પર પરમસત્તા સ્થાયી શ્રદ્ધા ને
સંતોષ આપેછે. સ્પેન્તા-આર્મધતિ=ક્રા. અસ્પંદાદ=પૃથિવ, એ માની માફ-
ક ભલાં ભુકાંનું સ્થાનું પોષણ કરેછે તે તેની સદ્બુદ્ધિ વડે કરેછે. હ-
ઓર્વતાદ્=ક્રા. ખોરદાદ =સર્વતા. ધરતિમાંથી જ્યાં જોઇએ ત્યાં સર્વ ઠે-
કાણે પાણી જરેછે. માટે પાણી અને સર્વતાનો સંબંધ છે. અમેરેતાદ્=ક્રા.
અમરદાદ=અમર્ગી. ખજુરી, છીણી, કે હોમના ઝાડનાં પાતરાં હમેશ
લીલાંજ રહેછે. એટલે તેમના લીલાસ અમર રહેછે માટે અમરતાને
લીલાંત્રી જોડે સંબંધ છે.

આ સાત અમપાર્ષદોનાં નામની ઉત્પત્તિ બાદશાહ હોષંગથી છે.
એની નજરમાં અમપાર્ષદ શબ્દ શ્વ અર્થમાં હતો તે નિયતું વા-
ક્ય જોતાં જણાશે. અષ સાત નામો ૧૫ વ્યંજન તથા ૬ સ્વર પરથી
ઉત્પન્ન થઈ ૩૩ વ્યંજન તથા ૩૩ સ્વર વાળા અક્ષરો એક એકમાં
જોડવાઈને થયાં છે. આ ૩૩ અક્ષરો પરથી ૩૩ યજ્ઞતની સંખ્યા બંધાઈ
હોય, આ ૧૫+૬=૨૧ અક્ષરો ખેત્રકાષ્ટને નિયતું વાક્ય થયું છે:-
અમેષાઓ-સ્પેન્તા, વડ.હેઉશ અહોધશ ખ્વધા, મઝદાઓ દાઓડ.હો=
અમપાર્ષદો અષોર્ધના પેદા કરનાર, નેક જીવગીના ધણી એ
વાક્યનું આ પ્રમાણ છે:-

[૧+(૧×૨+૧)+(૨×૨+૩)+(૩×૨+૫)+(૪×૨+૭)+૫]=૪૨
એજ પ્રમાણ સાત અમપાર્ષદોનાં નામોના ૩૩ વ્યંજન તથા ૩૩ સ્વર=૬૬
અક્ષરોમાં છે:-

(૧ ષ, ૧ ય, +૧ એ)+(૧ સ, ૧ શ, ૨ ષ+૩ ઈ)+(૩ વ,
૩ ત+૫ આ)+(૪ મ, ૨ ડ., ૨ ન +૭ અ)+(૫ હ, ૪ ત, ૧ દ+૯ અ)
+(૧ ખ, ૧ જ, ૧ થ,)+(૨ ઉ+૬ ઝુક)=૬૬

આ સાત અમપારપદોના નામ પરથી હોરમઝદ યસ્તમાં કહેલાં સાત ગણાં (૭x૭=૪૯) હોરમઝદનાં નામ નિકળ્યાં છે. એમાં પ્રથમ નામ “મઝદ” છે અને ૪૮ નામ તેના ગુણુ-શક્તિનાં છે. એટલે “અખ; વ;” થી શરૂ થતા દરેક અક્ષરનાં સાત સાત; “પ, દ, સ,” ના પાંચ પાંચ; “ઈ, ઝ, ક, બ” ના બે બે; તથા એક “ય” તું; અને “હ” ના ત્રણ; એમ થતાં આ પ્રમાણુ બંધાયું છે:—૧+(૧x૩)+(૩x૩)+(૫x૩)+(૭x૩)=૪૯ ધણી વેળા યથા અષ્ટમ ૩, ૫, ૭ વાર બણુ વા પડે છે તે તેનો ખુખી આ છે; એટલે ૩ ને આંકડો વાંધે માટે, ૫ પૂર્ણતા માટે, અને ૭ અનેકતા માટે છે. હિંદુ યોગીના પંચીકરણ મતનો તથા ૪૯ મંત્રનો પાસો જોઈ છે.

પાનું ૮૪-હોરમઝદ=ઝ. અહુરો-મઝદ=અષોઘ, સત્વગુણ. યોગીની રીતિ જે રામ તથા અષ્ટાંગ મંત્રમાં વહેલી વજ્રલાક્ષ્ય છે તેની અંતર ગાન વાળી ખુખી આ અર્થે વડે સમજવી સ્કીરા —

“ તેણે સત્વ ગુણના પેદા કરનારા (=સાલેકના પાકળને) તેવી (=વાયુ, પાક દમ) પાસે આ ફાયદો આપ્યો—મને કાદલો આપ હે વાયુ! (તું કે) જે (સમાધિમાં) ઉપર કામ કરનારા (તે) એક મનોવિકાર (=અધર મનોની પેદાકર્તા) માંના વિકારોને હું નાશ કરું, નહિં કોઈ (વિકાર). જે આ કે જે અકિંચળ ધનિએ (=સ્વેનતા મનોની પેદાકર્તા) નો (નાશ કરે). જે કોઈ સત્વ ગુણ (=અષોઘ) નો પેદા કરનારો જેવી રીતે તેની પાછળ લાગ્યો (તેવી રીતે) એને ઉપર કૃતિ કરનાર વાયુએ તે આ ફાયદો આપ્યો. ” રામ યસ્ત. પ્રાચીન તથા અર્વાચીન વિદ્વાનો “ ઈશ્વારે અહુરો-મઝદાએ ” =અષોઘનો પેદા કરનારો, સાલેક આ શબ્દોથી ગુચવાઈ એનો અર્થ ઈશ્વર હોરમઝદ દોરી બેસાડે છે અહુરો-મઝદ ” એ શબ્દ હંદુ સમાસ છે. અને તે પહેલાં વિભક્તિના “અર્થે, અને અહુરો-મઝદાએ છટ્ટી વિભક્તિમાં છે. ધણે કંઈક “અહુરો” ને બદલે “અહુરહે” આવે છે. એ હે=ઓ=ફા.વ-ઓ=તથા એ હંદુ સામાસિક પ્રત્યય છે. એવોજ સમાસ તથા લિપિ વંદીદાદ-૧૯માં છે (જુઓ, ફીન અવીજે પાનું ૨૫૪.)

આ બેઠ બરેલાં કહેવાતાં વાક્યમાં અંતરગાનની અલગર ભાષા છે. જ્યારે કોઈ યોગીમાં નિર્વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે તોય જીવ સંસારમાં કંઈક લાગ્યો હોય છે, ત્યારે આત્મા, જીવ, પ્રાણ ને પરમાત્મા એ સર્વને નજર આગળ રાખી મન સાથે બેસે છે કે “ ચાલ ભાઈ! મનસોઆરણુ નો વખત થયો ” એવામાં પોતાનો આત્મા કહે છે કે “ હે પ્રાણ! તું સમાધિ વેળા મમને કંઈ કંઈ અમત્કારો કરે છે તે હાલ મારો જીવ સંસાર-સંબંધમાં છે તે વખતે એટલી કૃપા કર કે મનોવિકારો પર મા-

રી સત્તા રહે: તેમને દાખેલા રાખું; અને બહુ મહેનતે મેળવેલા મારા સારા ગુણ દંકાઈ ન જાય, એ મારી ઇચ્છા છે.”

એવીજ અંતર જગતની ખુબી આવાં યસ્તના ૫) મા કરદામાં પ્રણીતી છે:— “(અપોષ્ઠના પેદા કરનાર કે જેણે, અથવા) જે કોઈ સત્ત્વ-શુભ્રના પેદા કરનારે (=સાલેકના પાક જાને) તણી (=અર્દુપુર=પાક ઉંચાં લોહી) ને ઈજ પછી તેની પાસે માગ્યું કે સારાં, અતિ હાલદામંદ, ઉંચાં પાક લોહી મને (આ) બખશ કે ધર્મ પર વિધિપૂર્વક વિચાર વડે, ધર્મ પર વિધિપૂર્વક વાણી વડે, ધર્મ પર વિધિપૂર્વક કર્મ વડે, છોકરો કે જે પોહરૂપરૂપને, પવિત્ર જરથોસ્ત (તેને) ચલાવ. (That I might make the son follow the Faith through અનુમત) ઉંચાં પાક લોહીએ તે આ હાલદો એને આપ્યો.”

મ.ણસને આડું ચલાવનાર તેનું દુષ્ટ લોહી છે. વનસ્પતિના સાદા ખોરાકે લોહી શાંતિ વાળું અને નિર્વિકારી રહેછે. માટે યોગ આસન પર બેસતાં ઉંચાં, નજીસી વખરના, નિર્વિકારી લોહી (=અરેદુષ્ટ-સુર-અનાહિત) પાસે પોતાનો જ જનન ઉપલી મુરાદ માગેછે. “માંસના આહારે લોહીના રાતા દાણાનો જથ્થો લોહીમાં વધેછે: વનસ્પતિના ખોરાકે તથા થરહેજીથી એ દાણા ઘટેછે”—Huxley

આ વાક્યની ખુબીની મતલબ એટલીજ છે કે માખાપ દેહ આપે-છે, કંઈ આત્મા આપતાં નથી. તેથી જરથુસ્તનો પાક જનન કહેછે કે આ માંસનું પુતળું જેને લોક પૌરૂષરૂપના છોકરાની સમાઈથી ઓળખેછે તથા જરથુસ્તના નામે બોલાવેછે તેને સુમાર્ગે ચલાવે.

ઉપલાં વાક્યમાં આવેલાં “દધવાઓ અહુરો-મઝદાઓ”=અપોષ્ઠનો પેદા કરનાર, પાકજનન. એ અર્થ ન સમજતાં તેને “દાદાર હોરમઝદ વિદ્વાનો ઠોકી બેસાડેછે, પણ તેમ નથી. એટલાજ માટે ગોશ તથા અપિય સ્તમાં દાદારે ગોશ તથા અપિ યજ્ઞતની બંદગી કીધી નથી. એટલે “અપિ વડઉહિ”=સત, વચન-સિદ્ધિ કે જે અત્યંત પવિત્ર આત્માની

શુભ્ર-શક્તિ છે [જુઓ અપિ યસ્ત-૧૦] તે તેમજ ગોશ=દ્રવાસ્પ=પાક જનન તેજ પોતે પોતાની બંદગી કેમ કરે. હાં વળેવેલાં તત્ત્વો—વાયુ, નદી, તેજ-એ અંતર જગતનાં છે જરથુસ્તે પોતાના પાક જનનને તનમાં રાખી દેહ-શુદ્ધિથી એવીજ શબ્દ-રચના વાપરી આવાં યજ્ઞત પાસે રપ) મા કરદામાં મુરાદ માગી છે તેમજ જે હાં પણ હોય તો તે આ ખુબી હોય: જરથુસ્તના પેદા થવા વિષેની બખર તેની અગાઉ સેંકડો વરસો પર થઇ ગયલા સાલેકાને અખોની ખુબી વડે પડી હતી તેથી અખો આદમીઓ એવી ખાહેશ કરતા કે તેમના વખતમાં એ પેગમબર પેદા થાય (જુઓ સર્ફર-૯૧) માટે દરેક સાલેકે આવાં યજ્ઞત પાસે એવી મુરાદ માગી કે પઓરૂપરૂપને પેટે જરથુસ્ત નામનો અખો મરદ પેદા થાય-

તે હમારો પંચ પાળી હમારી રીતિએ ચાલે.

પાતું ૮૪ હેરેમન=ઝં અંદર મંદન્યુ. સં. અફ=અંગ+હુ=આહુ.
લછનનાર, બાહ્ય જગતમાં શેનાન અને અંતર જગતમાં મનોવિકારવાળી
ત્રિષ્ટુ વૃત્તિ છે. તે (૧૬૬)માં પાતાંમાં ટાંકેલા રામ યસ્તના ફકરા પરથી સમ-
નશ્રે. બાહ્ય જગતમાં એનાથી કશું નવું થતું નથી. સઘળું કરનાર અ-
હુર મઝદ છે. પણ કંઈ સુષ્ટિ-ક્રિયામાં નહીં આવ્યાથી ધણીક વેળા ઉ-
લટી ક્રિયા ચાલે છે તેમાં તે અને પક્ષીદી ભરેલાં રવાનો ઉશકેરણી કરે
છે:—“ધર, અગ્નિ, પાણી, ભૂમિ, ઠોર, ઝાડ, પવિત્ર સ્ત્રી પુરુષ, તારા,
ચંદ્ર, સૂર્ય, અપાર પ્રકાશ, અને સત્વ ગુણના મૂળવાળી અહુર મઝદે પે-
દા કરેલી સર્વ વસ્તુમાંથી હે દુઃસ્વ હેરેમન! (પ્રાર્થના) તને નાખુદ
કરશે”—વંદીદાદ ૧૧

જ્યાં રોશની પડી કે ત્યાં હેરેમદી હડે છે. પણ જાંતો ખુદ સૂર્ય,
ચંદ્ર, તારામાં શેતાન્યત વિષે કશું છે, એ કદાચિત્ત ંહણુ વખતે બગડે
લી રોશનીને લીધે દુષ્ટ ક્રિયાઓ ચાલે છે તે વિષે હોય. આ પરથી અહ-
ણુ વખતે તનંદસ્તી સાચવવા બંદગી કરવાની સુચના વિષેનું અનુમાન
કાઠી શકાય. હેરેમન દેવ દરજને દુઃસ્વ (=ઝં. દુઝદ) કહે છે કારણકે તે
એ યોગીની માફક વર્તમાન તથા ભૂતની વાત કહી તથા જાણી શકે છે
ભવિષ્યનું જાણી શકતા નથી ભવિષ્યજાણના ગુણ સારી શક્તિઓમાંજ છે

પાતું ૮૪-આગમાં હેરેમદી-સુષ્ટિનો ચલાવનાર એકજ ધણી છે,
અને તેણે નિમેલા નિયમસર સર્વ ચાલે છે. સઘળાં જરૂરીઆત ને જોઈ-
તાં સાધન વડે મનુષ્યના સુખની વૃદ્ધિ થાય છે અને એ નિયમમાં કંઈ
આડી નહીં આવી કે તે આહુ વળણુ લઈ પાછો યથા સ્થિત થઈ રહે છે.
કુંરતની સારી શક્તિઓ સારી ક્રિયામાં સામેલ રહે છે, અને આડી
ક્રિયામાં માઠી શક્તિઓ-દેવ, દરજ, પક્ષીદી ભરેલાં રવાનો; જીન, ભૂત, પિ-
શાચ—સામેલ રહે છે. આપણી પૃથ્વિ પર પંચ તત્વો પોત પોતાની ક્રિ-
યામાં નિયમસર ને મનુષ્યને સુખ મળે તેવી રીતે જોઈતા સૂર્ય-પ્રકાશ વડે
રહે છે. માટે આકાશી શક્તિઓને પોતાની ક્રિયામાં જરૂરિયાત રોશની
મળે છે તોજ તે નિમિત્ત માર્ગ પર રહે છે; એથી ઉલટું, રોશની વગર
મનુષ્યના સુખનાં સાધન તુટે કે ઘટે એવી બધી ક્રિયાઓ અધકારમાં ચા-
લે છે તેમાં માઠી શક્તિઓ ભળી જાય છે. આ સારી શક્તિઓનાં એકત્ર
રૂપને પુરાતમ વખતના ધરાની સાલેકોએ “સ્પેન્તામીનો”=મનુષ્યનાં સુ-
ખનાં સાધનની વૃદ્ધિ કરનારનું નામ આપેલું દિસે છે, અને માઠી શક્તિ-
ઓનાં એકત્ર રૂપને “ધનામીનો”=મનુષ્યનાં સુખનાં સાધન તોડનારનું
નામ. હવે સ્પેન્તામીનોનું જોર રોશનીમાં છે, અને તેટલાજ માટે
દરેક ધર્મ ક્રિયામાં દીવો કે અગ્નિ રજુ રાખવો પડે છે. (જુઓ *Mā-
gus Part 2—p. 76*) એથી તેને ફા. શેઠ આઝાદ=પ્રકાશ જનિત=Pow.

ers of Light) કહે છે, અને નહારી શક્તિઓનું જોર અંધકારમાં વધે છે તેથી તેને દા. તીરંદ ગોહર=અંધકાર જનિત= Powers of Darkness કહે છે. એમ આગમાં હેરેમંદી થાય છે તેને પારસી ધિક્કરે છે. આ પ-રથી જણાશે કે પારસીઓ અગ્નિ-તત્વને નમતા તથા આરાધતા નથી. પણ તેઓમાં કુદરતી ક્રિયા ચલાવનાર શક્તિને આરાધે છે એજ પ્ર-માણે તથા એવાંજ કારણે તેઓ કુવા, નંદા, કે દરીઆનાં પાણીને દિવસે આરાધે છે અને રાતની આરાધનાં ધિક્કારે છે, એટલે કે તેઓ જળ ત-ત્વને નહિ, પણ તે પર રહેલી સારી શક્તિને આરાધે છે:-

“અધવિ સૂત્રેમ ગેહમાં જે તને (=અર્દુઈસરને) આરાધે તે દર-જેને આરાધે”—આવાં યસ્ત.

રાતે અંધકારને લીધે પાણીમાં ખાઠી ક્રિયાઓ ચાલે છે, તેમાં કુવા નાં પાણીમાં તો નિરાકર્ષક વિજળી ત્યાં રહે છે તેને લીધે વધારે ચાલે છે.

“અધારાંમાં, ખાડામાં, ધરમાં, ઝાડ તળે, ગામ તળની વસ્તિમાં, યોગાન વગરની જગામાં, અને વાદળાં વાળું આકાશ હેઠળે ત્યારે “નિરા-કર્ષક વિજળી” પ્રચાલ રહે છે”—Ganot's Philosophy p. 473

૮૫ “ઉત્તમ ધર્મ-સૂત્ર- એ પારસીનો યથા અહુર્વર્ચ છે:—યથા ૧ અહુર-વર્ચ્યો ૩, અથા ૪ રતુશ્પ અપાદ્ધ ચિદ્ ૭ હયા ૮; ૫૩. હેઉશ્ ૯ દઝ-દા ૧૦ મનડહો ૧૧ શ્વઓદનામાં ૧૨ અડહેઉશ્ ૧૩ મઝદાષ્ ૧૪ ખપથ્રે-મ્યા ૧૫ અહુરાષ્ ૧૬ આ ૧૭ યમુ ૧૮ દ્રેધુખ્યો ૧૯ દદદર ૨૦ વાસ્તારેમ ૨૧ = જેમ ૧ બુદ્ધ ૨ અહુર [-મઝદ] ૨, એમ ૪ અપોષ-પાળનાર ૫ (સાલેક) અપોષધથી ૮થી ૭ નેક ૯ મનશનીનાં ૧૧ કામેનો ૧૨ કરનાર ૧૦ દુનિયાની ૧૩ અપોષ-માટે ૧૪ (છે); અને-સત્તા ૧૫ જેની ૧૮ કને ૧૭ અપોષ-સાર ૧૬ (તે-ણે) દુર્વેશો ૧૯ (=સાલેક) પાસેથી પરેઝગારી ૨૧ પેદા કાઢી. ૨૦

ઝં. અહુન્=અહ્=હેયાતી ધરાવનાર. વધર્થ=સં.વર્થ=વડું, સર્વોત્તમ, એ-કજ. ત્યારે અહ્-વધર્થ=એક હયાત, અહુરમઝદ. ઝં. ખપથ્ર વધર્થ=પરમ-આનંદ. ઝં. અપા વહિસ્તા=પરમ પવિત્રતા. એમ અહુર મઝદના ત્રણ મૂળ ગુણ છે. એમાં અહુન્-વધર્થ=પરમ અસ્તિત્વ એ પ્રથમ ગુણ છે. ઝં. ખપથ્ર=સં. ક્ષત્ર=સત્તા; રાજ. ઈસા પેગમબરે પણ આ છેલો અર્થ વાપર્યો છે:—“હ-મને લાલચમાં ન લઇ જા; પણ હમને દુષ્ટાથી છોડવ, કેમકે રાજ્ય, શક્તિ અને મહત્વ સદાનાં તારાંજ છે”—ઇસુ પ્રાર્થના. આ વાક્યના પહે-લા ભાગ પરથી જણાય છે કે ઇસાને અંતરજ્ઞાનની અહુ માહિતી ન હોય.

ઝં. દ્રેધુ=દા. દુર્વેશ=ભિક્ષુક, યોગી. યૌદ્ધ-માર્ગી પોતાના યતિને ભિ-ક્ષુક કહે છે. ખુસલમાનમાં દુર્વેશ ફકીર હોય છે. ફકીર તે કંઈ હાલનો ડંકુકિયો ભિખારી નહિ પણ તેમાં ચાર મોટા સદગુણ હોય છે: ૧) કા-કા (=નિર્ધનતા); ૨) કનાઅત (=સતોષ); ૩) ઇયાદે ઇલાહી (=રામ-સ્મ-

રણુ); ૪) રચાઝત (=યોગ-કષ્ટ). આ આરે ગુણના આચારે
[૬-૬-૪-૨] પરથી “કરી” શબ્દ નિકળેલો ઈસલામી સાલેક સમજે
છે. યોગીજન સંસારી લોક આપે તે પર બુદ્ધરાત ચક્રાવી સંતોષ મા-
ની યોગ-અભ્યાસ ચલાવતા. પારસીઓમાં મોખેદો “બાળ ધમબારની”
કરી એટલી લઘ અનાજ લેવા એ અને ખીજ તહેરવાર પર (સુરત ર-
સ્તમપુરામાં) કદી કદી હજી આવેછે કે મામડે ફરી અપોદાત ઉધરાવે છે
અને તેમ અગાડી પણ કરતા (જુઓ યસ્ન-૪૧). એજ પ્રમાણે હિંદુ-
ઓમાં શાસ્ત્ર-વિધ્યાર્થી સવારમાં ઝોળી તથા થાળી લઈ ગૃહસ્થના ઘર-
માં “વિધ્યાર્થીના આર્શવાદ” કરી મિલ્લા લેવા આવે છે. માટે દ્રેધુ શ-
બ્દનો મૂળ અર્થ લોકને આસરે રહેનાર યોગી=સાલેક છે. પણ હલકા
માગણુ લોક યોગીનો વેપ ધારણુ કરી લોકને છેતરવા લાગ્યા તેથી યો-
ગીનો ખોટો અર્થ માગણુ જોગી થઈ ગયો.

ઝં. વાસ્તાર-સં. વસ=તપ કરવું પરથી, તેનું પ્રયોજ્ય રૂપ “વાસ”
તેને “તેરે”=સં. તૃ કારક પ્રત્યય લાગી “વાસ્તાર”=તપ કરાવનાર, વિશગ,
પરેઝગારી, રચાઝત. થયો. વસિષ્ઠ મૂનિ આ ધાતુ પરથીજ છે.

દઝદા=દધ+દા=કરનાર, પેદા કરનાર, અપોદા પેદા કરનાર, સાલેક.
આ શબ્દો મૂળ અર્થમાં વપરાયા છે, કારણ કે એ બંદગી બહુજ જુની
છે અને સલુકની ખુબી વાળી છે. તેથી વિદ્વાનો એને બરાબર સમજી
શક્યા નહિ. જેવી અમર હયાતી વાળો અહુર મઝદ છે, તેવોજ અપો
આદમી (=વઝલ, સાલેક) અપોદાથી થાય છે. એટલે કે તેનો પાક જન
તેના મુઆ પછી ખોદાઇ તૂરના દરીઆમાં રહી ગરક થઈ જાય છે. આ
વાક્યનો ખીજો અર્થ એ નિકળે કે જેવી શક્તિ અહુર મઝદમાં છે તેવી
જેવી શક્તિ અપોદા વડે અપો માણુસમાં આવે છે. હિંદુ યોગીના “અ-
હમ્ બ્રહ્મસ્મિ” (=હું બ્રહ્મ છું)ના મતનો પાયો આ છે, એમ ધારણુ.

ખીજ ભાગની મતલબ એ છે કે ભમતા જીવને દબાણમાં રાખી
વિકાસને મારી નાખીએ તો તેથી મનની ખુબી દીપે છે: વિચાર-શ-
ક્તિને સારા વિચાર સુઝી દુનિયામાં જન્મ લઈ જે જે લોક-ઉપયોગી
સારાં કામો કરવાનાં તે સુઝે છે. એવી ઉત્તમ સુઝ વડેજ નેક મનસ્વી-
નાં કામોનો કરનાર દુનિયાની અપોદા વધારે છે.

હવે ત્રીજા ભાગમાં જીવ મારીને મન જીતવાની શક્તિ માણુસમાં
કયારે આવેછે તે વિષે છે. એટલે કે કોઈ અપો દુર્વેશ, યઝત, અમધારપંદ,
અદારપ (=ઝં. અપ+અરપ=અપોદાનું તૂર) જેવા સલુકને રખે ચાલના-
રની જોડે રહી તેઓ પાસેથી બોધ લઈ જીવને મારવા સાફ કષ્ટ કે-
મ વેકવાં તે શિખવું અને પછી પોતે પણ તેમની રીતિ પ્રમાણે
ચાલવાને કોશિશ કરવી.

આ બંદગીમાં આટલી બધી ખુબી હોવાને કીધે દરેક પારસી દર

સતારે પઠે છે કે “અહુનેમ્ વધરીમ્ તનુમ્ પાછતે”—સમોષ બાળ
(=યથા અહુવેયો દેહલું રક્ષણ કરે છે.) એથીજ કરી જીવને સીધો ચ-
લાવવાને તેજઃજ્ઞ આપણી આસપાસ ભર્યા કરતા અવખત આત્મા દેવ
દરજ, બ્રહ્માગતને દેહથી દૂર રાખવા (યજ્ઞ-૧૯) એ હર વખત બળવામાં
આવે છે. આ ક્રિયાથી શૈતાન જેવી પલીદી ભરેલું રવાન કહે છે કે “એ
ખસો જરથુસ્ત યથા અહુવેયો વડે મને મારે છે. આટલું (એ) હથિયાર
મદા જેવડા પથ્થર જેટલું.”—અપિ યસ્ત.

જે નસીયત જીવને મારે, વિકારોને દબાવેલા રાખે, મનને ઉત્કેરાતું અટ-
કાવે ને પાકીઝગી રખાવે તે નસીયતથી શૈતાન કેમ ન કંટાળે? નિ-
રાધાર થયો એટલે તે શું કરે? આ બંદગીની ખુખી આટલેથીજ પુરી
થઈ નથી. એનો સંબંધ છેક મીનો જહાન સુધી છે: ઇબ્રહેના ૧૫ માં
હા (=મર્જા) માં અહુર-મઝદને જરથુસ્ત લાંબી નજરે પુછે છે કે “આકા-
શ, પાણી, જમીન, ખૂણ ગાય, ઝાડ, આતશ, અપો માણસ. દેવ-દરજ
અદ્વમ જાત, આખી દુનિયા, અને અહુરમઝદની પેદા છાંધેલી અપો પે-
દાશવાળી તમામ ચીજને અગાઉ કયું વચન હયાત હતું.” ત્યારે અહુર
મઝદે કહ્યું “હે જરથુસ્ત! જે અહુન વેયો તને શિખવ્યોએ તેનો આ
(એટલે કે પહેલો) ભાગ હતો.” એમાં બે ખુખી છે તેમાં એકતો એ કે
જે બંદગીને અહુન-વેયો કહે છે તે નામનો પહેલો ભાગ=અહુન=હયાતી.
એટલે કે અહુર મઝદની હયાતી તમામ જગત પેદા થયું તેની અગાડીની
છે. જ્યાં જગતનું નામ પશુ ન હતું ત્યાં કોઈ વસ્તુ પશુ પેદાજ ન થ-
યલી એટલે તેનું નામ ને ક્યાંથીજ હોય? ફક્ત તે અહુરમઝદ હયાત હ-
તો ને તેજ એખસો હતો તેથી તેને ધરાની સાલેકા એ “અહૂ-વધયે”
અને વેદના ઋષિઓએ “એક હયાત” નું નામ આપ્યું છે. ખુન દેહ-
રનેમાં કહ્યું છે કે અહુરમઝદ પાસે ચાર ચીજ હતી:— ખુદ પોતે, જમાનો
અહુનવર, અર્થ તપ્ત=ફવણિ, વખત, હયાતી, અને અહુજ ઉચી જગા.
જ્યાં તે એક-હયાત છે ત્યાં તેમાં જીવ હોવો જોઈએ, જીવ છે ત્યાં હયા-
તી છે; હયાતી છે ત્યાં વખત જોડાજોડ રહે છે; અને જ્યાં જીવ (=ફવણિ)
છે ત્યાં તેને રહેવા માટે કોઈ પશુ જમા છે. જ્યાં અહુરમઝદ શરૂઆત
વગરનો (=ઇશ્વર અનાદિ) છે ત્યાં વખત પણ શરૂઆત તથા હદ વગર
નો (=ઝરવાન અ-કરન) એની જોડેજ વળગેલો છે. તોય પ્રાચીન વિદ્વાનો
તકશર કરનાં કે અહુર મઝદને પેદા કરનારતો એન્-હદ વખત (=અના-
દિ કાળ) છે.

ઉપર બતાવેલા હા સાથે વંદીદાદ-૧૯માંનાં નિચે ટાંકેલાં વાક્યનો
“અમથાસ્પદ” શબ્દ વધારે સંબંધ રાખે છે:—

“ફદયેન૧ અમેષાઓર-સ્પેન્તા, હુ-ખ્ષાઝાહુ હુ-ધાઓહાઈ=”
(યથા અહુવેયો) ફેલાવ્યો૧ અમથા સ્પદોએ,૨ નેક-પાદશાહો૩

(સિદ્ધ પુરૂષો) એ, નેક-અષોષ-પેદાજ કરનારાઓએ,”—વંદીદાદ—૧૯
 ન્યારે માણસ સાચવટ તથા અત્યંત પરેઝારીથી અષો રહે છે
 ત્યારે તેનામાં ફરેસ્તઃ યુષ્મા આવે છે (જુઓ અધિ યસ્ત-૨).
 તેમાં નપ્સે ઇન્સાની (Human spirit) નો દરજ્જો વધીને “નપ્સે”
 મલકી (Angelic spirit) થાય છે તેથી તેને “યઝતે ગેતો”
 (Earthly angel) કહે છે (જુઓ ખુરશીદ ન્યાયશ). આવા યઝત
 (=સાલેક, યોગી) જમશીદ બાદશાહ (વેદના ધર્મ-રાય) સાથે હતા
 (જુઓ વંદીદાદ-૨). એવા યઝતના ઉપરીને “અમપાર્ષદ”=યોગેશ્વર,
 સિદ્ધ પુરૂષ કહે છે, એવાજ (જુઓ યસ્ત-૨૬) અમપાર્ષદોએ “યસ્ત
 હપ્તઃ હાઈતિ” બનાવી છે (જુઓ યસ્ત-૪૧). એ અમપાર્ષદોના વડા
 અમપાર્ષદને “સ્પેન્તા મધન્યય”=દઝદા વધ્યે=મૂનિ-શિખર કહે છે.

હાં હોષંગ તથા જમશીદ જેવા રાજ-યોગીને અમપાર્ષદ તરીકે
 કહેલા સમજીયું. આ યઝત અમપાર્ષદને નામે ઓળખાતા સાલેક, જે-
 વા તેવા ન હતા. એ સિદ્ધ પુરૂષો વરસ દહાડો સુધી સમાધિ ચઢાવી (=“સુ
 દેહ ખુસ્પ”) રહી શકતા. તેઓ દોઢસો વર્ષ સુધી જીવી શકતા. બહુ ઘ-
 ઉપજે ન્યારે કાયા જીર્ણ થઈ જતી ત્યારે પોતાનાં ઓળિયાંમાંથી જન
 બહાર કાઢી આપોઆપ સ્વધામ ચાલ્યા જતા. પુરેપુરું આયુષ્ય ભોગવ-
 વા જીવાનીનો સંસારી ઉપભોગ જો કદી કરતા તો છેક ચાળીસ વરસની ઉંમરે
 કરતા. તેઓ “ભોંયરાંમાં” એકાંત રહી યોગ અભ્યાસ ચલાવતા. તેઓનાં
 અચેત શરીરને ઉદર, ધસોડી, સાપ, વિગેરે જનવર દુઃખ ન દે; તેમજ
 નસુદેવ, રોગિષ્ટ એવ વળગાડનાર જંતુ કે વાયુ ચામડી પર માઠી અ-
 સર ઉપજાવે તે અસર તોડવા માટે, જેમ હાલના હિંદુ યોગી ભૈરવ
 શ્રાવણ રાખે છે તેમ, તેઓ (ઋગ વેદનાં ૧૦માં મંડળમાં વણુવેલા) પ-
 હોળાં નસકોરાં તથા ચાર આખવાળા બે કુતરા સમાધિ વેળા અગાડી
 પછાડી બેસાડતા (વંદીદાદ-૧૯), તેમના જનનના અત્યંત સફાર્જને લીધે તે-
 મના રવાનનું તૂર એવું ઝગકતું કે અંધારૂં તો રહેતુંજ નહિં (જુઓ
 જામે કેખુશર), તેમને સંસાર પર વિશેષ મોહ ન હોવાથી તેઓ કશી
 વાનનું દુઃખ ન માનતા, સંતોષે ખુશીમાં રહેતા (વંદીદાદ-૨, મીનો ખદે, ખુન
 દહેસ્તે). એવાજ હિંદુ અગ્નિ-હોત્રી મેરુપરત પર શિવપુરીમાં રહેતા હતા
 (સનતકુમાર સહિતા-૧૦).

હવે બીજી ખુબી એ છે કે જગતની ઉત્પત્તિ અગાઉ યથા અહૂર-
 માનો પહેલો ભાગ હતો કે જેની અંદર “અહૂ” તથા “રતુ” વાળા
 બે વિભાગ આવે છે; એટલે કે

“યથા અહૂન-વધ્યે, અથા રતુરા અપાદ ચિદ્ હયા”=

જેમ અહુરમઝદ, એમ અષોષ-પાળનાર અષોષથી બી. એ ભાગ
 મૈત્રેય જહાનમાં પંદગી તરીકે તમામ ફરોહરમાં પદ્મતો હોવો જોઈએ

કદાચિત એજ આધારે મુસા પેગમબર (જેમ ૩૮માં) કહેછે કે ‘જગતની
રૂપતિના પહેલા દિવસે દુતો (=ફરોહરો)એ સ્તુતિ ગાઈ.’ એ બંદગીના આ
ભાગના અક્ષરોનું બંધારણ મીનોષ જગદાનની અષો પેદાયશની સંખ્યા
ખંડે નિકટ સંબંધ રાખે છે. એમાં ૧૫) વ્યંજન તથા ૧૮ સ્વર મળી
૩૩ અક્ષરો છે: ત, ન, વ, શ, ય, તથા ઓ નો અકેકો અક્ષર; ચ,
હ, થ, ય, હ; ઇ, ઋ તથા ઉ ના બે બે અક્ષરો; ૪ આ અને ૭ અ
અક્ષરો છે તેઓ પરથી નિમનું પ્રમાણનિકળેછે: $[1 \times (3+2) + 4] + [1 +$
 $(3+4) \times 2] + 9 = 33$. (૩સ્વર+૨ વ્યંજનથી શરૂ થતાં નામવાળા) ૫ મી-
નો+૧ફરોહર+૩દાદાર+૧૭૫ઝત+૭અમપાસ્પદ=૩૩. આ પરથી જણાશે કે
પાક જનની બંદગી દેહ છોડ્યા પછી પણ જરૂરી રહે છે. હવે યથાના બીજા
ભાગની શરૂઆત ગયોમરદથી જણાવ છે “તઝકન્તુલ હુકમા” માં કહ્યું છે
કે ‘ગયોમરદ જશનને રોજ એક વીટી પહેરતો તે પર એમ કોતરેલું
હતું કે “જશનની ખુશાલી સારાં કામથી તથા નેક અમલ કીધાથી
છે,” અને કમર પર એક પટ્ટો બાંધતો તે પર એમ કોતરેલું હતું કે
“આખર તરફ નજર કરવી તે જીવ તથા “કદનની સલામતી છે.” આ
પરથી કહી શકાય કે હોષમ બાદશાહના વખત પછી ગયલા હોમ ના-
મના સાત્રેક (ગોશ યસ્ત-૪) જેણે જરથુસ્તને હેરબદ કીધા હતા (યુન-
દેહરને) તેણે પ્રથમ શોધી કાઢી સાત્રેકોમાં ચાલુ કરેલી કરતી (યરન-૯)
તથા અહુનવરના બીજા ભાગનાં મૂળની શરૂઆત થોડી ધણી ગયો મર-
દથી ચાલી હતી.

એ અહુનવરનાં પુરાતમપણાં વિષે ઝરથુસ્ત કહેછે કે એ યથા અહુવયો
દયદ્ ૨૫ન્નોરેમધન્યુશ, દયદ્ ૩ ઝરવાનેઃ અ-કરને ૫=આપ્યો
(અથવા બનાવ્યો) વડારે-અમપાસ્પદે, આપ્યો ૩ (અથવા બનાવ્યો)
અન-પહદ વખતમા. ૪—વદીદાદ-૧૯

આ બંદગી બાદશાહ હોષગે સસુકના પાયે રહી શોધી કાઢી છે,
એમ સ્વચિંતન તથા આત્મ-શોધન વડે કહી શકું છું. એમાં ૨૫) મૂળા-
ક્ષરો છે. એજ અક્ષરો પૈકીના અક્ષરોને ગોઠવી ૫૦, અક્ષરોએ સાત
શબ્દ વાળું નિચલું વાક્ય ઉપજાવી શકાય છે.—

“હઝોખ્યક.હો ગેઉશ અઝોષશ અષાદ્ હયા વસો ખ્ષથ્રઝેઈખ્યો
હુ-ઘમનાંમ્,” નેક પેદાયશીના મરજી મુજબ કાબૂઓ માટે અષોધથી બો-
લતા પાક-જનનો હોષમ!

આ ૨૫) અક્ષરોમાંના અનુનાસિક અક્ષરો (ડ, ન, મ,) અને (સ, -
શ, ય) ને અકેકો વર્ણ મળી આ છમાંના ચાર અક્ષર તે ૨૫) માંથી બા-
દ કરતાં ૨૧ અક્ષર રહ્યા તે પરથી યથાના ૨૧) શબ્દ છે.

હવે યથાના દરેક શબ્દના પહેલા અક્ષરો પરથી સંજ્ઞકતું પ્રમાણ-
નિકળેલું છે એટલે ‘અ’ થી શરૂ થતા શબ્દો પાંચ; ‘વ’ તથા ‘હ’ થી

તણ તણ; 'ય' તથા 'મ' થી બે બે; અને 'હ, આ, રા, ચ, ર, તથા ખ, નો એકેક છે:- $(૧ \times ૨ + ૧ = ૩) + (૨ \times ૨ + ૩ = ૭) + (૩ \times ૨ + ૫ = ૧૧) = (અ-હ અપાદ હચ) + (યથા યમ મનડહો મઝદાધ, આ અધ્યા અહૂરાધ) + (દઝદા દરેધુઅયો દદદ, વડ.હેઉશ વઈયો વાસ્તારેમ, અડ.હેઉશ, રયુનનાં નામ ચિદ રતુશ, અપથ્રેમ્યા) = અર્થના મેળથી ગોઠવતાં, (અહ હચ અપાદ) + (યથા અમ યમ, મનડ હો મઝદાધ અધ્યા અહૂરાધ) + (દઝદા-વ-યો વડ.હેઉશ અડ.હેઉશ દરેધુઅયો દદદ વાસ્તારેમ, અપથ્રેમ્યા રતુશ, રયુનનાં નામ ચિદ.) = અમર-]હયાતી (અથવા પાક દમ) અપાધથી; જેમ જેને મનની પાકી એમ અપોધ; મહા પાકીએક માણસે નેક દુનિયાના દુવે-શો (=યોગી) માટે સલુક કરવાનું કર્યો, અને [કરવા ન કરવાનાં] કામો વિગેરેનો (જીવ ૫૨) કામ સાલેકે.$

આ બંદગીના શબ્દોના તણ વિભાગ (૩+૭+૧૧) એકકીના મેળે ગોઠવાયેલા છે, એટલુંજ નહિ પણ એ બંદગીના સવળા અક્ષરો પણ એકકીના મેળે ગોઠવેલા છે. આ આંકક આર આરને અંતરે છે તે. અ-હુરમઝદની હયાતી બેડે પ્રથમ આર અીજ—જુદ છેતે, વખત, અહુન-વર તથા ઉચે મુકામ (=અર્થ તખ્ત)—રહીછે તેને લીધે હોમ.

યથા અહુરયામાં ૫૬ સ્વર તથા ૫૬ વ્યંજન મળી ૧૧૨ અક્ષરોછે. ૧ આં+૩ એ+૫ એ+૭ ઉ+ (૩ ઇ+૬ ઝ=૯) +૧૧ આં+ (૧૩+૭) અ=૫૬ સ્વર. હવે ૫૬ વ્યંજન જોડમાં ગોઠવેલાછે એટલે ૧ જોડ 'અ તથા અ' ની; બે બે ૩ તથા ૩ (ધાતુ)ની એક જોડ; તણ તણ વ તથા ચ ની એક જોડ; આર આર ય તથા મ (પ્રત્યય)ની એક; પાંચ પાંચ ત તથા ય ની એક; છ છ દ તથા હ ની એક; (૧ સ+૨ ૫+૪ શ) તથા (૩ ન+૧ ધ+૩ ડ.) મળી સાત સાતની એક જોડ. આ સ્વર તથા વ્યંજનની સલુકના પાયા ૫૨ ગોઠવેલી રચનાનું પ્રમાણ નિચે પ્રમાણે છે:

{ $(૧ \times ૨ + ૧) + (૨ \times ૨ + ૩) + (૩ \times ૨ + ૫) + (૪ \times ૨ + ૭) + (૫ \times ૨ + ૯) + (૬ \times ૨ + ૧૧) + (૭ \times ૨ + ૧૩) + ૭$ } = ૧૧૨, પ્રમાણના ગોઠ-વિભાગની સખ્યા ખતાવવાને ૭ નો આંકડો મુક્યો છે. બીજાં પ્રમાણમાં પણ એજ નિયમ જણાય છે:

કવિરાયની તીવ્ર બુદ્ધિને જાણતી આ અદ્ભુત ગોઠવણી પરથી હો-પંગ જેવો અમવાસ્થાના ફરજગથી મોટો પાદશાહ કયા તમા કયા શબ્દો માં એ બંદગી કરતો, તેના વખતનું લખાણ કેવું હતું, અને ત્યાર પછી શું શું વધુ ઘટ્યું તે ઝઠ જણાઇ આવશે.

હોપંગનું નામ દેખાડનાર વાક્યમાં ૫૦ મૂળાઅક્ષરો છે તે પણ ઉપલાં પ્રમાણ મુજબ ગોઠવેલા છે તે જોતાં વર્ણ-રચાનનું કેવું ઉત્તમ રા-ન હતું તે જણાય છે: { $૧ + (૧ \times ૨ + ૧) + (૨ \times ૨ + ૩) + (૩ \times ૨ + ૫)$ }

+ (૪×૨+૭) + ૪+૯ } = ૫૦ = ૧ ગ + (૧ ડ.× ૧ ન + આં ૧) + (૨ મ × ૨ ય + ૩આ) + [(૧ સ, ૨ શ, ૩ પ=૧) + ૫ એ] + [(૪૬ ૧ ત, ૧ય; ૧ચ, ૧ ઝ) + (૨ઈ, ૧ ઝ; ૧ ઉ, ૩ એ)] + (ખ, વ, દ, બ) + ૯અ. }

આ બંધે પ્રણાલની રચના ૫૨થી જણાય છે કે અહીં=ખેલતો આત્મ, ખુલેલું હૈયું; પાક દમ અર્થ હોષંગની નજરમાં હતો. ૧૨૬માં પાનામાં ખતાવ્યા પ્રમાણે એ અહીં વડેજ આવી વિકટ શબ્દ-રચના એને આપો આપ જણાઈ હોય. (જુઓ યસ્ન. ૧૯)

પાનું ૮૬-ખદાત=પોતાના નિમિત્ત માગે આલ્યા કરનાર. એ સંજ્ઞા આકાશી પદાર્થ=જં. શ્વાપ=વાતાવરણ; ઝં.રઓચંડ-હ=રોશની; ઝર્વાન જમાનો, વખત-ને લાગે છે.

પાનું-૮૬-અહા, વિજ્ય, ને શિવ આ ત્રિમૂર્તિ અંતર કે બાહ્ય જગતના સંબંધે છે, પણ મહા પ્રાચીન અગ્નિ હોત્રીવાળી અગ્નિ, આદિત્ય, ને સૂર્ય વાળી ત્રિમૂર્તિ (જુઓ ૧૪૮ માં પાને) ત્રિભુવનના દેવતામાત્ર અધ્યક્ષ દેવતાના સંબંધે છે. એટલે કે ૧૧ પૃથિવ પર, ૧૧ વાયુમાં, અને ૧૧ સ્વર્ગમાં રહેનાર દેવતાઓ છે. તેઓમાંના દરેક ભુવનનો વડો દેવતા. પૃથિવ પર સૌથી મોટો દેવતા અગ્નિ છે, (ધર્મ-સંહિતાપૃષ્ઠ), આકાશ તથા અવકાશ વાળાં વાયુમાંનો સૌથી મોટો દેવતા(વિજ્ય) આદિત્ય, અને સ્વર્ગમાંના દેવતાઓમાં સૌથી મોટો ઈંદ્ર છે. એ ત્રણે વડા દેવતા સામંટા ઘઈ ત્રિમૂર્તિ રૂપે એક ગણાયા. આ વિદ્વાતા ધરાની અગ્નિહોત્રીની છે ને તે હિંદુ-ધર્મમાં હજી સુધી સચવાઈ રહી છે. પારસી ધર્મમાં આ ત્રણ દેવતા “આદર, મહેર, અને દઝમે ૫ દીન” યજ્ઞત છે (જુઓ વિસ્પરદ-૨૨). ત્રીસે રોજમાં હોષંગ બાદશાહે ૭ના અંતર એમને ૯, ૧૬, ૨૩મા સુઆ છે, અને એ જુદા જુદા વર્ગના છતાં અકેકના સાથી છે (જુઓ મહેર યસ્ન-૧ તથા ૩૧). યસ્ન હપ્તડ.હાઇતિ કેટલી જુની હોવી જોઈએ કે તેના બીજા હા (યસ્ન-૩૬) માં આદર તથા મહેર એ બે યજ્ઞતનું અને છાં હા (યસ્ન-૪૦) માં દઝમે ૫ દીન યજ્ઞતનું વર્ણન આવે છે. એ ત્રણે યજ્ઞતમાં દઝમે ૫ દીન મહા આકાશમાં રહેનાર હોવાથી તેને મોટો ગણી “દાદાર અહુરમઝદ” નો દરજ્જો આપ્યો છે. તે “મઝદા-અહુરા” [=મહત્-દઝમે+અસુર=મહા-દેવ=સ્પેન્તા મીનો (ગાથા-૪)] પરથી જાય. એમ અહુર-મઝદ તે ખોદા, અને મઝદા-અહુરા તે સ્પેન્તામીનો એટલે=મીનો યજ્ઞતનો ઉપરી વડો યજ્ઞત હોય, એમ સમજીશું. આ ત્રણે વડા યજ્ઞતોને એજ દરજ્જો છે. તે ૫૨થી યસ્ન-૪૦માં “તમે મઝદા-અહુરા,” અને ત્રણે સ્પેન્તામીનોના ઉપરીને “સ્પેન્તાનેમ” (=સૌથી મોટો સ્પેન્તા) કદાચિત [જુઓ અહુર મઝદ યસ્ન] કહ્યા હોય, એમ ખાશંકું. ઈંદ્ર[=દઝમે ૫ દીન] જોકે સ્વર્ગના દેવતાઓનો વડો દેવતા છે તોય, પોતાની ઉંચી પદ્ધિના સંબંધે આકાશી દેવતાઓના વડા દેવતા

આદિત્ય [=મહેર (જુઓ જમ્યાદ યજ્ઞ-૭)] ના સાથી હોવાથી તે આકા-
શી દેવતાઓનો ઉપરી કહેવાય છે. મહેર (૧૬) યજ્ઞનો જોડિયો રામ
યજ્ઞ (૨૧) છે (જુઓ મહેર ન્યાયશ) અને તેનો ફક્ત સાથી દેએ પ
દીન યજ્ઞ છે. એ ભેદ હિંદુ આગ્નિ-હેત્રિનાં મન પર વિશેષ ન
રચાથી દેવતા-વર્ગમાં શહેજ ફેર જણાય છે.

પાતું ૮૭-અચેત ગતિ, સચેત ગતિ-આ મત અહુર તથા મ-
ઝદ શબ્દ પરથી નિકળેલા ધારણું. અહુર=(ઝં.અર્=મં.અસ્=L. Esset
=ગુ.હોવું, એ ધાતુ પરથી)=Heb. Jehova=કયાતી નર.વનાર.એ
અહુર મઝદનુ અચેત રૂપ છે. મઝદ=(ઝં.મધ=L. Mid=ગુ.મધ્ય.ઝં.દા-ધા
=સં.ધા=રાખવું, પેદા કરવું. એ ધાતુ પરથી ઝં.મધ+દા=મન્દા) મધ્ય
રાખનાર, મધ્યમાં રહેનાર, મધ્યમાંથી પેદા થનાર; એટલે કે અહુરમાંથી
સચેત થનાર. દધ્+દા=દઝદમાં જેમ ધનો ઝ વ્યંજન સંધિને લીધે થ-
યોછે તેમ આ શબ્દમાં પણ છે. (સરખાવો રેત+દાની=રેઝદાની; છેદ+
નાર=છેજનાર) પ્રાચીન વિદ્વાનો આ શબ્દ ઝં.મદ્(=મં.રમદ=ગુ. સમેત=
સાથે, જોડે)+ધા(=પેદા કરવું) નો સાધિત માની તેનો અર્થ જોડિયા પે-
દા કરનાર સમજના. ધાર્યો મેળે ૧૭૩)માં પાનામાં બતાવેલા “ઝરવાને અ-કર-
ને”ની વિભક્તિથી છેતરાઈને અરમાન દેશમાં પોતાના ધર્મની ખુબી સમજ-
વતાં મઝદઝદ પાદશાહના વજીર મહેર નરસીએ જાહેર કર્યું હતું કે
“હોરમઝદ તથા હેરેમન એ બંધે જોડિયા ઝરવાને અકરન(=હદ વગર-
ના ઝમાના) ને પેટે પેદા થયા હતા, માટે ઝરવાન (=ઝમાનો) એ
મોટો ખોદા છે.”

અમર હૈયાતીના સંબંધમાં અને અચેત રૂપે અહુર છે. પેદાયશ
ના સંબંધમાં સચેત રૂપે પેદા કરનાર તરીકે મઝદ છે. અષોઈ તથા
પરેઝગારીના સંબંધમાં ધરાની સાલેકોએ એ નામનો પાયો પકડી સહુ-
કની ધમારત રચી છે [જુઓ ૧૬૬માં પાનાંમાં]. આ એ નામો પ
રથી ખોદાના એ ગુણ-અમર હયાત તથા પેદા કરનાર-જોડાજોડ રચાથી
તેનો સમાસ “ અહુરોમઝદ=અહુરમઝદ ” છે.

જેમ હિંદુ યોગી ધર્મચરની સ્થિતિ તેમજ તેના ગુણ ત્રણ શબ્દ
વડે સમજાવે છે: સન્+ચિત્+આત્મ=અમર+ચેતનવાળો+દુઃખ વિનાનો
=પરો+તેજસ્વી+સુખી: તેમ આ અહુર વિષે પણ છે અહુરવધ્ય+અ-
પા વહિરતા+ખપશવર્ધ્ય. અહુરમઝદના આ ત્રણ ગુણ આગળ પડતા છે.
એ ત્રણ સિવાય બીજા નિર્વિકારના ગુણ છે. જે કાષ્ટ કાંઈ બતાવે તે

સારા ઉત્તમ વિચાર વડે બનાવી શકે છે એથી વોહુ-મનો=નેક મનશની નો ગુણ નિકળ્યો. જેનામાં ઉત્તમ વિચાર કરવાની શક્તિ હોય તેની જાતી બુદ્ધિ ઉત્તમ હોવી જોઈએ. આથી “આમંઘતિ”=સદ્ બુદ્ધિનો ગુણ નિકળ્યો, જેમ આ બે ગુણ “અહુર” ના ફાંટા છે, તેમ “હઓર્વંતાદ” =સર્વતા, અને અમેરેતાદ=અમરતા એ “મઝદા”ના ફાંટા છે.

પાતું ૮૭-માયા અંધકાર છે. માયા જાતે તો પ્રકાશિત છે પણ કોઇ વસ્તુમાં તે બળી કે તેનો ગુણ અંધકાર વાળો થઇ જાય છે. જેમ સુગંધી ગુલાબના ફુલને અંધકરો ધુમાડો ખવાડતાં તે સફેદ થઈ સુગંધ વગરનું થઇ જાય છે, પણ જો તેને પાછું જાણીમા બોલ્યું કે અસ્તલ રંગમાં આવી સુગંધી મારે છે: તેમ એ માયા કરે છે. આ કલ્પિત માયા શક્તિને લીધે તથા હશ્વરમાં પણ તમોગુણ છે એમ માની તેને ત્રિગુણી ગણી હિંદુ આર્યોએ શૈતાનની હયાતી માની નથી, તેમજ તેની ઉત્પત્તિ-વિષે પણ કંઈ અંતર-શોધન કર્યું નથી.

“૮૮-ગરમીની શક્તિ-મહા પ્રાચીન ધરાની સાલેકાના “ક્રવણિ ના તેજ” વિષેનાં અંતરગાનનો બાસ વેદના ઋષિઓનાં મનપર પાસો પાસ વસતા ત્યારનો પેઢી દર પેઢી ટકી રહેલો દિસે છે. ધણાક વિદ્વાન આ શક્તિને “અર્દાબહેસ્ત” ધારશે. પણ પચોર્યો-દકએષીઓનો એ વિષેનો મત તેમના ૩૦ રોજના નામનાં પ્રમાણ પરથી તેઓ ૨૫૦૪ સમજી શકશે. ખુદ અહુરમઝદામાં પણ તેની પોતાની ક્રવણિ છે, અને તેના પાયા પરથી યજ્ઞત અમપારપંદ નિકળ્યા છે. ૧ ફરોહર+૩દાદાર+૫મીનો+૭અમપારપંદ+૧૪ યજ્ઞતના દરજ્જા વાળા રોજ મળી ૩૦ રોજ થયા છે. એઓમાં ફ, સ, ર, ગ; ત, ખ, ઝ અક્ષરથી શરૂ થતાં નામજ; હ તથા મ વાળાં બે બેની બે જોડ; આ તથા વ વાળાં ત્રણ ત્રણની બે જોડ; અ તથા દ વાળાં ચાર ચારની બે જોડ; અને પાંચ મીનો મળી નિચલું સરસ પ્રમાણ બંધાયું છે.

[૧+(૧×૨+૧)+(૨×૨+૧)+[(૩×૨+૧)+(૪×૨+૧)+૫]. આ પ્રમાણના ૬+૨૧ના એકીના મેળે મોટા ભાગ બે, અને તે દરેકના ૫-ળી ત્રણ ત્રણ વિભાગ થયા છે;

[૧ ફરોહર+(૩+૪) યજ્ઞત+૧અમપારપંદ]+[(૪+૩) યજ્ઞત+(૩+૩) અમપારપંદ+(૩દાદાર+૫મીનો)]=૧ [ફરવરદીન+(સરોષ+રશને)+ગોશ]+[હુઅરેખ્યએત+હઓર્વંતાદ)+(મહોર+મહેર)+તીર]+[(આદર+આવાં+આ-મંઘતિ)+(વોહુમનો+વરેથજન+વાત)+ખથવઘર્ષી]+[અર્દાબહેસ્ત+અહુરમઝદ+અમરદાદ+અસંતાદ)+(દએ ૫ આદર+દએ ૫ મહેર+દએ પદીન+દીન)+ઝખાદ]+(રામ +અપીસંગ+આસ્માન+મારેસ્પંદ+અનેરાન)]

આ પ્રમાણની શરૂઆતમાં [ફરોહર+ (સરોષ+રશને)+ગોશ]=[ફરોહર+ (અવોહ+રાસતી)+પાકજન] છે. તેજ કહી આપે છે કે અવો ત-

યા રાસત ફરોહર વડે પાક જન છે, આ હંડા અંતરજ્ઞાનમાંથી હિંદુઓ-ગીના-આત્મા તો ધ્રુવરનો અંશ છે તે, અને તે એક હયાત મરમીની-શક્તિ (=કવચિનાં તેજ) વડે ઉત્પન્ન થયો એ-મત નિકળ્યા છે, એમ ધારણું. એજ ત્રીસે રાજમાં બે સતવાડિયાં ને બે અઠવાડિયાં “દુએ પ” શબ્દથી સદ્ થતા રાજથી રાખેલાં છે તે વિષે જુઓ હમારા મુદ્દકી ત-યા રાજદારી શબ્દકોષમાં “અઠવાડિયું” શબ્દ.

પાતું-૮૫ કામ-એ કાયિક વિજળીની ઉરકેરણીનું કળ છે. “નરમ તબિયતના આદમી કરતાં ભોહીઆળ મિજાજનાં આદમીમાં વિજળી વધારે રહે છે” —Hooper's Vade Mecum. એથી કરી જેમ સામ સામી જાતિનાં પ્રાણી ભોહીઆળ તેમ કામ વહેલો ઉરકેરાય છે. તોય ચિત્ત (=જે જગાએ મનમાં તાકીએ તે જગાએ કાયિક વિજળીનો એકઠો થઈ રહેલો સમુદાય તે) વિના તે પેદા થતો નથી. પુરૂષનું મન કામનામાં હોય અને ચિત્ત બીજા વિષયમાં રોકાયલું કે બરાયલું હોય તો પુરૂષ માં કામ વિકાર પ્રગટતો નથી. તેમજ સ્ત્રી પણ બીજે ઠેકાણે ચિત્ત રાખે છે તો તેને પણ કામ ઉત્પન્ન થતો નથી.

વિષય-તૃપ્તિ માટે બળાત્કાર વાપરનારનાં ધ્યાન પર આ નિયમ હો-ય તો આડો ચાલવા કદી મન ન કરે.

પાતું ૮૫-અંગનું અંગ=હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે આત્મા ખુદ ઈશ્વરનો અંશ છે તેથી ધ્રુવરની મહા માયા શક્તિ વડે કે મહા માયા શક્તિમાંથી તે પેદા થયેલો હોવો જોઈએ.

“મેં હોરમઝદે પ્રથમ ઝળકાટ પેદા કરી શરીર પેદા કર્યું, પછી તે ઝળકાટને શરીરમાં મેળવ્યો. એ ઝળકાટનો અર્થ એ કે આત્મા અગાડીથી પેદા થયેલો હતો” —જુન દહેસ્તે

પાતું ૮૬-આત્માનું સ્વરૂપ-આત્મા પોતાની જાતને પોતે જોઈ શકતો નથી, પણ અર્થેઈ વડે તેનો ઝળકાટ વધે છે. એ ઝળકાટ તેની કવચિ જોડે નાડીએ નાડી ભોહી સાંધે ફરતો રહે છે. (જુઓ Magnetism by Francis Barrett, p. 11) “આત્માનાડી ચક્રની અંદર રહેલો છે (શિવપુરાણ, સનત્કુમાર સંહિતા ૫૫) સર્વ નાડીમાં રહેલું તેજ નેત્રનાં તેજથી પણ બળવાન થઈ મનને, એ-કામ કરી, આત્મામાં જોડી દે છે (કિત્તો-૫૭)”

હંધમાં આપણો કોઇ ભોહીઆળ ભાગ દબાઈ રહ્યાથી આપણી કાયિક વિજળીમાં રહીને ફરતી કવચિ દબાયાને લીધે આપણે કોઇ પકાડ તળે દબાતા કે પથરા તળે ચગદાઇ મરતા દેખાઇએ છીએ; એ પરથી જણા-શે કે આત્માની સત્તા શરીરના તંતુ મારફતે બધે ઠેકાણે રહે છે. શરીર મંદ બેભાન પડી રહે છે પણ ભોહી હમેશા જાગૃત રહે છે.

“જે સ્વપ્નમાં સુખે ફરે છે તે આત્મા છે. એ અમર છે, નિર્ભય છે, આશ્ચર્ય છે” —કવચિપદ. આથી કરી તદ્દય જે નસોતું મુખ્ય મથક

ત્યાં તે ઝગઝગટ દડા જેવા ગોળ આકારનો એકદો ધ્યક્ષો જણાય છે. સવારે કે સાંજે બારણાં અગાડી બરાબ રહેતાં વરસાદનાં પાણી પર સૂર્યનો નડકો પડવાથી જેવો ઝોળો માલમ પડે છે તેવો તે અવોષ પાળ નોરને દેખાય છે. આવા ઝોળાને આપણે “આબ” કહીએ છીએ; તે એ-નેજ અવસ્તામાં ઝં. “અરપ”=સં.આબા=દ્રા.આબકહેલો સમજીયું.

“મસ્તક” નું માથું થયું તેમ, અરપ શબ્દમાંથી સૂતો ભોપ થયાથી અ વૃદ્ધિ પામ્યા અને પ તે મહાં પ્રાણ થઈ બ થયો. આ અર્થ ન સમજતાં, ઝં. અરપ=સં.અશ્વ =ધોડો એ સાદો અર્થ માની લઇ અસલના તેમજ હાલના વિદ્વાન બહુ છેતરાય છે. ઝં. અરપ=સં. અશ્વ=ધોડો, એ ઝં. અસ=સં. અશ=ઝડપે જવું એ ધાતુ પરથી છે. પણ ઝં. અરપ=દ્રા. આ-બ=સં. આબા, એ ઝં. અસ=સં. અસ=ઝગઝગવું, એ ધાતુ પર ભાવવાચક નર જાતિ પ્રત્યે પ લાગ્યાથી અરપ=પ્રકાશ, આબ (Photosphere). અરપ=ધોડો, તેના અસ ધાતુ પર સત્વવાચક કારક પ્રત્યય “પ” લાગ્યો- છે. એવાજ શબ્દ ગુજરાતીમાં મેળાપ; અને શહેજ ફેરથી રંડાપો, બળાપો, અધાપો છે. આ અર્થ વડે કેટલાક શબ્દની ખુબી પર ચોર પ્રકાશ પડશે. વિસ્તારપ=દ્રા. ગુસ્તારપ=સં. વિત+આબા=ધનતું તેજ=લક્ષિમ+ના-રાયણ. યુનાની લોક એને(Hystaspes) અને યહુદી લોક(Ahasuerus (=રાજ) કહેતા, એની રાણી “હુતઓપ” ને યહુદી લોક Atossa, Hadaassah, Esther કહેતા—ખુબો બાઇબલમાં Book of Esther. Zoroaster શબ્દ પરથી ઝરથુસ્ત શબ્દના અ કરનારે આ શબ્દોના યહુદીએ કરેલા અર્થ પર બહુ વિચારવું.

વિગરપ=દ્રા. ગુગરપ=સં. વિગ+આમા=વિજળીતું તેજ. જમરપ=યામ+અરપ=બિભોરતું તેજ. પોહરપરપ=સં. પુર+આબા=બહેરતનું તૂર, આકારી તેજ. અકરઅદ્ અરપ=કાયમ તેજ, અમર આબ-તેજ. ઝં. એરે=સં. ઝ-અર (=જવું) +વદ્ (=નાર) જનાર, ઝડપે જનાર; અને અરપ=ધોડો. એમ વિદ્વાનો સમજી, એ અર્થ સૂર્યને લાગુ પાડી “તેજ ધોડાવા-જો સૂર્ય” કરે છે. પણ તેમાં તેઓ છેતરાય છે. તેજ, ઝડપી ધોડા માટે તો “આસુ અરપ” છે: જેમકે “તખ્મેમ સ્તોતારેમ્ વઝેને આસુ અ-રપેમ્”—અર્પી યસ્ત-ર. એ શબ્દોએ હાલના વિદ્વાનોને થાકવ્યા છે એટલુંજ નહીં પણ પુરાતમ વખતમાંએ તેમજ થયું છે. આદરબાદ દસ્તુરે એ-જ શબ્દોનો તર્જામો પાઞ્દ ભાષામાં ન કરતાં એમના એમ રહેવા દીધા છે; “ખુરશેદ અમર્ગ, રયોમદ્ (=તેજસ્વી), અહરઅદ્ અરપ, બેરસાદ”—ખુરશેદ ન્યાયશ. ધારો કે અસલના વહેમીલોકે સૂર્યને ધોડાના રથમાં ફરતો કહ્યો છે. અને એ વિચાર પ્રાચીન હિંદુ અગ્નિ-હોત્રીનો હતો તે પરથી જણાય છે કે જરથુસ્તની પણ બહુ અગાડીના લોક પો-તાની સૂર્ય-ભક્તિમાં એજ “અરપ”=સં. અશ્વ વાપરતા અને તેનો અર્થ, વખ-

ત જતાં, હિંદુસ્તાનમાં પેલા કેડે, ખુબીવંત ભુલી જઇ સાધારણ ખોટા અર્થ ધ્યાન પર રાખી “ધોતા”ના રથમાં સૂર્ય ફરેછે એ વિચાર સાધારણપણે સમજ્યા. પણ વળી એજ પ્રમાણે હાં છે:—

“અપામ નૃતારેમ્ અઉરઅદ્ અસ્પેમ્ યજમમદે” — જન્માદ ય-શત-૮ = યુધાનાં “તેજ ધોડાંવાળાં” પાણીની સ્તુતિ કરીએ. પાણી સાથે ધોડા બેડેલા !!! પણ એ અર્થ નથી.

અ+(ઉ) રુ+અદ્. (જં. ર-રવ્=કા. રક્તન=જવું, એ પરથી)=ન-હિં+જવા+વાળો=અમર, કાયમ. અ+ઉર+અદ્=અ+ઉર+ઉઅદ્=અઉર્વદ્=અમર્ગ, અમર. “હૂઅરે-પ્પએતેમ્ અમેપેમ્ રએમ્, અઉરઅદ્ અસ્પે-મ યજમમદે”=તેજસ્વી સૂર્યને, અમર્ગ તેજને, અમર આબ(=પ્રકાશને, આરાધીએ-સ્તુતિ કરીએ. હા સૂર્યનાં બે અંગ વર્ણવ્યાં છે. એક તેનો સદાનો ઝગઝગતો આબ, અને બીજું, તેનું બહાર પડતું તેજ. આ ફિરણ રૂપે બહાર પડનાં તેજને “મહેર” કહેલો દિસેછે. ખુરશેદ-મહેર બોડાબોડ છે તે આ કારણે હોય. ખુરશેદ ન્યાયશમાં તેની નમાજમાં પહેલો મહેર આવેછે: “નેમો મિથ્રાધ...નેમો હૂઅરે પ્પએતાધ ‘અઉર્વદ્ અસ્પાધ’=નમાજ મહેરને...નમાજ તેજસ્વી સૂર્યને, અમર આબને”. હાં “અમર્ગ તેજને” શબ્દો નથી તેથી જણાય છે કે તેમનો અર્થ મહેર છે, અને એ મહેર ખુરશેદની અગાડીજ વપરાયેલો છે. અગાડી એટલા માટે છે કે સૂર્ય ઉગતાં એ તેજ પહો ફાટતાં પહેલું નિકળે છે અને ત્યાર પછી સૂર્યનો આબ ફેલાય છે. એટલા માટે એ તેજને હાં જેમ “મહેર” કહ્યો છે તેમ હિંદુ અગ્નિ હોતીએ તેને “નારાયણ” કહ્યો છે.

“અસ્પ” શબ્દના આ અર્થ વડે બહુ પુરાતન વખતથી થતો આ વેલો ધુટાળો મટાડી શકાશે; ને તે “અસ્પહે-અસ્ત્ર”માં છે. આ સમાસ વંદીદાદમાં શિક્ષાના સંબંધમાં વપરાયો છે. અસજના વિદ્વાનો એને “ધોડાની પરાણી” સમજ્યા. પણ તે બે સમજ જણુયાથી “ધોડાનો ચા-બુક” ધાવો, એનું કારણ એકે બે ધાતું પરથી “અસ્ત્ર” શબ્દ ઉત્પન્ન થયો છે; અને સ્ તથા ત, અને પૂ તથા ત ની વ્યંજન સંધિ થતાં શત થઇ જાય છે. આથી વિદ્વાનો છેતરાય છે. જં. અસ્ત્ર=(જં. અસ=ના-ખડું+પરથીઅસ્+ત્ર)=માલો. અસ્ત્ર=(જ. અસઅપ્=પ્રકાશતું+પરથી=અપ્+ત્ર=)પ્ર-કાશ. ત્યારે સાધારણ તજરે જોતાં “અસ્પહે-અસ્ત્ર”=આબનો ઝળકાટ=જ. મિથ્ર=કા. મહેર હોય. જેમ ઉંટનું મોં ઉંચું રહેછે તેથી તેને “આકાશ-મૂનિ” કહેછે: તેમ પહો ફાટતાં જણાતા ઝળકાટને જ. મિથ્ર=સં. મિત્ર કહેલો દિસેછે એજ અર્થ વડે ખોટા તરજુમાએ અકલથી ઉલટી કહેવાતી વંદી-દાદમાં વર્ણવેલી શિક્ષા સમજવી શકીશ.

“હઝડ રેમ્ ઉપાઝનનાંમર ઉપાઝોષત્ અસ્પહે-૪ અસ્ત્રય; ૫ હઝડ. રેમ્ સ્ એપો-અરનય” — વંદીદાદ-૧૩

પુરશેદ-૨ અવસ્તાના હળર (અવસ્તા) ને? પુરશેદ-૪ મહેર-૫ વડે પ-
હે, ૩ હળર-૬ (અવસ્તા) ને સરોવાળા-૭ (વંદીદાદ સાદેના) પાછલા-૮ બા-
ગ-૯ વડે (પહે).
જે માણસ મનોવિકારને તાબે થઈ
પોતાના તન, મન, ને જીવની અપોઈ બગાડવું તેને પોતાની અસલ પા-
કીઝગી પર લાવવા તથા તેના જનની સદાઈ જળવી રાખવા સાતેકની
આત્મજ્ઞાન સંબંધની આ શિક્ષા છે. એવીજ રીતે મામડી નિશાળમાં
આતાં ચાલનાર છોકરાંને ૨૦-૨૫ વાર પાટી લખાવેછે કે પત્રાકા બોલાવે
છે. માસ્તરો કવિતાની લીટિઓ સો બસોં લખવાની વેઠ (Imposition)
કરાવે છે, અને અધ્યાપક તથા અલેખ પઠાવ્યા કરેછે. મહેનાજી અગાડી
જેવું અજણુ છોકરું છે, તેવુંજ સાતેક અગાડી આત્મજ્ઞાનથી
અજ્ઞાન માણસ છે.

આ વાક્યમાં સમાયત્તા ઉત્તમ જ્ઞાનની ખુબી આજ અહીં ત્રણ હળ-
ર વરસ થયાં તેમ કોઈ પુરાતન વિદ્વાન કે હાલના વિદ્વાન પામી શ-
ક્યા નહિ; માટે એ વિષય મૂળથી વર્ણવીશ તે પરથી શાણા વાંચનાર
ચોગ્ય વિચાર કરી શકશે.

જંદ વિધ્યાધર્મિ પ્રજ્ઞપતિજ હજીવનાર સામસિક શબ્દ “અસ્પહે-
અશ્ત્ર” છે. અસ્પ=આખ, એને જે સાધારણુ રીતે છદી વિભક્તિનો પ્ર-
ત્યય “હે” લાગ્યો હોય ત્યારે તેા એ સમાસનો અર્થ “આખનું-તેજ”
=મહેર હોય, પણ એ વાક્યના પાછલા ભાગમાં “સઓષા-અરના”
સમાસ છે તે પરથી તથા મહેર ન્યાયસ પુરશેદની ન્યાયસ વચ્ચર એખ-
લી પઠાતી નથી તેથી જણાયછે કે “અસ્પહે-અશ્ત્ર=અસ્પો-અશ્ત્ર છે
અને તે ષષ્ટી તત્પુરૂષ નહિ પણ દ્વંદ્વ સમાસ છે. કારણકે એવાજ અ-
ર્થનો સમાસ ફારસીમાં આખ+તાખ=આદ+તાખ=આખ+તેજ=હરનારા-
યણુ છે તેમાં “હે” રહ્યો નથી. એ “હે” દ્વંદ્વ સમાસનો હોય (જુઓ
પાનું ૧૬૬). જં. અશ્ત્ર=રએ=તેજ છે, અને અગાડી સમજાવ્યા પ્રમાણે “મહેર”
ના અર્થ છે. માટે અસ્પ-હે-અશ્ત્ર=અસ્પો-અશ્ત્ર=પુરશેદ-મહેર હોય. પુરશેદ
ન્યાયસમાં “આખ” ની ખુબીનું તથા મહેર ન્યાયસમાં “તેજ” ની ખુબીનું
ખ્યાન “ફરારને મઝદ ધરનો” વાળા ફકરામાં આવે છે તે જોતાં લાંબી પઠવા
માટે કદાચિત એ શબ્દો વાપર્યા હોય. કારણ કે એવીજ રીતે તથા એવીજ
મતલબે-એ ન્યાયસના ઝીજ ફકરાના શરૂના શબ્દો “નેમો અદુરાઇ મઝ-
દાઇ નેમો એમેષેખ્યો રપેન્નેખ્યો”=ખોરશેદ ન્યાયસ, માટે વંદીદાદ ૧૯માં
વપરાયા છે: “નાહીને પાકીઝેહ થયથો પાક મરદ કપડાં પહેરે અને તે
(ફવચત્ ૧ વોહુ-મનોર નેમો-અદુરાઇ-મઝદાઇ, નેમો-એમેષેખ્યો-રપેન્નેખ્યો-
નેમો-અન્યશામ-અપોનાંમુ૩=) પાકીઝેહ મરદર પુરશેદ-મહેર ન્યાયસ૩ (=અ-
દુરમઝદ, અમથાસ્પદ, વિચેરે ખીજ અપોની નમાજ) પહેરે” આ પર-
થી જણાશે કે પુરશેદ ન્યાયસ જરથુસ્તનીજ છે અને તે કદાચિત વંદી-

દાદના વખતમાં “નેમો અકુરાધ-મઝદાધ” થી શરૂ થતી હોય. ખુરશેદ યસ્તમાં મોટે ભાગે ફળ એ “આન” નું વર્ણન છે. પણ ખુરશેદ ન્યા-યશમાં એ “આન તથા તેજ=ખુરશેદ તથા મહેર” એ બન્નેનું વર્ણન છે. આથી કરી ન્યાયશની મહત્તમ વધારે નિકળે છે. છેક ઝોણી નગર-જોતાં જણુશે કે મહેર ન્યાયશ તથા યસ્તમાં એ મહેર યજ્ઞતનું ખ્યાન છે, એકતો મહેર યજ્ઞત (૧૬) જે “મહેર દાવર” તરીકે ઓળખાય છે અને જેના સાથી (૫, ૭, ૯ ના અંતરે હોય) મુકેલા રોજ વાળા યજ્ઞત=) રામ (૨૧), દએ ૫ દીન (૨૩), તથા અપિસંગ (૨૫) છે; બીજો (૧૫) દએ ૫ મહેર=મિથ બેરેઝનત=વડો મહેર=શુક મહ છે અને તેના ૬ સા-થી (૩, ૫, ૭, ૯, ૧૧, ૧૩ ના અંતરે) દએ ૫ આદર (૮) રશને (૧૮) બહેરામ (૨૦), દીન (૨૪), આસ્તાદ (૨૬) તથા જમ્યાદ- (૨૮) છે. આ બેદ જણાવવાને માટે કદાચિત અશ્વત્થ=મહેર યજ્ઞતની ઓળખ આપી હોય ને એજ મહેરનું મહેર ન્યાયશમાં વધારે ગુણ-ગાન છે. પૃથ્વીની આસપાસ વિઠળાધ રહેલી હવા (Atmosphere) પર પ-રોહમાં સૂર્ય જમીનની નીચે છતાં તેનાં કિરણ પડે છે તે હવાનાં પડ પ-ર વાંકાં વળી જાય છે (refract) ત્યારે તે પડની હવા જુરી સોનેરી રંગની જણાય છે, એ દેખાવ મહેર યજ્ઞત-નારાયણને છે. એટલા માટે આ દેખાવ સાડ મહેર (=નાગયણ) તથા રામ (=હવા) યજ્ઞતનો પર-સ્પર સંબંધ રહ્યો છે (જુઓ રામ યસ્ત-૧૧). પ્રાચીન આર્યોમાં મહેર યજ્ઞત=નારાયણ દેવ કેવો મોટો ગણાયો હશે કે હિંદુ આર્યો એ એવું કહ્યું છે કે “ક્ષીર સમુદ્ર(=સંદેહ વાતાવરણ)જેમાં નારાયણ બીરાજે છે તેને તીરે દે-વતાઓ ઉભા રહી અવતાર ધારણ કરવા માટે નારાયણ દેવની સ્તુતિકરી હતી”

ઝં. ઉપાઝના=સં. ઉપાસના, એ અર્થ હોય. ભાવવાચકથી સત્વવાચ-ક નામ જણાઈ આવવા માટે સત્વવાચક નામમાં ઝંદમાં બહુકરી ડ. આવે છે તે નિયમે, સં. આસન=ઝં. આઓડ.હન; અને ઉપ-આસના=ઉ-પાઝના હોય. પ્રથમ “ઉપાહના” શબ્દ હોય. પણ દહ+અણી=દહણી થાય છે તેમ “ઉપાહના”નો ઉપાઝના થયો હોય. જોઈએ એમ હોય, કે બહુ કરી ઝં. અઝ=સં. અહ=મોહણું, કહેવું. એ ધાતુ પરથી હોય. ઉપ +અઝ+અન+આ=સં. ઉપ+અહ+અન+આ=ઉપવાચ(=માન)ઉપ-વચન, ‘ઉપસ્તુતિ’ ખુરશેદ અવસ્તા. સં.અહ એ ક્રિયાપદ સંસ્કૃતમાં ઐતિહા-સિક વર્તમાન કાળમાંજ વપરાય છે, અને તે ધાતુ પરથી હજી “હાહી, દુરાહી” શબ્દ વપરાય છે.

“ઉપાઝન” નો પહેલવી દસ્તુરાએ “ફટકાનો માર” અર્થ ક્યો છે અસ્સરી (=Assyrian)લોકમાં ત્રણ-ધારી ફટકો(=Cat-’o-three- tails) શિક્ષા કરવામાં વપરાતો, અને યુનેહગારને એકી વખતે ૪૦ ફટકાથી વધારે મારવામાં ન આવતા (D. 25).

કેપુશર (Cyrus) બાદશાહની અગાઉ ૫૦૦ વરસ સુધી ઇરાનમાં અસ્મરી લોકનું રાજ હતું તે વખતની તેમની શિક્ષા કરવાની રીત પાછલા જમાનાના હસ્તુરોના ધ્યાન પર રહી હોય તેથી આ અર્થ કયો હોય. બલકે મુસાનાં ધ્યાન પર પણ (લેવિટિકસ ૧૯-૨૦ પરથી જણાય છે કે) એવોજ જોળ જોળ અર્થ રહ્યો છે. એ દીનદારો આ શબ્દમાંથી જન્મ=સ. હન્=કા. જન=મારવું એને ધાતુ બ્રમજ્યા. તેને કરણ=સાધન દશક ઉપસર્ગે “આ” લગાડ્યો. (આ+યુધ+ત=આયુધ=યુધ્મ-લડાઈ કરવાનું સાધન થાય છે તેમ) ઉપ+આ+જન=નાનું મારવાનું સાધન. એકે ઝંદમાં “જન્” નહિ પણ “જન્”=મારવું થાય છે અને તેજ ધાતુ હોત તો વળી ક્રિયાપદના રૂપાખ્યાનમાં અંત્યાક્ષર “ન” કાયમ રહી “જનોઈદ” રૂપ થાત, તોય એ મૂળ તથા એ અર્થ ધરી રહ્યા હોયે મારે શેને? તે “અસ્પહે અશ્ત્ર” વડે. અસ્પ=સં. અશ્ત્ર=ધોડો. અશ્ત્રા=ભાસે. ભાસે ઠીક ન લાગે તે પરોણો સમજ્યા. પણ પરોણો જંગલી જણાયો તે આયુક અર્થ મનને પસંદ પડ્યો. એ અર્થ હાલ સુધી રહ્યો. પણ આ સદીના સુધરેલ વિધ્યાર્થિને તેમાં એર રીત જણાઈ અને એક વિશેષ વાત પર ચિત્ત એટલું કે દરોઆઈ કુતરાના મારનારને દશ હજાર ઉપાઝતની શિક્ષા કહી છે તે દશ હજાર ફટકા તો કોઈ દેવેનામ દેવ પણ ન ખમે, એ તો દશ હજાર “નાશ કારક પ્રાણીને મારવાનું” હશે. શરીરની અપવિત્રાઈ યોગ્ય વખતે શીડી શકે છે (જુઓ વહીદાદ-૭ માં જે પશુ મુએલાં પ્રાણીનું માંસ ખાય છે તેનો દેહ શુધ્ધ થતાં એક વરસ લાગે છે,) પણ અત્માની અપવિત્રાઈ વહેલી જતી નથી. નિર્વિકાર તથા સાંખ્ય વખતનાં મનસોચ્ચારણેજ, તે શીડી શકે છે તેને માટે આ દશ હજાર સ્તુતિની મોટી સંખ્યા છે, એમ સમજવું છું.

એવામાં જ. ગવાઝ=ગવ+અઝ=ગાય+ચસાવનાર-હાંકનાર એ શબ્દ તેમને વંદીદાદ-૧૪માં મળી આવ્યો. એ પરથી અટકળ બાંધી કે “અઝ=” જે ઉપાઝનામાં છે તે એજ છે. તેથી ઉપાઝના=હાંકી કાઢવાનું તે-પણ એ તો ભૂલ છે. ઝં.-અઝ=સં.અહ=બાંધવું, તે પરથી ગવાઝ=સં.ગૌ+અહ=બળદને બાંધનાર, અછોડો. ગવાઝિસ્ત=બળદને મળ્યુત બાંધનાર નાડી, નાથ છે એનો અર્થ ફટકો નથી. અષોદાતમાં ફટકો શોભશે, કે-અછોડો ને નાડી?

હવે ઉપાઝન શબ્દનો આ અનર્થ નથી, પણ ઉપ=સ્તુતિ=પુરદેહ અવસ્થા છે તે મહેર ચક્તના ૩૦મા કરદમાં એ શબ્દ વપરાયો છે તેથી ઝટ જણાય છે. મહેર ચક્તનું જશન દરનાર તેની નૈયતે ઈજ્જા ખોરાકની આશની કેમ કરે છે તે વિષે કહે છે કે—

“ઞિ અયરેમ્ ઞિ ખધધનેમ્ તનૂમ્ ફરન્યંતે, ઞિ સતેમ્ ઉપાઝનાનાં-અ પછરિ આક્યતે મિશહુ, વોહર-અઓ-યઓઘતોઇશ ચરનાઇય વહાઇય”

“ત્રણ દિવસ ત્રણ રાત શરીરને તેઓ ધુએ છે. વિશાળ-ભૂમિની હદવાળા મહેરૂની ઉપ-સ્તુતિ તથા નામ-સ્મરણ-સાર ઉપ-સ્તુતિઓમાંની ત્રીસ (ઉપ-સ્તુતિ) ને બરાબર (પુરી) રીતે (તેઓ) કરે છે.”

ઉપર “ઉપાઝન” જોડે ક્રિયાપદ ઉપાઝોષ્ઠ છે તે તેજ અર્થમાં લાંબા “આ-કર્ષતે”=આપ્તવાન-સ્તવન કરે=Celebrate છે. -વેઉર+ગયો+યુતિ=Joining or Binding extensive land—two ends of horizon.

ઉપર ટાંકણાં વાક્યની મતલબ એ છે કે યોગ-અભ્યાસ ન ચલાવી શકાય તેવી જન્મ-ખોડવાળાં અપંગ, દુરાચરણી માણસો જેઓ કાયિક વિજ્ઞાની શુદ્ધ ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી તેઓ (જુઓ અપવાં યસ્ત-૨૨) અને ખેદરકાર અજ્ઞાન ભોકે જશનની આશની કરવાની નથી. એજ દરમાન મુસાએ (Leviticus-27) માં ઉતારી લીધું છે. તેમનો સ્પર્શ પણ ચડાળ છે.

“જે કોઇ છીનાળ રાંડ ઓલીવ (Olive)નું ઝાડ રોપે છે તો તે ઉધરીને મોઢું થતું નથી પણ ચિમળાઇને સુકાઇ જાય છે”—Natural Magic p37. દીનની રાહે ઘટતી કથા કરીને બાયડીએ નહિં પણ નેક મરદોએ આશની કરવી. મોટાં માણસ કરતાં નાદાન છોકરાંને અપો માણસો મેજ ખચાડે છે તે એજ કારણે. હવે ઘટતી ક્રિયામાં ૩૦ બંદગી છે તેનો મેજ આ હોય: દિવસે ૩ સરોષ બાજ, ૩ ગેહ, ૧૫ ન્યાયશ (પાંચો ન્યાયશ ત્રણે ગેહમાં), ૧ જે રોજ હોય તે રોજની યસ્ત=૨૨ બંદગી; રાતે ૨ સરોષ બાજ, ૨ ગેહ, ૨ આતશ ન્યાયશ, ૧ સરોષ યસ્ત રાતની વડી, અને ૧ હોષબામ=૮ બંદગી છે. માટે ઉપાઝન શબ્દનો અર્થ આવી રોજની ફરજ્યાત બંદગીઓ છે. જે પહેલવીમાં તરજુમે કરનારા દસ્તુરો કહે છે તેમ “ફટકા મારવાનો” અર્થ હોય તો જશન કરનારા ફટકા ખાપ કે કોઈને મારે? સવાખના બહલામાં ફટકા? જે હાલના વિદ્વાનો કહે છે તેમ “નાશકારક પ્રાણી હાંકવાનો” અર્થ હોય તો શહેર ઘેરમાં તો ગાય ઠોર કે કુતરાં મળે: બિલાડાં, શિયાળ, વર જેવાં ૩૦ પ્રાણી દરેક જશન કરનારને એકેક ક્યાંથી મળે? ત્રણ દિવસ સુધી નહાઇને નાપાકી દુર કરી પરજગારી પાળી તે આ મનોવિકાર ઉછળાવી હુરેમનને દિલમાં બરાવાનો રસ્તો કરી આપવા, આંખમાં ખુન લાવી ધાતકીપણું જે સાલેક દિલોળનથી ધિકારે છે તે શિખવા, જીવ પર આવેલાં ફર પ્રાણીઓના હુમલાની જેખમદારી ખમવા, તે જશન કરનાર અપો માણસ નાશકારક પ્રાણી મારવા કે હાંકવા જાય! હાંકવા જતાંજ તે દહાડોતો જંગલમાં પુરો થાય. માટે એ અર્થ નહિં પણ ઉપાઝના=ખુરદેહ અવસ્થા, ઉપસ્તુતિ છે.

જે કોઇ સલુકના રસ્તે રહી એ શિક્ષા કેમ કરવામાં આવતી તે દિલની અમેષએ અંતર દષ્ટિએ જોય છે તો તેની નજર ઈ. સ. ૨૨૬થી આલેખાં અરદેશર બાબેઆનવાળાં સાસાન્યન વંશમાં ઠરે છે. તેમાં યુનેહ-

ગારનઃ હાય પછાડી કાંદાંમાંથી દોરીએ બાંધેલા હોય છે. તેના બન્ને ખભાં પાસે બે બહેદીન ઉભા રહેલા જણાય છે. તેઓના પહેરવેશમાં માથે ફેંટા, દિલ્લાં સદરો કરતી ફક્ત, ને હાથમાં ગજ સવા ગજની જાડી નેતર હોય છે. યુનેહગારનાં ખભાં પર એક જન જોરમાં મારે છે, ને તે મારી રહ્યો કે બીજો જન હળવે હાથે મારે છે. એમ ગરમ તથા નરમ સોડી મારે છે.

ઉપર કહેલા “અસ્પહે-અશત્ર તથા ઉપાઝન” ના અર્થ માર મસ્તીથી ગોઠવી વિદ્વાનોએ એ વાક્યનાં હાડ બાંધ બેસાડ્યાં, પણ પાછા “સ્ર-ઓપોચરના” શબ્દથી કંટાળી ‘આવતી ઓલાદ’ પર તેના અર્થ તથા ખુબી શોધવા સુકી ગયા. માટે કંઈક સમજ એ વિષે આપવાની જરૂર છે.

ગાથાનો વિષય સરસ આત્મજ્ઞાનનાં વર્ણનનો છે. તેના પાંચ વિભાગ છે:

૧, હોરમઝદની ખુલાસા હયાતી (અહુનુઅદ=પરમ-અસ્તિત્વ) વિષેનો;

૨, બહેસ્તની સુખી હાલત (ઉસ્તૂઅદ=પરમ-સુખ) વિષેનો;

૩ અપોષના વધારા (સ્પેન્તોમદ=વાહવાળી પવિત્રતા) વિષેનો.

૪ (વિકારો પર ચલાવવાના) નેક કામ (વોહુ ખપથા=પરમ સત્તા) વિષેનો;

૫ (આ કામની) ખુલાસા (=વહિસ્તોઘસ્ત=ઉદ્વૃથતા) વિષેનો.

જ. સ્રઓપો-ચરના= સરોપનો ચરણ, સરોપ ચસ્ત વાળો પાછલો ભાગ. “ચરણ” કોઈ કાવ્ય પુસ્તકની અગાડી કે પછાડી હોય છે. અગાડી હોય છે તેને “મંગળાચરણ” કહે છે. તેમાં હશ્વર-સ્તુતિ વિષે કે સરસ્વતિ દેવીના નમસ્કાર કે આશિર્વાદ વિષે ટૂંક લખાણ હોય છે. કાવ્ય કે ગદ્ય પુસ્તકની પછાડી હોય છે તેને પુનરાવર્તન=(Recapitulation=) સંક્ષેપ સાર કહે છે. ન્યાયશ તથા ચસ્ત પછાડી દક્ષિણ બણી મોં કરી પઢવાનો જે ભાગ છે તેનું નામ પણ એજ છે.

હવે ઝીણી નજરે તપાસતાં જણાશે કે વિકારો પર સરસ કામ ચલાવવાની ખુબી વિષે છેલ્લો, પાંચમો ગાથા છે. તેની “આખરના છેવટ ભાગમાં” સરોપ ચસ્ત વાળા ચસ્તના હા પપ-પપ છે. વળી વંદીદાદ સાદેનું બંધારણ. જોતાં તેનો “છેવટ ભાગ” ચસ્તના પૃષ્ઠા હાથી શરૂ થઈ ૭૨ માં હાએ પુરો થઈ રહે છે. એટલા માટે ફક્ત “સ્રઓપ” શબ્દ ન લખતાં વંદીદાદ સાદેના છેવટ ભાગ પૈકી “સરોપ ચસ્તવાળો ભાગ” વિશેષ બતાવવા માટે “સ્રઓપો-ચરના”=સ્રઓપ (ચસ્ત) વાળો પાછલો ભાગ, કરી દરેક ઠેકાણે ખુલ્લું લખ્યું છે. ઝીણી નજરે જોતાં જણાય છે કે વંદીદાદ બન્યો ત્યારે સરોપ ચસ્ત છુટી ન હોય તેથી કે ગાથામાં બળેલી છે તેથી “સરોપવાળો ચરણ” પઢે એમ ફરમાવ્યું છે. વિદ્વાનો આ સ્રઓપો-ચરણ શબ્દ અને ૧૩મી પરગદમાં આવેલા શિક્ષાના શબ્દ “સ્રઓપા” માં ફેર સમજતા નથી. પણ તેમાં મોટા ફેર દિસે છે. શિખેલાં બણેલાં માણસ માટે પહેલી શિક્ષા એ અને અબણ

અન્યત્ર માટે પાછલી શિક્ષા છે. સ્વઓપા=પદાવતાર અધ્યાસ પાસે ખેસા-
લી જે (માંથા સ્પેન્તા=) અવસ્થા પદાવે તે. એ પદાવતાર અધ્યાસને
‘સ્વઓપા-વરેઝ’ કહેતા, ને તે દિવસે પહેલા તથા બીજા પહેરે ને રાતે પ-
હેલી તથા પાછલી રાતે પદાવતો (જુઓ વંદીદાદ-૪). એ વખત ખેરશદ-
મહેરની ન્યાયશ તથા સરોપ યસ્ત રાતની વડી પદવાને ધટતો છે. ન્યારે
ગુનેહગાર ગુનાહ માટે પસ્તાતો ત્યારે તેની શિક્ષાનો ત્રીજા હિસ્સા સુધી
ભાગ તે માફ કરતો (વંદીદાદ-૫).

પાતું ૯૬-ગંદો બાફ-“ પેટમાં રહેલા ઉડી નય એવા પદાર્થો એમ-
ના એમ ફેફસાં વાટે બહાર નિકળે છે. તન દરસ્ત માણસનાં મોં માંથી
નિકળતી મીઠી બો અને આગરવાળાંનાં મોં માંથી નિકળતી ગંધાતી બ-
દ્ધ બો પરથી જણાય છે કે શરીરની અંદર બનેલા અને લોહી નેરે ફરતા
અથવા ઉડી નય તેવા પદાર્થો ફેફસાંની વાટે શરીરમાંથી બહાર નીકળે છે”
-Hoopor. એટલા માટે યોગી, બ્રાહ્મણ, અને સંત પુરુષો પોતાની કે પ-
વિત્ર જગાની પાડોસમાં સંસારો લોકને આવવા દેતા નથી; તે એટલે સુ-
ધી કે પારસીઓમાં પરેઝગાર માણસો પરજાતનાં માણસોનો ઓળો સુ-
ધાં પોતાના શરીર પર પડવા દેતા નથી. નિયમી મોખેદના પવિત્રતમ
અગ્નિ (=આતશ બહેરામ) પાસે બહેદીનથી પણ જઈ શકાતું નથી.

આ બાફનું મૂળ ખાન પાન તથા અંગના ઘિગાડમાં છે; હવે બી-
જા પ્રકારનો બાફ (Animal Magnetism) મોં, નાક, આંખ, વાટે
નિકળે છે તે જ્યાં સુધી શરીરમાં જીવ છે ત્યાં સુધી સ્વભાવિક રીતે નિક-
ળ્યા કરે છે. પહેલા પ્રકારનો બાફ ઇંદ્રિ વડે કંઈક જાણી શકીએ છીએ.
બીજા પ્રકારનો બાફ અત્યંત પવિત્ર શરીર વડે યોગીને કે જેમનું “દિલ
હલકું” હોય છે તેમને જણાઈ શકે છે. જેમ સૂર્યના તાપની વિજળીથી
પૃથ્વીમાં ચમક-આકર્ષણ છે: તેમ આપણી કાયિક વિજળીથી આપણા શ-
રીરમાં એ છે. રજમાં પાનાંમાં કહ્યા પ્રમાણે, અમુક ચળકતી વસ્તુઓને
તાકી તાકીને કોઈ પુરુષ જુએ છે તે આ બાફ મગજમાંથી બહુ નિકળી પ-
ડે છે અને તેની જોડે તેની દ્રવ્ય બહાર નિકળી આવે છે. એથી તેમજ
યજ્ઞ જઈ ઉંધમાં પડે છે. પહેલાં તે જાગતો, પછી ઉંધતો-જાગતો, પછી
ખેબાન, પછી અંદરખાને સમગ્રત, પછી ખુલ્લાં સ્વપ્ન દેખતો, પછી
વિશાળ અંતર-દૃષ્ટિવંત થાય છે. આ છેત્રી હાલતમાં આકાશ ને પાતાળ
તેની સન્મુખ રહે છે. હાલના વિદ્વાનો શરીરની આવી રચનાને Mes-
meric Sleep કહે છે.

યોગી આવો દેખાવ પોતે તો જોઈ શકે છે, પણ વળી બીજાને
પણ તેનો દુષ્ટ બહાર કઢાવી નાખી પોતાના શુદ્ધ બાફનો પ્રવાહ તેના
આસમાં બરી દેખાડી શકે છે.

“તેનાં (આદમનાં) નસકોરાંમાં જીવનનો શ્વાસ (ઇશ્વર) પુકંચે

ને માણસ જીવતો જીવ થયો. ”—Gen.-2

મનુષ્યતો શું પણ નિહાન વસ્તુઓમાં પણ એ બાકનો ગુણ સમાં વેશો રહી શકે છે ને તે વડે તેઓમાં ચમત્કારિક શક્તિઓ રહે છે. “ એ થી કરી તે (Paul=પૉલ) નાં શરીર પરથી રૂમાલો તથા કટકાઓ માં-દાંઓ પાસે લઇ જવાતા અને તેઓમાંથી રોગ નિકળી જતા ”—

Acts XIX-12.) સાલેક દરદી પર હાથ ફેરવે છે કે તે માણસનું દરદ જાય છે, કે ધણીક વેળા પોતાનાં અંગની આવા ગુણ વાળી વસ્તુ પાસે રાખવા આપે છે તે પાસે રાખ્યાથી દુઃખ મટે છે તે આવાંજ કારણે. એ-વી વસ્તુ સારે ઠેકાણે પવિત્રાઇ સાથે રાખી હોય છે કે સ્વચ્છ શરીરે સુ-ગંધી ધૂપ આપ્યો હોય છે તો તે આપનાર સાલેકની ક્રવપિ વધારે શક્તિ-વંત રહી તે વસ્તુની ચમત્કારિક શક્તિ વધારી શકે છે.

સાલેકની પાસે હમેશ રહેતાં તથા દર રોજ પવિત્રાઇ સાથે વપરાતાં ધર્મ-પુસ્તકમાં એ ગુણ વિશેષ રહે છે તેથી તેની અડાસે તેઓ દાખલોગવા દેતા નથી. એજ રીતિ હજીએ મારસી તથા મુસલમાનમાં ચાલે છે. “જે ઓ પાકીઝેહ હોય તે (સવાય કોઈએ કોરાનને અડકવી નહીં). ”—સુરો-૫૬

“ મુસાએ પોતાના લોક સાર પાણી માગ્યું ત્યારે હમે (ઈશ્વરે) કહ્યું ‘ તારી લાકડી આ ડુંગરાને માર, ’ અને ત્યાં તેમાંથી પાણી ઝર નિકળ્યા ”—કુરાન-૨.

“ મારાં લોક તેમની વિપત્તિમાં જાણ પુછેછે, અને તેઓ (પાદરી) ની લાકડી તેઓને તે કહે છે ”—Hosea 4...12

“ હર્મોઝ (Hermes) જે લાકડી વડે મનુષ્યની આંખનાં પો-પચાં ઇચ્છા પ્રમાણે બંધ કરે છે, અને ઉંઘતારને મરજી મુજબ પાછો જગાડે છે તે પોતાની લાકડી લઇને તે આગળ ચાલ્યો—Odyssey Book 5

જરથુસ્ત પાસે આવા ગુણની એક મરડેલી નવ ગાંઠની લાકડી (=ઝખાર નો-રગરેહ) હતી. “ એ લાકડીની બરકતથી કોઇ દુશ્મન કાવી-ન શક્યા અને જીવેદાઇતિ નદી પાર કીધી. ”—યુનહેહશને.

“ હસી હિસ્તદ્ ૧ ઝરથુસ્ત્રો, ૨ ક્રષુસદ્ ૩ ઝરથુસ્ત્રો ૪ અસરિતો ૫ અક-મનડ. હો ૬ યુઝ્ધ્ય ૭ દ્યએષો ૮-પરસ્તનાં ૯ અસાનો ૧૦ ઝસ્તો ૧૧ (or ઝસ્તો) દ્રઝિન્નો ૧૨ કતો ૧૩-મસડ. હો ૧૪ હિન્તિ ૧૫ અપવ ૧૬ ઝરથુસ્ત્રો. ૧૭ ” “ ઇન્ન-ન-પામતો ૧૮ હંથો ૧૯ જરથુસ્ત, ૨ અગાડી-ચાલ્યો ૩ જરથુસ્ત. ૪ બલાગત ૫ (=દુર્વાસનાવાળા આત્મા)ના દેવભાવની ૬ ઈન્નઓ-માંની ૭ સખ્ત ૮ (ઇન્ન)ને-લીધે અપો ૧૬ જરથુસ્ત ૧૭ પાકીઝગીએ ૧૫ ગદા ૧૬ જેવડી ૧૭ લાકડી ૧૧ ધરીરાખતો ૧૨ ચાલતો ૧૯ ”—વંદીદાદ-૧૯

આ વાંચ્ય વિદાનેને બહુ હકાવેછે. એમાં પારીક આત્મજ્ઞાન છે. હિન્તિ=હન્તિ (જં.હન=સં-સન્ પરથી)=સંતતા, પાકીઝગી. કતો=મસડ. હં=ગદાનો ગુણ, ઉસ્તવારી, દહતા. કતો-મસડ. હો હિન્તિ=સુસ્તકીમ

પણાંની પાકીઝમી, અપચત દટતા. જો “હિન્તિ” ક્રિયાપદ હોય અને “જ-સ્ત” ત્રીજી વિભક્તિમંજર હોય તો આ અર્થ ઉપજે—પથરા ૧૦ ગદા ૧૩ જેવડા ૧૪ હોય છે ૧૫ (તે) અપો ૧૬ ઝરથુસ્ત ૧૭ હાથે ૧૧ ધરી રાખતો ૧૨. આ પથરા પરતર-આસનના કે યથા પઠવાની તથા પીલના દાણા હોય. અધિયત માં તો આજ અર્થ સચવાઈ રહ્યા છે. હવે વિદ્વાનોએ વિચારવું જેમણે કે જ-રથુસ્તનાં શરીરમાં આ આદ્ય કેવો શુદ્ધ રહ્યા હશે કે તેણે આક્રિગાન ખેલેલી જેજમાંથી પેશાતનને દુધ પાચું ને તેની હેયાતી વધી ગુસ્તાસ્પને દાર પાચે ને તેની ક્વપિ મીનો જહાન ફરી આવી જમારપને ફુલ સું-માડયાં ને તેની અગમ શુદ્ધિ વધી, અને અસ્પન્દ્યારને દાડમ ખવાડયું ને તેનું જોર વધ્યું !!

પાત્ર ૯૮—દેવતાઓનો આત્મા-આયુષ્યના સંબંધમાં પ્રાણી, તુણ તથા ખનિજ જાતિમાં રહેલા આત્માની શક્તિનો નિયમ ૧૦૪માં પાનાંમાં બતાવ્યો છે તે પરથી જણાશે કે દેવતાના આત્મા જોકે પવિત્ર તથા અમર છે તોય તેમની શક્તિ શ્રેયેશ્વરના આત્માથી હલકી ને ઉતરતી છે.

પારસી તથા મુસલમાન સાલેકોએ રહ=આત્મા)ના એ પ્રકાર પાડ્યા છે:

૧) નર્સે ઉલવીએ ફલકી=પરમાત્મા=Soul of the universe

૨) નર્સે નાતિકાએ ધનસાની=મનુષ્યનો જીવાત્મા=Sentient soul

આ પહેલા પ્રકારમાં દેવતા, તેમજ યજ્ઞ, નક્ષત્ર, તારા જેવા આકાશી દેવતા (મીનો: યજ્ઞત—જુઓ ખોરશેદ ન્યાયશ)નો આત્મા આવે છે. એ આત્મા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિમાં પહેલ વહેલો હતો. મુએક્ષાં માણસના આત્મા કરતાં જીવતાં માણસનો આત્મા વધારે શક્તિવંત રહે છે, કારણ કે જીવતું મનુષ્ય તેને સુધારી શકે છે.

જીવાત્માને પારસી તથા ઇસલામી સાલેક નર્સે નાતિકા=જં. “જેલુ-શ અજિ”=બોલતો આત્મા કહે છે. “જેલુશ અજિ”ના આ અર્થની ખુબી બિહાનોનાં ધ્યાન પર નથી. એ શબ્દ દ્વિઅર્થા છે: ૧) સં. ગૌ-અજિ (સં. અજ=L. Agere=ફરવું) ચાલવું=(હજે, ગાડીએ) ફરતો બળદ. ૨) સં. ગૌ-અહિ (સં. અહ=બોલવું=બોલતો આત્મા. ગાથા કાવ્ય રૂપ છે તેથી જરથુસ્તે કવિરાય તરીકે કદાચિત આવી શ્લેશની રીત વાપરી હોય, કારણ કે ગાથાનો ધણો ખરો ભાગ અંતર લપિકા જેવો જણાય છે, એટલે કે સાધારણ વાંચનારને એક અર્થ સુઝે અને જ્ઞાની જનને તેના પેટાંમાં સમાયેલો બીજો અર્થ સુઝે. જુઓ મારી વિકટોરિયા-મહા-ઉત્સવ આનંદ કવિતાના દરેક છંદની છેલી લીટી, તેમજ હિંદુઓની આ દ્વિઅર્થા શિક્ષા—“અજ શાહેલી તાસ રિપુ તાસ જનુનિ ભરથાર, વાકે સૂતકા મિત્રકુ કુણુ બજે ગમાર !”

૧લો અર્થ—અકરીની બહેનપણી (ધેરી), તેનો દુશમન (ખોરડી), તેની માતા(ધરતી), તેના ધણી (ધંદ્ર), તેનો છોકરો (અર્જુન), તેનો મિ

ત્ર (ભગવાન), તેનું ભજન હે ગમાર! કોણ કરે ?
ખીજો અર્થ—પાર્વતિની શાહેલી સદ્ગિતિ તેની વેરણી (સરસ્વતિ),
તેની માતા (શાવિત્રી) તેનો ધણી બહા તેનો છોકરો (નારદ)
તેનો મિત્ર (ભગવાન) તેનું ભજન હે ગમાર! કોણ કરે ?

“ગેહશ” એ “ગમ્યો”નું પ્રથમા એક વચન છે. જેમ જં. ગય
(=ગુન, જંદગી) જં. ગિ=સં. ગિત=જીવનું એ ધાતુ પરથી છે, તેમજ
જં. ધારણું કે જં. જી (=જીવનું)નો સાધિત શબ્દ થતાં તેનો અર્થ પ્રા-
ણ બદલાઈ “જ”નો મહાપ્રાણ થતાં “ગ” થયો. એમ “જી—ગુ”=જીવ-
નું એ ધાતુ પરથી એ “ગમ્યો” શબ્દ નિકળેલો હોયો નોંધ્યો. જં.
ગમ્યો=૧) જીવ, પાકળન જે સંસારી દેહથી બગડેલો નહિં તે. ૨) ગ-
મ્યો=(પ્રાણી તથા વનસ્પતિને) જીવાડનારી, જમીન. જં. ગમ્યોત—ગમ્યો-
તમ=જીવ રાખનાર, જીવ ધારણ કરનાર, ગર્ભસ્થાન, એમાં “મ” પ્રત્ય-
ય વડે કર્માણ્ય અર્થ જણાઈ આવે છે. દ્રવરદીન યસ્તતો ગૌતમ ઋષિના
વચન પછી લખાઈ છે એવી ખેટી સામેતી આ શબ્દના અનર્થ વડે
જતાવે છે તે રદ કરવાને “ગમ્યોતમ”નો આ અર્થ બહુ અગત્યનો છે. સં.
ગૌતમ શબ્દ આ ખૂળને લગતોજ છે. હિંદુ યોગી પણ આત્માને “પશુ” કહે છે.
હવે “ગમ્યો”=પાક જનન, અષો રવાન, (Holy Ghost) અર્થ છે, તે
ભાઈ-બંધ, પૈસા-ટકા એના જેવો દાંડ સમાસ જ. ગેહશ-ઉર્વન=પાક જનન
કે જે રવાન તેજ કહી આપે છે, એટલે કે ગેહશ=ઉર્વ, અથવા તો ગમ્યો=
ઉર્વન. ગેહશ-ઉર્વનો બહોળો અર્થ દેખાડવા માટે તેની જોડે “ દ્વારસ્વ ”
નું નામ વધાર્યું છે. દ્વારસ્વ=દ્વ+અસ્વ=દુઃખ+અસ્વ=દા. દરસ્ત+આખ=
અસહ સ્થિતિવાળું, શુદ્ધ+તેજ=પાક જનન-

ગેહશ-અગ્નિ=દરમ દોરમઝદ દોરમઝદ મનમાં બોલ્યા કીધાથી
ગમે તે કામમાં તે બોલનાર રોકાય તોય મનનું વળણ તે બોલ્યા કરવા
પરજ રહે છે. આથી કરી ઉંધમાં પણ તેમજ ચાલે છે. તેનું શરીર બે-
બાન પડી રહે છે પણ મન સમગ્રૂત રહી એ નામ બોલ્યા કરે છે
તેને બોલતો આત્મા કહે છે “ઐષઃ બક્ષેશ તરીકે બોલતો આત્મા કોણને માટે
તે પેદા કીધો છે” —યસ્ત-૪૩.

આ અગ્નિના સંબંધમાં, વિદ્વાનોને કમ સમજ પડતા પહેલા ગાયમાં
ના રહ્યા હતી ઉત્તમ ખુબી દેખાડી શકાય છે ગાય દોરની માફક ખાઈ
પીને સતોષ માનતા ધરડા આદમીને સાલેક જોઈ નનથી કકસે છે કે એ
ના જનનની શી દશા થવાની! “લુચ્યાઈ, ખેડમાની, ગુસ્સાને ઈશક્યાજી-
માં મચ્યા રહી એણે આત્મ-સુખ ખોલું” એવામાં તો તે માણસનો
જનન (=દ્રવણિ) એ સામેકની નજરે પડે છે ને પરવરદેગાર તરફ
ધ્યાન કરતો દેખાય છે. “હે બોદા! તેમને પેદા કીધો તે કેને માટે?
મને વિકારી માણસો, ચોર, છુટારા, બેઈમાની ભોક્ષ ખરાબ કરે છે: મા-

૩ પુર કરનાર તું સિવાય બીજો કોણ છે? જે વડે મને (મનસોચ્ચાર-
ણવાળો) ખોરાક મળે તેનું આ લોકને 'શિખવ.' ત્યારે
એ પવિત્ર આત્માના પેદા કરનારે તેને પુછ્યું 'અષોઠનો ધણી
ક્યાં છે કે તે જેઓ તારી વૃદ્ધિ કરવા માગે તેઓને તે ખોરાક પુર પા-
ડે અને તને જોર આપે? મેં તને પેદા કર્યો છે તે (સાહેબ જેવા) ઉ-
જમાળા તથા ઉધ્યોગી માણસ માટે છે. મારું દુરમાન માનનાર આ એ-
ક જરથુસ્ત છે તેને એખજાને અષોઠનો ધણી ઓળખ્યું.' ત્યારે તે પા-
ક જાને જવાબ વાળ્યો કે "સત્તા વગરનો ધણી જોઈ હું ખુશ થતો ન-
થી. મારે તો કુલ અખત્યારનો ધણી જોઈએ." યોગ આસન પર આ
ખુદ્ધુ જોઈ રહીને ઉઠતાં જરથુસ્ત કહે છે કે "હે ખાલેક! આ ટળવળતા
જાનને મદદ તરીકે નેક મનસ્વી, અષોઠ, ઉસ્તવારીનું સુખ આપ કે એ-
નું સુખ પછીનું કામ સારું ને સુખવાળું બને." ઘુંટણ મરડેલાં સમજાવું
(=કા.દોઝાવું)આસને બેસતાં વારને નિકળી આવેલો આત્મ-જ્ઞાનનો આ-
ઉભરો છે તો કોઈ કહે ગાંધે પોકાર કાઢ્યો, કોઈ કહે ઉજ્જડ ધરતીએ ફર્યાદ કરી!!

પરંતુ ૯૮ Spirits=જીવ. એ શબ્દ પશુના જીવ માટે પણ બાઈ-
બસમાં વપરાયો છે. યહુદીઓએ "જીવ" એ પ્રકારનો ગણ્યો છે:-
Vital Spirit=લોકીમાં રહેતો જીવ. ૨) : Animal Spirit
=તંતુમાં રહેતો જીવ, ચેતન શક્તિ. અઃ બંને જીવ જીવગી રહે ત્યાં સુ-
ધી શરીરમાં રહે છે. દેહ પડ્યો કે એ પણ ત્યાંજ અટકી રહ્યા એમ સ-
મજાવું: "માણસનો આત્મા જે ઉપર ચઢે છે તે કોણ જાણે છે? અને પશુ-
નો જીવ જે પૃથ્વી તરફ નિચે જાય છે તેને કોણ જાણે છે?" Ecclesiastes-3

બૌદ્ધના આત્મજ્ઞાન-બોધનો પાયો આત્મા પર નહીં પણ આ પ્રકા-
રના "જીવ" પર રહેલો જણાય છે કારણ કે તેણે આત્માની અમરતા
માની નથી ને કહ્યું છે કે શરીર જોડેજ આત્મા નાશ પામે છે

આ જીવ પ્રાણીનાં શરીરમાં કાયિક વિજળી વડે ટકી રહે છે, અને
તેનુંજ કાર્ય છે. એથી ચાર્વાક છેતરાયો છે. યુરોપમાં "રિપનોઝા"નો
મત પણ એજ પાયા પર હતો. "આત્મા છે એવી સાબેતી નથી. બ્યા-
રે તેને રંગ તથા રૂપ નથી ત્યારે તે બહારની 'ઈદ્રિઓથી' જોવાઈ શકતો
નથી મનથી પણ તે દેખી શકાય એમ નથી, કારણ કે કોઈ પુરુષનો
માનસિક વિચાર બીજા આત્માની હયાતીને શોધી શકતો નથી"—ક્રિસ્તી.

પાનું ૯૮ પ્રાણીનો આત્મા રજાળતો ક્ષિણ પામે છે—આ છેક આખ-
રની ક્રિયા છે તોય પુખ્ત ઉમ્મરે સ્વભાવિક મોતે મરેલા કુતરાનો જાન
તેમ થતો નથી તે પ્રાણીનાં ઢેકાણાં—દરિયા. નદી, નાળાં, તરફ જઈ પો-
તાની ઉપજાવનાં અસીબ પ્રાણી-જળખિલાડી (Fishing cat)
કે ફરીઆઈ કુતરા (Ottar) માં ભરાય છે—જીવો વંદીદાક ૧૩
આ પ્રાણી નોળિયા જેવડાં થાય છે. બંગાળા પ્રાંતના જેસોર સુંદરજંસ,

ના માછી એને કુતરાની પેઠે પાળી માછલી પકડાવે છે.

પાનું “૧૦૦ તાડી એ લોહી છે. લોહી લાલ રંગનું જ હોય એમ નથી. જીવંતાનું લોહી સફેદ, ગોઠળ ગાય જેવાં પ્રાણીનું સફેદ-અસમાની, અને ક૨૨૩ વગરનાં પ્રાણીનું પીળું હોય છે.

“૧૦૩ ઝાડનો જીવ—” જરથુસ્તના જન્મ્યાથી ઝાડ પાન ખુશ થયાં—અધિયસ્ત. ઝાડમાં જીવ હોયા: વગર ઝાડના જીવની ખુશી યોગી કેમ જાણી શકે

“૧૦૪ દૂત, મનુષ્ય, પ્રાણી, પૃથ્વી, તથા અનિજ જાતિના જીવ એમને સાલેક નર્સે મઝકી, નર્સે ઈતસાની, નર્સે હેવાની, નર્સે ન બાતી તથા નર્સે જમાદી કહે છે.

“૧૦૬ કાયિક વિજળી-આપણાં શરીરમાં, ૧૧૭માં પાનાંમાં વર્ણુ-વેલી ક્રિયાઓ વડે, એ જાતની વિજળી ઉત્પન્ન થાય છે.” મનુષ્યનાં લોહીમાં નિરાકર્ષક (Negative) વિજળી રહે છે, અને માંસમાં આકર્ષક (Positive) વિજળી રહે છે. તન દરસ્તી, કાંતિતું તેજ, ને શક્તિ એ સૌ આકર્ષક વિજળી વડે રહે છે—” Chambers Electricity

“ધસનાર ને ધસાતા જુદા જુદા પદાર્થોમાં દરેકથી ઉદ્ભવી જાતની વિજળી પેદા થાય છે —Electricity by F. Jenkin. બહુ કઠી મોટે ભાગે “પુરુષમાં આકર્ષક વિજળી ને સ્ત્રીમાં નિરાકર્ષક વિજળી રહે છે”—Hooper. એટલા માટે નસુ દેવતું જોર તેડવા માટેની ક્રિયામાં સ્ત્રી નહીં છે. નસુ દેવ ગંદવાડમાં કારણ રૂપે પોતાની દુષ્ટ ક્રિયા ચલાવતો રહે છે તે કારણ એક કોરે સુકી તેના કાર્ય રૂપે કહેતાં, અબઝાયલી સ્ત્રીમાં પેદા થતી એ વિજળી અટકાવમાં કેવી નહીં થઈ પડતી હશે કે-પારસી સ્ત્રીને પવિત્ર જન, અગ્નિ, શેશની, ઝાડ, પાણી પર જોવાની પા-જી મના છે “જેવન વાળી કુમારિકાનો ઝતુ બહુ ઝેરી હોય છે....

.....અધારિયાંમાં, આમાસ પર, કે અહન વખતે તેનું જોર વધે છે—” Magus, p. 45. આ વિષય પર વિશેષ લક્ષ આપતાં જાણીશો કે દૈત્ય, રાક્ષસ, જન, જૂન, પ્રેત ને પાપી આત્માઓમાં આકર્ષક વિજળી હોવી જોઈએ કારણ કે તેઓ આત્મ-પીડિત જનનું લોહી ચુસે છે. માટે એ આકર્ષક વિજળી હઠાવવાને આકર્ષક વિજળી જોઈએ. તેથી નસુ દેવને હઠાવવા પારસીઓમાં લાશ પાસે “જે પુરુષ” સંજોગીને બેસે છે. લાશને ઉચકનાર ઓછામાં એ જા “એ તન દરસ્ત પુરુષ” જોઈએ, કે જેવડા શરીરમાંથી જેવડી વિજળી ઉત્પન્ન થઈ વધારે શક્તિવંત રહે. જૂન બધા પુરુષ કરતાં સ્ત્રીને વહેલે તથા સવળતાથી વળજે છે તે એજ કારણે.

૧૭૨) માં પાનાંમાં મહેત પ્રાચીન ધરાનના સર્માધિ ચઢાવનાર પુરુષોની રીતિ પ્રમાણે આવી પાછી હઠાવનારી સ્વભાવિક ક્રિયા ચલાવવા; માટે પારસીઓમાં લાશ ઉચકનાર જ્યારે તે લાશની પાડોસ મળે છે ત્યારે પીળા વાળના ચર આંખ, એટલે એ સાજા અખ

તથા તે ઉપર આંટા ઝેરા નિકળી આવેલા એ ડાઘવાળા અથવા પીળા કાનવાળા સફેદ ભરવાડી કુતરા(bull-dog)ને તે શય દેખાડે છે. (વંદીદાદ-૮). વેદના યમરાય પાસે એ કુતરા-એક કાખરો તથા ત્રિશિર, બીજો શ્યામ—હતા તે પશુ એજ નેમ માટે હોય. કુતરો સફેદ કે પીળા વાળનો જોઈએ તેનું કારણ આ છે:

“દરેક રંગમાં રોશની ચુસવાની શક્તિ હોય છે તેનાં પ્રમાણને અનુક્રમ આ પ્રમાણે છે:...કાળો, અસમાની, લીલો, રાતો, પીળો, તથા સફેદ. ચુસવાની શક્તિમાં કાળા તથા સફેદમાં ૨૫) ટકા ફેર રહે છે.”—
What to Wear in India.

હવે તેજ પાછું મારવામાં એ પ્રમાણનો ઉલટો અનુક્રમ સમજવો. એ પરથી જણાશે કે તેજ પાછું મારવામાં સર્વથી સરસ સફેદ રંગ ને તેથી ઉતરતો પીળો રંગ છે. આવા સ્વભાવિક નિયમ વડે ક્રિયાઓ સ્વતઃ ચાલે ને પ્રાણીનાં જીવ તથા શરીરને સુખાકારી રહે તે માટે કાગડા તથા કાચલ કાળાં પિંછાંનાંજ રહે છે અને સસલોનાં પિંછાં સફેદ રહે છે. એને જો ઉલટા રંગે રંખ્યાં હોય છે તો તેઓ મરી જાય છે.

“પાતું” ૧૦૯ દુર્વાસના—એ દરેક મનુષ્યમાં તેના સ્વભાવની પ્રકૃતિ મુજબ થોડી ધણી રહે છે. સ્વાર્થ સર્વને વહાલો છે માટે શહેજ અદેખા-ધૃતી એ જડ થાલે છે, અને દેવ તથા વેર ભાવ રાખ્યાથી વધતી જાય છે. એ દુર્વાસના પર દાખ રહે તે માટે પરજગાર પારસી કોઈ સારી વસ્તુ જોતાં, લેતાં, કે ખાતાં “બ નામે યજ્ઞ” (=ઈશ્વરના નામે) શુકર ગુભરે છે. આ વળણ પર જીવને ઉતારવા માટે અવસ્તામાં જન્મેજગ “યજ્ઞમેદે” (=વપ્રાણીએ) શબ્દ વપરાયો છે, અને દરેક બંદગીની શરૂઆતમાં “ખનઓથ અહુરહે મઝદાઓ” (=ખોદાની ખુશી [રહે]!) એ વા” ક્ય આવે છે. ઝ. “વોહુમનો” તે સુ-વાસના, અને ઝ. “અકો-મનો” તે દુર્વાસનાનો સંબંધ કાર્યરૂપે દેખાડે છે. એવીજ રીતે મુસલમાન કોઈનું સાઈ” જોઈ “ઇન્શાલ્લા તઆલા, શુકર (ખર ખોદા)!” અને ખુશ થવું જોઈ અફસોસ કરતાં “અલ્લાહા હુકમ, ખુદાકી મરઝી” બોલે છે. તેવીજ રીતે હિંદુ હરીચંદ્રા! ઇશ્વરચંદ્રા! કૃષ્ણાણુ થાઓ, શુભ ભવતુ કૃષ્ણાણુમસ્તુ” બોલે છે.

” મરતાંનાં કાનમાં રામ પુકારવો-પારસીમાં અવેમ પડે છે. મરતી વખતે થતો પસ્તાવો એ મોઢું દુઃખ છે (જુઓ ૧૫૧માં પાનામાં) તેમાં થી ચિત ફેરવવાને માટે આ બંદગી સરસ સાધન થઈ પડે છે.

પાતું ૧૦૯ અંકાજનું દેહાંત પાત્ર શરીર જે-માણસે પોતાની વાસના બગાડી નાખી હોય ને તેમાં વળી અજોબો, દ્રેષી, વેરી હોય છે તો તેની કાધિક વિજળી તથા તેનો જીવ (=Spirits) પણ ઉલટી રીતે ચાલે છે. તેની આંખ વાટે આવી વિજળીના પ્રવાહ નિકળે છે તેને આંખ “કેલ

નજર, કે દૃષ્ટિ” કહીએ છીએ. એવાં ચંડાળ માણસે જ્યાં તાકીને દુષ્ટ વિચારે જોયું કે ત્યાં તેની ક્રવણિ જોડે આ કૃત ઉતારે છે. જેમ માણસ કુટકું અને નાળુક તેમ તેની અસર તેને વહેલી થાય છે. ૧૦૬ તથા ૧૦૭માં પાનાંમાં કહ્યું છે તેમ બદ નજરની ધણુધણતા મોજા છોકરાંની આંખનાં જળીવાળાં પડ [=Rutina] ને ઝડે છે તેથી, દષ્ટિનાં રેખાઓમાં ચળવળાટ થાય છે. એ ચળવળાટ મગજે પુગી ત્યાંની વિજળીની શુદ્ધતા બગાડે છે. નજર ઘડી બે ઘડીની ક્રિયા હોવાથી છોકરાંમાં તે ઝાઝો વાર રહેતી નથી. “બદ નજર વાળાં માણસ તથા છોકરાંની નજર સામ સામી રહે છે ત્યારે વધારે અસર ઉત્પન્ન થાય છે”—Magus p.49

“(દુષ્ટ) વિચારમાં ને વિચારમાં અત્યંત રહેનાર સ્ત્રી પુરૂષની ભારે તોડે શરૂને ઈડાં સેવતો કરી સ્વધામ પહોંચાડાય કે એકદમ ફાટ કરી નખાય.”—Temple of Rosy Cross, p. 159

“ચંડાળ વીર મંત્રી કંઈ નબળો આદમી હોતો નથી. જે માણસ પર તે દ્રેષ રાખતો હોય તેની તરફ પોતાની મતિ ફેરવે છે તો તે મતિ દુષ્ટતાની બરેલી હોય છે. તેનો સ્પર્શ દુઃખ દરદ લાવે છે, અને હલકાંચ. ગનાં માણસોને તેની બદ નજર ઝેર છે” White and Black Magic p. 123 જેમ માણસ બળિયલ, કપટી, ને કાળાં હૈયાંનું તેમ તેની નજર માઠી રહે છે. જેમ માણસ ભોળું તેમ તેની નજર મીઠી રહે છે. એટલા માટે પવિત્ર અગ્નિ પર પારસી લોક અન્ય લોકની નજર પડવા દેતાં નથી. ધણાંક માણસ સારી નજરનાં હોય છે તોય માંદગી બહુ વખત ભોગવતાં કંઈ કંઈ વસ્તુ ખાવા પર જીવ દોડાવ્યા કરવાની કુટેવથી પોતાની ક્રવણિને ખરાબ વળણ પર ઉતારે છે તેથી તેમની નજર પણ તેવીજ થાય છે. એજ રીતે ગર્ભવંતી સ્ત્રીની નજર પણ આટેવથી બગડે છે.

તોડાયલાં કે નજરવાયલાં છોકરાંને દૂધ, મલાષ, ફટકી, કે બીજા કાંઈ સફેદ વસ્તુમાં, અથવા તો દુષ્ટ આત્માને ગમતી વસ્તુ તેમના પરથી એવારી તે વસ્તુમાં, તાકીને જોવાડે છે તો તે ચંડાળ માણસની નજરની અસર-તે છોકરાંની કાયિક વિજળી જોડે તે વસ્તુમાં ઉતરી પડે છે અને તેમ થયા કેડે બે ત્રણ દિવસે છોકરાં સાજાં થાય છે. ઝુસ-લમાન ફફીરનાં છોકરાં તથા બકરાંને ગળે બજરબદ્ડ, કાળો દોરો, કે કાયલો બાંધેલો હોય છે તેથી કાળાં રંગને લીધે તેમના પર બદ નજરની અસર થઈ શકતી નથી. “ધાતુ તથા કાયલો હલકાં અંગનાં માણસમાં ભારે અસર ઉપજાવે છે.”—Temple of Rosy Cross. આપણાં લોક કુટડાં છોકરાંની આંખ મેસં વતી આંજે છે અને ગાલ, લ-મણાં, ને હડપચી જેવી નાળુક જગાએ કાળાં રીલાં કરે છે. એથી દુષ્ટ આદમીની બદ નજરની જે વિજળી તે છોકરાં પર પડે છે તેને આ કાળો રંગ ચુસી લે છે અને તેથી માઠી અસર અટકે છે. મોં

પર દીલક કરવાથી પણ આવેજ દાયદો થાય છે. દીલકનો રંગ એવે। જોઈએ કે તે ખરાબ નગર વાળી વિજળીને ચુસી લે કે પાછી મારે. ૧૯૨) માં વાને બતાવેલા નિયમ પ્રમાણે જોતાં કપાળે આ આડું કીથેલું દીલક આવી અણુદીક ક્રિયા ચલાવવામાં સરસ જણાશે. જોતોઈ પહેરે ત્યાં સુધી છોકરાને મેંસ આંજો છે ને તે પહેર્યા પછી રાતું દીલક કરે છે. રાતો રંગ પીળા રંગથી શહેજ ઉતરતો છે તોય જીવાન લોહી સાથે જો-ષ્ટી ક્રિયા ચલાવવામાં પુરતી ગરજ સારે છે. યોગેશ્વરો પાસેથી શિખે-લા મહાન પૂર્વજોએ આ વિધિમાં કેટલું ડહાપણ વાપર્યું છે।

પાનું ૧૧૧—ક્રવપિ-ઝં. ક્રવપ=સં. પ્રવર્ત=ચેતના, Stimulus. આતો કાર્ય છે, પણ જો કારણ વડે એ પેદા થાય છે તેને “ક્રવપિ”=ક્ર. ફરવર, ફરોહર=પ્રવર્તનાર કહે છે. ક્રવપિ એ આત્મ-તત્ત્વ કે દેવ-અંશી અતિ સૂક્ષ્મ જીવ છે. તે પ્રાણીમાત્રનાં લોહીમાં રહે છે. જેમ મધમાખ બમતી રહે છે તોય મધપૂડા પર ચક્કર મારી જાય છે: તેમ એ દેહ છોડી ગમે ત્યાં બમી આવે છે. એની ગતિને વિજળી તો શું પણ વિ-ચારની ગતિ પણ પહોંચી શક્તી નથી (ફરવરદીન યસ્ત—૬). સખળ ઇચ્છા તથા ઉછળતા તુરંગે તે ઉશકેરાયાથી બહાર નિકળી શકે છે. યો-ગી સમજે છે કે દેહ મનની સખળ ઇચ્છા વડે તે સધળાં કૃત્ય કરી શકે છે, પણ અંતર મૂળ તો આ ક્રવપિ છે. એનાં “તેજ તથા પ્રતાપ” વડે આખું જગત પેદા થયું છે, અને તે વડેજ તે ટકી રહ્યું છે. એ તેજના વૃદ્ધિ પામેલાં રૂપને કાયિક વિજળી સમજીયું. એ વિજળી સર્વ જીવંત પદાર્થમાં અપ્રગટ રહે છે. “શરીરની વિજળી ઘણી ખરી નરમ ને થોડી હોય છે પણ શરીરની અમુક હાલતમાં નેના પુષ્કળ તણખા નિકળે છે. ફરી જણસેથી એ વિજળી બહુ વધે છે, અને સંધિવામાં મુઠલ હોતી નથી.” (Vade Mecum)

જગત પેદા થયા અગાઉ પણ ટોળાં બંધ ક્રવપિ હયાત હતી, અ-ને પ્રાણીના દેહ પડ્યા પછી પણ તે રહે છે. પ્રાણીનાં વીર્યમાં એ પ્રથ-મ રહી ચેતન શક્તિ પેદા કરે છે. કુરાનના સાતમા સ્ક્રાના સંબંધમાં દીકાકારો કહે છે કે “દાહ્યા (=Scythia=ઝં. દાહ્યા)નાં મેદાનમાં પરંવર-દેગારે આદમની પીઠ પાંપાળી અને તેના પેદુમાંથી તેની તમામ ઓલા-હ બહાર કાઢી. તે બધાં માણસો કાઢી જેવાં ભેગાં થયાં. તેઓએ યજ્ઞ-દોની રૂપરૂપે ખોદા પરની પોતાની તાબેદારી કબુલ કીધી ત્યારે તે તમામ ઓલાહને તેણે પાછી પેદુમાં ઘાલી દીધી.” આ પરથી જણાશે કે વી-ર્યમાં પ્રથમથી “જીવ” (=ક્રવપિ) રહે છે; અને તે જીવની અંદર જાતિ બુદ્ધિ વળગેલી રહે છે. તેમાં મન, પ્રાણ, દંદ્રિજાન તથા દેહ છે પણ તે સધળાં અતિ સૂક્ષ્મ છે. જીવ મીનો (=આકાશ) માંથી આવી પેદા થવા-નાં છોકરાંમાં દાખલ થાય છે એમ પારસી ધર્મમાં કહ્યું છે તે શ્વાસે

સ્વાસમાં ફેફસાંની ધારીક ઝીણું નસની ચામડી પર તે જીવ વળગી તે ચામડીનાં સૂક્ષ્મ છિદ્રમાં થતો લોહીના રાતા દાણામાં ભરાય છે. આવી ક્રિયાને લીધેજ લોહીમાં જીવ તથા ચેતના માલમ પડે છે એમ ધારણું. આ જીવ પેદા થતાં છોકરાંની કાયાની આકૃતિ સંપૂર્ણ થઇ રહે ત્યાં સુધી અપ્રગટ રહે છે, પણ ગર્ભ રહાને પાંચમો મહિનો થયો કે તે ગર્ભની ચેતના વિશેષ રૂપ ધારણ કરી “ફડકે છે.” આ ફડકવા પરથી સાધારણ લોક કહે છે કે ગર્ભમાં “જીવ પડ્યો.” એટલાજ માટે પારસીઓ અધુરે અવતરેલું છોકરું દાટે છે, પણ પુરા દહાડાનાં મુએલાં અવતરેલાં છોકરાં પર ધટતી ક્રિયાઓ કરે છે. આ પરથી સમજાશે કે ક્રવ-પિતો પ્રાણીના જન્મ અગાઉ હયાંત હોય છે અને લોહી વાટે વીર્યમાં દાખલ થઇ પેદા થતી કાયા સંપૂર્ણ થઇ રહેવા આવે છે ત્યારે દેખાઈ આવતું રૂપ ધારણ કરે છે, આ પ્રગટ થતાં રૂપને જ. ઉર્વન=ફા. રવાન=આત્મા કહે છે. માટે રવાન=દેહમાં વસતી કે વસી આવેલી ક્રવપિ સમજવી. જીવતાં તેમજ મુએલાં પ્રાણીને ક્રવપિ તથા રવાન છે. પણ હજી જન્મ લેવાનાં પ્રાણીને ક્રવપિ છે પણ રવાન નથી.

સારાં મન, કર્મ, તથા વાણીએ તેમજ સાદા, સ્વભાવિક ખોરાકે ક્રવપિ તથા રવાનનું તેજ સ્વચ્છ રહેવાથી તેઓ બન્ને પવિત્ર રહે છે; પણ એથી ઉલટું ચાલવાથી તેઓ ભ્રમતા (=જ. ક્રવન=ફા. ઉર્વન) રહી સારી પેદાયશને દુઃખ દેનાર, પાપી બને છે. આવી પાપી, દોષખી ક્રવપિને મુસલમાન “બદ હમ્મઝાત,” હિંદુ “દુર્વાસના,” અને યુરોપિયન વિદ્વાન “Vampire” કહે છે. આ બદ હમ્મઝાત જેવી અવગત આત્માની હોય છે તેવીજ જીવતાં ખારીલાં, વકટ, તેમજ ડાકણાં જીવતાં માણસની પણ હોય છે. કોઇ મન ગમતી વસ્તુ કે શોભિત માણસમાં એવાં માણસનો જીવ પોરવાયો હોય છે ત્યારે ત્યાં તે ઘોડતી ફરે છે. એવા ભ્રમતા દુઃખ દેનાર જીવને અવસ્તામાં “ક્રવંતા” કહે છે. કેટલીક વાર તો આવાં દુરવંદ પોતાની ક્રવપિ આ રીતે રઝળે છે તથા લોકને દુઃખ દે છે તે પોતે પણ જીવતાં નથી. “દુરવંદી (Vampirism) બાન વાળી તેમજ એબાન વાળી હોય છે” — Temple of Rosy Cross. અદેખાં વેરી ને કહે છે તે ધણી વેળા થઇને હાલુ રહે છે તે આ બદ હમ્મઝાતનો લીધે થાય છે. (જુઓ વંદીદાન-૪). એવાં છુપાં દુઃખદેણને મન, કર્મ, તથા વાણીએ સીધે રસ્તે ઉતાર્યા વગર અથવા તો વેદાંતમાં કથા-પ્રમાણે દુર્વાસનાથી પાછા ફરવ્યા વગર, તેઓ કદી લોકને દુઃખ દીધા વગર રહેતાં નથી. આટલું એમનાં શરીરનો નાશ કરવા માટે છેવટ ઉપાય મુસાએ બેબિલિકસ-૨૦માં તથા જરથુસ્તે એજ ફરગદમાં બતાવ્યો છે. મન, કર્મ તથા વાણી સીધે રસ્તે રાખી શકાય એવો ધર્મો ખેતીનો છે. એ ધર્મમાં કર્મ-બદલનો પગાઇ શકે છે. માટે એ ધર્મો જરથુસ્ત વખાણે છે.

ક્રવષિ જેમ યુરી નિષ્ઠા રાખ્યાથી ભ્રમતી રહે છે, તેમજ ઈતેન્નરી તથા ઉત્ક્રાંતિ ધ્રુવોએ પણ શરીરમાંથી બહાર જઈ ભમી આવે છે. પતિ પત્નિ, બાઈ બહેન, બંધુજન, માબાપ છોકરાં, પ્યારાં સગાં વહાલાં, નિક-ટ સંબંધના મિત્ર, એક બીજામાં ભ્રમતાથી જીવ પોરતી રાખી કાગળ પત્ર મોકલે છે તેની અગમચેતી જેને કાગળ લખ્યો હોય તેને, જે તે ચો-ગની પાળ પર રહેતું હોયતો, સ્વપ્ન વાટે યાય છે. એવાં માણસનો જીવ એવાં સ્વપ્નમાં બહુ કરી સમાધિની પેઠે મગજના થડમાં રહે છે તે લ-ખનારની ક્રવષિ જેને પત્ર લખ્યો છે તેની ક્રવષિને મળી આવે છે તેથી અગમજ્ઞાન તેને યાય છે. એવી ખચર જે દિવસે એ પત્ર મોકલ્યું હોય તે દિવસે, કે જે દિવસે આપણને પહોંચવાનું હોય તે દિવસે, પડે છે.

ક્રવષિ પ્રાણી માત્રનાં લોહીમાં રહે છે એટલા માટે યોગીજન (જુઓ ૧૬૭માં પાનાંમાં) ૧૦૧ નાડીની ઉપાસના કરે છે. “ચાર નાડી સાથે સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ ચિદરૂપ જીવાત્મા રહ્યો છે.” (સનતકુમાર સંહિતા-૩૯)

ક્રવષિ એ આપણી હ્રમજાત એટલે આપણું જ પ્રતિરૂપ છે, અને તે પક્ષીની માફક બધે ઉડતી ફરે છે (જુઓ ફરવરદીન યસ્ત-૧૪). આ પરથી મહમદ પેગમબર કરાનના ૩૫)મા સુરામાં કહે છે કે “ફરેસ્તાને બે, ત્રણ, ચાર જોડ પાંખ હોય છે.” તેમજ બાઈબલમાં ઈસાયાહ પેગમબર (જાકાં પ્રકરણમાં) કહે છે “મેં દરેક દૂતને છ પાંખ જોઈ.” આ ક્રવષિ જોકે ફક્ત સૂક્ષ્મ આત્મ-તત્વ છે તોય તેને સમજ શક્તિ, વાચા, ઘાટ, તથા ઇન્દ્રિયાનં છે- મેઝમેરિઝમ [એટલે કે બે જુદા પ્રાણીનાં શરીરમાં-ના સ્વભાવિક રહેલા બાફ (=Magnetic aura) નો મેળસેળ] કરનાર જે આદમી પર પોતાનો ખેલ કરી બતાવે છે તે માણસમાંથી તેની ક્રવષિ નિકળી પડે છે અને ખેલ કરનારની હ્રમજાત તેનાં શરીરમાં તેને બદલે ઉતરે છે. કારણકે જ્યારે તે મેઝમેરિઝમની બેભાનીમાં રહેલા પુરૂષને તેનું નામ કોઈ પુછે છે ત્યારે તે હ્રમજાત ખેલ કરનારનું જ નામ કહે છે. ૧૦માં પાનાંમાં કલા પ્રમાણે, “મેઝમેરિઝમની નિદ્રાએ ઉઘનારને જ્યારે કોઈ પુરૂષ વિષે પુછે છે ત્યારે તે પુરૂષને તે અસુક જગ્યાએ જોતો નથી; પણ ‘પોતાના જોવાનું’ હવામાં કે આકાશમાં ‘તરતો’ (તે પુરૂષને) તે જુએ છે.” (Dr. Gregory). અવસ્તામાં કશું છે કે ધરતી, પહાડ આતશ પોતાના વખાણનારને દુઆ દે છે. આ દુઆ દેનાર તે તેઓ-માં રહેલી ક્રવષિ છે. “સઘળો જીવ અગ્નિ છે, પણ આત્માની બહાર-ના જીવ(=spirit)ને સ્વર, ગુણ, આકાર, તે રંગ હોય છે”

—Temple of Rosy Cross, p. 119

જીવતાં માણસનું મરતાં અગાઉ કે છેલ્લું જોયલું જે રૂપ તથા તેનો સાધારણ પહેરવેશ હોય છે તેજ રૂપે તથા પહેરવેશ તેની ક્રવષિ સાધારણ રીતે પવિત્ર રહેતાં માણસને નજર પડે છે. આથી જણાશે કે

તેઓમાં પશુ માર્ગ તથા માપા બેઢ રહેછે. અંમ છતાં પશુ માણસ ફ-
કાર વેષે રહેતું હોય પશુ પુણ્યવંત હોયછે તો તેનો પોશાક અમીરી
ફળદાતા વાળો દેખાય છે. બહેતી માણસ વિષે કુરાનના ૧૭મા સુરામાં
મહમદ વેગમખરે કહ્યું છે કે “તેઓ ત્યાં સોનાના બાબુનું વથો શોભશે,
અને સુંદર રેશમના તથા કિનખાબના લીલા પોશાક તેઓ પહેરશે, અને
તખત પર ત્યાં તેઓ આરામ લેશે.” જેવી માર્ગિ તેવો ફવપિનો દેખાવ
જણાય છે. પવિત્રાર્થ પાળનાર માણસને કદી કદી સાધુ-સંત જેવાની તે-
ના અસલ આશ્રમ અગાડી ફરહર કરતી ફવપિનું તેજ ખુલ્લી આંખે
દેખાય છે તો તે બપોરિયાની સફેદ રોશની જેવું, હાથ જેવડું લાંબું, તથા
શ્વાસોશ્વાસ ભક્ષક થતું જણાય છે. જીવતાં માણસની ફવપિ એકા-
મ ચિત્તથી બહાર કાઢી યોગી મરજી પ્રમાણે તેને ગમે ત્યાં ફેરવી શકેછે.

ફવપિ સત્વ-વાચક નામ ન ગણતાં ભાવ વાચક નામ ગણી હાલના
વિદ્વાનો તેની કાર્ય શક્તિથી છેતરાર્થ કહેછે કે એતો “આકર્ષણ શક્તિ”
ફક્ત છે. ફવપિ(=૧) દેવ અંશી આત્મ-તત્વ; ૨) પ્રકૃતિ, એ બન્ને અર્થ
નિર્ચલાં વાક્યમાં વપરાયલા જણાયછે:- “એ (પુરૂષ) તો ઇશ્વરની
સિકત્ર તથા તૂર (=glory) છે.” ૧ કારીન્ધ્યન—૨

પાનું ૧૧૩ વીર્યમાં જીવ-એ વિષેનો ધરાન દેશસ્થ આર્ય વિદ્વા-
નોનો મત એવો હતો કે “ફવપિ (=આત્મ-તત્વ)નાં તેજ તથા પ્રતાપ”
વડે ગર્ભ જીવેછે, અને તેનાં હાડ, રૂપ, રંગ ને વધારો થાયછે. પુરૂષ કે
જે મોટો થઇ એમેર પ્રખ્યાતી પામેછે અને પોતાનાં માખાપને પ્રખ્યા-
તી પમાડે છે, વિદ્વાત મેળવે છે, તે પુરૂષ મરદનાં વીર્યમાંથી પેદા થાયછે.
એ તે પુરૂષ છે.—

(યો ૧ નાઇયાડ-હોર ગએતમહેડ પરાઈ યાઉપ પશીતોઇદ્ અવાધતિ ૭)
જે ૧ (=વીર્યમાંનો પુરૂષ) કમળની ૩ નાડીનીર આગળ જ નેણીએને ૫ પુ-
ઠમાંથી ૬ (અથવા પુઠથી) ઉતરેછે. ૭=To whom who goes down
from (his)pelvis to the oviduct of the womb. ફરવરદીન યસ્ત-૧

“એતન શક્તિ એ ફોસ ફરસ છે, ને તેજ જીવગીનો દોરો છે.
એ શક્તિ મગજ, ખરડાની કરોડનાં ગૂર, અને તેની સાથે સંધાયલા તં-
તુઓમાં રહેછે”—Origin of Life by Lalor

“માણસની પીઠમાંથી એક પાણીનું ટીપુ ઓના ગર્ભ-સ્થાનમાં જ-
મછે અને તેની ૪૦ દિવસમાં હાથ પગની નિશાણીઓ થાયછે-જન્મે કે ખુશરો.
યુનાની હકીમોનો એવો મત હતો કે વીર્ય પીઠમાં થઇ ખરડાની કરોડ
ની વાટે મગજમાંથી નિકળે છે.

આ વાક્યમાં આવેલા “અએતમ” શબ્દથી હાલના વિદ્વાનો છેત-
રાઇ કહેછે કે એતો ગાતમ બાધ્ધ ઋષિ વિષેછે માટે એ ઋષિના વ-
ખત પછી એ યસ્ત બનેલી છે. એમજ ઈરાની તથા યુનાની વિદ્વાનો

“પરિ” શબ્દની ગુચરવાવા ધારણા.

ગર્ભોત્પન્ન=કમળ, ગર્ભ સ્થાન. ગર્ભોત્પન્ન=કમળ, ગર્ભસ્થાન. જેમ પેટે-પ-
ટેન; જ. હિંદુ-હિંદુમ=શ્રમ; એ શબ્દોમાં અત્યાદર “મ” તદ્દિત પ્ર-
ત્યય કે અનુસંધ છે. તેમ એ શબ્દમાં “મ” તેવો છે. માત્રી “ગોત”-ગોદ,
એક “ગોત”ના, “ગોત્રી” નિકળે, એ અર્થમાં હજી પારસી સ્ત્રી વાપરે છે.
નાદયોડ-નાભિ-નાડી. નાદયો=ગર્ભ-નાડી, નાભિ-નાડી. જન્મેલાં
છોકરાંની દૂડીએ લટકતું આંતરડું. એ શબ્દ હજી પારસી સ્ત્રી વાપરે છે,
પસ્તિ=સં. પૃષ્ઠ=પુ. પુડ=L pelvis=પીડુ, પેડું. “પૃષ્ઠ” પરથી એ શબ્દ
અપભ્રંશ થયા છે: પુડ ને પીડ. આથી વીર્યની તેમજ ચેતનાની ખુબી એ-
વાક્યમાં જોડાનેડ દ્વિઅર્થથી નિકળે છે.

“ધણુખર” તો સ્ત્રીની ધાત તથા પુરૂષના વિર્યનો મેળાપ બહુ સં-
ભવે ગર્ભ-નાડીમાં થાય છે”—Midwifery by Roberts.

પહેલી સ્ત્રી (Eve)ની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં મુસાએ જો કદી જોને-
સિસનાં બીજાં પ્રકરણના ૨૨)માં વાક્યમાં આ ઉપજાં વાક્યનો તરજીમો
મુક્યો હોયતો સર્વનામનો સંબંધ ન સમજી. ગર્ભોત્પન્ન=ગર્ભો મરદ, આ-
દમ ધારી તથા “પરીતોષ” ક્રિયાપદ સમજી તેનો અર્થ પરધવું માની લઈ
હિંદુમાં પણ બાધતું build) અર્થ કરી, અને નાર્યો=નાડ+ય=નાડી ચકતું
કામ, છાતી, છાતીની પાંસળી, એ અર્થ કાઢી ઉંધો અર્થ ઉઠાડ્યો છે.

જેણે (=હોરમઝદે) આદમની પાંસળીની જોણી (=સ્ત્રી. Eve)ને
બનાવી (તેની) આગાડી ઉતારી. ઈશ્વાર તથા તરજીમનાં પાયા પર
મહમદ પેગમબર કહે છે કે “(પુરૂષના) પુકમાંથી તથા (સ્ત્રીની) છાતીની
પાંસળીમાંથી નિકળેલાં તોખમનું માણસ પેદા થયું છે”—કુરાન-૮૬, મુસા
તેના ગુરૂની ગેર સમજીને છેતરાયો છે કારણ કે ખુનદેહરને માં પણ કહ્યું છે
કે “ઐરાતતું રાતા રંગતું તોખમ પાંસળીમાંથી ચાલે છે.” આ અને બીજી
હકીકત જોનાં, સુખે અતુમાન કાઢી શકાય કે મુસા અરમાની જરૂરથી સાલેક
પાસે સહુકશિખી, તેમના પુરૂષ પ્રતાપ વડે, પેગમબરને દરજ્જે પહોંચી શક્યો.

પાતું ૧૧૩-વીર્યમાં ચેતના-વ્યભિચારી પુરૂષનાં વીર્યમાં એ શક્તિ
બહુ કમ હોય છે (જુઓ Self preservation by La'mert) અને તેમાં
ફડાયા કરતાં દોરા વાળા જીવ ભાગ્યજી હોય છે. જેમ વીર્ય ઘટ, ચીકાસવા-
ળું, અને તુરૂં તેમ તેવીર્યની કાચળીની ચામડીમાં ઝણઝણાટ વધારે પેદા કરે
છે. કામ વિષેનો વિચાર માત્ર પશુ મનમાં ન હોય તોય. એ ઝણઝણાટ દૈવ-
ભાવિક રીતે માણસમાં કામ પ્રબળ રહે છે. સાધુઓ આ ઝણઝણાટ દબી રહે
એવા હેતુથી બીજું વ્યસન ન રાખતાં ગાંજો પીવાનું વ્યસન રાખે છે.

“૧૧૪” વાનરમાંથી મનુષ્ય પેદા થયું ” એ મત હાલના વિદ્વાનો.
ની આજીવ છે પ્રાણીના ચાર પ્રકાર છે—૧) વગર હાડની માછલી, જેવી
કે કાળુ માછલી; ૨) સુરજખુબી જેવા ઘાટની માછલી, જેવાંકે પરવાળાં. આ

જાતનાં પ્રાણી વનસ્પતિને મળતાં હોય છે. કદી વનસ્પતિમાંથીજ પ્રાણી પેદા થયું હોયતો પ્રથમ પ્રાણીની જાન એ હોય. ૩) સાંધાવાળાં પ્રાણી જેવાં કે ફરચલાં, કાચખા. ૪) કરોડવાળાં પ્રાણી જેવાં કે જળમિત્રાડી, દરીઆઈ કુતરો. આ પરથી જણાશે કે આ ચારે જાતનાં પ્રાણી પાણીમાં રહે છે, માટે પ્રથમ જીવ પાણીમાં પેદા થયો હોય, એટલે કે પ્રાણીની શરૂઆત ગહેલી જેવાં માંસના લોચા વાળાં પ્રાણીથી ચાલવા માંડી હોય, તેની વૃદ્ધિ થતાં તારા જેવી (Polyp) માળતી થઈ; તેમની વૃદ્ધિ થતાં ફરચલાં જેવાં સાંધાનાં પ્રાણી થયાં; તેમની વૃદ્ધિ થતાં સુસ્વાદુ, જળમિત્રાડી થયાં. આ પ્રાણી કહે વધતાં મચાં (જુઓ *Hugh Miller's Lecture on Geology* p. ૪૨) અને શરીર પુષ્ટ થતાં ગયાં તેમ કાંટે કાંટે બમ્બી આવવાની રેવ પરથી તેઓ જમીન પર વસતા ગયાં, અને આખર તેમની પણ ઉપજતિ થતી ગઈ: ૧) મચ્છ; ૨) પેટે ચાલનાર; ૩) પક્ષી; ૪) સ્તનવાળાં પ્રાણી- આ છે સી જાતિમાં મનુષ્ય-આવ્યું. આ હકીકત વિજ્ઞાના ૧૦ અવતાર= (પ્રાણીની) ઉત્પત્તિના વૃદ્ધિ પામતાં ગયલાં ૧૦ રૂપ—તે બરાબર મળતી રહે છે: ૧) મચ્છ (= માછલી); ૨) કચ્છ (= ફરચલું); ૩) વરાહ (= ડુકર); ૪) નરસિંહ (= જળ માણસ ઝ. ચોપ્તશાહ = *Gr Homotaur*); ૫) વામન (= વહેતિયું); ૬) પરશુરામ (= કોહાદિ વાપરનાર); ૭) રામ; ૮) કૃષ્ણ; ૯) યોધા; તથા ૧૦) કલકી; એમાં ૧) માછલી; ૨) પેટે ચાલનાર; ૩) સ્તન આપનાર; ૪) માણસની ઉત્પત્તિ; ૫-૯ જંગલી હાલતથી બુદ્ધિબળ વધતાં ચઢતે દરજ્જે મનુષ્ય પુગેલું તેનાં ૩૫ છે. દાદતિ નદી તથા સરનદીપ જહાઝ અગાડી ગાયમાંથી પ્રથમ મનુષ્ય પેદા થયેલું (૧૬૩માં પાનાંમાં જતાવ્યા પ્રમાણે) બુનદેહસ્તેમાં જણાય છે. પણ મુસા પેગમબર કહે છે કે “ઇશ્વરે ભોંયનાં મટાડાંતું માણસ બનાવ્યું અને તેનાં નસકેરાંમાં જીવનનો શ્વાસ ફુક્યો” — જેને સિસ-૨. મુસાના આ મતનો પાયો ઝં. ગઓ=સં. ગૌ શબ્દ છે એ શબ્દના અનેક અર્થ—આત્મા, ગાય, જમીન, આકાશ—ધાય છે તે ન સમજતાં એક આદેશ અર્થે એ પેગમબરના ધ્યાન પર રહ્યા તેથી એ ભૂલવાયો. એ સિવાય તે “જીવનોનો શ્વાસ” કહે છે તે વળી આત્મા નથી. “ઇશ્વરના આત્મા (= Spirit) એ મને બનાવ્યો છે, અને સર્વ શક્તિમાનના શ્વાસે મને જીવન આપ્યું” — જેણે ૩૩.

હિબ્રુમાં જીવનોનો શ્વાસ = *Breath of lives* છે. આ જીવન શક્તિઓ વસ્તુપતિની તથા પ્રાણીની છે. તેઓ ફક્ત મનુષ્યનાં શરીરમાં છે કે ને વડે તે ઘટે વધે છે. ઇસુખ્રિસ્ત રહ્યો છેડતાં કહે છે કે “હે ઇશ્વર! તારા હાથમાં મારો આત્મા સોપું છું” તે આત્મમાં ક્યાં છે? આ પરથી જણાય છે કે ઝં. ગય = પાક જાનવાળો, ગયોમરદ એ પેગમબર સમજ્યો નહીં. તોય તેને આત્માની ઉત્પત્તિ ખબર હતી; “અને તેણે (ઇશ્વરે) ફત તથા ઝગઝગતી

તરવાર, જે જીવન વાળાં જાડતો રસ્તો રાખવાને દરેક તરફ ફરતી તે-
ઓને અદનતા બાગતી પૂર્વભણી મુક્યાં” —જેનેસિસ-૩ અદનતો
હિષ્મમાં અર્થ ખુશી, મઝા થાય છે, અને અરખીમાં બહેસ્ત અર્થ થા-
ય છે. અદનતો બાગ=આનંદ-વાટિકા=ખર્મ-સ્થાન=Female uterus;
પૂર્વ ભણી(=ઝં. પરો નાઇદ્યાઓડાંહો ગઓતમહે)=જમણી ગર્ભ-નાડી
ભણી; ફૂત=ફવણિ; ઝગઝગતી તરવાર=ફવણિનું તેજ; જીવન વાળું જાડ=
જીવ વળી કાયા, ઓકર. આવો બેઠ મુસાના ધ્યાનમાં હોય એમ ધાર
જી, અને એ ખુશી ફરવરદીન યસ્ત પરથી લખાયલા કોઇ નિબંધ પર-
થા એ પામેલો જણાય છે.

જ્યારે મટોડાંમાંથીજ મનુષ્યને બનાવવું હતું ત્યારે હિંદુ કુશની પૂર્વ, મુલે-
માન પહાડોની ઉત્તરે, તથા બિસ્તાર ટગ પહાડોની દક્ષિણે એ પહાડોનાં
જંગમમાં આવેલાં પામિર નામનાં નાનાં પશુ દરીઆની સપાટીથી
૧૫૬૩૦ ફુટ ઉચા પહાડી મેદાન કે જેને ત્યાંના વતની લોક “બામી, ડુ-
ગા” (=મુન દહેસ્તેમાં કહેલુ બામીક શહેર ?)=જહાનની અગાસી કહેછે-
તે મેદાનની ઉત્તરે ખીણમાં જંગલી જનવરોના ભો વાળા, શિતળ ડુંગ.
રા મધ્ય અને વાઘ વર જેવા તેના વેરી પશુ બનાવ્યા પછી શું કામ
બનાવ્યું ? તેમની અગાઉ અને માફરસર ઠંડી તથા ગરમીવાળા દેશમાં
મનુષ્ય વધારે સુખમાં રહેત. ખીણું વળી એ પેગમબર કહે છે કે છ
દિવસમાં છ પેદાયશ—આકાશ, પાણી, જમીન, જાડ, પશુ, અને મનુ-
ષ્ય જાતિ—અકેક દિવસે પેદા કીધી તે પરથી એના મતને મૂળ પાયો,
જે અવસ્તા, તે જડી આવેછે. આ ઉપર કહેલી પ્રથમ થયેલી છ પેદાયશ-
ની યાદગીરી માટે પારસીઓ ગાહ—અંબાર પાળે છે.

યુગ જેવી મુદતોના દરમ્યાનમાં અનુક્રમે પેદા કીધેલી જુદી જુદી
છ “પેદાયશની” જુદી જુદી એકંદર સંખ્યાનો, તથા તેટલીજ સંખ્યાના
“દિવસોના” મુદત અમુક છ રૂતુઓ પર આવે છે તેમનો પરસ્પર સંબં-
ધ હોવાથી મુસાની માફક હાલ પશુ વિદ્વાનો જીલવાયા છે, આફ્રીને ગાહ
—અંબારમાં કહ્યું છે તેથી શહેજ ફેરથી ખુન દહેસ્તેમાં એ વિષે ખ્યાન
આવે છે તે પરથી જમશેદ બાદશાહના વખતમાં જગતની ઉત્પત્તિ વિષે
શું ગાન હતું તે દેખાય છે.

શરૂઆતમાં અહુરમઝદે ૩ આસ્માનની પેદાયશ, ૭ જાતનાં પાણી
(=મપ્ત સમુદ્ર), ૧૨ જાતનાં જાડ, ૧૪ જાતની જમીન (=૭ દિવસ+૭ કે-
શ્વર, ૧૪ જીવન), ૨૦ જાતના પશુ (૧ ગાય+૨ ગાડર+૮ પક્ષી+૯ વ-
નચર), ૨૫ જાતનાં આદમી [એક જોડામાંથી ૧૦ જોડાં (=હિંદુના દશ
પ્રજાપતિ)+૧૫ જોડાં]કીધાં. એ દરેકની સંખ્યા વધારતાં તે દરેકનાં ત્રણગણ્યાં
કીધાં, અને વળી પાછાં તેમના પાંચગણ્યાં કીધાં; એટલે કે ૩ આસ્માન

(ન્યુઓ સફર-૯૧; 2Cor.—12) $\times 3 \times 4 = 84$] [9 પાણી $\times 3 \times 4 = 104$],
(12 ઝાડ $\times 3 \times 4 = 120$), (18 જમીન $\times 3 \times 4 = 210$), [$1 + (12 \times 3)$
પશુ $\times 4 = 240$], [$1 + (24 \times 3)$ આદમી $\times 4 = 364$] એમ
એકઠેરે ૩૬૫ જાતની ઝીજ પેદા થય.

હવે એ છ પેદાયશનો તથા અમુક રૂતે આવતા વરસના છ
ધંધારનો સંબંધ, ક્રકત મેળ તથા યાદગીરી માટે, (નિચે મુજબ છે:
વરસના ૩૬૫ દિવસો છે તેમાં ૪૫)મા દિવસે પહેલો ધંધાર, ૫૯
૧૦૫)મા દિવસે વળી બીજો, ૧૮૦)મા દિવસે ત્રીજો, ૨૧૦)મા દિવસે
ચોથો, ૨૪૦)મા દિવસે પાંચમો, અને ૩૬૫)મા દિવસે છઠ્ઠો, ધંધાર
આવે છે. હવે ૪૫)મા, ૧૦૫)મા, ૧૮૦)મા, ૨૧૦)મા, ૨૪૦)મા, અને
૩૬૫)મા દિવસની વચ્ચે રહેલી મુદતના દિવસોનો સરવાળો (૪૫+૬૦
+૭૫+૩૦+૮૦+૭૫=) ૩૬૫ થાય છે તે જોઈ વિદ્વજનો વિચારમાં
પડે છે કે સાદી બનાવટના પશુને બનાવતાં ૮૦ દિવસ અને ઉત્તમ
બનાવટના મનુષ્યને બનાવતાં ૭૫ દિવસની ઓછી મુદત કેમ? પણ
ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તેમ નથી આ પ્રમાણ પરથી જણાય છે કે જ-
મીન બંધાઈ તે અગાડી ઝાડપાન હતાં, તે પાણીપર ઉગતી (ગો-કર્ણ=
સફેદ હોમની) વનસ્પતિ હોવી જોઈએ તેનાં કાહેલાં પાતરાં, ડાંડા, સો-
ટા, મૂળ વગેરે પોપડો બંધાઈ જમીનની શરૂઆત સમશિતોષ્ણ કટિ-
બંધ (Temperate Zone) તરફથી થયેલી હોવી જોઈએ
પેદાયશની પ્રથમ જાત ૩+૭+૧૨+૧૪+૨૦+૨૫=૮૧ છે. હવે-
૮૧ ના એ આંકડાનો સરવાળો ૮+૧=૯ છે. તે પરથી જણાય છે કે
જેમ ૬ નો આંકડો અમર છે: તેમ પેદાયશની અતિ પણ અમર છે.
હવે મુસાએ છ દિવસ કહ્યા છે તે પરથી જણાય છે કે એણે “વીરપ-
૨૬” વાંચી છે અને તેમાં આવેલા “યારે” શબ્દથી ભુલવાયો છે.

“નિવએદયેમિ૧ કંકારયેમિર યારેધુઓ૩ અપહે૪- ૨તુઓ મધ-
દ્યો૫-ઝરેમ્યહે પયડહો૬ અપઓનો૭-અપહે-૨થે૮” —વિસ્પરદ-૧
પાક૪ ધંધારેમાંથી૩ કુધવાળા૬ ધણાજ-પાક૭ મેદ્યોઝરેમન ૫
(ધંધારો)ને મેજ૧-ધરંધુ (અને) ધજંધુ:૨

આ દુનિયાની પેદાયશ માટે એ ધંધાર ઈજવા કહ્યું છે તે વાત
એ એમ સમજશે દિસે છે કે એ પેદાયશ એ “ ધંધારન દિવસે ” પેદા
કીધી. “યારે”=૧ વખત; ૨ દિવસ; ૩ એકઠા થયેલા વખત કે દિવ
સો, ગાહ-અંધાર; ૪ વરસ. આ ત્રીજા અર્થની ખુબી ન સમજતાં
બીજો અર્થ તેની સાદી સમજમાં સમજી મુસા છેતરાયો છે.

જો વાનરમાંથીજ મનુષ્ય પેદા થયું હોય તો તે ઓરંગ ઉટંગ
વાંદરો હોય, કારણકે મુસાએ મનુષ્યની બનાવટમાં સીધું કદ, તર્ક શક્તિ,

તથા વાચા શક્તિ, એ ને વિસક્ષણતા, નેષ તેજ એ વાંદરામાં વાચા સિવાય હાલ જણાય છે, એ સિવાય તેને પુછડું પણ હોતું નય.

પાનું ૧૧૮ શુદ્ધ નિયમ=અષ્ટમેવોહુ છે-અષ્ટમેવોહુર વહિસ્તે મૃત અસ્તિ૪ઉસ્તા૫ અસ્તિ૫ઉસ્તા૭ અભાષ,૮ હાદ્ અપાષ૧૦ બહિસ્તાષ અષ્ટમે૧૨=

સારીર પાકીઝગી૨ ઉત્તમ૩ છે૪; ધન્ય૫ છે૬! ધન્ય૭ એને,૮ એ ક્રોધ ઉત્તમ૧૧ અષ્ટમે૧૨-સાર પાકીઝગી૧૨!

આ બંદગી સુલુકના પાયા પર બદલાઈ હોવાને શોધી કાઢવી સમજાવું. જ્યારે યથામાં ૧૧૨ અક્ષરોનો મેળ છે, ત્યારે અષ્ટમેમાં તેના અરધા અક્ષરો (૨૮ સ્વર+૨૮ વ્યંજન=) પડેનો મેળ છે. એમાં ૧૪ મૂળાક્ષરો છે: ૯ અ, ૫ આ, ૭ ઇ, ૩ ઉ, ૩ એ તથા ૧ ઓ=૨૮ સ્વર; અને ૧ ય, ૩ વ, ૫ ક, ૭ ત, (૪શ+૩પ+૨સ=)૯, ૩ મ=૨૮ વ્યંજન. હવે એ અક્ષરો પરથી નિચે પ્રમાણે પ્રમાણ કાઢ્યું છે: $\{ (૧+૧)+[(૩+૩)+(૫+૫)+(૭+૭)+(૯+૯)]+(૩+૩) \} = ૫૬$ એમાં સ્વર તથા વ્યંજન ભેદાભેદ છે. એ પ્રમાણે ચાર ભાગે ગંઠાયું છે. માટે પહેલો ૧+છેલો ૩=૪ છે; અને તે એકઠીના મેળે રચેલું છે. એ પ્રમાણના ચૈદ મૂળાક્ષરો બેવડતાં તેના શોધીકાઢનારનું નામ નિકળે છે: હઓષ્યો૧ વભાઉરે અહેઉશ૩ સ્તોષશ૪ મષોઈશ૫= મષીની૫ પેદા-યશનો૪ તેકર હંદગીનો૩ હોપંગ૧!

ગયોમરદ (=આદમ=હિંદુઓના વીરજ)ના યુનમાંથી ને પહેલું નેકું પેદા થયું હતું તેમાં પુરૂષનું નામ મષી (=હિંદુના મરીચિ પ્રભ-પતિ?) ને સ્ત્રીનું નામ મષ્યાનિ હતું.

વ્યંજનના પ્રમાણમાં (૪ શ+૩ પ+૨સ=)૯ જોતાં, જશારે કે એ જુદાં જુદાં ૯ ઉચ્ચારણ છતાં તેમનો એકજ વર્ણ ગણ્યોછે તેથી એ મૂળાક્ષરો (૫ તથા સ) ચૈદ મૂળાક્ષરો માંથી બાદ કરતાં બાર મૂળાક્ષરો રહેશે. એ બાર મૂળાક્ષરો પરથી અષ્ટમેના બાર શબ્દ છે. આતશની મદદથી હોરમજદે પ્રથમ બાર વસ્તુ પેદા કરીધી હતી (જુઓ યુનદેહસ્તે) તેની યાદગારી માટે, કે ૧૨ રાશિપરથી, આ૧૨ અક્ષર તથા ૧૨ શબ્દનો આંકડો હોય. આ પ્રમાણની મિલિતની સાદાષ પરથી તેમજ તેના શોધી કાઢનારનું પોતાનું-કુકું, લાડનું નામ “હઓષ્યો” અંદર સમાયલું છે તે પરથી જણાય-છે કે હોપંગે જુવાન ઉમ્મરમાં સલુકના રસ્તે પડ્યા પછી થોડી વારે પહેલ વહેલો અષ્ટમેવોહુ શોધી કાઢ્યો હોય. તે બનાવતાં રચનારના ધ્યાન પર જગતની ઉત્પત્તિ હોય અને ત્યાર પછી યથા બનાવ્યો હોય. હિંદુઓનો નારદ જૂનિ એક દામીનો પુત્ર હતો. તે કોષ બ્રાહ્મણને ત્યાં હતો ત્યાં સાધુ સંત આવતા. તેની બાળ અવસ્થામાં આવો પાડોસ પડ્યા થી એક સંત પુરૂષે તે નારદને ૧૨ અક્ષરના મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો હતો.

એ મંત્રનો તે નિત્ય જપ કરતો તેથી તેને જ્ઞાન થયું ને સિધ્ધ પુરૂષ તરીકે ચાહે ત્યાં જઈ શકતો. (જુઓ કથા-કોષ). એમ અપેક્ષા રચનાની ખુબી બહુજ પુરાતમ ને ઉત્તમ પાયા વાળી દિસે છે.

પાતું ૧૨૧ યોગ-આસન—પ્રાચીન હિંદુઓ દર્શાસન કરતા, ઝોટલે દર્શન નામના ધાસની સાદડી યુગી તે પર બેસતા (જુઓ ભગવદ્ ગિતા-૨) અને દાસ પણ સંત પુરૂષો તથા ધર્મિષ્ઠ જન પવિત્ર ક્રિયા કરતાં તેના પર બેસે છે. ધરાની સાલેક પહાડ પર કોઈ શુદ્ધ જગ્યામાં હિંડોળા પર બેસતા (જુઓ રામચરિત-૧). સંસારી દુષ્ટ લોકનાં શરીર માંથી નિકળતો ગંદો બાક પડાડતા એકાંત વાસમાં હોતો નથી તેમજ વસ્તિમાં રહેતી બીજી ગલીની ત્યાં રહેતી નથી. આથી કરી દુષ્ટ પાપી આત્મા ત્યાં ભમતા નથી. વસ્તિમાં ગંદવાડે તેમને મજા પડે છે તેથી ત્યાં તેઓ પ્રવળ રહે છે. “ યાદ રાખો તમારી આસપાસ યોનિઓ હોય છે, તેઓ તમારા ભોજવાયો, અવાજ કરવાથી, હરવા ફરવાથી તમારા સંબંધમાં આવે છે; અને તે વગર તમારી મતલબ તથા સ્થિતિથી તેઓ અજાણી રહે છે. એ યોનિ ભૂત પ્રેતની હોય છે. જે તમારું મન વાંચી શકતી નથી, પણ સાંભળી તથા જોઈ શકે છે ”—Temple of Rosy Cross. યોગીઓ મૂનિવ્રતને લીધે આ નડથી મુક્ત રહે છે. આ યોનિઓ કુદરતની સીધી ક્રિયાથી કંટાળે છે ને તેની ઉલટી ક્રિયાને ઉસકેરે છે. આડે રસ્તે જનારમાં પોતે ભરાઈને તેની દુષ્ટતામાં મજા મારવાનું જડે છે તેથી તે જે ધારે તેની સવળતા કરી આપી નસીબને ચગકાવે છે, પણ તળમાં તસુ ઓછું પડ્યું કે આખર તેનેજ ગુસ્સે થઈ ફમાવી પાડે છે. આથી પાપી દુરાચરણી આખર ખાડામાં પડે છે. હવે જો કોઈ માણસ કુદરતનાં સારાં વળણ પર રહેવા જાય છે તો તે તેમને ગમતું નથી તેની ગડાસમાં વળખાં મારી પાછી હઠે છે તેથી તેના પર છેડાઈને છેડાતી શોધી તેને કંઈ કંઈ દુઃખના ખાડામાં નાખવા કરે છે. હવે જો તે માણસ સદગુણ તથા પવિત્રતા નથીજ છોડતું તો પછી તે હારી ખાય છે. પણ જો અધવચ્ચે તે રહ્યું ને શહેજ આડું ચાલ્યું કે તેઓ તેના પર દુઃખેા કરી દુઃખનો વરસાદ વરસાવે છે. આથી ધર્મિષ્ઠને ત્યાં ઘાડ ને પાપી ને ત્યાં પૈસો રહે છે. પહાડ પર રહેવાથી આવી મુસ્કલીઓ યોગીને નડતી નથી (વાયુ સંહિતા-૨૯). તેસિવાય વળી લોખંડની કાચી ધાતુવાળા ચમક પથરાના આસન પર બેઠાથી કાચિક વિજળી શુદ્ધ થઈ જાય છે. અને રખડતા પાપી આત્માઓથી એ લોહાંના આસન પાસે અવાજ શકતું નથી. આત્મ-પીડિત હાથે લોહાંનાં કડાં; બીલ, ડુબળા, નાચકા કમરે છરી; ઝાંડિયા, ચોકિયા, વરતણ્યા લોહાંની કડીઓવાળી લાકડી રાખે છે. એ સઘળું આ નેમ માટે તથા આ પાયા પર છે. એ આસનને લીધે પુણ્યાત્માઓ (=અથો ફરોહરો) આપણી આસ પાસ રહી (ફરવરદીન

યસ્ત-૨ તથા ૮) સરી સમજ આપે છે. હાએપંગ બાંદશાહ લોખંડની કાચી ધાતુવાળા “તએર” પહાડ પર રહી (જુઓ રામયસ્ત-૨) આવાં આસને બેસી યોગ-અભ્યાસ ચલાવતો તેથી તેનું હૈયું સૌ યોગીઓમાં વિશેષ ખુદ્યું હતું. એજ પ્રમાણે સાત ધાતુવાળા મેર પર્વત પર ઋષિઓ, યોગીઓ, ને સંત પુરૂષો કરતા હતા (જુઓ સનતકુમાર સંહિતા-૨૦). સોના રૂપાં પિત્તળની ધાતુ પગથી મેર પર્વત ઘેરી લીલી છાંટ વાળા જુરા હાડી પથ્થર (=granite) નો અને તએર પહાડમાં કાચુ ભેદું હોવાથી તે ઝળેવાળા ઘેરા જુરા ચમક પથ્થર (loadstone) નો હોવો જોઈએ. હાલ મોબેદ પથ્થરના હિંડોળા પર બેસી પઢે છે, ને પવિત્ર જગામાં જોડાએ નહિં પથ્થર, યોગી તથા સાધુસંત ભાકડાંની પાવડી પહેરે છે તેમ, ભોંટાંની ખડાઉ પહેરે છે તે પુરાતમ સાલેકની રીતિ છે. ચામડું જોકે અંગની વિજળી ચુસી શકતું નથી અને લોહું તેને ઝટ ચુસી લે છે તોય તેની કાયિક વિજળી શુદ્ધ કરે છે. “ચમક પથ્થરનું પેદું કોઈ ગર્ભવતી બાવડીની જાંગમાં લગાડ્યું હોય અને તેની પીઠવાળું પાસું તે બાવડીનાં પુઠાં પર લગાડ્યું હોય તો જથ્થતાં તેને અન્યથ રીતે સવળ પડે છે”-Magnetism by F. Barrett, p. 10. ધણાખર હિંદુ યોગીઓ યોગ-આસન માટે સિંહાસને બેસવાની રીતિ પસંદ કરે છે પણ જરથુસ્ત, કએવાન, અને ખીજા ઈરાની સાલેક ધરા આસને બેસતા હતા. પૃથ્વિ પર નથી તથા જુની દુનિયાની જમીન ઉત્તર ધ્રુવે જોડાયેલી છે પણ દક્ષિણ ધ્રુવે તેના બે છેડા પડ્યા છે. ધ્રુવે પછાડી નાખી, કમરમાંથી વાંસાને ઉલટા વાળો પગને માથું લગાડે તો માણસનું ઉંધું વળેલું શરીર અને પૃથ્વિની સ્થિતિ સરખીજ જણાય (જુઓ દબેસ્તાન.) એ આસને ધણાક પેગમબરો પણ સુતા તેથી તેમની અંતર-દષ્ટિ વહેલી ખુલતી. “તમારો આત્મા વાહન વિના ચાલી શકતો નથી, જીવ (=Spirit) તે એ વાહન છે, તમે ‘બેવડ વળો’ અને ત્યારે સમજું સુતર ને સહેલું થઈ પડશે.”-Temple of Rosy Cross, p. 205

જરથુસ્તના આ આસનની ખુબી, જે વિષેનું સ્વપ્ન પણ હાલના વિદ્વાનોને નથી તે વંદીદાદ-૧૯માં જણાય છે:

“અષવ૧ ઝરથુસ્તોર વિદેમ્તોઽ દધુષોઽ અહુરાષ-મપ૧ઞ્ઞાઈ. દવ૧ અહૈઃ૭ દ્રઞ્ઞિહ અઽ.હાઉહ ઝેમો૧૦ યદ૧૧ પથનયાઉ૧૨ સ્કરિનયાઉ૧૩ દૂરએ૧૪-પારયાઉ દ્રિજ્ય૧૫ પછતિ-૧૬-ઞ્ઞરહિ નમાનહે૧૭ પોહ૩ષસ્પ-હૈ”૧૮=અષો૧ જરથુઽ કૃ પાક-જનનીજે અષોષ૫ મેળવતોઽ તેઽકેમ૧૬ આદ પૃથ્વિ૧૦ જે૧૧ પહાળી૧૨દરતી(ગોળ)૧૩વેગળાષએ૧૪-પારવાળી(તે)ની નિશ્ચળસ્થિતિમાં, પોહ૩ષસ્પના૧૮ ધરની૧૭ સીધી૧૬ નજરે.૧૫

આ વાક્યના છેસા ભાગ પરથી જણાય છે કે જેમ લોના ઇસલામી ભોક નમાનમાં પોતાનો કીબ્લો “કઆબા” તરફ એટલે પશ્ચિમ બળી કરે છે:

તેમ જગ્યુસ્ત શેતાનને ટાળવા યોગ-આસને ખેસતાં પોતાનું મોં ધરાવ
 વેજમાં આવેલાં પોતાના બાપના પાક મકાન તરફ, એટલે ઉગમણ, રાખનો શત્રુને વશ કરવા હિંદુ યોગી પણ ઉગમણ મોં રાખી જવ
 કરે છે (વાયુ સંહિતા-૨૯). હેતુમદ્ તથા કાંસુ (=કાલ્યુત) નદી અને આ
 દિશાના સખધથી જણાય છે કે આ પરગઈ સીસ્તાન શહેરમાં આવેલા
 હોશદાસ્તાર (=ઝં.ઉશિદરેન) પહાડ બણી હેલમદ (=ઝં.હેતુમદ્) નદી
 આગળ લખાઈ હોય. વળી આ ફકરા પરથી તેમજ યસ્તના ૧૬ના
 હા પરથી જણાય છે કે જરથુસ્તના મનસોચ્યારણનો શબ્દ “અહુર-મઝદ”
 હતો. મુસલમાન સાલેક જેમ “અલ્લાહ” ને ઇસ્મે આઝમ માની દમ
 બહાર કાઢતાં “અલ્લા” બોલે છે અને દમ અંદર ભેતાં “હુ” બોલે છે:
 તેમ જરથુસ્ત બહારના દમે “અહુર” ને અંદરના દમે “મઝદ”
 બોલતો એમ સમજી શકાય. તોય, જેમ હિંદુ યોગીના ઓંકાર મંત્રના ચાર
 ભાગ-ઓં, હૈં, હ્રૂં, સઃ—છે (ધર્મ-સંહિતા-૩૬) છે: તેમ સ્ત્રોતોષ યસ્ત-૫)
 પરથી અહુર-મઝદ શબ્દના સ્ત્રોતના પ્રવાહના ચાર કટકા થયલા જણાય
 છે:- પૂર્વ (=શર થતો), ઉપમ (=ચઢતો), મધ્યમ (=ચલો), અને પ્રથમ
 (=ઉપલો). નાભિ-કમળ પ્રકાશ “અ” થી શરૂ થઈ “હુ” થી ચઢી,
 “ર” થી ગળાંમાં ટુટી, “મઝદ” નો પ્રવાહ શહેજ તાળવે લાગતો
 કે નિચે પડી જાય છે. હાવન ગેહમાં આ પ્રવાહના ચારને બદલે ત્રણ કટકા
 હતા છે તે પરથી જણાય છે કે ફક્ત “અહુર” શબ્દ વધારે વપરાતો.
 બ્યારે ઇસલામી સાલેક “અલ્લાહ” થી દિલની એબાદત શરૂ કરી
 તાનમાં આવી જાય છે. ત્યારે ફક્ત “અલ્લાહ” શબ્દ મોંમાંથી નિકળ્યા
 કરે છે: તેમ પારસી સાલેકને અહુર-મઝદ પરથી “અહુર” પર આવી
 જવાનું વિશેષ વળણ રહે છે તેથી એ નામ બોલવાને એ ગેહ તેમજ
 યસ્ત-૧૮માં સુચવ્યું છે એમ સમજી શકાય. એવાંજ નામ બોલે તોજ દમ
 પાક થાય છે એમ નથી. હિંદુઓનો વાદ્મિક ઋષિ પ્રથમ એક લુટારો
 હતો. નારદ મુનિએ એ ધધો છોડવા ઉપદેશ કરી રામ નામનો મંત્ર
 તેને આપ્યો તે ન આવડ્યો ત્યારે નારદે તેને કહ્યું કે હું પાછો તને મળું
 ત્યાં સુધી “મરા મરા” જાપ્યા કર. બ્યાર વરસે નારદે તેને આવીને જો-
 યો તો તેમ કાધાંથી તે પોતાના જોવો તેજસ્વી તથા વિદ્વાન દેખાયો. (કથાકાષ)

પાનું- ૧૨૧ નાકની અણી પર નજર-આ મિતિ સાધારણ હિંદુ
 યોગીની છે (જુઓ ભગવદ્ગિતા-૨). પારસી તથા ઇસલામી સાલેક એ
 ભવાંની વચ્ચે નજર રાખે છે, અને તેજ પ્રમાણે કરવાને શિવપુરાણ
 (ધર્મ-સંહિતા-૪૭)માં પણ કહ્યું છે. ધણાક મુસલમાન તાળવે નજર ચોંટા-
 ડી રાખે છે.

“૧૨૨-કાને મધુર રાગો—હિંદુ યોગીને પ્રથમ ધોષ, પછી કાંસાનો
 શબ્દ, પછી શિંગડીનો, પછી ધંટા-નાહ, પછી વીણા-નાહ, પછી દુઢું-ભિ-

નોશખ, પછી શંખ-નાદ, પછી મે-નાદ સંભળાય છે (શીવપુરાણ મંસંહિતા-૪૭)

“ ૧૨૨ સમાધિમાં પુશ્યો- નાણુના નારા માઠા ખોરાક પ્રમાણે તેનાં મગજમાંથી સારી માઠી ખો નિકળે છે. યોગી કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચાલે છે તેથી સમાધિ વેળા સુગંધ જાણાય છે (શુદ્ધો દીન અવી-ઝે-પાતુ ૧૮૨). દુગચરણી માણસો છેક મરવા કાંઠે હોય છે ત્યારે ને મનો જીવ તાળવે ચઢે છે તે ધરી આવી દુર્ગંધ તેમને ખડુ આવે છે, ને તેમના મુઝા પછી પણ તેવીજ ગંધ લાગ્યા કરે છે. (શુદ્ધો વંદી-શદ-૧૯). હલકાં દિલ્લાળાં માણસ જો તન મનથી પવિત્ર રહે છે અને તેઓ જોડે જો કોઈ પવિત્ર આત્માનો પાસો રહ્યા હોય છે તો, જોડે તેઓ સમાધિ નામ પણ જાણનાં નથી તોય, તેમને ખડુ વેળા એવી સુગંધ આવે છે. ધણજ પુશ્યોદાર ગુલાખનાં કુલ્લની, કે લોખાન, અગર, સુખડ, કે અગરખતીની સુગંધ જેવી એ પુશ્યો લાગે છે. એ લાગતાંજ જીવ પુશ્ય થઈ જાય છે. કુલ્લની લપટ જેવી સુગંધ હોય છે તો તે એવી સરસ હોય છે કે તેવાં કુલ્લતું અગર પણ તેવી સુગંધ વાળું લાગતું નથી. પારસી વાંચનારે અષી યશતનો ૨) જો કરદો જોવો.

“ ૧૨૩ આત્મ-પ્રકાશ-સંકેદ, પછી ગતો, પછી પીજો, પછી કાળ, પછી ખેરંગી દેખાતો હિંદુ યોગીઓએ કહ્યો છે (ધર્મ-સંહિતા-૪૭)

“ ૧૨૪ આત્મા, જીવ, પ્રાણ, બુદ્ધિ-જેમ આપણું સૂક્ષ્મ શરીર (એટલે નજરે દેખાતું શરીર) ચામડાં, લોહી, હાડકાં ઇત્યાદિનું બનેલું છે તેગ સૂક્ષ્મ શરીર (એટલે આત્મા વાળું નજરે ન પડતું શરીર) દશ ઇન્દ્રિય, પાંચ પ્રાણ, મન, તથા બુદ્ધિ મળી સત્તર તત્ત્વનું બનેલું છે, એમ હિંદુ યોગી માને છે. ઈરાની પારસી સાલેકના મત પ્રમાણે આ સૂક્ષ્મ શરીર, એટલે લિંગ-દેહ, પાંચ તત્ત્વનું બનેલું છે (શુદ્ધો યશત-૨૬ તથા ૫૪; અને ફરવરદીન યશત) :—

“ અહમ્ય૧ દ્યેનામ્યર બ્યોધસ્ય૩ ઉર્વાનેમ્ય૪ ક્વપિમ્ય૫ યઝમઈદે૬ =
 પવિત્ર-પ્રાણ૧ તથા મન ૨ તથા શુદ્ધિ૩-બુદ્ધિ તથા આત્મા૪ તથા જીવને૫ વખાણીએ૬. આ અર્થ કારણુ ૩ પી છે, એજ વાક્યનો કાર્ય ૩ પી અંતરજ્ઞાનનો અર્થ નિચે પ્રમાણે છે: ધર્મવજ્ઞાન૧ તથા તર્ક૨ તથા શુદ્ધિ૩ તથા આત્મા૪ તથા જીવને૫ વખાણીએ૬ આ વાક્યમાં ખુબી એ વર્ણવી છે કે સૂક્ષ્મ જીવનો આત્મા થયો, આત્માથી અંગની શુદ્ધિ તથા મન ઉત્પન્ન થયું, શુદ્ધિથી ખરું ખોટું વિચારવાને તર્ક શક્તિ પેદા થઈ, અને તર્ક શક્તિ વડે ધર્મવજ્ઞાનની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ,

ઝ. અઈ=સં. અસુ (ઝં. અઈ=સં. અસુ=L. E380=હા. હરતન=

૩. હોવું=કેવાત હોવું, આસ લેવો એ ધાતુ પરથી), પવિત્ર પ્રાણ, પાક દમ, પાકીકેક નરસ. “અ” માંગી આપ્યોએ “અ”નો લોપ કરી “હ” શબ્દ પોતાની બાયામાં લીધો છે. સાધારણ રીતે એને “અપો” કહે છે. હિંદુ યોગી “રામ”નામ શ્વેતશ્વાસ જાળ્યા કીધાથી અને હસમાલી સાથેક “અદ્વૈતા”, અને પારસી સાથેક “અહુર-મઝદ” એ નામ જોડ્યા કીધાથી એ બોલનાર કે જપનાર એવી સ્થિતિમાં આવી જાય છે કે રાત દિવસ એનો એ શબ્દ તેનાં હૈયામાંથી “હરદમ” નિકળ્યા કરે છે. તેનો જીવ ગમે તે વિષયમાં પોરવાય તોય હૈયું તે શબ્દ જીતતું નથી, એ વિષે હિંદુ યોગી વ્યાયત્રી ગાયનાં વાહરડાં તરફના ધ્યાનનો દાખલો આપી એવ કહે છે કે:

“તુત્તમી એસા ધ્યાન ધર, જૈસા ગિયાનકા શાહ;
મુમે તૂણ ચાના તુટે, ચેત રાખે બાહાધ.”

આ કિયાથી તેનો પ્રાણ પવિત્ર, એટલે દમ પાક, થઇ હમેશ પોતાનાં મનસોચારણમાં જગૃત રહે છે. સય વચન (=હાદેખત) વડે જ્યારે આ પાક દમનો જે પ્રવાહ નિકળે છે તેને ઈરાની સાથેકે “સ્ત્રઓપ” કહેવો ધારંજી. દરેક પવિત્ર આદમીમાં એ પ્રવાહની થોડી ધણી શક્તિ રહે છેજ. (જુઓ સરોષ યસ્ત-૧૨). જીવાન આદમીમાં એ પ્રવાહ વધારે સક્રિયત હોય છે (કિતો-૬). એ શક્તિ વડે ગઈ વાત જાણાય છે એટલુંજ નહિ પણ અચાગી શું થવાનું, કાંઈ શું કહેવાનો તે કહી શકાય છે. જાણી એથી પણ વધારે કાંઈ શું લખી શકશે તે લખાણ દિલની એટલે મનની આંખે વાંચી કે પઢી શકાય છે (કિતો-૩). એ પ્રવાહના ચાર ભાગ છે તેમાંથી (=અહુર-મઝદ શબ્દ)નો બનેલો છે. આ સ્રોત (=પ્રવાહ)ને નોડવા અવગત આત્મા ને દેવ દરજ્જે તેની તરફ ટુંકાડાબર આવે છે ખરા પણ તે પાકદમના ટુંકાડાની પ્રકાશિત કિરણની હારે (કિતો-૯) પાછા પડી હારખાઇ અધારોમાં જઇ ભરાઇ રહે છે (કિતો-૭). આ અહૂની ઉત્તમ ખુબીઓ વડે “તએર” પહાડ પર રહેનારા અમષાપદો (=મૂનિવર) પોતાની હયાતી બાદ સેંકડો વરસ પછી થયલા જરથુસ્તનો જન્મ અગમ જાણતા, કારણકે તેઓ એ પહાડ પર તુફાની પવનમાં ડુંગરાની ટોચો, નદી, નાળાં, વહુળા, ત્રિએ જમીન, ઉપર આકાશની લીલા નજરમાં રમતી રાખી પોતાની બનાવેલી યસ્ન હપ્તડાહાઇતિ પઢતા તેના ૪૧મા હામાં તેઓ કહે છે કે “અહુરમઝદ તથા જરથુસ્તને વખાણીએ.” આ ખુબી અંતરજગત વિષે છે. બહારનાં જગતમાં જે સ્ત્રઓપ રહે છે તે રશ્નુ યજ્ઞતનો સાથી અને મહેર યજ્ઞતનો દોસ્ત છે. જેમ મહેરની ઉત્પત્તિ સૂર્યથી છે તેમ સ્ત્રઓપ તથા રશ્નુ યજ્ઞતની હયાતી મહેર વડે છે. (મહેર યસ્ત-૨૦). સૂર્યના માર્ગે મહેર ફરતો રહે છે (કિતો-૨૧) તેથી તે જરાએ જાં પ ચારતો નથી (કિતો-૨૬). તેની જમણી તરફ સ્ત્રઓપ, ડાબી તરફ

રશ્નુ યજ્ઞ, અને ચાસે પાસે પાક ફરોહરો ચાસે છે (કિનો-૨૫.) સ્વ-
ઓપનો સંબંધ ફક્ત પૃથ્વી પરતી હવા જોડે છે પણ મહેર અને રશ્નુ
તો આખી સૃષ્ટિ જોડે સંબંધ રાખી ગમે ત્યાં જઈ શકે છે. સૂર્યને પુરાત-
ન ધરાતી લોક પોતાના દેશની દક્ષિણે દેખતા તેથી તેનું તેજ દક્ષિણથી
ઉતરે આવતુ તે સીધું તથા પાકીઝગી પેદા કરતું આવતું, તેના પર
આ બે યજ્ઞ રહેતા કહ્યા છે. મહેર જોડેજ તેની માદ્રકમર ઝેશનીમાં
અગ્નિ ફરોહર ફરે છે તેથી ઉકમણાની બામદાદે પાક માણસનો જનન મ-
હેર જોનાંજ ઉપર ચઢે છે (વદીદાદ-૧૯). માટે પાક મીનો જહાનમાં
જરાતા માર્ગના પાક જનના સંબંધે ખુરશેદ, મહેર, સ્વઓપ, તથા રશ્નુ
યજ્ઞ આખર અપ આવે છે તેથી વંદીદાદમાં પહેલાં ત્રણ યજ્ઞની આરધા-
ના વિશેષદેખાડીએ એમજ્યારેદમ એકસાનથાવછેત્યારે તેને અગમચેતી તથા સા-
માના વિચાર જણાય છે, એટલે ચમત્કારિક ધર્મ-જ્ઞાન શક્તિ આવે છે.
એ પરથી આત્માનો ઉત્તમ પ્રકાર (નરસે ઇન્સાની) દેખાઈ આવે છે.
આ શક્તિ મનસોચ્યારણે મનુષ્યમાં આવે છે, પણ પશુમાં આવી શક્તી
નથી. માટે ધરાતી સાલોકાએ કહ્યું છે કે અગ્નિ મનુષ્યમાં છે, હેવાનમાં ન-
થી. મુસા પેગમબરે “અહુ” ને અહુન-અહુન=કૈયાતી ધરાવનાર સમજી
તેનો અર્થ ૩૬ (=આત્મા) કર્યો છે. તેથી બાઈબલમાં કહ્યું છે કે આ-
ત્મા મનુષ્યમાં છે, પશુમાં નથી. ૧૭૫)માં પાનાંમાં કહ્યા પ્રમાણે
મયાનો પાયો પણ બાદશાહ હોવાગે પોતાનું હૈયું ખુલી ગયા પરથી અહુ
શબ્દ પર રાખ્યો છે. “અહુર” નામ બોલ્યા કરતાં હૈયું ખુલી “અહુ”
ની ખુબી દીપે છે તેથી અહુર તથા અહુ વચ્ચે નિકટ સંબંધ રહ્યો છે
તેનેજ લીધે અહુર-મઝદ શબ્દ અહુના અર્થમાં બહુ ઠેકાણે જરથુસ્તે વા-
પ્યો છે, એમ હું સમજું છું : “વીરો ૧-વીરોઓ અહુર-મઝદર અ-
ખરનો ૩ અહિઝ અખડહો ૧”=સર્વસ્વ અહુર-મઝદર (=અહુ=અખો=પા-
કદમ) ! વગર-સ્વપ્નવાળો, ૩ અખગપ તું છે ૪—વંદીદાદ-૧૯

દઓના=(ઝં. દી=પે. તથા ફા. દીદન=L. Video =સં. ધી=જોવું,
એ ધાતુ પરથી) જે વડે ખરં જોડું જણાય તે, મન.

અઓધો=(ઝં. ખુધ=સં. ખુધ=ફા. ખુઝ=L. Patate=ખુખુ. જાણ
વું, એ ધાતુ પરથી શુદ્ધિ-બુદ્ધિ, બુદ્ધિ-તત્વ, જ્ઞાન (=જનન=Animal
and Vital spirit); જે (બહેસ્તી કે દોઝખી) જણાવાનો તે (જન)

ઉર્વન=(ઝં. ઉર+અન, ૩-૨૨=જવું તે પરથી) જનારો (?), રવાન,
આત્મા (Soul)

કવધિ=સં. પ્રવર્તિ=પે. તથા ફા. ફરવર, ફરોહર=સૂક્ષ્મ જીવ, આ-
ત્મ-તત્વ. (spirit).

આ પાંચો આત્મ-તત્વ જુદાં દેખાય છે તોય, જેમ બરફ, કરાં, ત-
થા નિમક એકજ વસ્તુનાં બનેલાં છે તેમ, એ પાંચ તત્વ પણ એકજ ત-

જન્મમાંથી બનેલાં છે. (સદ૬૨-૭૧). જનમાસ્પીમાં કહ્યું છે કે “આદ્યમીનાં બદનમાં પાંચ મીનો (=અદ૬૮ તત્વ) રહે છે—જન, રવાન, અખો, બો-
ધો, તથા ક્રોહર. એ સધળાં જનની મદદથી બદનમાં રહી શકે છે. જ્યારે જન નિકળી જાય ત્યારે બાકીનાં ચાર તત્વ પણ નિકળી જાય. અખો મી-
નો (=આકાશ) માં ભેળાય; રવાન, બોધો, ક્રોહર એ ત્રણ એકઠાં ભેળાય અને હિસાબ આપે. “(પથાંમ૧ ઝરવોર-દાતનાંમ૩ જસદ્ધતિ૪ વસ્ય૫ દ્રવ-
તે૬ વસ્ય૭ અપઓને૮ ચિન્વ૯ પેરેતૂમ૧૦ મઝદદાતાંમ૧૧ અપઓનીમ૧૨ ૧૩ અઓધસ્ય૧૪. ૧૫ ઉર્વાનેમ્ય૧૬ યાતેમ૧૭ ગઓયનાંમ૧૮ પછતિ૧૯ જ-
ઈમેઈનિ૨૦=)અને૧૪ પુરાંતમ૨-કાયદાઓ૩નાં(=ઝરવો-દાત=સં.ધાતા અ-
દિત્ય=ધાત=પેશ-દાદ=હોપંગી=પઓર્થો-દકેષી)પથોના૧ (માણસોનો)જન૧૩ કેપજે દોઝખી-(ઠરવા)-માટે,૬ કે જે૭ બહેશ્તી (ઠરવા) માટે૮ (તે-
જન) સ્ખિટ-નિયમે૧૨-ચાલનાર હોરમઝદના-અન.વેલા૧૧ ચિન્વદ૯ પુ-
લને૧૦ પહોંચે છે;૪ અને૧૬ દુનિયાની૧૮ કરણ૧૭ (=ક્રવપિ) રવાનને૧૫ (અને રવાન કરણીને) પરસ્પર૧૯ તેઓ-એલે છે.૨૦—વંદીદાદ-૧૯
આ પરાંના વિક્રાન ક્રામઝાઝ રૂઆડી ની લીપિમા “ધ્વાંમ ઝરવો-દાતનાં-
મ=પુરાંતમ કાયદા-આધેક્ષા નિયમો-ના તારા (પથી)ને” છે તે લીપિ પર
થી ઉપલેખા મારો અર્થ ખરો હોય એમ ધારૂં છું. હિંદુ ધર્મ પ્રમાણે
શિવ એ કાળ, અગ્નિ, વરણ, સૂર્ય, યમ, બ્રહ્મા, તથા નારાયણને રૂપે મનાય છે;
અને વિષ્ણુ એ સૂર્ય, કાળ, યમ, વાયુ ને આકાશને રૂપે છે. શિવ એ એ-
ક રૂપ દેવ છે પણ વિષ્ણુ તો આદિત્ય તથા રૂદ્ર દેવતાઓમાં બન્નેમાં છે.
વિષ્ણુથી વડો આદિત્ય છે (ધર્મ સંહિતા-૫૫). માટે ઝં. ઝરવન=કાળ
=વિષ્ણુ કે શિવ છે. ઝરવો-દાતમાંથી શિવ-માર્ગ કે વિષ્ણુ-માર્ગ હોય.
મનુષ્યે (ધર્મ શાસ્ત્ર-૨)માં કહ્યું છે કે બ્રાહ્મણે જનોષ્ઠ રૂની અને વૈશ્ય
એ ઉણની પહેરવી તે જોતાં અને કરતી ઉણનીજ પહેરાય છે તે વિચા-
રતાં ઝરવો-દાતમાંથી પ્રથમ વિષ્ણુ-માર્ગ નિકળ્યો હોય અને તે માર્ગ
જે ખેડુતી વર્ગ (સં. વૈશ્ય=ઝ. વામ્નિયોસ) મૂળ આર્ય-ભૂમિ છોડી સિંધુ
પર આવી વસ્યાહતા તેમનો હોય. ઉપલા દેવતાને પુરશદ ન્યાયશમાં
“હુઅરે-પ્પએત (=સૂર્ય તથા યમ), ઝરવાન અ-કરન (=અનઠિ કાળ),
વાત-રપેત (=પવિત્ર વાયુ), ધ્વાપ (=આકાશ)” ની
જોડે આશ્વઘ્યો છે તે પરથી એ માર્ગનાં તત્વ જોડે છે.
પણ મૂળ વિષયતરફ વળતાં આખર આ આત્મ-ગતિ પરથી જણાય છે
કે ક્રોહરમાં બુદ્ધિ-તત્વ રહ્યું છે. માણસના દેહથી છુટા પડ્યા પછી
જેટલી બુદ્ધિ તથા મન-શક્તિ તેનામાં તેની હૈયાતીમાં હોય છે તેટલી-
જ બુદ્ધિ તથા શક્તિ તેના ક્રોહરમાં રહે છે. આ કારણને લીધે જે સિદ્ધ
પુરુષો જીવતાં સિદ્ધ થયાવે છે તે મુઆ કેડે પણ થયાવે છે. એમ

અહીં(=અખો)ની ખુબી તથા સાધન વડે મનુષ્યને એકતા પામવાનો માર્ગ સૂઝે છે. પશુને વાયા ન હોવાથી તેમની જડ રહેલી બુદ્ધિને તે સૂઝતો નથી. એમાં વાંક આત્માનો નથી, પણ શરીરનાં વિકારી ખોળિયાનો છે. ક્રવણિ તો પશુ તેમજ મનુષ્યમાં એકજ પ્રકારની રહે છે. ૨૯ તથા ૯૭ માં પાનામાં કહ્યા પ્રમાણે યોગીની ક્રવણિ વાઘમાં ભરાય છે તો શિકાર કર્યા કરે છે. એ પરથી જણાશે કે જેવો દેહ ધરવો પડે તેવા દેહના ગુણ તે ક્રવણિ જોડે રહે છે. આથી પશુના આત્મા એકતા ન પામી. શક્યથી પૃથ્વી પર રજળી પાણીની જગાએ વાસો કરે છે પુખ્ત ઉમ્મરે કુદરતી મોતે મરી ગયલા કુતરાનો જન પોતાની ઉપ-ગતિવાળાં “પાણીમાં” રહેતાં પ્રાણી-દરીઆઘ કુતરા, જળ મિલાડી, કે ઓત્તર-કને જાય છે (જુઓ વંદીદાદ-૧૩). હિંદુઓ સ્મશાણમાં “ટાઠી વાળે છે,” એટલે માણસના મુઆ પછી ત્રીજે દિવસે જે જગ્યા પર તેને બાળ્યું હોય તે જગ્યા પર ટાઠાં પાણીનો ધડો સવારે મુકી આવે છે. એજ પ્રમાણે પારસીઓ દશમાને દિવસે “બારસ” કરે છે, એટલે પોતાના ધરમાં જે જગ્યા પર લાશને મુકી હોય તે જગ્યા પર એવાં પાણીના ધડા મુકે છે. હિંદુઓ એજ દિવસે છાપરાં પર દુધ-પાણી મુકે છે. પારસીઓ મુક્તાદ અગાડી તાજાં પાણીનાં સ્વચ્છ વાસણા મુકી રાખે છે. આ સધળાંથી ગત કે અવગત આત્માની શાંતિ સચવાઈ રહે છે. જળ કાંઈ પરિયાનો વાસ્ય કહેવાય છે તે પણ એજ કારણે હોય, એમ ધારું છું.

આપણાં ખોળિયાંમાં સારું માડું વિચારનાર તથા હુંહું કરી બોલનાર એ કોણ છે તે શોધી કાઢવાને પ્રાચીન હિંદુ આર્યોએ બને તેટલી કલ્પના દોડાવી છે, તેનું ક્ષણ એ નિપજ્યું કે આત્મા વિપેના જુદા જુદા મત નિકળ્યા, અને તે જુદા જુદા મતે જુદા જુદા આઠ માર્ગ પડ્યા: પાંચ વેદને માનનારા—વેદાંત, ન્યાયી, મિમાંસા, પતંજલિ, તથા સાંખ્ય—અને ત્રણ વેદને ન માનનારા—બૌદ્ધ, જૈન, તથા ચાર્વાક—છે. આપણી પાસન ક્રિયા ચત્રાચનારાં આંતરડાંનો કુદરતી સાંચો વેલટા નામના વિદ્વાને શોધી કાઢેલાં વિજળી ઉત્પન્ન કરવાનાં ચંત્ર(Voltaic Piles) જેવો છે. જ્યાં સુધી તે અખંડ રહી અનેક ક્રિયાઓ વડે કાયિક વિજળી ઉત્પન્ન કરી શરીરને સચેત રાખે ત્યાં સુધી શરીરમાં આત્મા રહે છે. પાણી ૧૧૫ માં પાનાંમાં કહ્યા પ્રમાણે એ સાંચાનો કોઈ પણ જગરબંધ-વાળો ભાગ બગડ્યો કે તુટ્યો કે તે નિકળી જાય છે. જ્યારે શરીર જીવું થઈ પડતું જાય છે ત્યારે તેનાથી પુરતું લોહી તથા વિજળી પેદા થઈ શકતાં નથી. આથી મનુષ્ય અશક્ત થઈ મોતને કાંઠે પડે છે. આવા નિયમિત સ્વભાવિક મોતે મરનાર કોઈજ હોય છે. તેમનું શરીર ધીમે ધીમે અચેત થઈ ધણી દિવસ બેભાન રહે છે. આ વેળા તેમનો આત્મા મગજના તંતુઓનાં થડમાં ભરાઈ રહેલો હોય છે. મગજ જે કાયિક વિજ-

જીતું મુખ્ય મથક ત્યાં પણ જ્યારે વિજળી પુરી નહ મગજમાં જીવ ર-
હો ન રહો જેવો રહે છે ત્યારે મગજના તંતુમાં ખેંચતાણ થઇ આત્મા
ધણુ ધણુતો નાક વાટે બહાર નિકળી પડે છે, અને પોતાના આંખાં નિચે
ની જગાં પર, જો પવિત્ર હોય છે તો, ત્રણ સત મુદલા પડી રહે છે.
હિંદુઓમાં, મનુના (સ્માર્ત સૂત્ર ગૃહમાં) કહ્યા પ્રમાણે ચેહના અગ્નિ
પણ આહવનીય દેવતા મુકે છે તેની ઈશાન બણી ખાડો ખોદ્યો હોય છે
તેમાં તે આત્મા રહે છે પારસીઓ મરતાં માણસનાં શરીરમાંથી જીવ
નિકળી મયા પછી એક પહોર થઇ રહે ત્યાર કહે તેની લાશને ઠેકાણે પાડે છે,
પણ હિંદુઓ તો જીવ નિકળી ગયો કેજ તુરત સ્મશાણે મુદદાને લઈ જાય છે
એટલા માટે ચેહ આગળ આત્માને નિકળી પડવાનો બનાવ બનતો હોય.
આત્મા કેમ નિકળે છે તે વિષે મીનો ખીરદ તથા અવસ્તાના ખ
ડિત ભાગમાં કહ્યું છે કે જ્યારે મનુષ્યના શરીરમાંથી આત્મા નિકળી
પડે છે ત્યારે તેની પડોસમાં આવતા કે ભમ્યા કરતા ગત કે અવગત
આત્માઓ તેની પુછપરછ કરતાં પુછે છે કે તું દેહ છોડી કેમ આવી શક્યો?
ત્યારે તેઓમાંથી કોઇ સમજી આત્મા તેમને વારે છે અને કહે છે કે “જેને તું પુછે
છે તેને તું ન પુછ, શરીર તથા આત્મા જુદાં પડતાં, એતો ભયમારતા,
ડરામણાં, ધુનવતા માર્ગે આવ્યો છે.”

હવે જો આત્મા પોતાની મૂળ સ્વચ્છતામાં રહો હોય છે તો પહાડ પર દે-
વતાઇ ન્યાય સ્થળ=વિવસ્વત પુરી=જં. ચિન્વદ્ પેરેતુ=દ્વા. ચિન્વદ્ પુલ=માં
થતો કે વિમાન ચઢે તેમ આકાશમાં ચઢી (જુઓ ધર્મ-સંહિતા-૧૯માં)
સ્વયં-પ્રકાશ શક્તિ પ્રમાણે એક સ્થળ ધરીને રહે છે. “અમરતા એ
નિયમી જનના આત્માની ઈચ્છા છે”-યરન-૪૪. પણ જેમનાં પાપ પુ-
ણ્ય સરખાં હોય છે, એટલે જેમણે આત્માનું તેજ અગાડયું તેમજ સુધાર્યું
હોય છે, તેમનો આત્મા મધ્ય લોકમાં એટલે આકાશ-મધ્ય, કે હમેશ-
ગાન (=જં. મિસ્વાન ગાતુ=દ્વા. ખાદ પાયા બહેસ્ત)માં રહે છે. વિવસ્વ-
ત પુરી=ચિન્વદ્ પુલ પણ લાંબ છે. “સો મરદની ઉંચાઇએ ચિન્વદ્
પુલની નજદીક ચક્રાદ દાઢતિ પહાડ છે. તે પહાડ પર ગુજરેલાં રવાન-
નો ધનસાંક થાય છે”-(યુન દહેરને). “પોતીકા-નિયમવાળાં હમેશ ઘેહા-
નની અદુરમઝદે સર્જેલા ચિન્વદ પુલને યાદ કરે”-વંદીદાદ-૧૯

આત્મા કેમ છે તે વિષે યાત્ર વઘકય કહે છે કે જેમ મીઠાનો ગાં-
ગડો પાણીમાં નાખીએ તો તે પિગળી જાય છે, ને પાછો તે ગાંગડો
બહાર કાઢી શકાતો નથી: તેમ “હે મૈત્રી! આ મહાન આત્મા જે
અનંત અને અપાર છે અને જે જ્ઞાન સિવાય ખીજ કશાનો બનેલો
નથી તે આ તત્ત્વોમાંથી નિકળે છે ને ફાછે તેમાં લોપ થઇ જાય છે.”

વગી કહ ઉપનિષદમાં કહે છે કે “આત્મા કંઈ વેદથી કે બુદ્ધિથી
કે ધણી વિદ્યાથી મળતો નથી...પણ જે પોતાની ‘દુષ્સનાથી’ પ્રથમ

ફ્યો નથી, જે શાંત અને નમ્ર નથી, જેવું મન વિરાંત નથી, તે જ્ઞાનથી પણ આત્માને કદી પાંખવાતો નથી. જે શ્વાસ આપણે ઉપર ખેંચીએ છીએ અને જે પાછો નિચે બહાર કાઢી નાખીએ છીએ તે શ્વાસથી કોઈ પણ માણસ જીવતું નથી, આપણે તો ‘જીવન શ્વાસથી’ જીવીએ છીએ કે જેમાં આ બન્ને શ્વાસો સમાયજા છે.”

વ્યાસે શિવ પુરાણમાં (સનતકુમાર સંહિતા-૫૫માં) કહ્યું છે કે આત્મા નાડી-ચક્રની અંદર રહ્યા છે. નાભિના મધ્ય ભાગમાં સૂય-મંડળ છે તે મંડળની મધ્યે ચંદ્ર-મંડળ છે તે તેની અંદર દુઃખ-રહિત પરમાત્મા રહ્યા છે. એ પરમાત્માથી સર્વ શરીર વ્યાપ્ત છે. (કિતો-૩૬)

હવે આત્મા વિષે કહી રહ્યા પછી બુદ્ધિ કેમ જન્મે છે તે વિષે વર્ણન કરું છું. છોકરું જ્યાં સુધી માતા ગર્ભમાં હોય છે ત્યાં સુધી માત્રી નસો માંતું લોહી તે છોકરાંની નાભિ વાટે તેની ઉધરતી નસોમાં દાખત થતું રહી તે છોકરાંને જીવાડે છે, પણ તે જનમ્યું કે તે દમ લેવા માટે છે. પ્રાણ નિરંતર ચાલ્યાથી અંગમાં ગરમી ચાલુ રહે છે તે તેથી લોહી ફર્યા કરે છે, લોહીનાં આવી રીતે ફરવાથી, તથા પ્રાણ ચાલવાથી તથા પાચન ક્રિયાથી કાંચિક વિજળી પેદા થાય છે. “અવયવોના હાલવાએ તથા રસાયન સંયોગ વાળી ક્રિયાએ શરીરમાં જે વિજળી ઉત્પન્ન થાય છે તે સિવાય વળી પ્રાણીઓના તંતુમાં કુદરતી વિજળી રહે છે. જે તંતુના રેષામાં નિરાકર્ષક વિજળી રહે છે તેના મધ્ય ભાગ માંથી નાકળી જે રેષામાં આકર્ષક વિજળી રહે છે ત્યાં તેમની સપાટી સુધી એ વિજળીના પ્રવાહ ફરતા રહે છે. એમ આડા તથા ઉભા તંતુઓના રેષાઓમાં આ બે પ્રકારની વિજળી સામ સામુ આઝતી રહે છે.”

—Hooper. આપણું ભેજાંનાં થડમાંથી નવ મોટા તંતુઓ નિકળે છે. તે આપણી પાંચે ઇન્દ્રિ—આંખ, નાક, કાન, જીભ, તથા ચામડી—સાથે જોડાયલા છે. આથી જે કંઈ ક્રિયા કોઈ પણ ઇન્દ્રિ પર થાય તેની ખબર એ તંતુ માર્ગે મગજને મળે છે. ખરું જોતાં, એ પાંચે ઇન્દ્રિઓ નવ તંતુના માત્ર છેડા છે, તેથી જે ક્રિયા એક છેડે થાય તે બીજે છેડે કાંચિક વિજળીને લીધે ઝટ પુગે છે. “સઘળાં પ્રાણીને કંઈ પાંચે ઇન્દ્રિનું જ્ઞાન હોતું નથી, કોઈને એકનું, કોઈને બેનું, કોઈને ત્રણ ઇન્દ્રિનું જ્ઞાન હોય છે.” (—Paley). એમ બહારના જગતનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિપર થતાં કાર્ય વડે આપણને મળે છે. એટલે કે આંખ પર દીવાની રેશની પડી તેથી આંખના જ્ઞાન-તંતુએ તે ખબર મગજને પુગાડી, એથી જ્ઞાન થયું કે દીવા બળતો હોય છે તે અરમ તથા પ્રકાશિત હોય છે, અને રંગે સફેદ હોય છે. કુતરું બસ્યું તેનો અવાજ કાતના જ્ઞાન-તંતુઓ પર ગયો તે ત્યાંથી મગજે ખબર પુગી તેથી જ્ઞાન થયું કે કુતરો આવા અવાજે બસે છે. એક મન ગમતું ફળ જાન

૬ પરથી તોરિને ખાકું. ખાતાં તે જીએ ગળ્યું ને લહેઝતદાર લાગું. આ પરથી જ્ઞાન થયું કે જીમ પર સારી મન ગમતી અમુક વ્યસર થઈ તેને મીઠો સ્વાદ કહેછે. બળતું લાકડું લાથમાં ધરતાં ચામડીને હુતું લાગું, તેની ખખર મગજે ગમ્મ. તે પરથી જ્ઞાન થયું કે ચામડીને હુતું લાગેછે તેને ગરમી કહેછે. સુગંધી પુલ નાકને લગાડયુ તેથી નાકને તેની સોડમ ગમી, તેની ખખર મગજે ગમ્મ તેથી જ્ઞાન થયું કે મધુર વામને સુગંધ કહેછે. એવી રીતે ઈન્દ્રિ-જ્ઞાનથી બહારના જગતનું આપણને ધીમે ધીમે જ્ઞાન મળેછે. એ જ્ઞાનને અમુક નામ આપી ઓળખીએ છીએ. એમ છોકરું જેમ જેમ મોટું થતું જાય અને સ્પષ્ટ ક્રિયાના સંબંધમાં વિશેષ આવતું જાય, તેમ તેમ અનુભવ વધતાં જ્ઞાન મળતું જાયછે. દુનિયાની શરૂઆતમાં ધરાની આર્ય લોકની વસ્તિ જેમ જેમ દક્ષિણ તરફ આગાદ થતી ગઈ અને નવાં નવાં શહેર વસાતાં ગયાં, તેમ તેઓનું અનુભવ-જ્ઞાન સ્પષ્ટતા સંબંધમાં વધતું ગયું તે જ્ઞાનનું ઉત્તમ ચિન્હ બંદીદાદની પહેલી ફરગદ છે. એવું જ્ઞાન એકજ ક્રિયા વડે મળ્યા કરેછે તે ક્રિયાને “બુદ્ધિ” કહે છે. ઉમરે પુગતાં એ બુદ્ધિ પણ વધતી જાયછે, ને તે વડે ખરું જોડું સમજવાની શક્તિ આવે છે. એ શક્તિ વડે બન્ને આગ્રહના સારા માઠા વિચાર કરી શકીએ છીએ, એ ક્રિયા તથા શક્તિને “મન” કે “અંતરજ્ઞમિ” કહે છે. અંતર જ્ઞમિનો વધારે ઉપયોગ કરતાં તર્ક શક્તિ અને તેની જોડે કલ્પના શક્તિ ઉત્પન્ન થાયછે. એમ જ્યાં સુધી શરીરનો સાંચો સીધો ને અખંડ ચાલ્યા કરે ત્યાં સુધી મનુષ્યમાં આત્મા, જીવ, પ્રાણ, બુદ્ધિ, અંતરજ્ઞમિ, ને બીજી શક્તિઓ રહેછે: જીવ નિકળી ગયો કે પ્રાણ બંધ પડેછે ને તેની સાથે બીજી ક્રિયા પણ અલોપ થઈ જાયછે. આ જીવની રમત જરથુસ્તના મોં અગાડી કેવી રમી રહી હશે કે તે ત્રણ શબ્દે બધું સમજાવે છે:—“નહિં ધિક્કા-ર” ઇશ્વરી સુધર્મને તે (લાલચ)સાર; નહિંજ (જો) હાડ, નહિંજ (જો) અંગ-ગરમી (=જીવ), નહિંજ (જો) જ્ઞાન જુદો પડે (તોય)”—વંદીદાદ-૧૯ આ પરથી જણાયછે કે હાડ, જીવ, ને બુદ્ધિ એ ત્રણે એકઠી નજરે તેની મૂઠીમાં હતાં.

આ સઘળું એકંદરે ધ્યાનમાં લેતાં જણાશે કે પ્રાચીન કાળના યૌજ્ઞશ્રેણે દેહી આત્માનાં વળગણ કે સંબંધીઓ—જેવાંકે અહમ્-તત્વ, ચૈતન્ય, બુદ્ધ-તત્વ, પ્રાણ—એ સઘળાં જુદાં જુદાં જણાયાં છે તે સંપ્રજાત સમાધિમાં દેખાયલાં હોવાં જોઈએ. તેમાં ચાલક જેવા આત્મતાનીએ એવો મત ચલાવ્યો કે જેમ પાન સોપારી, કાથા તથા ચુનનું બીડું ચાવવાથી થુંક રાતી થાય છે, એટલે પાન, સોપારી, ચુનો, કાથો એ જુદી જુદી તથા જુદાં જુદાં રંગની વસ્તુ છતાં તેમના સંયોગે રાતો રાતે ઉપજે છે: તેમ શરીરમાં પચતત્વોના સંયોગે “જીવ” ઉત્પન્ન થયો.

છે. માટે એખંધો જુદો જીવ કંઈ હેવાત નથી. (જુઓ પ્રબોધ ચંદ્રોદય). આ વિદ્યાનની માફકજ યુનાની દિલસુદ એપિક્યુરસ (Epicurus) પણ સંપ્રસાદ સમાધિના સમારંભમાં આત્મા નહિં પણ “જીવ”ને જોઈ, આત્માની જુદી હેવાતી ન મની, છેતરાયે જણાયછે.

આત્મ-તત્વો તથા શરીર જુદું છે એ જોવા તથા જાણવાનો પ્રસંગ એકાગ્ર ચિત્તે ધ્યાન ધરી યોગ-આસન પર સિંહાસને રાતે બેઠા પછી સરસ રીતે મળેછે. મન, આત્મા, ને જીવ સન્નિવૃત્ત રહી એક નળીમાં ફરક કરતાં જણાયછે. શરીર મંદ તથા અચેત થઈ ગયાથી આંખમાં તથા મગજમાં ભર ઉધ રહેછે, શુદ્ધિ છતાં જન્ય થવાનું મન કંઈ છતાં આંખ ઉઘડતી નથી, કે નથી હાથ પગ ઉચકાતા. ધ્યાન છોડ્યું કે કાયિક વિજળી જોઈતી રીતે પાછીફરી વળે છે ને અવયવો સચેત થાયછે, ત્યારે શરીર જન્યત્ત બને છે.

“૧૨૫” ધર્મ એ કલ્પનાનું ફળ-એ શોધી કાઢવા માટે કોઈ પણ ધર્મની તપાસ સારૂ ત્રણ વાત ધ્યાન પર રાખવી: ૧) જગત જેવું મનને ભાગ્યું હોય તેવા દેખાવનું વર્ણન; ૨) અમત્કારિક ભાસતા દેખાવની વખાણ; ૩) તર્ક શક્તિ વડે કલ્પી શકાય તેવું સુભાષિત વર્ણન ધણીક માર્ગ તથા પંથ આ ત્રીજા ભાગમાં આવશે. એ પંથો તર્ક શક્તિ વડે સાધારણ અક્ષમે શોભશે, પણ આત્માના સંબંધમાં તેઓ જોઈતો ફાયરો ઉપજાવી શકવાના નથી. કપીરી પંથ કે જે હલકા લોક અને સાધારણ સાધુ સંતમાં વિશેષ આલેક્ષો છે તે આ પ્રકારનો છતાં તેના ૫) નિયમ મનુષ્યને યોગની પાળ પર લાવેછે તેથી તે સરસ દેખાયછે: ૧) મનુષ્ય કે પ્રાણીના જીવને ન મારવો, કારણકે તે ઇશ્વરી બક્ષેશ છે. ૨) દયા એ ઉત્તમ સદ્ગુણ છે, અને જીવ મારવો એ મહા પાપ છે. ૩) સાચવટ એ કૃતિનો મોટો નિયમ છે, કારણ કે ભવ-દુઃખ તથા ઇશ્વર-અજ્ઞાનતા માયાને લીધે છે. ૪) વનવાસ આવશ્યક છે, કારણકે સંસારની માયા એ મનની શાંતિ તથા અખંડિત ઇશ્વરોપાસનાની શત્રુ છે. ૫) ગુરૂની આજ્ઞા પાળવી. આ પંથ પંદરમી સદીથી અંગાળામાં શરૂ થયો હતો.

“૧૨૫—ઝંદ બાષા સંસ્કૃતની વડી બહેન-ઝંદના મૂળાક્ષરો જમણા હાથથી ડાબા હાથ તરફ લખાયછે. એથી એ અક્ષરો, આપણા મૂળાક્ષરો જેતાં, ઉંઘા દેખાય છે. સંસ્કૃત ભાષાના મૂળાક્ષરો અગડીને ગુજરાતી મૂળાક્ષરો થયાછે. એ ગુજરાતી મૂળાક્ષરોના પહેલા અરધા અરધા કટકા ઉંઘા પાડી ઝંદ મૂળાક્ષરો જોડે સરખાવતાં તેઓ એક બીજાને બરોબર પાસોપાસ હજીએ મળતા જણાશે. વર્ગ-મૂળને અંગ્રેજીમાં ૩૮ (= 1000) કહે છે તેથી જે સંખ્યાનું વર્ગ-મૂળ કાઢવું હોયછે તેની અગાડી એ શબ્દનો અધાક્ષર(૨) સંજ્ઞા તરીકે મુકાયછે. એનું ઉપલુ ખંખડું લખાતાં— સંજ્ઞા પદ ગણે. એજ પ્રમાણે જેમ જેમ લીપિ-જ્ઞાન વધતું ગયું તેમ તે-

મ અક્ષરો મુજરતા જઈ સંસ્કૃતના મૂળાક્ષરો થયા. એમ એ અસલ
 જંદ બાપાના મૂળાક્ષરો વખત જતાં તેમના આકારમાં લખાયા. તે આકાર
 શહેજ બદલાઈ મૂળ અક્ષરો પર વળણ રહી સંસ્કૃતમાંથી ગુજરાતી થયા.
 એમ છ, જ, ળ, ળ, ળ, તથા મૂર્ધ્વાસ્થાનના અક્ષરો કે જે બાપાના વિશેષ
 અભ્યાસે પાછળ વધ્યાછે તે સિવાય, સઘળા ગુજરાતી અક્ષરો જંદ બાપા
 માંથી સીધા ગળડના આળ્યા છે. આ પરથી જણાશે કે ઉત્તર કુરુ દેશમાં
 (જુઓ બુદ્ધિ-પ્રકાશ પુ. ૨૭-૬૩) પારસી તથા હિંદુ પાસે પાસ રહેતા હતા.
 આ દેશ પશ્ચિમ તાતારની પૂર્વમાં હોય; કારણકે ભવિષ્યોત્તર પુરાણમાં
 જાણ્યું છે કે વૈવસ્વત મનુ મેરૂ પર્વત આગળ રહેતા હતા. મેરૂ પર્વત પર
 આકાશમાંથી સ્વર્ગ-ગંગા (=અરદુધસૂર) ચાર નદીના રૂપે વહેછે-દક્ષિણ
 તરફ એટલે હિંદુસ્તાનમાં ગંગા નદી, ઉત્તર તરફ તાતાર દેશમાં બદ્ર
 સોમા, પૂર્વ તરફ સીતા, ને પશ્ચિમ તરફ ચક્ષુ (=જં. વહે-દાઢતિ?) છે. શિવ
 પુરાણ (ધર્મ-સંહિતા-૩૩)માં એ નદીઓને અલકનંદા (=મેહ રોદ), બદ્રા,
 સીતા [જં. (અન-અ)-હિતા], ને સુચક્ષુ (=મનુદેહનેમાં કહેલી સમરકંદમાં વ-
 હેતી) ચાશ રોદ=ખોજંદ નદી કે જે વેહ રોદ=અમુ=સુચમુ=Oxus
 નદીનો ફાંટો છે તે) કહી છે. મુસાએ પણ (જેનો સસ-રમાં) કહ્યું છે કે
 અદનની વાડીમાંથી એક નદીના ચાર ફાંટા વહેતા હતા. અર્દુઘસૂર હુકખ-
 ય પહાડમાંથી નિકળે છે માટે જં. “હુ-કેરે” કે “હુ-કર્ધય”=સં કુરુ હોય.
 મેરૂ એ જંદ મઝાઝ=મર્વ શહેરને મળતો જણાય છે, પણ આ નદીઓના
 સંબંધે જોતાં તે બિશેર ટગ પહાડો તથા ધ્યાનશાન (=સ્વર્ગી) પર્વતના
 જંગમ બહુ [જુઓ ૧૫૪માં પાનામાં] જણાય છે કે જેની તળેટીએ
 ઈરાન વેજ હતું ને તેની પાસે જ. સુધ્ધા (=Gr. Sogdiana=સુખ-ધામ=
 સ્વર્ગી મુલક)=ખોખારિયાનો પ્રદેશ હતો અને તેનું મુખ્ય શહેર સ-મર-કંદ
 =Gr. Markandā હતું. મેરૂને સુ-મેરૂ પણ કહ્યું છે તેથી તે આ સુ-મેરૂ-
 ખંડ=સ-મર-કંદવાળો પ્રદેશ કે બિશેર ટગ પહાડ તથા ધ્યાનશાન પર્વત
 નો પશ્ચિમ ભાગ ધાર્યું. બ્યાસે [ધર્મ - સંહિતા - ૩૩માં]
 કહ્યું છે કે ગંધ-માદન પર્વત મેરૂની દક્ષિણે અને (સનતુમાર
 સંહિતા-૧માં) ભરતખંડની પશ્ચિમે છે. આથી ગંધ-માદન પર્વત સુલેમા-
 ન પહાડો જણાય છે અને તેથી તેની ઉત્તરના તાતાર દેશમાં મેરૂનો પ્રદેશ
 હોવો જોઈએ. મેરૂની પહોળાઈ દક્ષિણ-ઉત્તર કહી છે તેથી ધ્યાનશાન પર્વત-
 નો પશ્ચિમ ભાગ વિશેષ જણાય છે. મેરૂની દક્ષિણ હદ પામિરના મેદાન
 સુધી બિશેર ટગ પહાડની જણાય છે. “મેરૂને જમણા હાથ તરફ મુકી
 નાંખના મૂળમાં પેસતાં હીપની વચ્ચે તે મેરૂ કમળની નાળ માફક જ-
 ણાય છે, મેરૂની જમણી બાજુ મુકી ફેલાસ પર્વત છે. ફેલાસના દક્ષિણ
 પડખામાં હિમાલય છે.” (કિતો-૩). કુરુ દેશ મેરૂની ઉત્તરે આવેલો કહ્યો
 છે (ધર્મ-સંહિતા-૩૩) અને તે અવસ્તામાં કહેલા હુ-કેરે પહાડ

ને મળતો છે તે પરથી જણાય છે કે એ કુદરેશ બોખારિયાની ઈશાણે હોય. વિવસ્વત મનુ તે ઝં.વીવડ.હાઓ=ફાન. વીધાંમ જે જમશેદ આદરાહનો બાપ હતો તે, સંત પુરુષ છે.

જોકે પ્રાચીન યહુદીની તથા હાલના બીજીની યહુ કુડની ક્રિયા બારીકાથી તપાસના તેઓ તુર્ફી (=સં.તુરુફ=ઝં.તુરાની) લોકના પડોસમાં વસેલા [જુઓ ધર્મ સહિતા-૩૪] સમવેછે, તોય તો, પ્રાચીન હિંદુઓ મુગ-લાઇ તથા તુરકી રીત પ્રમાણે મુડાંને દાટતા [જુઓ ઝગવેદ-મંડળ ૧૦] અને હાલ પણ સન્યાસી, સાધુ, તથા દોઢ વરસ સુધીનાં નાનાં છોકરાંને તેઓ અગ્નિદા નહિં પણ બૂમિદા કરેછે અને ખ્રિસ્ત લોક કરેછે તેવી સન્યાસી તથા સાધુ પર સમાધ એટલે દેવડી કરેછે તે જોતાં, તેઓમાં એક બીજાને એટલે તો નિકટ સંબંધ હતો કે તેમની બાબા પણ સ-રખી હતી એટલુંજ નહિં પણ લખવાના મૂળાક્ષર પણ સરખાજ હતા. આપણે હાલની સુધરેલી ગુજરાતી બાબાતું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી, સુધરેલ લોકથી વિખુટા પડેલા, અસલ રીતના, અમણ લોકને ગુજરાતી ઉત્તરમાં જોઈએ છીએ તો તેઓ જોડાક્ષર તોડી સાદા અક્ષર વાપરતા જણાય છે. ધણક શબ્દોમાં પુષ્ટિની ‘હ’ વાપરેછે; હસ્વ સ્વરની ગુણ વાપરેછે; “ળ” તથા “ડ”ને બદલે “ર”, “સ”ને બદલે “હ”, “ક”ને બદલે “ચ”, “આ”ને બદલે “ઓ” બોલેછે; અને કેટલીક વાર તો શબ્દના અક્ષર આગળ પાછળ કરેછે. બાબાતું મૂળ વળણ તેની સ્વ-ભાવિક સાદાઈ પર જવા સારૂ હમેશ રહેછે તેને લીધે આબો બાબા-બે-હ રહેછે. હાલને સમે પારસીઓની સ્વભાષા જોકે ગુજરાતી છે તોય તે-ઓ, સુધરેલ છતાં, એ વળણ પર ઉતરેછે. બલકે હિંદુ ગુજરાતીમાં પ-ણ એ વળણ હજી રહ્યું છે: દાખલા તરીકે-બિજા=બીખ; ફા. નક્ષ-નક-શો. સ્કૂલ-ઇસકોત્ર; વાચું-વાઇયું. નિમવું-નેમવું; ટીપ-ટેપ; ઈધાની-એધાણી; મુદ-મોઇ; કુદ-કોઇ; સુતું-સોતું; ઉત્સવ-ઓત્સવ. છોકું-છોઈ; હોજડી-હોજરી; એમાં-ડને બદલે ર હજી છે. કીચ્યળ-કીચ્ચડ. ઓવારવું-ઓવાળવું; વાળ-વારણ. દાંતરા તથા મપારા શબ્દમાં ળ ને બદલે અસલ ર હજી રહી-ગયોછે. વરસો-વરસાં; દફતરો-દફતરાં. આ બહુ વ્યવનતો પ્રત્યય આ=ફા. આત્-આં=ઝ. આંમ્ છે. સાઈ=હાઈ. એ વળણ જમીન ભાષામાં રહ્યું છે. ઝં દસ=સં.દશ=ફા. દેહ=Ger.Zehen, એટલે ઝં=સં.શ=Ger હ. છે. (જુઓ Origin of Language, p. 132). કેમ-એમ; નાક-નોક; બાંપ-ભોંપ. આવાં ઉચ્ચારણ હજી સંહાર, માંસ, બંશ=સાંહાર, મોંસ, વૌશમાં રહેતાં જણાય છે. આ વળણ મૂળ ભાષાતુંજ છે. યુ. ઓં=ઝ. ઓડ. છે. ઝંદમાં ધણક શબ્દોમાં ફાલતું પણ સત્ત્વ વાયક નામ દર્શક અનુનાસિક અક્ષર ડ. સ્વર પછી આવેછે, તે એની જોડે તે સ્વરની ગુણ કે વૃદ્ધિ થાયછે. સાટકો-સાકટો; હાકટો-હાટકે. છેલ્લું-છેલ્લું. હાહ-હાઝ. એજ પ્રકારનો બેઠ

જંદ તથા સંસ્કૃત વચ્ચે રહેાછે; દાખલા, જં. પઈરિ-ઈપૂ=સં પરિધક્ષ=પા-
રખવું. જ. અએસ્મ=સં. ઈધમ=ધધન, બળતણ, જ. અઓખ્ત=સં. ઉક્ત=ઉ-
ચ્ચારેલું. જ. ર=સં. લુ=કાપવું. જ. ગરે, સં. ગરે-ગળ્ =ગળવું. જં. હઓમ=સં.
સોમ. જ. અધતિ=સં. કતિ=કેટલું.

જ. આઓલંદન=સં. આસન. જ. હિઝવા=સં. જિલ્લા=જીભ. મોખેદ
પઠતાં જં. ઈ તથા ઉને “એ” તથા “ઓ” ઉચ્ચારે છે તે આવાં વળણ
પર જવાને લીધે. આ પરથી સ્પષ્ટ જણાશેકે મહા પ્રાચીન કાળમાં, ૧૬૫,
૧૭૫, ૨૦૨)માં પાનામાં દેખાડેલાં પ્રમાણ જ્ઞેતાં, ઉચી જાતનું અક્ષરજ્ઞાન છે.
તું. આપણા મહાપ્રાચીન આર્ય પૂર્વજો જંદ ભાષા બોલતા, તેમનોજ “હિંદુ”
શબ્દ હતો આપણે વાપરીએ છીએ (જુઓ હમારા મુલકી તથા રાજ-
દારી શબ્દ-કોષમાં એ શબ્દ). એમ જંદમાંથી સંસ્કૃત જન્મી અને સં-
સ્કૃતમાંથી પ્રાકૃત ભાષાઓ થઈ, ને તેમનાં પેઠામાંથી ગુજરાતી નિકળી.
એ ગુજરાતી પાછી પોતાની માતામહ જંદ ભાષા પર ઉતરવા કંઈ કંઈ
વળણ લે છે.

પાનું ૧૩૧ —અસરકારક પ્રાર્થના—પ્રાર્થનામાં ત્રણ બેદ રહે છે:-
૧) કી, કર્તવ્ય કર્મવાળી; ૨) જી, સાત્વિક ગુણ ધરાવનારાં પ્રાણી તથા પ-
દાર્થની સ્તુતિવાળી; ૩) જી, આત્મજ્ઞાન વાળી. આ ત્રણ પ્રકારને પ્રાચીન
ધરનાદેશસ્થ વિદ્વાનોએ ૧) દાત (=આધેલા નિયમ); ૨) હાત માંથ (=
માન આપી મોટાઇ આપવા [=ધજવા]ની બંદગી); ૩) ગાથા (=આત્મ-
જ્ઞાન વાળી બંદગી)નાં નામ આપ્યાં છે [જુઓ દીન કદે]. આ જુદા
જુદા બેદ ૧) વંદીદાદ; ૨) ધજજને તથા વીરપરદ; અને ૩) ગાથામાં છે, થ
જી ખુદે અવસ્તામાં ત્રણે બેજસેજ છે, ને એજ બેજસેજ સરોષ બાજ
તથા હુશ્યામ સર્વથી સરસ ઉપ-સ્તુતિ છે.

પ્રાર્થનામાં અક્ષર મેળનાં ગણિત વાળાં પ્રમાણની ખુબી હોયછે.
(જુઓ પાનું ૧૬૫, ૧૭૫, કે ૨૦૨)તે એક વાત, અને કેવાં ઉચ્ચારણે કાયિક
વિજળીનો યોગ્યગતિવાળો પ્રવાહ બહાર પડે એ બીજી વાત હોયછે. જેમ તન
તથા મન શુદ્ધ અને એક નેમ પર મંડેલું દૃઢ અંતઃકરણ તથા એક
નિષ્કાવાળાં જુસ્સાભેર ઉચ્ચારણો, તેમ અસર વધારે ઉત્પન્ન થાય છે
(Natural Magic p. ૩૦). આ પાયા પર ધણીક માંથવાણી “ક્રો-
હમંદ, સુખદાયક, તથા દુઃખ ટાળનારી” કહી છે, એમ ધારણું. અહીં
બહેશત યશતની રચના આ ખુબી દેખાડી શકે છે. એ યશત જો ધોધારી
અવાજે, પુરતાં જુસ્સાએ, યોગ્ય રીતે પઢી હોય છે તો નજર, તોક, કે
બજાગતના તાપથી તાવ અને બીજા મંદવાડે પીડાતાં માણસોને ક્યહો
થાય છે. ધણી વેળાતો દોઝખી રવાન. દેવ દરજ કે ભૂત પ્રેત મનુષ્યને
પીડવી મંદવાડ વધારે છે. એવી વખતે કોઇ અથો આદમી, સંત પુર-

૫, કે સારી શક્તિવાળી પવિત્ર જગા પાસે જતાં, જેમ દૂરથી આવતી વાહની ગધે બળદ બડકી નાસે છે તેમ, પવિત્ર આત્માની ભારી સુગંધે તેમજ તેમનાં તેજ તથા પ્રતાપ વડે, એ દુઃખ દેણુ હડી નાસી જાય છે, ને ઝટ દુઃખ સમી જાય છે (જુઓ લ્યુક-૬)

આ સુગંધ પવિત્ર ક્રવણીની હોય છે. પવિત્ર આત્માને મુખ્યા કેડે હડમણીની રાતના પરાઠમાં આ સુગંધ દક્ષિણ દિશા તરફથી આવતી જણાય છે તે તેની પોતાની ક્રવણિ તથા તેને મળવા આવેલી બીજી પાક ક્રવણીની હોય છે (જુઓ અવસ્તાના ખંડિત ભાગ). દક્ષિણે પવિત્ર આત્મા રહે છે અને ૧૬૦માં પાનાંમાં દેખાડયું છે તેમ પવિત્ર આત્માઓ, પિતૃલોક, સારી શક્તિઓને પૃથ્વિના દક્ષિણ તરફના દેશ વધારે અનુકૂળ પડે છે તેથી તેમનો કાયમ મુકામ દક્ષિણ ધ્રુવ બંધીના સ્વર્ગમાં વિશેષ રહે છે. એટલા માટે હિંદુઓનો યમરાય પિતૃ-પતિ તરીકે દક્ષિણ દિશાના પ્રદેશનો અધિપ કહેવાય છે, અને પારસી પણ એજ કારણે એ દિશાને વધારે નમે છે;

**आकाशे च क्षिपे द्वारि वारिस्थो दक्षिणामुखः
पितृणां स्थानमाकाशं दक्षिणा दिक् तथैवच.**

—યમ સ્મૃતિ-૯૨.

==અને તે (=પિતૃને મોક્ષાવનાર) પાણીમાં રહીને દક્ષિણ બણી મેં કરી આકાશ તરફ પાણી અર્પાદે કેમકે પિતૃઓનું સ્થાન આકાશ તથા દક્ષિણ દિશામાં છે.

ધણીક વેળાતો એવા સંત પુરુષોને કહાવતાં કે લખી જણાવતાંજ એવાં દુઃખ, કે તે દુઃખનો જોર, નરમ પડી જાય છે. એ યશ પઠનાર તન તથા મનથી કેવો પવિત્ર જોઈએ, તે આ પરથી જણાશે. આ પઠવાના સંબંધમાં મહમદ પેગમ્બર કહે છે કે “ખુલ્લા અને ઘોઘારી અવાજે શાસ્ત્ર પઠો” (કુરાન—૭૩). “જો તું તારી બંદગી મોટાજ અવાજે પઠતો હોય તો જાણજે કે તે કંઈ ખોટા માટે તો જરૂર જેવું નથી” (કુરાન—૨૦). હવે પઠનાર પોતે એખસો નહિં પણ બીજાની સાથે જોડ બંધાઈને પડે છે તો પ્રાર્થનાની અસર વધારે ઉપજે છે. એનું કારણ કંઈક આ પ્રમાણે હોય:—પૃથ્વિ એ સૌથી મોટો ચમક પથ્થરના ગુણુ (Magnet) વાળો ગોળો છે. તેથી તેના ઉત્તર ધ્રુવ તરફના શિતળ ભાગોમાંથી તેના દક્ષિણ તરફના ભાગોમાં તેનો જતી નિરાકર્ષક ગુણુ પડે છે. પ્રોત્સી, વનસ્પતિ, પથ્થર (graphite), ધાતુ, પાણી આ ગુણુને ઝટ મુસી-મે તેવા (Conductor) છે તેથી આવા ગુણુવાળો ઉત્તરેથી વહેતો પ્રવાહ એ વસ્તુઓ તરફ ધસી તેઓમાં પેવસ થાય છે. એ પ્રવાહની ખરાબ અસરે “હાલકાં દિલવાળાં” નરમ તબિયતનાં આદમી પશ્ચિમ બંધી

માથું તે પૂર્વે બધી પગ રાખી સુએ છે તો તેઓને બેચેની તથા માંદગી જેવો બેકરાર જણાય છે (જુઓ Animal Magnetism by Chambers) અને માઠાં કમકમાટ ઉપજાવતાં સ્વપ્ન, મુડદાં, કાપેલું માંસ, લોહી, ને ગંદવાડ દેખાય છે. પણ જે ઉત્તરે માથું રાખી સુએ છે તો નિરાતે સુએ છે. એટલા માટે ધર્મિષ્ઠ પારસીઓમાં દક્ષિણ સામું મોં રાખી સુવાનો ઉત્તમ ચાલ મહા પ્રાચીન કાળથી છે. કહોતી ક્રિયામાં એ પ્રવાહ ઝટ મળી કહોવાટને ઉસકેરે છે. નખના મેલમાં એ એવું જ કરે છે. હવે જે બે સ્ત્રી નહિં પણ પુરૂષો (કે જેના શરીરમાંથી આકર્ષક વિજળી નિકળે છે તે) જોડા જોડ રહી અકેકની આંગળી પકડી, કે દોરી, રમાલ, પિછોડી જેવાં કપડાંનો એક છેડો એક જગ પાસે ને બીજો છેડો બીજા જગ પાસે રાખી પ્રાર્થના કરે છે તો મોં, નાક, તથા આંખ વાટે ધસારા બંધ દરેકના શરીરમાંથી ક્ષયિક વિજળી નિકળે છે. તેમાં વળી જોડનાં બેવડાં જોરે તે વધારે જીવંત થી નિકળે છે તેથી આ પૃથ્વીની ઉત્તરેથી વહેતો પ્રવાહ અને તેમાં પ્રજાળ રહેલા દેવ દરજ પાછા હડે છે.

અગરજો તે સુએડાંને એક જન લઇ જાયતો નસો (=ગંદકી, ક-હોવાટ) નાકમાંથી, આંખમાંથી, મોંમાંથી, કાનમાંથી, પુરૂષનાં લિંગમાંથી-ગાંડમાંથી તેમને ખરડી નાખે. દરજ નસો એમનાં નખ પર ધસારો કરે છે"—વંદીદાદ-૩.

આ જોડની ચાલ ક્રીમેસનોમાં છે. તેઓ કબરની આસપાસ જોળ ઉભા રહી કુંડાળાં બને છે. એ કુંડાળાંને તેઓ માફિક હાર (Mystic chain) કહે છે. તેઓનું સરધસ પણ એ બેની જોડ બંધાઈને નિકળે છે.

પાતું-૧૩૩- દુર્ગેધ મટાડવા કુલ-પારસીઓમાં દર ગુરવારે કે આંદરાતે કુવે ટાંકે કુલ ચઢાવવા તથા દીવા કે લોખાનનો ધૂપ કરવાનો ચાલ છે તે પણ હંચ પ્રકારની ક્રિયાનો એક ફાંટો છે.

જે ધરના વાડામાં સુરજ મુખીનો સેપ ઉભાવ્યો હોય છે તો તેનું કુલ એકાંતરિયા તાવને હઠાવે છે (જુઓ Bombay Gazetteer—xxv-p. 210). એ જ પ્રમાણે સરદી વાળી જગ્યામાં રહેનારના વાડામાં સીંબુડી, કુત્તો, અને બહુ સુગંધી વળાં કુલોનાં ઝાડ હોય છે તો ત્યાં નિકળતી પીડાકારી હવાઓનું જોર છુટે છે (જુઓ Origin of Life, p. 21).

પાતું-૧૩૪- જરથુસ્તી-જરથુસ્ત પેગમ્બરે ચલાવેલો (ધર્મ). જરથુસ્ત = જં. ઝરથુસ્ત્ર = સં. હર-ઝરથ્ર = હરિ-ઝરથ્રને સંતોષ કરનાર. જં. ઝર = સં. હર = સૂર્ય, અગ્નિ, ઇશ્વર. ઝરથુસ્ત્ર = સૂર્ય-ભક્ત, અગ્નિ-ભક્ત. વ્યંજન-સંધિ ધ્યાનમાં ન સંખી, નિહાનો કહે છે કે ઝરથુસ્ત્ર = ઝર્દ-ઉશ્ત્ર = પીળું ઉંટ, છે; કે ઝર-થુસ્ત્ર = ઝર-સ્ત્ર = ઝર. Zoroaster = શીનેરી તારા અર્થ છે. પણ એમાં તેઓ ભુલે છે જરથુસ્તનો સને મુકરર કરવાને નિહાજનો બહુ મથન કરી કોષ

ઈ. સ. પૂ. ૩૨૩ (જુઓ Patel's Chronology p. ૩૩) પર અને કાંઈ ઇ. સ. પૂ. ૧૪૦૦ પર હઈ જાય છે. પણ ૧૫૨-૧૫૬માં કાંધેલું. માઈ વિવેચન વિદ્વાનોની નજરમાં ખરું ઠરેતો જણાશે કે બાઇબલ (જે-નેસિસ—૭)માં કહ્યું છે કે જગત-રેલ ઇ. સ. પૂ. ૨૩૪૯માં આવી હતી. એટલે કે, અગાડી સમજાવ્યા પ્રમાણે, ઇ. સ. પૂ. ૨૩૪૯માં નૂહ પેગમ્બરે (=જમશેદે કે ઝોહાકે) જળ-માર્ગે દેશવટા લીધો અને ફ્રેદુન પાદશાહે ધરાનતું રાજ્ય લીધું, ફ્રેદુનની પાદશાહી પછી એરય પાદશાહથી ગુસ્તાસ્પ પાદશાહ સુધીના પાદશાહોએ ૪૯૭ વરસ સુધી રાજ્ય-કર્તાનું યુનદેહરનેમાં કહ્યું છે. જમશેદ પાદશાહ રાજગાદી ખોલા પછી ૩૩૩ વરસ તથા નૂહ રેલ પછી ૩૫૦ વરસ જીવ્યાનું કહ્યું છે તે જોકે પાદશાહીના હઝારાની ગણતરી સંબંધી, હું ધારું છું કે, જેમ, જે સમજીએ તે કહ્યું છે તોય તે વાત ધ્યાનમાં રાખી આ મરખાપણે. ૫૨થી રેલતું વરસજ જમશેદની પાદશાહી ગયાનું વરસ માની-એ; અને, જમશેદ પછી ઝોહાકે રાજ લીધું, તે વખત જમશેદના ભાઈની બાઈડી મર્મવાંતી હતી તેને પેટ ફ્રેદુન પેદા થયો નેણે ઉ-મ્મરે પુગી ઝોહાક જે યહુધીધર્મ પાળતો હતો (જુઓ કુરાન-૭ની સરેહ) તેના પર ચઢાઈ કરી તેને હાકી કાઢ્યો ને પોતે રાજ કરવા લાગ્યો, તે (ઝો-હાકની તથા ફ્રેદુનની પાદશાહી)ની મુદત ૯૮ વરસની ગણીએ તો ફ્રે-દુનથી ગુસ્તાસ્પ પાદશાહ સુધીની મુદત. (૯૮+૪૯૭=) ૫૯૫ વરસની થા-ય. એ મુદત જે ૨૩૪૯માંથી બાદ કરીએ તો (૨૩૪૯—૫૯૫=) ઇ. સ. પૂ. ૧૭૫૪ રહે. એ વખતે ગુસ્તાસ્પ પાદશાહની પાદશાહીનું ત્રીસમું વરસ હતું ને જરથુસ્તે પોતાની ૪૦ વરસની ઉમ્મરે જરથુસ્તી દીન જાહેર કીધી, અને ત્યારે કેડે ૭૭ વરસની ઉમ્મરે બદખ શહેરમાં, તેના પર તુરબરાતુર નામ તુકાંએ કારી જખમ કર્યી, એ પેગમ્બર મરણ પામ્યો. આ હકીકતના સંબંધે જણાશે કે તેની હૈયાતી ઇ. સ. પૂ. (૧૭૫૪+૪૦=) ૧૭૯૪-(૧૭૯૪-૭૭=) ૧૭૧૭ સુધીમાં મુકી શકાય.

હવે જરથુસ્ત ફરવરદીન માહ ને ખોરદાદ રોજે (=સૂર્ય મેષ રા-શિમાં પેઠા કેડે છઠ્ઠા દિવસે) જન્મ્યો હતો. સૂર્ય ને દિવસે મેષ રાશિ-માં પ્રથમ દાખલ થાય છે તેને “જમશેદી નરોજ” કહે છે. એ નરોજ ઇ. સ. પૂ. ૧૭૯૪માં છઠ્ઠી એપ્રિલે પડ્યો હતો. હવે આ હોરમઝદ રો-જ છઠ્ઠીએ હતો માટે ખોરદાદ રોજ અગ્યારમીએ આવ્યો. ઇ. સ. પૂ. ૧૭૯૪નો એસતો દિવસ યુધવારે હતો (જુઓ “એસતો દિવસ” હમારા મુલ-કી શબ્દ-કોષમાં) તેથી ૧૭૯૪ની ૧૧મી એપ્રિલે શુક્રવાર આવશે. ૨૨૪)માં પાનામાં દેખાડ્યા પ્રમાણે યુન દેહરનેનો લખનાર ખુરદાદને શુક્ર ગણે છે. યહુધી-ઓ શુક્રવારની સાંજથી, હમકારાની માફક, જુમ્માનો રોજ ગણે છે, અને અસલ પણ તેઓ તેમ કરતા (જુઓ જોખ-૧ તથા ૨) તે કદાચિત આ

ખોરદાદ સાલની, પુરાતન વખતથી ચાલી આવતી, ખુબી ૫૨થી હોય. આ સમયના બાબતો ઝીણી નજરે તપાસતાં સિધ્ધ થઇ શકે કે જરથુસ્ત ઈ. સ. પૂ. ૧૭૯૮ના વર્ષમાં એપ્રિલ મહીનાની ૧૧મી તારીખે શુક્રવારે જન્મ્યો હતો; અને તે દે મહીનાના ખોરશેદ રોજે એટલે તેની વરસ-ગાંઠના ૨૭૬ મા દિવસે એટલે (૧૧ એપ્રિલ+૨૭૫ દિવસો=૩૭૬ મા દિવસે=) ઇ. સ. પૂ. ૧૭૧૭ના જન્યુઆરી મહીનાની ૧૧મી તારીખે ને “શુક્રવારે” તેના આયુષ્યના “પાણીની ભરતી ભરાઈ ગઈ.” મુસા પેગમ્બર ઇ. સ. પૂ. ૧૫૭૧-૧૪૫૧માં હતો (જુઓ Exodus—2, તથા Deut.—34) એણે ૧૪૭, ૧૫૨, ૧૮૪, ૧૯૮ તથા ૨૦૧માં પાનાંમાં દેખાડ્યા પ્રમાણે હોરમઝદ યશ, વંદીદાદ, આવાં યસ્ત, ફરવરદીન યસ્ત, તથા વીસ્પદનાં અભ્યાસ કીધાનું જણાય છે. આ બંને હકીકત જરથુસ્તની હયાતીના સને-સંબંધીના મારા વિચારને પુષ્ટિ આપે છે, તોય જરથુસ્ત પછી દોહસો વરસમાં આટલો ધુંટાળો, જગત-રેલ વખતે જરથુસ્તનેમો હતા, જરથુસ્ત ગ્ણે મરદથી ૨૨મી પેઢીનો હતો, અને હજારાની ખુબી જોતાં, એ સને ૨૫૦૦)૫૨ હકીવાય.

પાનુ-૧૩૫-મરતાં આત્મ-શુદ્ધિ—પારસીમાં મરતાં માણસને નહાન નહવાડે છે અને ખીજી ક્રિયા કરે છે તેથી આત્મ-શુદ્ધિ સુધરે છે. શરીરમાંથી જન નિકળી પોતાને વળગી રહેલી તનની બધી નિકળી જાય ત્યાં સુધી પણ રાત, તેની લાશ છેલી ધડીએ મુકી હોય ત્યાં, ને રહે છે. એ બદીને લીધે આસપાસ ભમતા દુષ્ટ આત્માઓ તેને સતાવે છે, પણ જો તે પાક થયલો હોય છે તો તેઓ દુરજ રહે છે. “નહાને પાક થએલું માણસ (ગુજર્યા પછી) અષો (રહે છે). (કેમકે) જો મ વરથી ઘેરાઈ ગયલાં ઘેટાંને (વરઓ) ડરાવે છે, તેમ મરણ પછી જનને દુઃશ દેવ દુરવદો ડરાવે છે”—વંદીદાદ-૧૯

પાનું ૧૩૭-જ્ઞાનીનું તત્વ-નમન—પ્રાચીન ધરાન-દેશસ્થ અગ્નિ-હોત્રીઓ ૩૩ (દેવતા=) યજ્ઞત માનતા. તેઓએ મહીનાના ૩૦ રોજને એ યજ્ઞતો માંથી ૩૦નાં નામ આપ્યાં, અને તેમની બંદગી કરતા. જે રોજ જે યજ્ઞતને આવતો તે રોજ તે યજ્ઞતની ખાસ બંદગી કરતા, તોય તેઓમાંથી પોતાને મન પસંદ આવતા એક યજ્ઞતને વધારે આરાધતા અને તેને મોટો ગણતા કે દુઃખ સુખે તે ઝટ ચારીએ (જુઓ Psalms—5) આવે (જુઓ સદ્દર-૧૩, ૨૯). હિંદુ અગ્નિ-હોત્રીઓમાં આવો પોતાનો માની લીધેલો યજ્ઞત (=દેવતા) કૂળ-દેવતા ગણાયો કળગીવાળો, તોરાવાળો, ડુંડાવાળોઓની ટોળીઓની માફક, આવા અમુક કૂળ-દેવતાને માનનારાં જુદાં જુદાં કૂળ સામટાં મળી માર્ગ બધાયા. એ માર્ગીઓએ પોતાના કૂળ-દેવતાનાં મહાત્મ ગાયાં. ધણાકે આકાશી દેવતા (=મીનો યજ્ઞત) વધારે પસંદ કરી તેજસ્વી તારા તથા મહોને આરાધી, તેમના યજ્ઞત થયા

ધરાની અગ્નિ-હોત્રીઓએ એકે ઇશ્વર-મંત્રે હતા તોય આ બેઠ બરે-
લી કળ દેવતા જેવા યજ્ઞની ભક્તિને લીધે શિતારેહ-પરસ્ત (=Sabians)
કહેવાતા. એમ, મહેર યજ્ઞને ખાસ આરાધનારની મહેર યશત, તેશતર
(=Sirius=સુર્યક તારો) યજ્ઞત આરાધનારની તેશતર યશત, બહેરામ
ની બહેરામ યશત, એવી રીતે મહાત્મની પેઠે દરેક યશત એ યજ્ઞતને સો-
થી મોટો માની તેને ખાસ ઇજ્જનારાઓએ બનાવેલી જણાયછે. આવી રી-
તની આખ મારતા તારા તથા ગ્રહની ભક્તિ જરથુસ્તના વખતમાં પણ
હતી (જુઓ યસ્ન-પઠમાં તથા વંદીદાદ-૨૧મા) તેથી તે વંદીદાદ-૧૯માં
કહેછે કે “(આઅદ્ ૧ વોહુ-મતોર નિ-ધર્ધિયાર૩ સરોઝ-શ્વસ્તનાંમ૫ ૨-
ઓઅડ, હાંમ્ ૬, યદ્ ૭, હેટ સ્તારાંમ્ ૯ બધો ૧૦-દાતનાંમ૧૧ અધિવિ ૧૨-૨ઓઅ-
યાઓ-ન્ટે ૧૩=)” પાંચી ૧ નેક-આદમીર મહાત્મ-વાળી પેદાયશીની ૫ (=મો-
રાઇ તથા યુજ્ઞ ગાવા માટે નિમેશ્વા ગ્રહોની) રોશનીઓનો ૬ પુરો અપોષ
પેદા કરનાર૩ (થાય), એટલેકે ૭ બધાં ૧૦-યસ્તવાળા ૧૧ શિતારાઓમાંના ૯
(શિતારા જેમને તે આરાધે તેઓ) તેને ૮ વિશેષ ૧૨: ચાહે ૧૩ [=અભિરૂપિ
સખે; અથવા તેના પર વિશેષ ૧૨ પ્રકાશ ૩]. રીમન થયલાં માણસ પર
એવી ઉત્તરી ક્રિયા ચાલેછે. (જુઓ વંદીદાદ ૯). આ વાક્યમાં યોગ-વિદ-
તાના ઉંડા ભેદ તથા સરસ ખુબી છે. જં. બધ=સં. ભગ-ભગ=આદિત્ય=
મીતો યજ્ઞ=આકાશી યજ્ઞત, “ભગ” એ હિંદુઓના ૧૧ આદિત્યમાંનો
એક છે. અને તે શિતનાં ૧૦૮ નામ (જુઓ ૧૪૮ પાનાંમાં) પૈકી એક
નામ છે (ધર્મસંહિતા-પ.), માટે બધો-દાત=હોરમઝદી દીન=યોગીઓનો શિવ-
ચર્ચા હોય. અરમની જરથુસ્તી સાલેકના પાડોસે ત્યાંના આરમો પણ
એવી આરાધના અત્યંત કરતા તે વિષે મહામદ પેશ્તખરે કુરાન-પઠમાં
વસીહત કરી છે, અને જેમ પૃથ્વીનાં પાણી પર દિવસે આવાં યજ્ઞતને
અને ગતે દેવ દરજનો અમલ રહેછે: તેમ ગ્રહો અમુક નક્ષત્ર કે રાશિ-
માં રહી પેદાયશને સાફ ફળ આપે છે, અને અમુક રાશિમાં નરમ ફળ
આપે છે, એટલે તેઓ પર તે વેળા સારી ક્રિયા ન ચાલવાથી ખુરા દેવ
દરજનું, નેર તેઓ પર ફાવી રહે છે, તેવી તે વેળા માટે તેમને વખો-
ડ્યા છે (જુઓ ખુન દહેશને તથા મીતો ખીરદ) તે ખુબી મુસાને સમજ પડી
વ હોય, તેથી એ મુસાએ ગ્રહ-ભક્તિની મના (Deuteronomy-4 & 17
માં) કરી છે: તોય અત્ર પાડોસે શિખેલા યહુદીઓ એવી ગ્રહ-ભક્તિ
કરતા (જુઓ 2 King 23; Ezek-2).

આકાશી દેવતા કરતાં પૃથ્વી પરના દેવતા સાધારણ માણસને
ભક્તિ-ભાવ દઢ કરવાને વધારે સવળ પડતા છે, તેથી ઈરાની અગ્નિ-હોત્રી-
ઓ ધરમાં હમેશા રહેતા અગ્નિ—અમદર યજ્ઞત, અર્ધિઅહેશત યજ્ઞત—ને
હર રોજ આરાધવાની અપના કરજી માનતા અને તેમ કરતા. એ ચાલ-
કું પક્ષેલું ૩૫ ઠાકાર-સેવાને નામે હિંદુ હરીજનમાં હજી ચાલે છે.

પાતું ૧૪૦-એશરી જ્ઞાનનો અંશ—તન મનની પવિત્રાધથી તેમજ બહોળાં દિલથી આપણામાં અગમજ્ઞાન પોતાની મેળે આવેછે. જેમ જેમ એ રસ્તે ચાલ્યા કરીએ, તેમ તેમ તે વધારે પ્રગટે છે. પણ શહેજ કુખાઈ મયા કે જાણે હાથમાં પક્ષી હોય તે શહેજ ભુલાવાએ ઉડીને જતું રહે તેમ તે અગમજ્ઞાન જતું રહેછે. ને તે ગયું કે મૂઢની પેઠે આસપાસ જોતા ને વિચારતાજ રહીએ છીએ પણ પાછો સુમાર્ગ પકડયો કે તે ધીમે ધીમે પાછું આવેછે. જેને હિંદુ “દેવ-અંશ” કે “દિવ્ય તેજ”, મુસલમાન “નૂરે ઈલાહી”, પારસી “ઉમ્મ ખરેનડાહ” અને ખ્રિસ્તિ *Glory of God* (જુઓ Exodus-40) કહેછે તે વડે આ અગમ જ્ઞાનની શક્તિ આવેછે. આપું તેજ અષો આદમી કે પવિત્રાધ પાળનાર પુરુષોનાં મોં પર હોયછે. (જુઓ જમ્યાદ યસ્ત-૪)

બલાગત કહેછે કે “અષો ઝરયુસ્ત (તો) તેજનો પૂર. એ પવિત્ર-તમ જરયુસ્ત સાડ એનું મોત જોઇ વળતો નથી”—વંદાદાદ-૧૪

“મુસાના મોં પરનાં તેજને લીધે તેનો એટલો યહુધીઓ તાકીને જોઇ શક્યા નહિં.”—II. Corinthians-૩

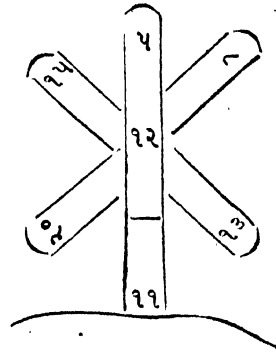
આ તેજને સાલેક “નૂરે મિસાહી” કહેછે. એ નૂર મંત પુરુષોનાં મોં પર રહેછે, (જુઓ જામે કે ખુશર). સદાચરણી, મોટા, કે પવિત્ર માણસનો હાથ ‘બખ્તાવર કે સ-બખ્તો’ કહેવાય છે તે આ કારણે.

પાતું ૧૪૩- વિશ્રામવાર = Sabbath = હમકારો = અણોજો. મુસલમાન લોક શુક્રવારને, યહુધી શનિવારને, અને ખ્રિસ્તિ રવિવારને આ વિશ્રામ વાર સમજેછે. મુસલમાન શુક્રવારને અને યહુધી શનિવારને અઠવા-ડયાનો છેલ્લો દિવસ ગણેછે. પારસીની યુનદેહસ્તેમાં કહ્યા પ્રમાણે ધરાની વિદ્યાનોનો એવો મત હતો કે પૃથ્વીની ઉપર નાના ગ્રહ (Inferior Planets) તેમની ઉપર સૂર્ય અને તેની ઉપર મોટા ગ્રહો (Superior planets) છે. એ ગ્રહો આ અનુક્રમે છે:— ૧) સોમ, ૨) બુધ, ૩) શુક્ર, ૪) સૂર્ય; ૫) મંગળ, ૬) ગુરુ, ૭) શનિ=૧) મહોર, ૨) તીર, ૩) મહેર; ૪) ખુરશેદ; ૫) બહેરામ, ૬) અહુર, ૭) અસ્પંદાદ.

મુસા પેગમબરે હેલા ગ્રહ-શનિ-ના હેલા વારને વિશ્રામવાર તરીકે માન્યો છે, અને મહમદ પેગમબરે પૃથ્વી તથા સૂર્યની વચ્ચેના નાના ગ્રહો એટલે અંતર ગ્રહો (Interior Planets) ના હેલા ગ્રહ-શુક્ર-ના વારને છેલ્લો દિવસ માન્યો છે. જો કે ઉપલા ક્રમને મળતા-જ ગ્રહ-અનુક્રમ શિવપુરાણ (૪મું સંહિતા-૩૫) માં કહ્યો છે તોય હિંદુ જોશીઓએ અંતર ગ્રહ તથા બાહ્ય ગ્રહનો ભેદ તોડી નાખી એક ગ્રહ અંતર ગ્રહોમાંના ને બીજો ગ્રહ એ બાહ્ય ગ્રહમાંના એમ જોડા જોડ અનુક્રમે લઈ, અને તેમને માથે સૂર્ય મુકી, હાલના અનુક્રમ વાળા—રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, શનિ-ગ્રહો ગોઠવ્યા છે, અને તેઓ પરથી તેમને

આરાધવાના દિવસો--વાર ઉત્પન્ન કર્યા છે. ગ્રહોની આવી જોડો વિષેનું
ગાન પેશદાદ હોયય બાકશાહનું જણાય છે. તેણે શનિ તથા સોમ=અ-
સ્પદાદ તથા મહોર; બુધ તથા મંગળ=તીર તથા બહોરામ; શુક્ર તથા
શુક્ર=(દ્યોત ૫ આદર)-અહુર (- મઝદ) તથા (દ્યોત ૫) મહોર; અને
મધ્યમાં રવિ=પુરશેદ; એમ એક બાલ ગ્રહ અને એક અંતર ગ્રહ અ-
નુક્રમે લઈ જોડ્યા બતાવ્યા. આ સાત ગ્રહ છે માટે એ ગ્રહોના નામ
પૃથ્વી નિકળેલા દિવસ એટલે રોજ પણ દરેક જોડમાં સાત સાતને અત-
રે છે, જેમકે પત્તા તથા ૧૨મો રોજ; ૧૩મો તથા ૨૦મો રોજ; ૮મો
તથા ૧૫મો રોજ; અને ઉપર કહેલા ૭ગ્રહ+૪નક્ષત્ર એટલે ચારે દિશા
પર રહેલા શિતારા (એશ્વર, સતવસ; વનંત, ને હાતોરંગ)=૧૧
(૧૪૮ પાતામાં બતાવેલા આકાશમાં રહેતા ૧૧ દેવતા થવાથી) પુરશેદ રો-
જ આદિયો [=મીનો (આકાશી) યજ્ઞો=અધાન] નું એકંદર જણા-
વાને માટે ૧૧મો મુક્યો છે. હવે એ સાતે ગ્રહો વાળા રોજનો સર્વાળો
(૫+૧૨+૧૩+૨૦+૮+૧૫+૧)=૮૪ થાય છે, તે સારે ગ્રહ બારં-
શિ (=પુરજ=ઝં. અખતર) ફરે છે તે કહી આપે છે, એટલે ૭×૧૨=૮૪

એટલું જ નહિ પણ ૮૪ નક્ષત્રોની
બુધી જોઈને વધુલી જોડતા
પાયા પર છે તે સમજાવે છે. એ
એટલે કે રાશિ-ચક્રમાં ૧૨ નક્ષત્ર
(Fixed stars) +એ ચક્રની ઉ-
ત્તરે રહેતાં ૨૮ નક્ષત્ર+એ ચક્રની
દક્ષિણે રહેતાં ૪૪ નક્ષત્ર છે (Reid's
Geography આ ત્રણ જો-
ડનું ઝાડ છે તેમાં વચ્ચે ૧૨ રા-
શિ છે તેની ઉત્તરે ૮+૫+૧૫=૨૮,
ને દક્ષિણે ૧૩+૧૧+૨૦=૪૪ નક્ષત્રો છે.

બુદ્ધ દેહસ્તેમાં શુક્ર=પોરદાદ, અને મીનો ખર્દમાં શુક્ર=અનાગિત
(=આવા) કહ્યા છે તે બૃહસ્પતિ=અહુર-(-મઝદ) યજ્ઞ વિષે મત ફેર પડ્યા
લીધે હોય. શુક્ર=મહોર છે, માટે મહોર ચક્રમાં તેની કળા ૩૪માં કરદામાં,
તે પહેલા ફાટનાં(Hesperus)દેખાય છે તે ૪થામાં, પૃથ્વીના કદનો છે તે ૨૪
માં કરદામાં લખ્યું છે. યસ્ન--૧ તથા ૩, તેમજ મહોર ન્યાયશમાં કહ્યું છે કે
મિથ્ર--અહુર ૧ બેરેઝન્ટ, ૨ અધ્યજન ૩, ૪ અપહવ્યન ૪ યજ્ઞમધદે ૫=સહિ
ક્રમે-આલેનાઈ અમરૂ વડાર મહોર-તથા ૧--અહુર મઝદ (એ જોડ્યા)
ને ઇજાએ ૫ (=બુધ ગાઇએ) છીએ. આ ઝં. બેરેઝન્ટ=સં. બૃહત=મરે-

સ્પત=ચુર, વડા, મોટા; પરથી યુનદેહસ્તેના વખતના વિદ્વાનોનાં ધ્યાન પ
ર અહુર-એરેઝન્ટ=અમષાસ્પદ જેવો મોટો અહુર=દે દાદર અહુર મઝદ
રહેલો જણાય છે. દે મહીનો દશમેછે તેથી તેનો જોડિયો ત્રીજો મહીનો ખોર-
દાદ ગણ્યો. મીનો ખર્દના વખતના વિદ્વાનો અહુર-એરેઝન્ટ=અહુર મઝદ
અમષાસ્પદ સમજી તેનો જોડિયો (૧+૫=) ૮મો માહ આવાને બનાવ્યો.
આ સ્ત્રિલિંગ યજ્ઞતનાજ ગુણે વાંચી રૂમીઓએ એમહને Venus

કહ્યો છે, અને તેને આવાં યજ્ઞ વાળુંજ કુમારિકાતું રૂપ આપ્યું છે.
એ વિદ્વાનોની નજરમાં હતા ભેદની ખુબી રહી પણ ૭×૧૨=૮૪ની ખુબી ન
રહી ને તેથી તેઓ ભુત્રવાયલા દિસેછે. એરેઝન્ટ “દએ પ” થા શરૂ થતા
મોટા દિવસે=દએ પ આદર, દએ પ મહેર, ને દએ પ દીન મારેછે.તેઓ
ની પછાડી દાદાર-અહુરમઝદ શબ્દ લગાડવામાં આવે છે. આ ત્રણ
અહુર-મઝદ પરથી યુનાની તથા રૂમી લોક ત્રણ બ્રહ્મપતિ (= Jupiter's

• માનતા. હિંદુ યોગી જન પણ એ ત્રણ દાદાર પરથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ:
ને રૂદ્ર માને છે. જેમ એ ત્રણ દાદારને પેદા કરનાર અહુરમઝદ છે:
તેમ પૃથ્વીના સંબંધે દીવિષ્દ (=આકાશમાં રહેનાર), અંતરીક્ષપદ (=વાતા.
વરણમાં અહર રહેનાર), તથા પૃથ્વીપદ (=પૃથ્વીપર રહેનાર)આ ત્રણ અ
ધિપ દેવતા-બ્રહ્મા. વિષ્ણુ, ને રૂદ્ર-ને ઉત્પન્ન કરનાર ધર્મર છે: “ હઝારો
બ્રહ્માંડ છે તે સધળાં ધર્મરની ઉપર, હેડે, ને મધ્ય ભાગમાં રહેલાં છે.
વળી તેઓમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ને રૂદ્રો અનેક રહેલા છે”-વાયુ સંહિતા-૮.
જો કે યસ્ત-૧ માં ગુ વાન=અહુર છે તોય યસ્ત ૭ તથા તીર યસ્ત.
-૯માં અહુર મઝદ જે જેમ હાલ પારસીઓમાં કારીગર વગેના લોક--
સુધાર વણકર પાળણીગર ૪૦—અહુર મઝદ રોજ, બહેરામ રોજ, પરબ
પર કામ ધંધો બંધ રાખી એ દિવસે આતશ બહેરામે પઢવા જાય છે:
તેમ મહા પ્રાચીન જરથુસ્ત્રીઓ હમકારાના દિવસે તેવું કરતા તે મુસા પે-
ગમ્બરે જોઈ આ હમકારાના પાક દિવસને વિગ્રામવાર માની લીધો છે. પણ
મહમદ પેગમ્બરે તો (કુરાન-૨૨માં) એકઠા ધર્મ પ્રાર્થના કરવાનો દિવસ
(=જુમ્માનો રોજ=આરબી યોમ-લ જુમ્મા) કરી કહ્યો છે.

પાતું ૧૪૪-મળ મૂત્ર ન કરવાં—એવોજ બોધ જરથુસ્ત્રે જુસ્સાબેર
કયો છે: “ નોઈદુ અસ્તાંમરે નોઈદુ ઓવરેસ્તાંમર નોઈદુ સ્પામાંમર નોઈદુ
મઝાંમર નોઈદુ વડ હુ ૧૦ તાતાંમ ૧૧ પધરિ-સ્પાપતિ ૧૨ અપોમ ૧૩ આ-
સ્તાયોઓ-તે ૧૪ ” વડીદાદ-૬ જેને નહિં હાડકાં ને, જેને નહિં વાળને
જેને નહિં શવ-માંસને જેને નહિં મળને ૮, જેને નહિં ચાલુ ૧૧ ગંદકી
ને ૧૦ કોષ કાઢે છે ૧૨ તો (તેઓ=હાડકાં, વાળ, માંસ ઇત્યાદિ) પાણી-
ને ૧૩ અપવિત્ર ૧૪ કરે છે. વિદ્વાનોમાં આ વાક્ય ત્રાસ-દાયક છે. ઝં.સ્પામ
=મં.શવ+આમ=દા. શવ+ખામ=કાયુ (=મળી ગયા વગરનું) મુડું હોય
કે સં. શવ+આમિષ=મુડાંનું માંસ, અર્થ હોય. ઝં. વડ.હુ=(એ સં. વસ
=જુડું પડવું, ગળી જવું પરથી હોય. દા. ખોસીદન તથા શું. ખોસડું એ

ખાતુ પરથી હજી છે માટે) કહોતી વસ્તુ, ગંદમી. અર્થ છે. ઝ.તાત. (ઝ. તન્દન=L. Tondore બ. તાણું પરથી તણાતું; લખાતું ફેલાતું, ચાલુ અર્થે છે. પધરિ-સ્પા=Gr. Spa= (ઝ. સ્પા= નિએ નાખવું; પધરિ-સ્પા નિએ નાખવાની ઉત્પત્તિ ક્રિયા કરવી) ઉપર કાઢવું, એ અર્થ હોય' એમ ધારણું

મારી “ધર્મ-વિલાસ” માંથી ‘ધર્મ-જ્ઞાન’ વિષે

હરિયો.

પગી વગરનો પંથ, સોતું વગર-ગાળેલું;
રોશની વગર ઝાડ, છાયે જેવું ઉગેલું;
દીપ વગરનો વાટ, તેજ વગર આંખ સીધી;
પ્રતિ દિન ભરતી વીણ, હોય જેવો વારિધિ;
રાગ વગર સુંદર પીછડું, પક્ષિ જેવું જણાય છે;
ધર્મ વિણ ઠાલું મનુષ્ય એ, તેવુંજ હાં ગણાય છે;
ઉધોર છંદ.

ધર્મ દષ્ટ અતુલવિક્ક જ્ઞાન, કરે મનુષ્યને નીતિમાન;
રોષે શાંતિના દિલ ખીજ, નિશ્ચળ નિયમ રખાવીજ;
કરે મન દૃઢ વધારી સંપ, સુખ દુખમાં મરાવે જપ;
દિન પર. દિન દબાવે રોષ, આખર દલ કરે નિર્દોષ;
આકૃતમાં ધરાવી હામ, દિલાસે સ્મરાવે રામ;
આપી મૃન્ય-હારે આશ, બ્રહે દૂર દૂર વિનાશ;
અરણ્ય સ્વર્ગતું દષ્ટ સુખ, ટાળે અવનિ પરતું દુઃખ;
શિશુવી પ્રૌઢ ઉત્તમ નેમ, ધણ પરજ રખાવે પ્રેમ.

પ્રસવગમ છંદ

દુખ્યા તે દારણ, વસી અવનિ વિવે,
રાખી શિર દેવ ઋણ, અકળાઈ અનિશે
પાછળ જે પસ્તાય, ફૂટી કપાળને,
મુંકી જતાં જગમાંય જગત જાળને.
પસ્તરની એ પેર, ધરા પર દે' ધરી
ફાકટ જીવનો ફેર? હાં ત્યાં ફરી હરી
પાછા પસ્તર પેર, અથડાઈ આખરે.
ધોર મેદની ઘેર, ખમી દુઃખ ગયા ખરે.
મા' સુખી તે મતિમાન, હોય વય-હાનિમાં,
પૂણું બલ-પિંછાન, જે ફરી જીવાનમાં
નિશ્ચળ રે, નિર્ભાંત, ધૈર્યથી સુધર્મમાં,
સુખ દુખે રરી શાંત, સદા સત્કર્મમાં.
ઐષ્ટ છે ધર્મ-સંગ, મઝા જે એ મહી
ખામશે નવ પ્રસંગ, એવો ધરી અહીં.

શુદ્ધિ પત્રિકા.

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.	પાનું	લીટી	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૪	૪	માસના	માસના	૭૨	૭	પાતાનાં	પાતાનાં
૭	૨૯	ખડન	ખડન	૧૪	હારમાર	હાડ છે	હાડ છે
	૩૦	ટિંક	વૃદ્ધિ	૨૧	કૃતમ	કૃત્રિમ	કૃત્રિમ
૯	૭-૮	ન હોય	ન હોય	૭૬	૧૩-૪	ચિતાવર	ચિંતાવર
૧૬	૨૩-૪	પિત	પિત	૨૯	યાં	હાં	હાં
૧૭	૬	અગા	અગાન	૭૭	૭	પિત	પિત
"	૧૯	થાયછે	થાયછે	૨૩	પીઠેપેટપરનાં	પીઠનાવાળપેટ	પીઠનાવાળપેટ
૧૯	૨૬	તાવ	સતાવ		કરતાં	ભાડા	પરનાવાળકર-
૨૦	૨૭	આવ	આવી	૨૪	ભાડા	ભાડા તાં ભાડા	ભાડા તાં ભાડા
		ધણીક	ધુ ધણીક	૭૯	૨૮	ચિચિંત્વન	ચિંત્વન
૨૩	૬	ખાર	ખારા	૮૦	૨	પ્રકૃતિ કે વૃત્તિ	પ્રકૃતિ કે વૃત્તિ
	૮-૯	ખખત	ખખત	૧૫	ત તછ	તે તછ	તે તછ
	૧૧	હોધે	હોધે	૧૮	ક્ષણુ ભંગુર	ક્ષણુભંગુર	ક્ષણુભંગુર
	૧૨	તેન	તેના	૧૯	સોધે	શોધે	શોધે
૨૪	૩૦	આચકા	આચકા	૨૮	ધૂણુ	ધુ	ધુ
૨૭	૨	પુરત	પુરતા		ઠંકણુ	ઠંકણુ	ઠંકણુ
	૨૩	અતર-દષ્ટિ	અંતર-દષ્ટિ	૩૦	Bokhra	Bokhara	Bokhara
૩૦	૧૦	નળી	નડી	૮૧	૧	કિલે	-કલે
૩૧	૧૦	પોળા	પોલા	૧૩	ધધા	ધધા	ધધા
	૧૨			૧૪	પ્રકૃતિ	પ્રકૃતિ	પ્રકૃતિ
	૧૪	ત્યારે	ત્યારે	૨૯	બુદ્ધિ	બુદ્ધિ	બુદ્ધિ
૩૨	૯	નળી	નડી	૮૨	૧૩-૧૪	નોનિઆ	નોળિયા
૪૪	૨૩	નકસે	નકસે	૮૩	૭	હેયાતી	હેયાતી
૪૬	૨૦	શોએ	કશોએ	૮૪	૨૦	વડે	વડે
૪૭	૨૧	મારવે	મારવે	૮૫	૨૬	તે કરી	તેવી.
૪૮	૧૧	ભાંગતોડ	ભાંગફોડ	૨૭	આકારવગરનો	આકારવગરનો	આકારવગરનો
	૧૪	નિયમાંસુષ્ટિમ	નિયમસુષ્ટિમાં	૮૬	૨	પ્રાર્થના	પ્રાર્થના
૬૬	૨૨	કલાકમ-	કલાકમાં	૮૭	૨૬	સ્થિત	જડ
૬૮	૨૨	કપા	કપા	૮૯	૨	અર્થ	અર્થ
૭૦	૨	માટે	માટે	૨૩	કવેશ્વર	કવિશ્વર	કવિશ્વર
	૩	યોગીના	યોગીની	૯૩	૨૬, ૨૯	વળણુ	વળણુ
૭૧	૭	આચક	આચકા	૯૪	૧૫	હાડ-પિંજર	હાડ-પિંજર
	૨૯	વિશે	વિષે	૯૫	૬	મોએમો	મોએ મો

પાનું	લી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પાનું	લી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૯૬	૯	ખોરક	ખોરાક	૧૧૧	૨૭	સ્વચિતનેજ	સ્વચિતનેજ
૧૧૧	૧	દેખાઇ	ન દેખાઇ	૧૧૫	૩૪	ઝ	ઝ
૧૧૪	૧૫	કાચળી	કાંચળી	૧૧૭	૧	સત્	સત્તા
૧૧૫	૧૩	ય.મંડળ	સર્થ.મંડળ	૧૧૯	૯	અદ્વૈતસરને	અદ્વૈતસૂરને
	૩૨	Hinxley	Hinxley	૧૭૨	૨૩	ઝગ	ઝગ
૧૧૯	૧૬	નાડીઓમ	નાડીઓમાં	૧૭૩	૬	ઝ	ઝ
૧૨૦	૨૪	પ શુદ્ધ	શુદ્ધ	૧૭૪	૮	અષાઘથી	અષોઘથી
૧૨૨	૨૪	આકૃત	આકૃતિ		૩૪	મૂળા અક્ષરે	મૂળાક્ષરે
૧૨૪	૧૭	world	world	૧૭૯	૨૦	અ કરનારે	અર્થ કરનારે
૧૨૫	૮	રાજગૃહનાપ	રાજગૃહના પ	૧૮૦	૨૯	અસઆપ	અસ—અપ
૧૩૩	૧૧	મ હાડમા	તેને હાડમાં		૩૫	હઝડરેમ	હઝડ.રેમ
	૨૭	પસંદ કરતો	પસંદ નકરતો	૧૮૪	૧૪	ક્રિયા	ક્રિયા
૧૩૪	૧૨	તેટલાંનું	તેટલાંને	૧૮૫	૧૧	વિષેનો	વિષેનો
૧૩૫	૫	આપવી	આપવો	૧૮૭	૪૫	નો-રગરેહ	નો-ગરેહ
૧૩૭	૨૯	સર્થનાં	સર્થનાં	૧૮૮	૨૭	=ખોલતું	=ખોલતું
૧૪૦	૧૩	વિકારના	વિકારના	૧૮૯	૧૩	કમંબિ	કમંબિ
૧૪૧	૨૩	ફમાવ્યું	ફરમાવ્યું. છે	૧૯૦	૧૪	તો કોઈ	તો કોઈ
૧૪૨	૧	કરવામ	કરવામાં	૧૯૧	૧૫	વિગળી	વિગળી
	૧૦	મનુષ્યે	મનુષ્યો		૩૬	આખ	આંખ
	૧૯	પુરે	પુરો	૧૯૨	૮	સફેદ	સફેદ.
	૨૩	હોત તે	હોત તો	૨૦૦	૧૦	પૂર્વ	પૂર્વ
૧૫૧	૧૩	સ્થિતિ	સ્થિતિ	૨૦૧	૨૭	મેંદયોઝરેમન	મેંદયોઝરેમના
૧૫૨	૧૮	૨૪૩૩	A.M.2433		૩૦	ધંખારન	ધંખારના
૧૫૪	૧૫	(૩×૨)	(૩×૨)]	૨૦૨	૧	વાચ	વાચા
	૩૦	(of)	of	૨૦૯	૩૬	સિદ્ધ	સિદ્ધિ
૧૫૬	૧૬	હિપ	હિપ	૨૧૩	૧૯	શક્ત	શક્તિ
૧૫૭	૨૯	છિનાળવા	છિનાળવો		૩૦	મુદ્ધ	મુદ્ધિ
	૩૧	જગલ	જગલ	૨૧૩	૩૨	ચુન	ચુના
૧૫૮	૩૦	Hooper's	Hooper's	૨૧૪	૪	મની	માની
૧૫૯	૫	બુએ(sade	બુઓ Vade	૨૧૫	૧૬	જેનોસસ	જેનોસિસ
૧૬૦	૨૩	આત્મઓને	આત્માઓને				
	૨૪	ધ્રુવ	ધ્રુવ				
	૨૭	hell	hell)				

